

Catalan Historical Review

Number 18 / 2025

Institut
d'Estudis
Catalans   Barcelona • Catalonia

Free online access via
<https://revistes.iec.cat/index.php/CHR>

Aims and scope

THE CATALAN HISTORICAL REVIEW, the international journal of the History and Archaeology Section of the Institut d'Estudis Catalans (IEC), aims to enable the current state of knowledge about the history of the Catalan-speaking lands – Catalonia, the Valencian Land, the Balearic Islands, and other lands related to them – to be known throughout the world. It will achieve this by publishing articles of synthesis dealing with ongoing research into major topics of political, social, economic, legal, literary and artistic history of all periods, from the most ancient to the most recent, on the basis of the literature published in recent years.

Copyright

Submission of a manuscript to the CATALAN HISTORICAL REVIEW implies: that the work described has not been published before, including publication on the World Wide Web (except in the form of an abstract or as part of a published lecture, review, or thesis); that it is not under consideration for publication elsewhere; that all co-authors have agreed to its publication. The corresponding author signs for and accepts responsibility for releasing this material and will act on behalf of any and all co-authors regarding the editorial review and publication processes.

If an article is accepted for publication in the CATALAN HISTORICAL REVIEW, the authors (or other copyright holder) must transfer to the journal the copyright, which covers the non-exclusive right to reproduce and distribute the article, including reprints, translations, photographic reproductions, microform, electronic form (offline, online) or any other reproductions of a similar nature. Nevertheless, all articles in the CATALAN HISTORICAL REVIEW will be available on the internet to any reader at no cost. The journal allows users to freely download, copy, print, distribute, search, and link to the full text of any article, provided the authorship and source of the published article is cited. The copyright owner's consent does not include copying for new works or resale. In such cases, the specific written permission of the CATALAN HISTORICAL REVIEW must first be obtained.

This work is subject, unless the contrary is indicated in the text or in the graphic material, to an Attribution – Non Commercial – Non-Derivative

Works 3.0 Spain (by-nc-nd) Creative Commons License, the full text of which can be consulted at <https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/3.0/>. You are free to share, copy, distribute and transmit the work provided that the author is credited and re-use of the material is restricted to non-commercial purposes only and that no derivative works are created from the original material.

Disclaimer

While the contents of this journal are believed to be true and accurate at the date of its publication, neither the authors and the editors nor the publisher can accept any legal responsibility for any errors or omissions that may be made. The publisher makes no guarantee, expressed or implied, with respect to material contained herein.

Subscription information

ISSN print edition: 2013-407X
ISSN electronic edition: 2013-4088
Legal Deposit: B-14914-2009

1 issue will appear in 2025.

The annual subscription fee (including handling charges) is 40.00 € (VAT not included).

Subscription orders should be sent to:

CATALAN HISTORICAL REVIEW
Institut d'Estudis Catalans
Carrer del Carme, 47
E-08001 Barcelona, Catalonia, EU
Tel. +34 932 701 636
Fax: +34 932 701 180
E-mail: publicacions@iec.cat

Cancellations must be received by 30 September to take effect at the end of the same year.

Change of address: allow six weeks for all changes to become effective. All communications should include both old and new addresses (with postal codes) and should be accompanied by a mailing label from a recent issue.

Electronic edition

An electronic edition of this journal is available at <https://revistes.iec.cat/index.php/CHR>

E-prints of the articles may be published before distribution of the printed journal. Authors must be aware that, after electronic publication, they cannot withdraw an article or change its content. Any corrections have to be made in an Erratum, which will be hyperlinked to the article.

Editorial Office

Alfons Tiñena, Journal Manager
Josep M. Palau, Assistant

CATALAN HISTORICAL REVIEW
Institut d'Estudis Catalans
Carrer del Carme, 47
E-08001 Barcelona, Catalonia, EU
Tel. +34 932 701 629
Fax: +34 932 701 180
E-mail: cathistorical@iec.cat

Editorial support

Mary Black, Catalan-English translation.

Cover illustration

The oil painting by Joaquim Sunyer (Sitges 1874-1956) entitled *Mediterranean Life* (1909).

Catalan **Historical** Review

Number 18 / 2025

Institut
d'Estudis
Catalans   Barcelona · Catalonia

Free online access via
<https://revistes.iec.cat/index.php/CHR>

Aims and scope

THE CATALAN HISTORICAL REVIEW, the international journal of the History-Archaeology Section of the Institut d'Estudis Catalans (IEC), aims to enable the current state of knowledge about the history of the Catalan-speaking lands – Catalonia, the Valencian Land, the Balearic Islands, and other lands related to them – to be known throughout the world. It will achieve this by publishing articles of synthesis dealing with ongoing research into major topics of political, social, economic, legal, literary and artistic history of all periods, from the most ancient to the most recent, on the basis of the literature published in recent years.

Copyright

Submission of a manuscript to the CATALAN HISTORICAL REVIEW implies: that the work described has not been published before, including publication on the World Wide Web (except in the form of an abstract or as part of a published lecture, review, or thesis); that it is not under consideration for publication elsewhere; that all co-authors have agreed to its publication. The corresponding author signs for and accepts responsibility for releasing this material and will act on behalf of any and all co-authors regarding the editorial review and publication processes.

If an article is accepted for publication in the CATALAN HISTORICAL REVIEW, the authors (or other copyright holder) must transfer to the journal the copyright, which covers the non-exclusive right to reproduce and distribute the article, including reprints, translations, photographic reproductions, microform, electronic form (offline, online) or any other reproductions of a similar nature. Nevertheless, all articles in the CATALAN HISTORICAL REVIEW will be available on the internet to any reader at no cost. The journal allows users to freely download, copy, print, distribute, search, and link to the full text of any article, provided the authorship and source of the published article is cited. The copyright owner's consent does not include copying for new works or resale. In such cases, the specific written permission of the CATALAN HISTORICAL REVIEW must first be obtained.

This work is subject, unless the contrary is indicated in the text or in the graphic material, to an Attribution – Non Commercial – Non-Derivative Works 3.0 Spain (by-nc-nd) Creative Commons License, the full text of which can be consulted at <https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/3.0/>.

You are free to share, copy, distribute and transmit the work provided that the author is credited and re-use of the material is restricted to non-commercial purposes only and that no derivative works are created from the original material.

Disclaimer

While the contents of this journal are believed to be true and accurate at the date of its publication, neither the authors and the editors nor the publisher can accept any legal responsibility for any errors or omissions that may be made. The publisher makes no guarantee, expressed or implied, with respect to material contained herein.

Subscription information

ISSN print edition: 2013-407X
ISSN electronic edition: 2013-4088
Legal Deposit: B-14914-2009

1 issue will appear in 2025.

The annual subscription fee (including handling charges) is 40.00 € (VAT not included).

Subscription orders should be sent to:

CATALAN HISTORICAL REVIEW
Institut d'Estudis Catalans
Carrer del Carme, 47
E-08001 Barcelona, Catalonia, EU
Tel. +34 932 701 636
Fax: +34 932 701 180
E-mail: publicacions@iec.cat

Cancellations must be received by 30 September to take effect at the end of the same year. Change of address: allow six weeks for all changes to become effective. All communications should include both old and new addresses (with postal codes) and should be accompanied by a mailing label from a recent issue.

Electronic edition

An electronic edition of this journal is available at <https://revistes.iec.cat/index.php/CHR>. E-prints of the articles may be published before distribution of the printed journal. Authors must be aware that, after electronic publication, they cannot withdraw an article or change its content. Any corrections have to be made in an Erratum, which will be hyperlinked to the article.

Editorial Office

Alfons Tiñena, Journal Manager
Josep M. Palau, Assistant

CATALAN HISTORICAL REVIEW
Institut d'Estudis Catalans
Carrer del Carme, 47
E-08001 Barcelona, Catalonia, EU
Tel. +34 932 701 629
Fax: +34 932 701 180
E-mail: cathistorical@iec.cat

Editorial support

Mary Black, Catalan-English translation.

Cover illustration

The oil painting by Joaquim Sunyer (Sitges 1874-1956) entitled *Mediterranean Life* (1909).

With the support of:

EDITOR-IN-CHIEF*

Albert Balcells, Institut d'Estudis Catalans

ASSOCIATE EDITORS*

Francesc Fontbona, Institut d'Estudis Catalans

Josep Guitart, Universitat Autònoma de Barcelona

Tomàs de Montagut, Universitat Pompeu Fabra

Ramon Pinyol, Universitat de Vic

Antoni Simon, Universitat Autònoma de Barcelona

ADVISORY BOARD*

Teresa Abelló, Universitat de Barcelona

Josep Amengual, Universidad de Deusto

Ferran Arasa, Universitat de València

Montserrat Bacardí, Universitat Autònoma de Barcelona

Ignasi J. Baiges, Universitat de Barcelona

Carme Barceló, Universitat de València

Xavier Barral, Institut d'Estudis Catalans

Bonaventura Bassegoda, Universitat Autònoma de Barcelona

Maria Carme Belarte, Institut Català d'Arqueologia Clàssica

Ernest Belenguier, Universitat de Barcelona

Vicenç Beltran, Institut d'Estudis Catalans

Joan Bosch, Universitat de Girona

Thomas N. Bisson, Harvard University

Dolors Bramon, Institut d'Estudis Catalans

Josep Capdeferro, Universitat Pompeu Fabra

Marià Carbonell, Universitat Autònoma de Barcelona

Daniel Casals, Societat Catalana de Llengua i Literatura

Rosend Casanova, Societat Catalana d'Estudis Numismàtics

Jordi Casassas, Universitat de Barcelona

Rafael Cornudella, Universitat Autònoma de Barcelona

Dominique de Courcelles, Centre National de la Recherche Scientifique

Eulàlia Duran, Institut d'Estudis Catalans

Romà Escalas, Institut d'Estudis Catalans

Vicent Josep Escartí, Universitat de València

Georges Fabre, Université de Pau

Gaspar Feliu, Universitat de Barcelona

Paul Freedman, Yale University

Roger Friedlein, Ruhr-Universität Bochum

Antoni Furió, Universitat de València

Enric Gallén, Universitat de Barcelona

Francisco M. Gimeno, Universitat de València

Carme Gràcia, Universitat de València

Josep Maria Gregori, Universitat Autònoma de Barcelona

Christian Guilleré, Université de Savoie

Enric Guinot, Universitat de València

Albert G. Hauf, Institut d'Estudis Catalans

Nikolas Jaspert, Ruhr-Universität Bochum

Manuel Jorba, Universitat Autònoma de Barcelona

Miljenko Jurković, Sveučilište u Zagrebu

Immaculada Lorés, Universitat de Lleida

Vicenza Lucherini, Università di Napoli

Henry de Lumley, Musée National d'Histoire Naturelle de Paris

Tomàs Martínez, Universitat Jaume I

Joan Mas, Universitat de les Illes Balears

Marc Mayer, Universitat de Barcelona

Concepció Mir, Universitat de Lleida

Miquel Molist, Universitat Autònoma de Barcelona

Josep Maria Nolla, Universitat de Girona

Veronica Orazi, Università di Torino

Antoni Pladevall, Institut d'Estudis Catalans

Olivier Poisson, Université de Paris

Patrici Pojada, Universitat de Perpinyà

Damià Pons, Universitat de les Illes Balears

Paul Preston, London School of Economics and Political Science

Marta Prevosti, Universitat de Barcelona

Enric Pujol, Universitat Autònoma de Barcelona

Joan Ramon, Universitat d'Alacant

Antoni Riera, Universitat de Barcelona

Patrizio Rigobon, Università Ca' Foscari Venècia

Rafael Roca, Universitat de València

Emili Ros-Fàbregas, Societat Catalana de Musicologia

Albert Rossich, Universitat de Girona

Flocel Sabaté, Universitat de Lleida

Roser Salicrú, Consejo Superior de Investigaciones Científicas, Barcelona

Josep Maria Salrach, Institut d'Estudis Catalans

Carles Santacana, Universitat de Barcelona

Anna Sawicka, Uniwersytet Jagiellonski, Kraków

Meritxell Simó, Universitat de Barcelona

Jaume Sobrequés, Societat Catalana d'Estudis Històrics

Narcís Soler, Universitat de Girona

Paolo Sommella, Università «La Sapienza» di Roma

Joaquim Tremoleda, Universitat Autònoma de Barcelona

Eliseu Trenc, Université de Reims

Joan Valero, Amics de l'Art Romànic

Eduard Vallès, Museu Nacional d'Art de Catalunya

Caterina Valriu, Universitat de les Illes Balears

Jill R. Webster, University of Toronto

Michel Zimmermann, Université de Versailles-Saint-Quentin-en-Yvelines

* Members of the History-Archaeology Section and Presidents of its the Institut d'Estudis Catalan's Affiliated Societies

Catalan Historical Review

Institut d'Estudis Catalans, Barcelona

Contents

Number 18

2025

Albert Balcells	7	Foreword
Ignasi Grau Mira	9	The Iberians in the Valencian Country. Iron Age societies and landscapes on the central Mediterranean area
Meritxell Simó	25	The reception of the troubadours in the Crown of Aragon
Ricard Torra-Prat	41	Constitutionalism and parliamentarism in Catalonia, 1283-1714
Albert Lamarca i Marquès	57	Survival and revival of Catalan civil law. From the Nueva Planta Decree to the Civil Code of Catalonia
Francesc Fontbona	73	The art of Noucentisme
	89	Biographical sketches of the new members of the History-Archaeology Section
	95	Historical publications of the Institut d'Estudis Catalans during 2024
	103	Catalan Version

Institut
d'Estudis
Catalans · Barcelona · Catalonia

Foreword

Yet another year, we are continuing our mission of sharing the burgeoning research in the history of the Catalan-speaking lands in all facets and periods.

Three thousand years ago, iron metallurgy and kiln-fired pottery were introduced among the tribes that inhabited the territory of the modern-day Valencian Country. They began to produce wine surpluses for trade, while contacts with the Phoenicians introduced luxury goods from the eastern Mediterranean. Other major changes were occurring at the same time. Clear social stratification and concentration in fortified settlements came hand-in-hand with the goal of controlling exchanges and production. Recent archaeological work has furthered our knowledge of the organisation of that mosaic of human groups, and the first article in this issue provides an overview of this work.

Another article is on the topic of troubadour literature, which has a long scholarly tradition in Catalonia. For years, the Institut d'Estudis Catalans has been tasked with leading the development of the *Corpus des Troubadours* as an International Union of Academies programme. Troubadour poetry used the educated variant of the Occitan language and extended from southern France to Catalonia and northern Italy. Catalan poetry used Occitan until well into the late Middle Ages, while the prose of chronicles, chancery documents and philosophical essays adopted the vernacular Catalan language instead of Latin early on, in the thirteenth century. Unconsummated love was the main subject of the troubadours' poetry, but political rivalries also appear in the literature of creators who were simultaneously performers and associated with the different princes' courtly circles. The kings of Aragon and Catalonia favoured the troubadours' poetry at a time when there were active relations between the lands north and south of the Pyrenees. This type of literature survived when the count-kings of the House of Barcelona lost political influence of over Occitania with the crusade against the Cathars in the early thirteenth century.

Another topic addressed in this issue is old constitutionalism. With the Spanish monarchy's recovery of military control over Catalonia in 1652, old constitutionalism was defeated and weakened, but not fully abolished, although no Catalan Corts were held in the last forty years of the seventeenth century. First the Bourbon king Philip V in the 1701 Corts, and later Archduke Charles in the 1705 Corts, had to provide guarantees that neither their representatives nor those of the Generalitat, as the government of the Principality, could exercise power over their subjects arbitrarily, while both sovereigns vying for the Spanish crown accepted measures in favour of free

trade to benefit Catalan merchants. Before weapons definitively defeated traditional Catalan constitutionalism in 1714, the main political option in Catalonia had more in common with its contemporary, English parliamentarianism, than with French absolutism. However, it would be anachronistic to equate the foundations of that old Catalan constitutionalism with the liberal constitutionalism of the nineteenth and twentieth centuries, as some Romantic nineteenth-century historians did. Personal rights were compatible with privilege in the sixteenth and seventeenth centuries, yet the system did contain elements in favour of individuals' rights, which were absent from the absolutism that was imposed in the eighteenth century.

Catalonia's own civil law, along with its own language and collective memory, has long been part of Catalan identity. This issue of the Catalan Historical Review offers an overview of the survival of Catalan private law after the abolition of public law and its institutions of self-governance in 1716. Without the legislative power to be able to update Catalan civil law and adapt it to societal changes, it suffered from erosion from Spanish jurisprudence, which reflected Castilian civil law, which was codified as general Spanish civil law in 1889. The 1960 compilation of Catalan civil law preserved it, albeit precariously. The 1979 Catalan Statute of Autonomy enabled Catalonia's own law to be codified and its future assured. However, before that, some of the norms of Catalan common law, though often labelled obsolete, were in fact potentially progressive, like the separation of assets in marriage, which enabled the wife to make her own arrangements for her properties and professional income, unlike the common property systems in Castilian and Spanish law. Law exists to resolve conflicts, but it cannot avoid them if the political and social circumstances lead to insurmountable clashes. One example is the 1934 law on crop contracts, which was approved by the Parliament of Catalonia but nullified by the Tribunal de Garanties Constitucionals [Court of Constitutional Guarantees], which argued that a law that allowed peasants access to landownership in exchange for indemnification of the owners in instalments was an authority of the State, not autonomous Catalonia, even though the latter had authority in civil law. This and other political factors led to the Catalan government's revolt on 6 October 1934 and the suspension of the 1931 Statute of Autonomy.

In the second decade of the twentieth century, literary and artistic Noucentisme began to take over from Modernisme. Noucentisme got its name from the new century, in clear contrast to the previous one, and it became dominant in Catalonia just as political Catalanism managed to

unite the four provincial councils of Catalonia into a federation in 1914 with the authorisation of the central authority. This federation was the Mancomunitat de Catalunya, and it was an attempt to prepare for the country's self-governance. In the arts, Noucentisme was also called Mediterraneanism. The serenity of this new classicism took over from the exuberance and vitality of Modernisme. Noucentisme was expressed in literature, the fine arts and architecture. This issue contains an overview of what Catalan Noucentisme meant in art. It was a figurative trend which sought to be the most genuine expression of Catalan character, even though it existed at a tumultuous time in history and ended up coexisting with the avant-gardes and architectural rationalism. Overcoming the dichotomy between urban and rural, articulating the whole of Catalonia as 'Catalunya Ciutat' and capturing the idea of the garden city were just some of Noucentisme's goals. And, in fact, Noucentisme was prominently expressed in public and private gardens, with figures like

the architect-landscaper Nicolau Rubió i Tudurí, who carried on the work launched in Barcelona by Jean Claude Nicolas Forestier, but imbued it with his own personality.

The image chosen for the cover of issue 18 of the *Catalan Historical Review* is the oil painting by Joaquim Sunyer (Sitges 1874-1956) entitled *Mediterranean Life* (1909), which can be considered typical of the painting of Noucentisme. Sunyer drew inspiration from the landscape in Sant Sebastià beach in his hometown, Sitges, and turned a calm, everyday scene of a fishing family into an image that transcends time and reality to achieve a symbolic dimension.

The issue closes with the usual sections reporting on the Institut d'Estudis Catalans's historical publications, the new members of the History-Archaeology Section and its extensive editorial board.

ALBERT BALCELLS
Editor

The Iberians in the Valencian Country. Iron Age societies and landscapes on the central Mediterranean area

Ignasi Grau Mira*
Universitat d'Alacant

Received 8 January 2024 · Accepted 20 April 2024

ABSTRACT

This study analyses the organisation of the landscapes and socioeconomic and political structures of the Iberian period in the Valencian Country during the first millennium BCE. Using spatial analysis, it offers an interpretation of the historical dynamics and the evolution of Iberian societies within the urbanisation process of the western Mediterranean. Despite clear evidence of social differentiation, it proposes a general model of the sociopolitical organisation of groups, with both strong social stratification and corporate behaviours.

KEYWORDS: Iron Age, Iberian culture, Valencian Country, Urbanisation, Heterarchies.

Iberian culture developed around an extensive region that spans from the southern Iberian Peninsula to southern France. In this area, an entire series of Iron Age peoples shared similar material culture and socioeconomic processes in the first millennium BCE. The central area in this broad region covered what is today the Valencian Country (Fig. 1), and it had its own history and cultural expressions, even though they are related to neighbouring sectors. Likewise, significant differences can be found within this extensive region as well.

The century of Iberian research in the Valencian Country¹ has received a major impetus in recent decades. Thanks to studies conducted by both local and regional institutions, museums and universities, we now have considerable archaeological evidence that is constantly increasing. But most importantly, the theoretical models for understanding the social and territorial dynamics of these people, who created one of the most prominent cultures in the ancient Mediterranean, have matured. Drawing from the archaeological record, the purpose of this article is to provide a summary of the sociopolitical, culture and territorial dynamics of the Iberians in the Valencian Country.

There are very few references in Greco-Latin texts, and they only enable us to geographically locate the ancient Iberian peoples in the region.² These descriptions refer to two important moments in time. The oldest sources, Hecataeus and Avienus, describe the peoples who occupied the region between the sixth and fifth centuries BCE.

FIGURE 1. Main peoples cited by ancient sources. In Roman type, the peoples from the sixth to fifth centuries BCE; in italics, the peoples from the imperial period in the first to second centuries AD. Source: Author based on ICV maps.

* **Contact address:** Department of Prehistory, Archaeology, Ancient History, Greek Philology and Latin Philology, Universitat d'Alacant. Apartat de Correus 99, 03080 Alacant. Tel. +34965903400 ext.: 2836. E-mail: ignacio.grau@ua.es

The *Gimnetes* (see Fig. 1) were in the south, occupying the area from the Segura to the Xúquer Rivers and bordering on the *Mastiens*, who had spread around the eastern part of Andalusia and the southeast coast. Around the Xúquer River, which the sources call the *Sicano*, were the people of the same name, *Sicani*, and to the north were the *Esdetes*, who occupied the central area of Valencia. The sources mention the *Ilaragautes* peoples further north, in the current lands of Castelló.

The second group of sources, based on Pliny and Ptolemy, illustrates the geographic situation in the imperial era five centuries later. This time we find the *Contestani*, located in the area previously occupied by the *Gimnetes*. Starting at the Xúquer River, which is called the *Sucro* in these texts, were the *Edetani*, who spread around the region of Valencia formerly occupied by the *Sicani* to the south and the *Esdetes* to the north. Finally, the *Ilercavones* appeared in the region of Castelló.

The existence of some spatial overlap and the similarity of some of the ethnic names, like *Esdetes-Edetani* and *Ilaragautes-Ilercavones*, have led scholars to propose that the distribution of the most ancient peoples remained stable, and that the primitive ethnic groups had evolved by the imperial period. It is also interesting to note that the two oldest peoples in the southern region, the *Gimnetes* in the coastal regions and the *Sicani* inland and around the Xúquer River, correspond with distinguishable geographic areas in the region: plains opening onto the sea around Baix Vinalopó-Baix Segura and an inland mountainous region around the Serpis and Xúquer valleys. Furthermore, the name *Gimnetes* connects the coastal areas with the nearby islands of the same name, the Gymnesian Islands. This toponymic connection correlates with the relationship that has been archaeologically proven based on the heavy influence of Eivissa's Phoenician-Punic world in the region.

The ancient geography of the Valencian Country shown in this mosaic of peoples has been confirmed by archaeological record, which reveal considerable differences in settlement patterns and socioeconomic organisation, albeit within the framework of shared cultural features and similar historical dynamics. In fact, one of the main challenges facing research today is analysing the overall processes that shaped the Iron Age peoples while also acknowledging the variability of the different territories, attentive to the dynamics of the local structures.

One unique, determining feature of this region may be the fact that it is open to the Mediterranean, which facilitated the genesis of colonial spaces in some sectors, especially in the southernmost regions, which in turn fostered the adoption of outside influences and early integration into supra-regional economic networks. These external influences shaped the different social and territorial forms when integrated into the local dynamics. Today, this scenario is interpreted from a perspective focused on connectivity; we no longer aim to identify the primacy of endogenous or exogenous phenomena on the mechanism of

change but instead recognise the role of both factors. Thus, the Iberian Iron Age is part of the dynamic in the Mediterranean that has promoted interpretative approaches stemming from studies of modern globalisation.³

THE FORMATION OF THE LANDSCAPES AND SOCIETIES IN THE EARLY IRON AGE, EIGHTH TO SIXTH CENTURIES BCE

Socioeconomic trajectories, Mediterranean impact and political structures

Primarily between the eighth and sixth centuries BCE—though they started slightly earlier—there were profound historical transformations which gave rise to a new model of society. The groups from before the late Bronze Age had developed a sedentary peasant farming model with agglutinating territorial components. The circulation of certain prestige goods among few people and the existence of burials reveal some social distinction processes, but they were not especially prominent. Long-distance trade networks connecting the Atlantic and Mediterranean regions of the Iberian Peninsula were being created to supply metals and other raw materials. During the early Iron Age in the eighth century BCE, trade started to intensify over this preexisting structure thanks to Phoenician merchants who had settled at the mouth of the Segura River, first in Cabeço Xiquico de l'Estany and shortly thereafter in La Fonteta.

These local economies' integration into regional and supraregional frameworks entailed a shift in the traditional schemes towards models that sought to boost production. Economic growth, driven by the leading groups and partly channelled in trade, resulted in the demographic increase that sustained population concentration and economic expansion processes.

On the other hand, interaction with Mediterranean peoples introduced fundamental features that characterised Iron Age economic models, including technological innovations like iron metallurgy and the pottery wheel, which fostered the expansion of productive forces and the increasing specialisation of production. It also transformed the agriculture of the period with the adoption of new crops, like vine, and the development of other fruit trees, which joined the grains and legumes cultivated until then. These plants' cycles last more than one year, which changed people's relationship to the land in that the longer time needed to await the harvests and long-term investments must have fostered rights over plots of land and intensified connections with the soil.

The prime expression of all these changes was a new sites model based on the advent of large fortified settlements perched in high places which controlled small territories with networks of rural settlements, called *oppida* in Iberian research. The evidence points to population concentration and fortification processes within a period spanning from the late Bronze Age to the early Iron Age,

that is, from the ninth to the seventh centuries BCE, which reveals the complexity of the process and the different local responses. Distinct dynamics can be pinpointed within this overall process, as we shall discuss below.

The expansive nature of these processes prompted friction among competing groups over lands and communication routes, which led to rivalry and conflict among the communities settled in each territory. This explains why the main settlements sought dominant locations reinforced by walls, where residential concentration was a strategy to deal with these challenges.

Urban aggregations and coalescent societies in the central and southern lands of the Valencian Country

In the southern counties, we find a good example of this population aggregation process in *Penya Negra*, which started in the transition from the late Bronze Age to the early Iron Age in the ninth century BCE (Fig. 2). A large population was concentrated on a spacious hilltop and

clifftop, seeking overlooks, which reveals defensive concerns; this later led them to build fortifications in around the seventh century BCE. The centre's economic ascendancy, and its high level of artisanship, came with the profound social transformations documented in the settlement and the funerary record of its necropolis in *Les Moreres*. This cemetery was the prelude to the funerary space model which developed later in the Iberian period, where exclusive groups were cremated.⁴

Another early example of this population aggregation process can be found on the southern slope of *Xàtiva Castle*, which also appeared in the ninth century BCE when an extensive settlement with spacious houses with apsidal layouts was built on terraces that occupied much of the hill's slope. The habitat area was protected by a powerful containing wall that may have had a tower or an outer reinforcement.⁵

The settlements mentioned thus far show the population coalescing into fortified nuclei which were phased in over centuries, which leads us to deduce the existence of diverse, complex dynamics, with reinforcements in fortifications which can be related to times of conflict. The process must have started in the late Bronze Age, perhaps associated with control over the interregional trade networks prior to the arrival of the Phoenicians.⁶ This process later intensified, especially after the seventh century BCE, when it had spread to most of the counties, where centres developed that aimed to control the territory and communication routes.

The historical dynamics of this territory should be framed within contexts of cooperation and interaction between local groups and Phoenicians involved in control over production and trade. *L'Alt de Benimaquia* in *Dénia* stands out in the *Marina Alta* region; it is an elevated, solidly fortified indigenous settlement where the first presses to produce surplus wine are found on the Iberian Peninsula. The interaction with the Semites explains their acquisition of the technological knowledge needed to produce this alcoholic beverage, whose distribution must have proven essential to the creation of networks of power and the consolidation of the local leaders' prestige through ritualised consumption. In *La Marina Baixa*, the strong imprint of Mediterranean influences is documented in *La Vila Joiosa*, perhaps associated with the Semite hub in the neighbouring *Eivissa*. This is particularly visible in the cremation necropolises like *Les Casetes*, dating from the late seventh and sixth centuries BCE. The graves have prominent elements from the East, including orientalising jewellery, amulets and Egyptian pottery, which reveal intense relations with the Semite world and the redefinition of the local communities based on these encounters.⁷

The valleys and mountains in southern Valencia and northern Alicante show this same dynamic of settlements emerging to serve as central control points over the production and distribution of trade goods. Near Alcoi, we find *El Puig d'Alcoi*, *La Covalta* and *El Cabeço de Mariola*, and

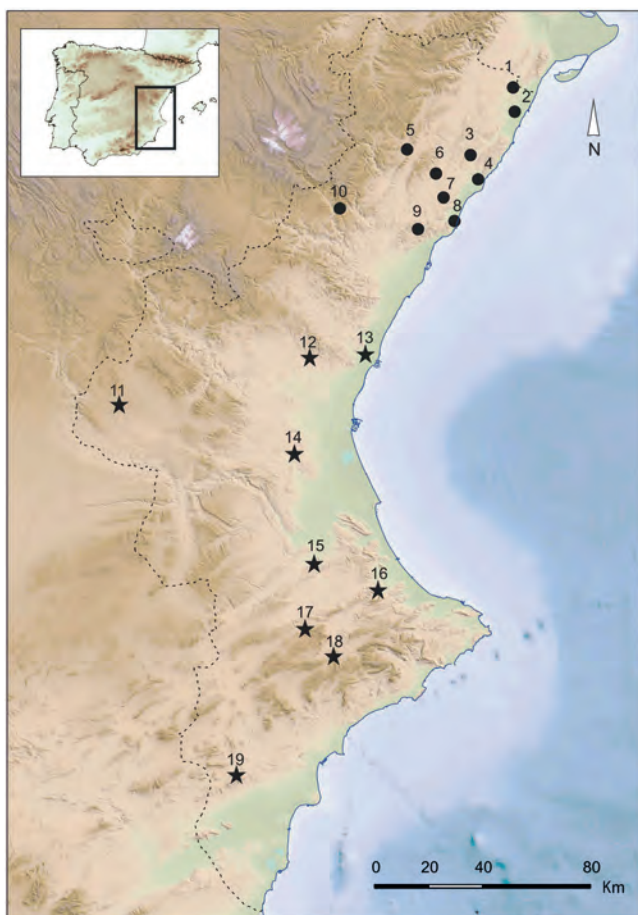

FIGURE 2. Settlements in the Late Bronze and Early Iron Age cited in the text. 1: Puig de la Misericòrdia; 2: Mas de Fabra; 3: Castell de Xivert; 4: Santa Llúcia; 5: Tossal de la Vila; 6: Tossal de Subarra; 7: Tossal de Mortorum; 8: Orpesa la Vella; 9: El Tossal del Galdó; 10: Los Morrones; 11: Los Villares in Caudete de las Fuentes; 12: Tossal de Sant Miquel in Lliria; 13: Sagunt Castle; 14: La Carència; 15: La Solana del Castell in Xàtiva; 16: Tossal del Morquí; 17: El Cabeço de Mariola; 18: El Puig d'Alcoi; 19: La Penya Negra. Source: Author based on ICV maps.

along with these *oppida*, a dense rural settlement seems to be associated with the intensification of agricultural activity.

Continuing northward, the territory was divided into autonomous entities corresponding to the main valleys in the region, like the Magre or the Túria. Population concentration in nuclei can also be seen between the ninth and seventh centuries BCE, and these nuclei became prominent because of their role in the production or articulation of local and regional trade networks. Los Vilares in Caudete de las Fuentes-*Kelin*, Sant Miquel in Lliria-*Edeta*, Sagunt Castle-*Arse* and La Carència in Torís-*Kili* are some of the centres which appeared in this phase and later organised the territories for much of the Iberian period.

The characteristic funerary pattern of these zones is small burial sites in rural areas. Examples include El Mas del Regall in Alcoi, El Collado de La Cova del Cavall in Lliria and Sant Cristòfol in Sagunt. They have few graves, which may have helped to root the populations in the new territories through the rural tombs of their ancestors. This type of burial is set apart from the larger and more articulated necropolises, like the aforementioned ones in La Vila Joiosa and Les Moreres, which indicates different social processes.

Small power centres in the northern part of the Valencian Country

While all this was happening in the central and southern counties of the Valencian Country, different kinds of territorial processes were underway in the northern lands in the Castelló counties, which are revealed in the configuration of different nuclei (see Fig. 2). Here we witness the construction of small nuclei, the largest of which did not exceed half a hectare, equipped with powerful fortifications like thick walls and solid fortified towers. This settlement model primarily developed between the late eighth and the seventh centuries BCE, within the historical context of early Phoenician contacts in these lands.⁸ The opening of the local communities to these trade exchanges was the catalysing effect leading to the creation of this type of enclave, examples of which include Los Morrones in Cortes d'Arenós⁹ and Tossal del Mortòrum,¹⁰ which we shall use to illustrate the model.

Los Morrones is a small enclave measuring around 0.11 hectares which was initially occupied in the transition from the eighth to seventh centuries BCE. It features a powerful defensive system comprised of a tower, lateral support terraces and walls, which define the space and determine the settlement's internal organisation. According to its excavator, the defensive features served not only for defence but also to display power and prestige. Within the community, there was apparently a family living in the settlement's main house, which stands out from the other homes, which are characterised by the simplicity and homogeneity of their domestic repertoires.¹¹

Tossal del Mortòrum is a settlement from a similar date and with analogous features. It occupies a space measur-

ing approximately 0.12 hectares and is solidly fortified. Its occupation also began in the early Iron Age, although this settlement was actually a reoccupation of the enclave after a hiatus in the Bronze Age levels.

The economic bases of these settlements came from nearby livestock farming and possibly iron mining, which provided the resources to exchange for the Phoenician goods found in their repertoires. Current studies temper the importance of metallurgical activities, which had been overstated and are now viewed as complementary within the economic structure, judging by the fact that the processed metals are from elsewhere.¹²

This type of small settlement in the counties of Castelló was usually heavily protected by walls and fortifications from the early Iron Age, which continued during the early Iberian period. The cases described above could be joined by Santa Llúcia, Puig de la Misericòrdia in Vinaròs, Puig de la Nau in Benicarló, Mas de Fabra in Vinaròs, Torrelló del Boverot in Almassora, Orpesa la Vella in Orpesa and Vinarragell in Borriana (see Fig. 2).

As mentioned above, the earliest Phoenician contacts led to an adaptation of the local communities' lifestyles and their integration in the cultural dynamics of the Mediterranean coast. Yet beyond the cultural processes, we want to emphasise that the configuration of small settlements that expressed their power in prominent defensive architectures indicates a different social model than in the southern settlements. Here, aggregation seemed to be limited and did not seek to create extensive settlements to manage the territories; instead, what seemed to prevail was a conception of autonomous cells that banded together for mutual assistance. Within the settlements, the domestic areas do not show any significant distinctions in economic and social status. Even though main houses can be found, I do not believe that they express major social distances; instead, the entire group of residents must have seen themselves as a tightly-knit community united against other nuclei.

Within this context, we can view the fortification, which is the main feature, as a form of cohesion and identification for the community to counter the risk of accentuated forms of social inequality emerging. These monumental works entailed channelling collective material resources and deflecting possible frictions inside the group towards rivalries with different communities. The influence of P. Clastres can be seen in this view; he assigned war a prominent role among the mechanisms that prevented group schisms and kept them socially united.¹³ In this case, competition, friction and conflict among these small nearby communities must have led them to build these solidly fortified enclaves.

Different territorial trajectories for different social models

Given this state of affairs, the features of the fortified enclaves enable us to recognise distinct social dynamics and models in the different areas of the Valencian Country.

The southern lands had large population centres and agglutinating territorial tendencies which lasted over time and developed further in the ensuing centuries. Meantime, the northern counties primarily contained small power cells with a limited existence over time: most of them ended in the early Iron Age, and only a few prominent examples, like Puig de la Nau, continued until the fifth century BCE. They are two different responses framed within the context of local societies' opening to Mediterranean exchanges, the competition for local resources and the formation of each community's own territories.

THE EARLY IBERIAN PERIOD (SIXTH TO FIFTH CENTURIES BCE): THE CONSOLIDATION OF CULTURAL AND TERRITORIAL CHANGES

The onset of the Iberian period in the late sixth century BCE is a clear case of historical continuity that follows the social and spatial processes mentioned above: the communities in this area moved towards creating fortified landscapes and exclusive territories. At the same time, the cultural features that would define Iberian culture were also being shaped and consolidated, primarily the spread of Iberian pottery made on the wheel, iron tools and weapons, writing and cremation necropolises, along with large stone sculptures in some regions.

The gradual craft specialisation associated with metallurgical and pottery techniques, as found in El Puig de la Nau,¹⁴ *Kelin*¹⁵ and El Puig d'Alcoi,¹⁶ just to mention a few settlements, fostered a more complex and diversified economic model which consummated the social division of labour. The use of iron tools enabled crop fields to be enlarged, leading to increased productivity and farm yields, which was reflected in a dense rural settlement that prompted the agricultural intensification that had started in the preceding centuries.

Pottery produced on the wheel made it possible for many of the vessels used by the domestic group to be made in pottery workshops. This and other changes to household activities liberated much of the workforce, mostly women, who were able to undertake tasks that increased exponentially, like textile-related activities. While the use of ceramics made on the pottery wheel spread, there were also qualitative changes in working with slender threads in new spinning techniques, as proven by the spread of bone spindle whorls¹⁷ and especially an exponential increase in textile tools. In my opinion, this textile production far exceeded families' needs and readily became accumulable, transportable and transferrable goods, which were unquestionably used in trade exchanges and generated wealth.

Another noteworthy feature in this phase was the hiatus in the flow of Phoenician goods. This points to changes in the trade circuits and systems, which were concentrated in coastal hubs like El Oral, La Vila Joiosa, El Grau Vell in Sagunt and El Puig de la Nau but only very occasionally

reached the hinterland. Foreign goods may have gradually been replaced because of the development of local productions, like the highly prized wine, which began to be produced locally and replaced Phoenician imports. This necessarily affected the social relations built upon the redistribution of valued goods, as well as commensality rites.

These changes were expressed in the consolidation of the territorial schemes mentioned above, with different dynamics in the different territories. In the northern lands, the small power centres continued to gain ground, reflecting limitations in the residential aggregation process, which was perhaps constrained to power groups, families and affiliated groups who rose to the top of society.

The numerous cremation necropolises are associated with these power cells, with their characteristic *urnes d'orelletes* (urns with handles) and goods comprised of some weapons, like spears, and clothing and body adornments as elements of distinction, like belt buckles, clasps and earrings. These cemeteries are small in size, with several dozen graves, and they are quite numerous and each associated with the fortresses in the area. These necropolises were for exclusive groups, as the small number of graves indicates that most of the population did not have the right to be buried there. Thus, they shaped a landscape atomised into small territorial units with the emergence of leadership among some families and groups, who stood out in their fortified residences and funerary distinctions.

In the territories in the central area of the Valencian Country, broader processes of centralised territorial aggregation continued. There was an increase in settlements with signs of hierarchised territorial organisation in *Kelin*, *Edeta* and *Arse*. This came with the development of the rural population, with villages and farmsteads like La Senya in the *Edeta* region, which indicates an increase in agrarian activity associated with the demographic expansion and the development of the political economy.¹⁸

The earlier trends of rural densification and hierarchisation of the population continued in most of the southern Valencia and northern Alicante counties. The mouths of the Xúquer and Serpis Rivers and La Marina Baixa area developed into connectors between the coast and the inland regions, as attested to by L'Alter de la Vint-i-huitena in La Ribera Baixa, La Vital-Hospital de Sant Marc in La Safor and the powerful hub of La Vila Joiosa. There was a profound transformation in the lands of the Baix Segura and Baix Vinalopó with the end of the Phoenician presence in this region and the increasing prominence of Iberian enclaves like El Oral, which reshuffled the territorial structure.¹⁹ This territory might have been presided by l'Alcúdia d'Elx, as proven by the important sculptural vestiges around it, as we shall see below, and the evidence of occupation related to this period, still largely yet to be studied in depth.²⁰

Though they developed differently in each area, the transformation of the economic model and the advances in social hierarchisation were expressed in the way the power groups' social dominance strategies materialised

ideologically. Thus, in the southern half of the Valencian lands, large stone statues appear during the late fifth century BCE as the way the social hegemony of the powerful dominant groups was expressed. As mentioned above, the territory around L'Alcúdia d'Elx became an extremely important hub. Several examples, like warrior breastplate and the celebrated Lady of Elx, clearly reveal this phenomenon. These monuments are usually associated with the development of cremation necropolises after the second half of the fifth century BCE, examples of which include Corral de Saus, Cabezo Lucero, El Molar, Les Casetes and Poble Nou, which reveal the development and symbolic sanction of social inequalities. Funerals and monuments were used to build and express the power of the dominant families in the community and their immediate kin.²¹

While all of this was happening in the southern lands, north of the Xúquer River the social distinction strategies did not use these sculptural manifestations, nor were cremation necropolises developed, at least not as profusely, given that some sculptures that can be related to graves or monuments occasionally appear in places like Sagunt and La Carència. In any case, it seems clear that the symbolic strategies used in this territory avoided ostentatious ways of expressing power, which must reflect a different kind of social structure. These symbolic and other cultural patterns point to regional differences which are in line with the Greco-Latin sources' mentions of different peoples.

MIDDLE IBERIAN PERIOD (FIFTH TO THIRD CENTURIES BCE): SHAPING URBAN LANDSCAPES

The increase in social complexity and inequality

There was a period of settlement expansion in the late fifth and early fourth centuries BCE with the appearance of new *oppida* and the development of the rural population. These changes came with a series of archaeological indicators that reveal economic growth and increasing social complexity. They were built upon agricultural land husbandry, which provided the subsistence goods and income that could be used to maintain a growing population and a specialised economy, along with crafts and trade exchanges. The technologies introduced earlier were consolidated, and the economy came to be articulated in increasingly complex schemes. Trade exchanges also developed considerably, as attested to by the frequent appearance of Mediterranean prestige goods like fine Attic vessels and packaged Punic foodstuffs.

Regarding trade activities, it is essential to mention the development of writing, which was particularly important in this region. There is documentation of a concentration of written testimonies in the southern, northeastern and Greco-Iberian writing systems, primarily on lead and graffiti on ceramics. The Greco-Iberian writing, which used Ionic script to write in Iberian, is exclusively found in the regions of Alicante and Murcia, with the exception of the lead tablet in Sagunt, and it reveals such a

close coexistence among the Greek and Iberian communities that it led to the emergence of this script.²²

All these processes reinforced the political economy and the increase in social inequality. The testimonies found in settlements, landscapes and necropolises and the circulation of prestige goods reveal a clear increase in social hierarchisation. The prime expression of this unequal order is found in the funerary landscape formalised in the previous period, which now reached its peak. However, despite this context of increasing inequality, we can also find differing degrees of hierarchisation alongside egalitarian and cooperative tendencies.

The necropolises that became common in the southern lands starting in the late fifth century BCE, as mentioned above, expressed the existence of a social order defined by three major groups. The first was people buried in graves with sculptures or remarkable grave goods, primarily weapons and jewellery. A second group was made up of people who had access to the necropolises but no sculptures or important grave goods. Finally, the majority of people were not buried in cemeteries due to their status. In short, this attests to society's split into an echelon of the powerful and the commoners who depended on them.

The legitimisation of this inequality was also based on strategies like the manipulation of symbolic violence and the figure of the protector of the community, as gleaned from the importance of the warriors found on graves. Other representations, like the celebrated *Iberian ladies*, most notably the Lady of Elx, reveal other female power referents. Thus, genealogical bonds with preeminent ancestors, both men and women, must have served as the foundation of power, which was becoming hereditary. Other social distinction strategies used often were based on the control of goods used in feasts and banquets, like wine and fine vessels from other Mediterranean regions. The mastery of rituals and esoteric practices was another way of creating and sanctioning social differences.

The elements materialising these inequalities are distributed differently in the diverse territories, and they also appear at different times in history, indicating distinct ways of exercising power and domination and their temporal dynamic. As stated above, sculptures and necropolises are lacking in the northern half of Valencian lands, which would indicate attenuated forms of control and power displays within the framework of unequal structures. However, the southern necropolises that were so common in the fifth to fourth centuries BCE had practically disappeared by the end of the latter century. In my opinion, this may signal the mitigation of the exclusionary strategies that segregated the powerful groups and asserted their predominant role in society with funerary honours and the survival of their memory in the necropolises. Starting then and throughout the third century, the main focus of ritual activity shifted to sanctuaries, where community rituals were held that fostered social aggregation and the creation of new communities and urban identities.²³

The shaping of the urban landscapes

The regional differences were still clear in territorial organisation and the courses they took, with different socio-political structures. The northern area experienced a period of some occupational weakness, with a low population and a dearth of urban centres that would attract people and organise the territory (Fig. 3). Only several settlements, like El Torrelló del Boverot, La Balaguera and La Punta de l'Orley, seem to have remained occupied, while the other major nuclei, like El Puig de la Nau, were abandoned during this period.²⁴

In contrast, in central and southern Valencia, the forms of territorial organisation based on each *oppidum* and its local domains gave way to new forms of county-wide cohesion. In other words, the dispersed territories coalesced to give rise to new agglutinating political structures on a county scale encompassing around 700-1,000 km². The processes were gradually organised over time, and while this urban centralisation seems to have been reached in the central lands in the fourth century, it came to the southern lands several generations later, in around the third century.²⁵ Let us take a tour of these Iberian cities from north to south.

FIGURE 3. Main cities in the Middle Iberian period cited in the text. 1: *Kelin* / Los Villares in Caudete de las Fuentes; 2: *Edeta* / Tossal de Sant Miquel in Lliria; 3: *Arse* / Sagunt; 4: *Kili* / La Carència; 5: *Sucro* / L'Alter de la Vint-i-huitena; 6: *Saitabi* / Xàtiva; 7: Castellar de Meca; 8: Tossal del Morquí; 9: La Serreta; 10: Alon / La Vila Joiosa; 11: Ilici / L'Alcúdia d'Elx. Source: Author based on ICV maps.

Los Villares in Caudete de las Fuentes is one of the best-known Iberian cities, especially its cultural evolution and territorial structure, thanks to extensive research over the course of many decades. Placed on a smooth hill that overlooks the Magre River valley and spreading extensively over around ten hectares, this Iberian city has been associated with the second-century *Kelin* mint thanks to numismatic research, which provides the Iberian name and shows the city's importance in the late Iberian period, even though its importance in the county dates back to the early Iron Age, as described above.²⁶

In the fourth to third centuries BCE, Los Villares developed a complex urban layout which included large houses measuring 80-100 m² with considerable storage capacity, along with simpler houses, which points to its inhabitants' different social statuses. Control over extensive farmlands, where a large subordinate population lived, must have been this city's main source of wealth, in addition to its domain over an important road network.

The other large Iberian city in Valencia where we have extensive knowledge of its main urban and territorial features is Tossal de Sant Miquel in Lliria, the site of the ancient *Edeta*,²⁷ which presided over a broad territory of approximately 900 km² in the Turia River valley. With ancient origins, it stood out in the Middle Iberian period for its position of territorial control, its extensive surface measuring around ten hectares, the homes of the ruling elite and the presence of an urban temple, which asserted its status as a capital both symbolically and ideologically.

The study of the urban grid and domestic spaces have enabled us to identify the homes of the preeminent groups on what is known as block 7, near other prominent buildings and the temple mentioned above. The homes of these preeminent groups had infrastructures for management and the transformation of farm crops, such as wine presses, oil mills and ovens, which indicate control over the land and farm yields as a major source of their wealth. Symbolic domination is expressed in their self-representation on richly decorated prestige vessels, in addition to their control and use of Mediterranean imports. These same elements can be found in the prominent homes in the territory and identify the preeminent social groups scattered about the land, revealing a decentralised power model.

In the Middle Iberian period, its territory was clearly defined and articulated by a complex settlement system with forts and fortified farmsteads, like El Puntal dels Llops and El Castellet de Bernabé, which were visually connected to the city and charged with monitoring and exploiting the peripheral territorial spaces. An entire series of hamlets and villages, like La Monravana and La Sénia, farmed the other lands in the valley.²⁸

The Iberian city of *Arse*, in Sagunt Castle, stands out in the central coastline of the Valencian Country. Its importance is proven by the historical events of the conquest and destruction by the Carthaginians, the *casus belli* which impelled Rome to join the war. Located on a hill near the

coast, it dominates maritime and land communications along the coastline and an extensive agricultural area in El Camp de Morvedre. All signs seem to indicate that the city primarily developed in the Middle Iberian period, when it had a large walled area encircled by a space measuring eight to ten hectares. It was at the head of a complex system with large settlements, like El Rabosero, along with smaller villages and lookouts similar to the ones in the neighbouring settlement of *Edeta*, even if it is less known.²⁹

The remains of the Iberian city can only be very partially identified, as they are concealed by subsequent historical occupations. To foster the management of suprarregional exchanges, a port neighbourhood developed in El Grau Vell, where structures and materials associated with this activity have been documented, along with Iberian imports and inscriptions. The minting of silver coins in *Arse* since the late fourth century BCE is also related to trade exchanges.

The settlement of La Carència-*Kili* in Torís dominates the valley midway along the Magre River. The city came to be known through research and studies conducted several decades ago, which have recently resumed and described the morphology, duration, functions and territorial organization of the Iberian city.³⁰ It was divided into three contiguous walled areas of differing sizes that comprise a structure that flattens out into broad landings.

With its ancient origins, like other nuclei, it dates from the Middle Iberian period, between the fourth and third centuries BCE, when the Iberian city gained a foothold there with fortifications that enclosed two upper areas within the settlement.³¹ This extensive area was joined by other prominent features, like the presence of Iberian inscriptions and figurative pottery. This city has traditionally been related to the *Kili* mint, although numismatic studies do not confirm this with complete certainty.

El Castellar de Meca is an impressive settlement located on a rocky mass that looks inaccessible, where it dominates an intersection of roads that joins the coastline of Valencia with the hinterland and controls a large agricultural space. The city spread over more than fifteen hectares, with evidence of fortifications, paths carved into the rock and the remains of several houses. The furniture repertoire has prominent features that match up with its urban status, including Mediterranean imports, Iberian pottery with figurative decoration and several epigraphs. The city originally dated from the early Iron Age, but it reached its peak in the Middle Iberian period and was violently destroyed at the turn from the third to second centuries BCE.³²

The ancient city of *Sucro* was located in the region at the mouth of the Xúquer River. It is primarily known in relation to the events in the Second Punic War and the Sertorian War, although there is no consensus about which settlement this city might be. The first option is L'Alter de la Vint-i-huitena, at the ford in the river at Albalat de la Ribera. The existence of an extensive settlement with materials in a lengthy time sequence spanning from the early Iron Age to the Republican period would

support this option. The second one is L'Alt del Fort in Cullera, on the coast. Vestiges of pottery and several structures from a settlement dating between the fifth and second centuries BCE have been found at different locations on the peak and slope of the hill.³³ Given these information gaps, we have to await further studies to provide information that can shed light on the urban and territorial situation at the mouth of the Xúquer River.

The city of *Saitabi*, which we know about from the sources and the mint that struck coins there since the late third century BCE, was located on the peak and southern slope of Xàtiva Castle. It was an extensive settlement spread over more than ten hectares that was occupied a long time due to its strategic location overlooking the Canyoles River Valley, where Via Heraclea ran, as well as its dominance over rich farmland. The city's Iberian phases have been found through partially conserved structures and stratigraphic layers with materials from varied dates, including imported materials. Some texts recounting the events of the Second Punic War point to the city's importance during this period.³⁴

The importance of the neighbouring La Bastida de les Alcusses in the fourth century BCE is worth noting;³⁵ it was a powerful walled city located at the far west of this county unit. The two nuclei may have been so close that it was impossible to avoid some territorial friction, which may have led them to engage in conflict until La Bastida was completely destroyed in the late fourth century BCE. Beyond conjectures, the fact is that the city of *Saitabi* remained occupied and may have augmented its territorial importance after the destruction of La Bastida de les Alcusses.

El Tossal del Morquí is an extensive archaeological site composed of funerary and residential spaces with a long occupation sequence from the late Bronze Age to the third century BCE. It kept watch over the passage connecting the Vall d'Albaida county with the Safor coast and dominated extraordinarily rich farmland. The settlement primarily stretched along the densely occupied terraced slope and encompassed more than five as a minimum account. This makes El Morquí one of the largest *oppida* in the central region of Valencia, with a unique building that served a ritual purpose.³⁶ There is little doubt regarding its core role in organising the territory until the late third century BCE, during the Iberian period immediately after the Roman conquest. It may have later been replaced in its leadership role by El Rabat in Rafelcofer, in the heart of La Safor county.

The city of La Serreta (Alcoi, Cocentaina, Penàguila) was perched in a dominant position in the territorial structure of Alcoià-Comtat in the third century BCE. The settlement had been occupied since the early Iron Age, but during that period it could hardly be distinguished from other *oppida* in the county. However, in the third century BCE it experienced urban growth that led it to occupy an area of around six hectares. In addition to its size, it also performed a series of urban functions, such as serving as a territorial sanctuary where the faithful would come to de-

posit their offerings, primarily in the guise of terracotta votive offerings. It was the hub of trade exchanges, as evidenced by a major set of Iberian epigraphy in Northeastern and Greco-Iberian alphabets and extensive import repertoires. It also features a complex fortification system and its own iconographic repertoire rendered on pottery vessels. The city was destroyed during the events of the Second Punic War in the late third century BCE.³⁷

The Iberian centre located under the urban nucleus of La Vila Joiosa has been associated with the ancient Iberian city of *Alon*, later the Roman *Alone*. The main documentation of this settlement, in addition to several probes in the urban centre, comes from the necropolises, which have ancient origins and show a great deal of dynamism during the Middle Iberian period, with necropolis areas in the city's northern and southern sectors. These necropolises and other crafts areas surrounded the inhabited centre of the old quarter on the hill, where several probes have identified the habitat levels. The territory of *Alon* did not seem to suffer from the effects of the Roman conquest as intensely as other territories, and many indicators show activity in this centre and its territory during the second century BCE.³⁸

The city of *Ilici*-L'Alcúdia d'Elx is located on an artificial mound that controls the communication routes of the Baix Vinalopó and a large portions of the more fertile lands in southern Valencian country. A review of the known evidence suggests the existence of an initial nucleus from the late Bronze Age to the Middle Iberian period, which may have been located on the north of the hill and later expanded until it covered the entire area of L'Alcúdia.³⁹ Recent excavations have identified important fortification works from around the fifth century and the remains of houses, although right now the information is still quite limited.⁴⁰ The main evidence regarding the importance of the site is the prominent collection of Iberian sculptures associated with a funerary or sacred space⁴¹ in the transition from the Early to Middle Iberian period.

Cities, political structures and social organisation

Thus far we have sketched the political map of the leading centres in the Iberian territory falling in the current Valencian Country, but it is a low-resolution picture that becomes even blurrier as we zoom in on a more detailed scale. Despite these limitations, we shall present several overall assessments in the scheme described, and especially a remark on the Iberian society that undergirded this entire territorial reality.⁴²

Cities in practice

The current state of research has yielded limited information that can shed light on the practical functioning and political and economic management of the cities. Beyond assuming their prime role in defence and their centralisation of agricultural or trade goods, we still have a long way to go before we understand the specific mechanisms of their functioning and economic and administrative structure.

The cities were never the home to all the population in their respective territories, and there were also secondary urban nuclei in this region, usually perched on hilltops, which replicated the city model on a smaller scale and concentrated specialised activities like trade, the transformation of products and defence. More importantly, there were constellations of rural settlements that orbited around the cities and secondary *oppida*, which may reveal limited centralisation of the functions and powers in this region.

Country-city relationship

The elevated topographical locations of many Iberian cities forced local peasants to make journeys, sometimes costly ones, and rendered it logistically complicated to transport large volumes of farm yields to the cities. As a result of these conditions, Iberian centres did not tend to have major farm transformation or craft infrastructures. Facilities related to specialised agricultural production, like winepresses, flour mills and pottery workshops, were scattered around the nearby countryside. Likewise, part of the population lived in rural hamlets near the urban nuclei to facilitate the agrarian activity.

This form of land management, with peasants who had close ties to diverse plots and lands, generated the wealth found in the cities. The agrarian systems that have been proposed for the Valencian Country show the development of orchards and mixed yields which are distinct from the kind of husbandry found in other areas more focused on cereal production.⁴³ This intensive agrarian model forced different domestic or corporate groups to work for longer times and sometimes to apply very specific knowledge to the management of the agrosystems. Thus, forms of labour management, the organisation of tasks and social relations of production were introduced, which unquestionably conditioned the development of institutions different to those found in other areas with different rural models and settlement patterns. Future research should examine these aspects in order to understand the Iberian socioeconomic foundation and its correlate in the urban network.

Physical structure and social analysis

Thus far, we only have vague notions of what the towns were like because the only information we know about many of them is their supposed area, walled perimeters and important vestiges like writing or prestigious pottery. Despite these limitations in our knowledge of the urban structure and its architecture, we can suggest a few patterns.

The mobilisation of collective labour in building the Iberian cities in Valencia is comparable to the erection of monuments in other regions. Some of the best-known cities, like El Tossal de Sant Miquel in Lliria-*Edeta*, Xàtiva-*Saetabi* and La Serreta, have spacious terraces of dry-stone walls filled in with sediment, some of them more than two metres tall, which formed platforms on which houses and

other structures were built. These constructions were shared by different houses and neighbourhoods, which reveals collective works in the form of compact cubic blocks which are community-scale architectural initiatives. The walls and fortifications can also be considered true massive communal works.

Therefore, the absence of other public buildings like monumental temples should not be considered a limitation in these Iberian cities' technical and economic capacities; instead, they must be a cultural matter based on the inhibition of expressing certain forms of power, which distinguishes Iberian cities from classical Mediterranean cities. We could even posit a pattern of cooperative architecture made by all city-dwellers for themselves, which stresses community design and thus avoids conspicuous, hierarchised forms aimed at clearly distinguishing the prominent groups and marking social distances. Here, these building patterns would instead foster cooperative, corporate behaviours.

Cities and decentralised powers

Right now, the only spaces excavated extensively are located in the cities of La Serreta and El Tossal de Sant Miquel, in both cases with the limitations inherent to the archaeological record of ancient excavations. However, we can offer several interesting reflections on the urban model based on the available data. The main conclusion is the decentralised nature of the power structures that can be observed in the urban areas. The main features indicating control over economic resources, the ideological sphere or administration are distributed in different households within the city, with no single, clearly defined focus of economic, social or ideological power delimited in the space, like the palaces or prominent houses found in other Iberian settlements. And these same elements indicating power are also present in other settlements in the region.⁴⁴

We have associated this dispersion of diacritical elements with the lack of centralising institutions common to ancient societies, like palaces or temples, and the scant monumentality of Iberian centres. All of this leads us to propose a social model which did not emphasise clearly defined social distances between a small, powerful group and the common people. Instead, without denying the existence of political and social hierarchisation, we believe that collective and corporate behaviours were encouraged in the social strategies and exercise of power.

In my opinion, more than extremely hierarchical systems that would entail the clear imposition of a dominant line over the rest of the population, the social structure in the Valencian Country provides a picture of similar social units with powers that were distributed and heterarchical in nature, competing for positions of domination. These basic social units could correspond with Houses (in Lévi-Strauss's sense), factions or other corporate groups that would maintain competitive attitudes but within certain strictures to mitigate their more aggressive aspects, and with mutual collaboration.⁴⁵

We can find a spatial expression of this in the fact that the houses of the powerful families are distributed around the *Edeta* region, or the *Contestania* region of La Serreta. Another feature that would express this structure of competing groups can be found in the existence of different necropolises in the city of *Alon*. Indeed, funerary areas comparable in composition, chronology, structures and gradient of wealth can be found north and south of the city, articulated by different roadways.⁴⁶ This polycentric structure differs from the concentration of the funerary space in a single location as the place of memory and ritual of a single leading group and instead suggests similar power groups sharing the urban space.

In short, this scene painted with broad brushstrokes merely aims to be a point of departure for future studies that should provide further insight into the urban structure of the Iberian landscapes, especially the social schemes that they materialised. Iberian society must have been articulated from the base with corporate groups with a similar structure competing to access and maintain their power quotas. This scheme would help make sense of the largely decentralised model of Iberian cities in the zone and, more importantly, explain the scant differences among the main centres and the secondary *oppida*, which only vary in scale and size, but not in structure. Thus, an urban structure took shape that shares components with other systems but is a clearly original model within the urban processes in the ancient Mediterranean.

Cities and systems of governance

These cities must have been governed by powerful groups, as reflected in the rich iconographic programmes of *Edeta* and La Serreta in Alcoi. Groups of dancers, equestrians, processions and hunting and combat scenes were painted on the pottery vessels used by the ruling classes to display their status.⁴⁷ If we transfer this collective expression to political terms, we can conclude that the images do not show the pre-eminence of one great leader, nor a single person who stands out over the others, which would be common in a personal leadership system. Instead, we find depictions of a group of men and women, and families, which would lead us to suggest collegial or competitive power among the different heads of lineages and factions.

We could conclude that these expressions do not necessarily show objective scenes but instead are symbolic representations of the aristocratic ideal. Nonetheless, even if they are ideal representations, if the goal had been to symbolically reinforce the individual identity and personal pre-eminence, we would find depictions associated with one figure representing the leadership. In my opinion, we should frame this expression within collective, negotiated, competitive forms of power among different people who shared the leadership of society and its different segments.

LATE IBERIAN (SECOND TO FIRST CENTURIES BCE): THE IBERIAN TERRITORIES IN THE FACE OF ROMAN DOMINATION

Starting in the last third of the third century BCE, territorial and political pressure from *Carthago*, the North African metropolis, began to be felt via the Barcid dynasty. After settling in *Qart Hadasht*, today Cartagena, the Carthaginians undertook a territorial domination campaign that strengthened the intense economic interaction that had been underway for centuries. They embarked on a variety of actions, from pacts with local *oppida* to open clashes, and the attack on and capture of Sagunt-Arse is precisely what unleashed the war between the Carthaginians and Romans that extended over much of Iberia.

Continuities and changes in the political geography

The war gave rise to the start of Roman domination and thus a new era in which the Iberian territory was gradually integrated into the hegemonic new Mediterranean power, even though in practice it continued to enjoy a high degree of autonomy and considerable cultural development. The circumstances of the wars of annexation, hostile attitudes or—conversely—alliances led to the abandonment and survival of many of the *oppida*, which created a new territorial structure. Different types of processes can be identified which converged to shape a new political geography that marked the end of Iberian culture and society (Fig. 4).⁴⁸

First, we find the abandonment of some of the aforementioned cities which were the capitals of their respective territories and had created state-like political organisations. Perhaps the main restructuring can be found in the territories of Sant Miquel in Lliria-*Edeta* and La Serreta, two cases that have been thoroughly studied by archaeologists. Other territories also suffered from the effects of the Roman conquest, and the fall of core nuclei reveals the dissolution of the political projects that had led them; this dynamic included El Castellar de Meca, in the southwest extreme of the Valencian Country; El Tossal del Morquí, halfway between La Vall d'Albaida and La Safor; and La Escuera⁴⁹ in the Baix Segura.

An opposite process was the survival of important population nuclei, including the main cities that were the centers of their respective regions, like *Kelin*, *Arse*, *Kili*, *Saitabi*, *Alon* and *Ilici*. Likewise, some secondary *oppida* were reinforced during this period and exerted control over their territories, like El Pico de los Ajos,⁵⁰ Cerro Lucena,⁵¹ El Rabat in Rafelcofer, El Cabeçó de Mariola and El Monastil. This survival of many important Iberian nuclei should be viewed as the continued existence of the local social and political structures, always under Rome's acquiescence.⁵²

Newly founded towns reinforced the territorial design based on important nuclei in sites that had not been occupied by regional organisation nodes and political decision-making hubs until then, including the founding of the Roman colony of *Valentia* in 137 BCE. This city was

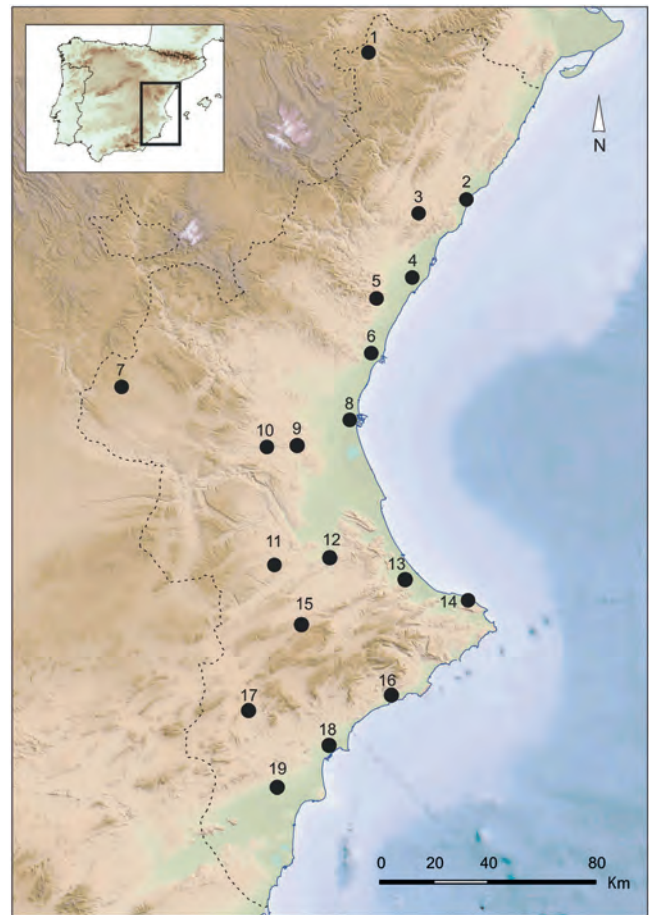

FIGURE 4. Main settlements in the late Iberian period cited in the text. 1: La Moleta dels Frares (Forcall); 2: La Torre de la Sal (Cabanes); 3: Tossal de la Balaguera (La Pobla Tornesa); 4: La Torre d'Onda (Borriana); 5: La Punta (La Vall d'Uixó); 6: *Saguntum-Arse*; 7: *Kelin*-Los Villares in Caudete de las Fuentes; 8: *Valentia*-València; 9: *Kili*-La Carència (Toris); 10: El Pico de los Ajos (Iàtova); 11: Cerro Lucena (Enguera); 12: *Saetabis*-Xàtiva; 13: El Rabat (Rafelcofer); 14: *Dianium*-Dènia; 15: El Cabeçó de Mariola (Alfafara; Bocairrent); 16: *Alon*-La Vila Joiosa; 17: El Monastil (Elda); 18: *Lucentum*-Tossal de Manises (Alacant); 19: *Ilici*-L'Alcúdia d'Elx. Source: Author based on ICV maps.

located at the mouth of the Túria River and reinforced the supraregional urban network after the abandonment of the city of *Edeta*.⁵³ One prominent centre was the port nucleus of La Torre de la Sal (Castelló), an urban agglomeration that must have articulated the northernmost lands of the country in a location that until then had not been occupied by urban centres with the same size and importance as those in other counties.⁵⁴

There was intense activity in the regional sanctuaries as hubs where new communities aggregated and were created within the framework of the ethnic redefinition stemming from the Roman conquest and domination. Some sanctuaries that were reinforced at the time were the ones in Muntanya Frontera, La Carrasposa, La Serreta, La Malladeta and Guardamar. These sites of worship did not have monumental building processes in the late Iberian period, as there were in La Encarnación and El Cerro de

los Santos in the neighbouring zones of Albacete and Murcia, but they did share an upswing in ritual activity. These sanctuaries took on the functions of territorial aggregation and collective identity construction in a period prior to Roman municipalisation during the reign of Augustus.⁵⁵

The last noteworthy process in this period was the considerable increase in the rural settlement in the form of farmsteads and hamlets within the phenomenon of the intensification of agrarian production. The need to pay the Roman tributes and demands on the conquered territories may explain this increase in production. Furthermore, the pacification that came about by Roman domination allowed for the occupation of territorial spaces that had previously been deserted due to territorial frictions and the instability inherent to the context of Iberian conflict. The forms of settlement reflect the Iberian tradition in the region, and instead of deducing that there was colonisation by Italic peoples, it was more likely the resettlement of local populations, when the abandonment of the *oppida* led to the subsequent occupation of the plains.

Roman power was situated at the peak of all this and was exercised from two important sites: the old city of *Carthago Nova* and the colony of *Valentia* in the Valencian Country. These two cities necessarily required the coexistence of Iberian powers and the continuity of many of the indigenous political and domain structures at the beginning of Roman domination. Rome allowed some degree of autonomy in the management of the Iberian communities' spaces with acknowledgement of its dominion and for the purpose of extracting resources through taxation.

All this documentation falls within the historical context of the second century BCE, which can be considered a period when Rome was pursuing its drive for domination, especially in the central years of the century. At that time, the defeat of Viriathus and the seizure of Numantia brought peace to the inland regions of the peninsula, which enabled Rome to channel its efforts into organising the conquered territories. In the area we are studying, clear advances can be found in this regard, like the aforementioned founding of *Valentia*. Around those years, specifically in 132 BCE, a commission of ten senators was sent to Hispania to organise the conquered territories.⁵⁶

The impetus of these actions must have reflected Rome's centralising decisions that sought to reinforce its domination and more effectively manage the conquered territories. However, far from being taken for granted, the scope of these initiatives should be assessed within the local context and the framework of the participation of the Iberian groups, the absolutely predominant peoples at that time. Any Roman domination strategy in the eastern part of Iberia had to enlist the complicity of the local peoples, bearing in mind the breadth of the territorial project and the location of the preferred areas, which were subject to direct control in other peninsular regions.

Economic and social processes in a changing world

Along with political domination systems, new economic control and exploitation strategies were implemented, like the introduction of currency as a new instrument of exchange and the creation of roads for new forms of connection between territories based on increased traffic. The former is attested to by the striking of coins at the mints in *Arse*, *Kelin*, *Kili* and *Saiti-Saitabi*. Evidence of the latter are the cobblestone roads documented in *Alon*, *La Costera* county and other zones,⁵⁷ which are the harbingers of the major road construction projects that started to be undertaken during the reign of Augustus. Trade activities were also fostered by this urban grid and its redistribution centres, leading to a swift increase in trade with Italy and the massive arrival of Italic wine amphorae and fine vessels from Campania and Cales regions.

Evidence of the importance of Iberian social and power structures comes from the revitalisation of necropolises like the ones in El Corral de Saus, Poble Nou and Les Casetes in *La Vila*, which show changes in both the composition of the grave goods, with the disappearance of weapons, and the shape of the graves. These cemeteries attest to social strata sanctioned in the ritual field of funerary rites.⁵⁸

Finally, there was a blossoming of rich symbolic styles on pottery. The well-known Illicitan figurative paintings were joined by other pictorial circles, like the one in Alcoi, the ones from *La Vila Joiosa* and the depictions of hybrid beings from Valencian lands found in *Kelin*, *Kili* and *Valentia*, the expression of a complex ideological and symbolic world.⁵⁹

This late period in Iberian culture, while the Iberian political and social structures remained active, is when some of the most important cultural expressions appeared, like the aforementioned figurative pottery. This early moment of domination may be when collaboration strategies were employed, and Rome showed permissive attitudes that facilitated the control and exploitation of the domains conquered in Iberia as they focused their attention on annexing other more distant territories far away this Mediterranean strip.

The civil wars and the end of an era

The territorial and socioeconomic processes described above shaped an initial stage in Rome's dominion which we can broadly fit within a period that ends in around the 70s BCE. The milestone was the Sertorian War, which had intense effects in Valencian lands and signalled a turning point in the region's territorial dynamics, as proven by archaeological evidence and literary testimonies.⁶⁰ This was the time of the historical episode of civil wars between the supporters of Sertorius and the Senatorial side. Much of this confrontation was waged in Valencian lands; the Greco-Latin sources mention *Dianium* as a main naval port base, as well as the battles of *Lauro*, *Sucro*, *Valentia* and *Saguntum*.⁶¹

This conflict entailed the destruction of *Valentia* in 75 BCE, and an entire series of Iberian cities were destroyed

in this war. These historical events had a huge impact on the local peoples, who suffered from the effects of the war in their territories or were either directly or indirectly involved. This historical milestone prompted a drastic change in the longstanding Iberian societies, and we can pinpoint it as the start of a new era which entailed direct Roman domination and served as a prelude to the processes in the ensuing decades under the impetus of new cultural and territorial forms with a clearly Roman pattern.

FINAL REMARKS

This brief analysis of the landscapes and societies of the Valencian Country in the Iberian period contributes to our understanding of Mediterranean sociopolitical dynamics in the first millennium BCE. Even though further archaeological information is needed to gain a deeper understanding of these processes, we can assert that the research has achieved a significant level of maturity in recent decades. The tireless investigation undertaken by university departments, museums and other institutions has placed knowledge of the Iron Age here on par with that of other Mediterranean regions, and the new methodologies and theories in Iberian studies enable us to come up with updated syntheses, such as the one in this article.

This paper has made a comparative analysis of the different territories in the Valencian Country in an effort to understand culturally specific processes and identify variations among areas via micro-scale research. We are aware that many features were shared by the different peoples, all of whom fell within Iberian culture, but studying them with sensitivity to the specific setting has revealed changing territorial, social and economic forms, as well as their own temporal and historical dynamics.

Thus, the northern counties show an intense dynamic of creating small fortified centres that since the early Iron Age marked a heterarchical landscape with competition among power cells that declined in the late fifth century. This scene contrasts with the agglutinating tendencies in the central and southern counties of Valencia, which created large urban centres in the same period that lasted longer and developed intensely in the Middle Iberian period, precisely when the centres in the north were in decline. However, we also find other differences between the south, which was intensely visited by colonial populations and land of large burial necropolises with sculptures, and the central counties, which lacked these elements and built larger urban centres.

The ethnic identities recognised by the Greco-Latin authors may explain these regional variations and many others we could cite. But the story does not end there: if we zoom in with our scale of analysis, we can find even more differences in historical dynamics, structures and processes which appear in a fragmented way in the Iberian geopolitical space. Far from the generalising views of

Iberian society and history written in the past, today the research ranges between general processes and attention to the particularities of this intricate period in our history.

NOTES AND REFERENCES

- [1] See a complete historiographic synthesis in C. Aranegui, *Los iberos ayer y hoy. Arqueologías y culturas*, Madrid 2012, pp. 29-52.
- [2] L. Abad, Las culturas ibéricas del área suroccidental de la Península Ibérica. *Paleoetnología de la Península Ibérica. Complutum*, 2-3 (1992), pp.151-166.
- [3] T. Hodos, *The Archaeology of the Mediterranean Iron Age: A Globalising World, c. 1100-600 BCE*. Cambridge 2020.
- [4] A. Lorrio, S. Pernas, J. Trelis, D. Tejerina, G. Olmedo, Peña Negra (Crevillent, Alicante): La ciudad orientalizante de Herna y su territorio. In: S. Celestino, E. Rodríguez (coord.), *Un viaje entre el Oriente y el Occidente del Mediterráneo*, Mérida 2020, pp. 521-540.
- [5] J. Pérez Ballester, A. Velasco, R. Borredá, J.A. Rodríguez, La Solana del Castell de Xàtiva desde la prehistoria hasta la llegada de Roma, *Saitabi*, 70 (2020), pp. 15-42.
- [6] H. Bonet, C. Mata, Habitat et territoire au Premier Âge du Fer en Pays Valencien, In: *Mailhac et Le Premier Âge du Fer en Europe Occidentale. Homages a Odette et Jean Taffanel (Carcassonne, 1997)*. Lattes 2000, pp. 61-72.
- [7] C. Gómez Bellard, P. Guérin, Testimonios de producción vinícola arcaica en L'Alt de Benimaquía (Denia), *Huelva arqueológica*, 13, 2, 1991, pp. 9-32; J. Vives-Ferrándiz, *Negociando encuentros. Situaciones coloniales e intercambios en la costa oriental peninsular* (ss. VIII-VI a.C.) Barcelona 2005; I. Grau, D. Ruiz-Alcalde (eds.), *La Necrópolis Protohistórica y Romana de Les Casetes-Sector Jovada (La Vila Joiosa, Alacant: espacios, prácticas y rituales funerarios en el litoral de la Contestania* (ss. VII a.n.e.-V d.n.e.), Jaén 2021.
- [8] A. Oliver, Bosquejo de la investigación y problemática de la Edad del Bronce y del Hierro Antiguo en Castellón. In: G. Aguilera (ed.), *Tossal del Mortórum: un assentament de l'edat del bronze i del ferro antic a la Ribera de Cabanes (Castelló)*, Castelló 2017, pp. 7-14.
- [9] A. Barrachina, *Los Morrones de Cortes de Arenoso un poblado de la Edad de Hierro en el Alto Mijares, Castellón*, Castelló 2020.
- [10] G. Aguilera (ed.), *Tossal del Mortórum: un assentament de l'edat del bronze i del ferro antic a la Ribera de Cabanes (Castelló)*. Castelló 2017.
- [11] A. BARRACHINA. *Los Morrones de Cortes...*, op. cit.
- [12] G. AGUILERA (ed.). *Tossal del Mortórum: un assentament...*, op. cit.
- [13] P. Clastres, *Investigaciones en antropología política*, Barcelona, 1981, pp. 181-216.
- [14] A. Oliver, *El Puig de la Nau, Benicarló*, Castelló 2006.
- [15] C. Mata (coord.), *De Kelin a Los Villares (Caudete de las Fuentes, Valencia): Nacimiento y decadencia de una ciudad ibera*, Valencia 2021.

- [16] I. Grau, J.M. Segura, *El oppidum ibérico de El Puig d' Alcoi: asentamiento y paisaje en las montañas de la Contestania*, Alcoi 2013.
- [17] R. Basso, La producción de hilo a finales de la Edad del Bronce e inicios de la Edad del Hierro en el Sureste y el Levante peninsular: las fusayolas de materiales óseos, *MARQ. Arqueología y Museos*, 9 (2018), pp. 47-59.
- [18] H. Bonet, C. Mata, El urbanismo ibérico en el área valenciana. El 'oppidum' como centro de poder y reflejo del tejido social, *Butlletí Arqueològic*, 31 (2009), pp. 107-144.
- [19] L. Abad, I. Grau, F. Sala, J. Moratalla, Ancient Trade in South-Eastern Iberia: The lower Segura River as Focus of Exchange Activities, *Ancient West and East*, 2 (2003), pp. 265-287.
- [20] J. Moratalla, El territorio meridional de la Contestania. In: L. Abad, F. Sala, I. Grau (eds.), *La Contestania Ibérica. Treinta años después*, Alacant, (2005), pp. 91-117.
- [21] H. Bonet, I. Grau, J. Vives-Ferrándiz, Estructura social y poder en las comunidades ibéricas de la franja central mediterránea, *ArqueoMediterrània*, 14, 2016, pp. 251-272.
- [22] J. Velaza, Epigrafía y lengua ibéricas, In: A. G. Sinner, J. Velaza (coord.), *Lenguas y epigrafías paleohispánicas*, Barcelona, 2022, pp. 183-221.
- [23] Vid. *supra* note 21; I. Grau, Ciudades y sociedad urbana ibérica en el País Valenciano (Siglos VIII-I a.C.). Una visión panoràmica y algunas reflexiones sobre los modelos sociales. In: M.C. Belarte, J. Noguera, R. Plana-Mallart, J. Sanmartí (eds.), *Urbanization in Iberia and Mediterranean Gaul in the first millennium BC*. Tarragona, 2019, pp. 229-250.
- [24] Vid. *supra* note 14.
- [25] Vid. *supra* note 23.
- [26] Vid. *supra* note 15.
- [27] H. Bonet, *El tossal de Sant Miquel de Lliria: la antigua Edeta y su territorio*, Valencia 1995; H. Bonet, C. Mata, A. Moreno, Iron Age landscapes and rural habitat in the Edetan territory, Iberia (4th-3rd centuries BC), *Journal of Mediterranean Archaeology* 21.2 (2008), pp. 165-189.
- [28] Vid. *supra* note 27.
- [29] C. Aranegui, *Sagunto: oppidum, emporio y municipio romano*, Barcelona 2014; M.A. Martí Bonafé, *El área territorial de Arse-Saguntum en época ibérica*, Valencia 1998.
- [30] R. Albiach, *L'oppidum de la Carència de Torís i el seu territori*, Valencia 2013.
- [31] Vid. *supra* note 30, pp. 41-88.
- [32] S. Broncano, M. Alfaro, *Los accesos a la ciudad ibérica de Meca mediante sus caminos de ruedas*, València 1997; J. Ferrer, A. Lorrio, J. Velaza, Las inscripciones ibéricas en escritura suroriental del Castellar de Meca (Ayora), *Palaeohispanica* 15 (2015), pp. 161-176.
- [33] J. Pérez Ballester, F. Arasa, E. Mora, Arqueología, In: *Carlet. Historia, Geografía, Arte y Patrimonio*, València, 2015, pp. 119-144; C. Aranegui, *El sucronense sinus en época ibérica*, Valencia 2015.
- [34] Vid. *supra* note 5.
- [35] H. Bonet, J. Vives-Ferrándiz, *La Bastida de les Alcusses 1928-2010*, Valencia 2011.
- [36] I. Grau, S. Cloquell, P. Roselló, El conjunt arqueològic del Tossal del Morquí. Aportacions al coneixement de la Protohistòria (s. IX a III a.C.) a les comarques centrals valencianes, *Archivo de Prehistoria Levantina* 32, (2018), pp. 81-103.
- [37] M. Olcina, I. Grau, S. Moltó, C. Reig, F. Sala, J.M. Segura, Nuevas aportaciones a la evolución de la ciudad ibérica: el caso de La Serreta, In: C. Aranegui (ed.), *Los iberos, príncipes de Occidente. Las estructuras de poder en la sociedad ibérica*. Valencia, 1998, pp. 35-46. I. Grau, *La organización del territorio en el área central de la Contestania Ibérica*, Alicante. 2002, I. Grau, I. Amorós, J. M. Segura, *El santuario ibérico y romano de La Serreta. Prácticas rituales y paisaje en el área central de la Contestania*, Alcoi 2017.
- [38] A. Espinosa, D. Ruiz, A. Marcos, Nuevas aportaciones al conocimiento de La Vila Joiosa en Época Ibérica. In: L. Abad, F. Sala, I. Grau (eds.), *La Contestania Ibérica. Treinta años después*, Alicante, (2005), pp.179-196; P. Rouillard, A. Espinosa, J. Moratalla, *Villajoyosa Antique (Alicante, Espagne). Territoire et topographie. Le sanctuaire de la Malladeta*, Madrid.
- [39] Vid. *supra* note 20.
- [40] H. Uroz, A. Lorrio, J. Uroz Sáez, La muralla y las primeras huellas de urbanismo de la fase ibérica antigua de La Alcudia de Elche, *Complutum* 33.1 (2022), pp. 177-209.
- [41] F. Sala, Algunas reflexiones a propósito de la escultura ibérica de la Contestania y su entorno. In: L. Abad, J. Soler (eds.), *Actas del Congreso de Arte Ibérico en la España Mediterránea*, Alacant 2007, pp. 51-82.
- [42] Vid. *supra* note 23.
- [43] G. Pérez Jordà, N. Alonso, M. P. Iborra, Agricultura y ganadería protohistóricas en la Península Ibérica: modelos de gestión. In: A. Rodríguez, I. Pavón (eds.), *Arqueología de la tierra: paisajes rurales de la protohistoria peninsular*, Cáceres 2007, pp. 327-372.
- [44] I. Grau, J. Vives-Ferrándiz, Entre casas y comunidades: formas de organización y relación social en el área oriental de la península ibérica (siglos V-II a.n.e.). In: A. Rodríguez, I., Pavón, D. Duque (eds.), *Más allá de las casas. Familias, linajes y comunidades en la protohistoria peninsular*, Cáceres 2018, pp. 73-109.
- [45] Vid. *supra* no. 21, no. 43
- [46] Vid. *supra* no. 7.
- [47] C. Aranegui (coord.), *Damas y caballeros en la ciudad ibérica: las cerámicas decoradas de Lliria (Valencia)*, Madrid 1997.
- [48] F. Arasa, La romanización de los oppida en el País Valenciano. Evolución del poblamiento en los siglos II-I a.C. *Alebus*, 13 (2003), pp. 199-219.
- [49] Vid. *supra* no. 20.
- [50] D. Quixal, D. Pérez, J. L. Azorín, A. Serrano, El pico de los Ajos (Yátova, Valencia) durante los siglos II-I a.C.: Territorio, movilidad y comercio en el valle del magro tras la conquista romana. In J. J. Castellano, E. Gandía, A. Martínez, Á. Velasco (coord.), *Jornades d'estudis sobre contestans i edetans davant de la romanització*, Xàtiva 2023, pp. 387-400.

- [51] J. J. Castellano, La romanización de un 'oppidum', In J. J. Castellano, E. Gandía, A. Martínez, Á. Velasco (coord.), *Jornades d'estudis sobre contestans i edetans davant de la romanització*, Xàtiva 2023, pp. 387-400.
- [52] I. Grau, El Cabeço de Mariola y las dinámicas complejas de la expansión romana (siglos II-I a. C.). Fortificaciones republicanas y reinterpretaciones locales en los oppida de Iberia oriental, *Archivo Español de Arqueología*, 94, e18, (2021), pp. 1-16.
- [53] A. Ribera, H. Bonet, La conquista romana i el procés de romanització en el món ibèric, In: H. Bonet, R. Albiach, M. Gozalbes (coord.), *Romans i visigots a les terres valencianes*, Valencia 2003, pp. 79-90.
- [54] E. Flors, *Torre la Sal (Ribera de Cabanes, Castellón). Evolución del paisaje antrópico desde la prehistoria hasta el medioevo*, Castelló 2009.
- [55] I. Grau, Ritual Practices and Sacred Landscapes: Identity and Territorial Organisation in Late Iron Age and Early Roman Eastern Iberia. In: A. G. Sinner, V. Revilla (eds), *Religious Dynamics in a Microcontinent. Cult Places, Identities, and Cultural Change in Hispania*, Turnhout 2022, pp. 27-36.
- [56] M. Salinas, Reflexiones sobre la guerra de Sertorio en la Hispania Citerior y sus fuentes literarias. In: F. Sala, J. Moratalla (eds.), *Las guerras civiles romanas en Hispania: una revisión histórica desde la Contestania*, Alicante, 2014, pp. 23-33.
- [57] F. Arasa, Una aproximación al estudio de los caminos ibéricos en el País Valenciano, *Complutum*, 34. 1 (2023), pp. 197-220
- [58] Vid. *supra* no. 7.
- [59] T. Tortosa, A. Poveda (coord.), *Vasa picta ibérica. Talleres de cerámica del sureste hispano (s.II a.C.-I d.C.)*, Mérida, 2021.
- [60] F. Sala, J. Moratalla (eds.), *Las guerras civiles romanas en Hispania: una revisión histórica desde la Contestania*, Alicante 2014.
- [61] Vid. *supra* no. 60.

BIOGRAPHICAL NOTE

Ignasi Grau Mira (Alcoi, 1971) is a professor of archaeology at the Universitat d'Alacant (2019). His research revolves around Iron Age societies in the Iberian Mediterranean, especially their historical processes and social dynamics. He has also turned his scholarly attention to studying the spatial behaviour of societies through landscape archaeology and has worked not only in the Mediterranean but also in Polynesia and the Andes.

The reception of the troubadours in the Crown of Aragon*

Meritxell Simó**

Institut de Recerca en Cultures Medievales
Universitat de Barcelona

Received 6 February 2024 · Accepted 18 April 2024

ABSTRACT

This article aims to provide an overview of the reception of Occitan troubadour poetry in the Crown of Aragon. It will examine the continuities and ruptures in the troubadour model in mediaeval Catalan literature from diverse, complementary areas of reception: the sociocultural milieu that received the poetry, the Catalan troubadours' works, the shift from orality to writing and the Catalan manuscript tradition that has conserved the troubadour legacy.

KEYWORDS: troubadours, mediaeval Catalan literature, reception.

THE POETRY OF THE TROUBADOURS

The origins of modern poetry can unquestionably be found in the radical novelty that came about with the advent of the troubadour movement in the feudal courts of mediaeval Occitania between the late eleventh century, when the first troubadour, Guilhem de Peitieu, is documented, and the late thirteenth century, when the voice of the last one, Guiraut Riquier, was laid to rest. That novelty was based on the confluence of three phenomena: the voice that speaks in the troubadours' compositions is a poetic *self* that expresses their subjectivity; they are compositions by a known author who claims their own intellectual property; and for the first time, a vernacular language, Old Occitan, was used as a means of expression for this kind of poetry. Modern readers of troubadour poetry may tend to forget it, but it is important to recall that there is an indissoluble bond between the lyrics and the music and that these poems were meant to be sung and heard, not read. It being an oral form, troubadour poetry was 'published' through the ritual of court performances in collective ceremonies. In this context of reception, the troubadour had the chance to display his poetic achievements before an elite, refined audience that was able to recognise the shared ethical and aesthetic values in the song they heard, which united performer and audience

within the same physical space, the court, and the same symbolic space, courtliness. Geared at attaining a courtly ideal grounded on the nobility of the spirit rather than on tangible goods, the cultivation of poetry became an element of social ascent that enabled prominent feudal lords, poor knights and even humble minstrels in those southern courts to engage in dialogue, all of them committed to the noble art of making verses.

Even though the troubadours also cultivated other poetry genres, the main one was the *canço* (love song), articulated around the *fin'amor*, or noble love, a concept that designated both an amorous ideal and a poetics, the latter being the rhetorical mould into which the former fit. The failure to satisfy erotic desire was necessary so that amorous passion could become an ennobling urge, as required by the *fin'amor*, which then became the stimulus driving a constant effort to achieve the courtly ideal, both morally and in poetic creation. From this standpoint, the recipient of the song could only be the wife of the lord of the castle, the most inaccessible woman yet the best mirror of the courtly ideal that the troubadour sought. On the other hand, the lady's identification with the lord of the court, which was clear even in the name the troubadour used to call her, *midons* (my lord), often extended to the immediate reality beyond the abstraction of amorous reflections, which was common in a kind of poetry that was also a powerful weapon of political propaganda. In other words, the contradictory and conflictive relationship between the supplicant troubadour and an elusive, unattainable lady often had a metaphorical dimension as a projection of the tensions between the lords and vassals who coexisted in Occitan courts. Strongly rooted in the socioeco-

* This article is part of the PID2023-149444NB-I00 project, funded by MICIU/AEI/10.13039/501100011033 and by the European Regional Development Fund (ERDF) of the EU."

** **Contact address:** Institut de Recerca en Cultures Medievales, Facultat de Geografia i Història, Universitat de Barcelona. Carrer Montalegre 6, 08001 Barcelona, Catalonia, EU. Tel. +34934031342. E-mail: msimotor@ub.edu

monic system of mediaeval Occitania, troubadour poetry was both 'feudal poetry' and 'formal poetry', given its high degree of rhetorical elaboration within a conceptually and formally closed system that appealed to a small audience of *entendadors* (connoisseurs). Far from becoming a stereotyped, rigid poetic form, however, troubadour poetry was vivid and essentially dynamic, defined by the constant dialogue among troubadours within a production and reception context in which they all knew each other and were able to recognise the value of the subtle variations contained in each intertextual reformulation.

Further proof of the dynamics of troubadour poetry is its ductility, that is, its capacity for constant adaptation and recodification when it moved to new geographic and sociocultural settings.

THE TROUBADOURS IN CATALONIA

The troubadours left their deep and lasting mark on Catalonia early on, starting in the last third of the twelfth century. In Europe, the spread of troubadour poetry became the crucible of new poetry movements and, even more importantly, allowed for the emergence of different poetic traditions in vernacular languages. Examples include the German *Minnesänger*, the French *trouvères* and the Galician-Portuguese *trovadores*, among others. Even in Italy, the land where the troubadours had the most avid following, the Occitan legacy prompted the first poetry movement in the Italian language in the Sicilian court of Frederick II. Later transplanted to the vibrant urban and mercantile region of Tuscany, it became the embryo of the profound renewal brought about by the *Dolce Stil Nuovo*, impelling the ennobling conception of amorous passion to the highest and most sublime register. This was not the case in Catalan lands, which perpetuated not only the system of genres and the troubadours' poetic patterns but also the language, with the Occitan *Koine* becoming the channel through which poetry was expressed, based on an awareness of the natural continuity of the languages, until it was permanently displaced by the formidable figure of Ausiàs March in the fifteenth century. Catalonia's permeability to the troubadour movement from its very inception can be explained by a variety of factors, which mainly span from geographic and linguistic proximity to the feudal and dynastic relations among the noble houses on either side of the Pyrenees. The interests of the Catalan-Aragonese monarchs, the Counts of Barcelona and the Marquises of Provence since 1166 played a prime role in these political and cultural contacts.

The Catalan-Aragonese monarchy, promoter of troubadour poetry

Mentions of the house of Barcelona in troubadour verses date back to the era of Count-King Ramon Berenguer IV (1131-1162), and the first troubadour to visit a Catalan court could have been the Gascon Marcabré if he truly

composed the crusade song known as *Vers del Lavador* [The Cleansing-Sink Song], which calls on Christian lords to unite to expel the Saracens from the Iberian Peninsula, in Ramon Berenguer's court in 1149.¹

Still, the royal court only truly became the site of patronage and promotion of troubadour activity with the reign of Alphonse II, King of Aragon (1162-1196) and Count of Provence (1167-1173). Indeed, we should stress that one essential difference between the Occitan genesis of a kind of poetry we have called 'feudal' and its reception in Catalonia is precisely the Catalan-Aragonese monarchy's involvement as a promoter of the troubadour movement.²

As mentioned above, the mastermind behind this image of a chivalrous monarchy that incorporated and adopted the ethical and aesthetic model of courtliness designed in Occitan lands was Alphonse II. Because of him, the troubadour legacy gained a solid foothold in Catalonia back in the twelfth century. Beyond the numerous troubadours that mention him, we know about around twenty of them who actually attended his court, including some of the most prestigious figures of the time, like Arnaut Daniel,³ Arnaut de Maruelh, Peire Rogier, Peire Bremon de Tolosa, Uc Brunet, El Monjo de Montaudon, Raimbaut de Vaqueiras, Aimeric de Sarlat, Pons de Capduelh and especially Peire Vidal, who had a long, close relationship with the Catalan court, as well as Giraut de Bornelh, known as the 'master of the troubadours'.⁴ In fact, Giraut de Bornelh was not only one of the troubadours who had the strongest influence on mediaeval Catalan poetry, but he was also a prominent presence in Alphonse II's court and even composed the *partimen Be-m plairia seigner en reis* (BEDT 242,22) with the monarch.⁵ The *partimen* was a poetic debate in which the troubadour presents a love dilemma in the first stanza (*cobla*) of the poem and commits himself to uphold the opposing stance from that of his interlocutor. In this case, Giraut de Bornelh, who opens the debate and speaks in the odd-numbered stanzas, poses a topic as deeply rooted in the troubadour universe as the relationship between material wealth, moral nobility and love. Given that the erotic tension generated by unrequited love of a superior lady is the stimulus that educates the lover in patient waiting and imbues him with all the courtly virtues, in Giraut's eyes the powerful man, who is used to having what he yearns for at all times, would have no place in the game of courtliness nor any appeal in ladies' eyes. It goes without saying that the king does not recognise himself in this portrait and, speaking in the even stanzas, upholds the compatibility between his royal dignity and a nobility of the heart which drives him to serve his beloved lady like the humblest of his vassals. In addition to this *partimen*, an amorous *canço*, *Per mantas guizas m'es datz* (BEDT 23,1), is also attributed to Alphonse II, where he adopts the rhetorical model of amorous vassalage to present himself as the *fin amant* of the lady to whom the song is sung. Without question, one of the most interesting features of the connection between Alphonse II and the troubadour

movement is his initiation as a troubadour, which complemented his status as a patron. The king's poetic activity, which other subsequent monarchs would further, must have drawn attention among his contemporaries because he was called '*aquel que trobet*' [he who composed troubadour poetry] in a mediaeval *vida*, that is, one of the brief biographies in Occitan prose written by the compilers of troubadour poetry in the thirteenth and fourteenth centuries to present the authors of the compositions contained therein.

Adhesion to the cultural model of courtliness forged in the Occitan feudal courts sought to construct an elegant, refined image of the royal court grounded on luxury, fine manners and the noble art of the troubadour poetry. However, we should also foreground the political dimension of this adhesion, which cannot be dissociated from the Crown's interests on the other side of the Pyrenees, where, briefly put, Alphonse's pretensions to the region of Provence clashed with those of the Countship of Toulouse and the French monarchy. By welcoming to court troubadours who praised his merits, the king must have wanted to assemble the nobility of the country around him and build a personal image similar to those of the Occitan lords, while also neutralising and countering the barbs he had already received from some hostile troubadours. In this sense, we should recall troubadour poetry's value as a political weapon. Beyond the propagandistic dimension we can attribute to the metonymic displacement of praise of the court and the lord to the lady who was the recipient of the amorous *canço*, the troubadours' aim to influence their closest milieu is quite explicit in the success of a genre like the *sirventes*, a composition that used direct, penetrating language to spread the patron's political ideas, often through virulent disparagement of his enemies. Alphonse must have suffered from derision from *sirventes* that questioned his politics and even his legitimacy on the throne.⁶ Worth mentioning among these hostile troubadours is the Occitan Bertran de Born, Lord of Autafort, whose castle the king had seized in 1183, along with Giraut de Luc from Roussillon and the Catalan troubadour Guillem de Berguedà, whom we shall discuss below as a leader in the Catalan barons' revolt against the royal administration. The monarch's death was lamented by Aimeric de Peghilhan and Peire Vidal in their *planhs*, a troubadour genre that consists of a eulogy and lament for the death of an important figure, usually the troubadour's protector or his lady.

Proof of the success of Alphonse II's patronage of troubadours is the fact that it continued during the reign of his son Peter II the Catholic (1196-1213), whose court became a major hub in the troubadour world.

Several troubadours dedicated compositions to Peter the Catholic, including Peire Vidal, Aimeric de Belenoi, Pistoleta and Pons de Capduelh, and around thirty⁷ mentioned him by praising his courtly and knightly virtues, often asking him to take a side in the political conflicts that were shaking up Occitania during this turbulent period. The image of Peter's reign as knightly monarch who

carried on Alphonse II's legacy by incorporating the courtly values modelled in the troubadour world into his ideal life and governance is indirectly corroborated and fleshed out by the portrait of the Catalan nobility found in the literature of that period. The Catalan troubadour Ramon Vidal de Besalú (Raimon Vidal de Bezaudun), whom we shall discuss below, offers the best descriptions of these courtly milieus. In his *novas rimadas*, narrations in paired eight-syllable verses, the Catalan nobility, both men and women, quote troubadour verses to justify their attitudes or censure those of others, thus using troubadour poetry as the model of behaviour that should guide their own comportment. The *effet de réel* is increased with the coexistence in the poem of fictitious characters and contemporary historical figures, such as the Catalan nobleman Uc de Mataplana (~1185-1213~), who was both the patron of troubadours and a troubadour himself. What remains of his poetry is an exchange of *coblas* with the troubadour Blacatz (BEdT 454,2), a *tenso* or poetic debate with the minstrel Reculaire (BEdT 458,1) and a *sirventes* (BEdT 454,1) in which he censured the rudeness of the troubadour Raimon de Miraval, who had abandoned his wife, herself a *trobairitz* (the feminine of *troubadour* in Occitan) as well, out of jealousy on the pretext that having one troubadour at home was enough. Beyond the droll or parodical tone, the Catalan nobleman's stance reveals an interesting attitude in terms of gender: by recognising the extramarital nature of true love, according to the dictates of courtliness, he demands the same freedom for the *trobairitz* wife that her troubadour husband has. Another example of troubadour culture among the Catalan nobility comes from the *ensenhamen* (lesson) that Viscount Guerau IV of Cabrera addressed to his minstrel Cabra (BEdT 242a,1). With the pretext of instructing the largely illiterate minstrel, throughout 216 verses the poem lets us know what kind of literature was consumed in Catalan noble circles, including a broad repertoire of French narrative. Furthermore, in the chapter on troubadour compositions, he cites someone named N'Anfos, who could be Alphonse II, as a troubadour.

The image of this brilliant, cultivated courtly society has been muddled and even somewhat distorted by the Catalan monarch's involvement in Occitan policies within the Albigensian or Cathar Crusade. It is common knowledge that the entrenchment of the Cathar heresy in territories where the Occitan nobility had welcomed the troubadours gave the French Crown the perfect pretext to wage a military intervention that finally enabled it to exert real, effective and lasting control over the wealthy southern fiefdoms. The crusaders' triumph meant the dismantlement of the courtly civilisation that had welcomed the troubadours, with their consequent diaspora to the surrounding regions, primarily Catalonia and Italy. Going back to the start of the conflict, we should recall that the murder of the papal legate Pierre de Castelnau within the Count of Toulouse's milieu was the final straw that led Innocent III to proclaim a crusade. Commanded by the

French nobleman Simon de Montfort, it got off to a bloody start with the savage siege of Beziers in 1209. In view of the crusaders' implacable pressure, Raimon VI, the Count of Toulouse, asked the Catalan king for help, and the latter received the homage from the countships located on the northern face of the Pyrenees in 1213. The king's involvement in the struggle against the French crusaders had a tragic denouement when he was killed in the fateful Battle of Muret on 12 September 1213.⁸

We should pause here to point out the flimsy basis of the connections which have often been made—in both the popular imaginary and the scholarly world, and based on many different political, religious, identity and even tourist and commercial interests—between the religious movement of the Cathars and the poetic movement of the troubadours, even though they only overlapped partially in time and space. The myth of the presumed influence of Catharism over the *fin'amor* fed by an erroneous interpretation of some aspects of troubadour erotica, such as the paradoxes of a love that denies satisfaction of sexual desire, began to be forged in the nineteenth century around occultism by figures like Gabrielle Rossetti, Eugène Auroux and Josephin Pelándan. In the twentieth century, scholars like Denis de Rougemont, the author of the famous essay entitled *L'amour et l'Occident*, claimed that the Cathar religion must have influenced the troubadours and thus determined the shape of Western romantic love, given the spread of the troubadour legacy around Europe. Rene Nelli also took a similar stance based on analogies between *fin'amor* rituals and Cathar doctrine, which can almost always be explained by their shared cultural context. Doctrine is not the arena where we should seek connections between Catharism and the troubadours' poetry; instead, it is the interpersonal relations that were possible in a civilisation as refined and cultivated as Occitania, which may therefore have been particularly open to dialogue and tolerance. Emblematic cases of this may be the troubadour Peire Vidal, who was welcomed by the Cathar Guilhem de Dufort into the castrum of Fanjeau, the epicentre of Catharism which the troubadour described as a paradise on earth, and the aforementioned Raimon de Miraval, who was not a Cathar but interacted with its followers when he was in Lleida after the crusaders had dispossessed him of his castle. The Catalan troubadours also engaged in occasional contact with Catharism. For example, Guillem de Berguedà (1138-1192) took refuge in the countship of the Cathar Arnau de Castellbó after being accused of murdering Viscount Ramon Folc of Cardona, according to his mediaeval biographers, because 'no relative or friend wanted him, given that he violated his wives, daughters and sisters'. Other Cathars who appear in Guillem de Berguedà's verses are Bertran de Saissac and Arnautz de Vilar, the latter mentioned in a composition in which the troubadour reproaches Pere de Berga for not giving him fish, even though he had some at home, a likely allusion to the host's Cathar diet. The list could be lengthened with other occasional allusions or

more dubious examples; however, the interesting fact is that, as stated above, these verses reveal close coexistence within a framework of civilised tolerance, but not doctrinal affinity. The true attunement between Cathars and troubadours can be found in the sphere of political songs or *sirventes*, where troubadours like Peire Cardenal, Guilhem Figueira, Guilhem de Montanhagol and Gui de Cavallho celebrated the heroes of the crusade, exhorted the Count of Toulouse and his allies to join the struggle and cast virulent attacks against the clergy, who were accused of all the vices and spurious reasons for the crusade.

Yet the heresy not only contaminated the image of the troubadour movement but also probably marred the impeccable image of Peter the Catholic, who shortly before had been celebrated as a champion of Christianity and one of the masterminds behind the victory against the infidels in the Battle of Las Navas de Tolosa in 1212. The defeat in Muret, when he fought on the side against the defenders of Christian orthodoxy, probably explains the eclipse of the royal image in the subsequent historiography and literature. His figure is discreetly silenced, or even negatively portrayed, in the Catalan chronicles. One example is found in the *Llibre dels Feyts*, in which James I attributes his father's defeat to the sin of fighting against the defenders of the Christian faith, and on a more mundane plane to the tactical error of not having reached an agreement with Simon de Montfort's men. But more widespread is the anecdote that compounds the memory of the monarch's unfortunate behaviour by alluding to the sexual excesses that he partook of the night before the battle, given his inability to repress the feeble nature of his flesh: '*E aquel dia que feu la batayla hauia jagut ab una dona, si que nos hoim dir depuys a son reboster qui hauia nom Gil, e fo puys frare del espital, qui hauia estat en aquel conseyl, e a altres qui ho uiren per sos uyels, que anch al Evangeli no poc estar en peus, ans sasech en son seti mentres deya*' [The night before the battle the king had lain with a woman, so that, as his butler Gil told after he became a man of the cloth in the Order of the Hospital, and others who saw it with their own eyes, the king could not stand upright while the Gospel was being read and had to sit in his chair as it was read].⁹ The image of Peter as 'un rei faldiller' [a skirt-chasing king], perhaps a caricatured distortion of the courtly spirit of this monarch, the protector of troubadours, appears in other mediaeval documents like *vidas* and *razos*. The *vidas* and *razos* were brief texts in Occitan prose written in the thirteenth and fourteenth centuries that accompanied the troubadours' compositions in the chansonniers with the goal of contextualising the compositions and assisting in their interpretation by giving information on the troubadour's life (*vida*) and/or the circumstances in which they composed their songs (*razo*); however, as the information was often gleaned from the poems themselves and was not based on actual knowledge of the life of authors dating from two centuries earlier, the facts in the *vidas* and *razos* are often invented.¹⁰ The *razo* of the composition *Entre dos volers sui pen-*

sius (BEDT 406.B.D) by Raimon de Miraval actually says that the real reason King Peter II marched to Occitania was that he had fallen in love with Alazais de Boissazon without ever laying eyes on her because of Raimon de Miraval's praise of her in his poetry. Martí de Riquer noticed the coincidence between this portrait of the king and the explanation that Guilhem de Pueglaurens provided in his chronicle of the Albigensian Crusade. According to that chronicle, on the verge of the battle, Simon de Montfort must have intercepted a letter from the Catalan king which instead of containing the military strategy revealed Peter's love of a lady from Toulouse, whom he confessed was the real reason he had come to fight the French.¹¹ These documents, which shade that unstintingly laudatory portrait of the sovereign contained in other *vidas*, are joined by testimonies like the one by the troubadour Aimeric de Sarlat, whose *Aissi m'ueu mas chansos* (BEDT 11,1) expresses the fear that the King of Aragon would steal his beloved. Within the realm of troubadour *vidas* as well, another stigma that the disaster at Muret cast on the memory of Peter can be found in the celebrated *vida* of the Catalan troubadour Guillem de Cabestany. This novelistic biography recounts the tragic death of the troubadour and his lady brought about by her villainous husband; even though Peter II was the troubadour's natural lord, he does not play the heroic role of arbiter of the court and administrator of justice who punishes the murderer, but instead his father, Alphonse II, does. This anachronism may be deliberate and put down to the reasons cited above.¹² No indisputable traces of Peter II's poetic creations remain, but he may well be the 'Roi d'Aragon' who participated in a troubadour debate conveyed in chansonnier C (Paris, BnF, fr. 856) copied in Narbonne in the fourteenth century.

Peter's son, James I (1208-1276) was not a patron on the scale of his father and grandfather, but he also appears in the troubadours' verses.¹³ Within the new context marked by the hegemony of France and the papacy in Occitan lands, many of these verses reveal how James I forgot the cause and abandoned his forefathers' policy of patronage. These dashed hopes are clear, for example, in the troubadour Sordel's *planh* composed in 1236 for the death of the patron and troubadour Blacatz d'Alms (BEDT 437,24). In an original adaptation to a chivalrous context of the poetic motif of the Eaten Heart, which we will cite when discussing the Catalan troubadour Guillem de Cabestany, Sordel suggested that the contemporary sovereigns share the heart of the deceased Blacatz, each one eating a piece to gain the virtues that the nobleman displayed when alive. Worth particular note is the reference to James I in verses 25 to 28 of the composition: '*Del rey d'Arago vuelh del cor deia manjar / que aisso lo fara de l'anta descargar / que pren sai de Marcella e d'Amilau; qu'onrar / no-s pot estiers per ren que puesca dir ni far*' [I want the king of Aragon to eat the heart, so that he can free himself of /the shame he earned in Marseille and Mil-lau. If not, he will be unable to conquer any honour for

anything he does or says]. James's detachment from Occitan political interests to instead focus on the prospects of conquering the Iberian territories occupied by the Saracens also sparked other criticisms by the troubadours Peire Duran, Bertran de Born the Younger and Aimeric de Belenoi in a composition (BEDT 9,12) written at the Catalan court. Always seeking the connection with local poems, we should also highlight the *sirventes* by Bernart Sicart de Maruejols, *Ab greu cosire* (BEDT 67,1) because it imitates the formal scheme of the *canço* by the Catalan troubadour Guillem de Cabestany, *Lo dous cossire* (BEDT 213,5), one of the most celebrated compositions around Europe from the Catalan corpus. We should note here that the technique of *contrafactum*, that is, using the melody or metric and rhyme scheme of a successful piece, was common in the poetics of the *sirventes*, given that—as all advertising professionals today know—it was a quick, effective way to ensure that the message spread. Alongside the compositions that circulated in the political milieu on the far side of the Pyrenees, we can also find references to the king in other pieces referring to internal conflicts between the Catalan nobility and the monarch, as well as in crusade songs. Two examples of the latter are the one by the Catalan troubadour Oliver del Temple (BEDT 312,1), which reports on James I's failed expedition to the Holy Land, and the one by a fellow Catalan Guillem de Murs, which promoted participation in Saint Louis's crusade to Egypt (BEDT 312,1). The Catalan troubadour Cerverí de Girona served James I and was affiliated with his court, although by that time he was more closely affiliated with the person and interests of his son and heir Peter (later Peter III) than those of his father.

As soon as the prince succeeded James I as Peter III the Great (1276-1285), the cultural policy initiated by Alphonse II was systematically resumed. Just like his forefather, Peter III was a protector of troubadours, including Guilhem de Montanhagol, Paulet de Marselha and Folquet de Lunel, and he was likely also a troubadour himself, although perhaps only occasionally. He is attributed with a *tenso* that can be dated from around 1268 with the minstrel Peironet, who may actually be Pere Salvatge, 'the king's minstrel', who participated in the debate in the 'Cycle of *Sirventes* of 1285' with King Peter.¹⁴ As shall be outlined below when discussing the Catalan troubadours, Peter III's policy essentially entailed promoting the troubadour Cerverí de Girona as the court poet who was wholly devoted to constructing the monarch's image as the ideal prince.

The *dansa* '*Mayre de Deu e fylha*', which Arnau de Vilanova mentioned, can be attributed to James II (1267-1327), to whom Jofre de Foixà dedicated the poetic treatise entitled *Regles de trobar*. Meanwhile, his brother Frederick III of Sicily sent a *cobla esparsa* to Ponç Hug IV of Empúries (BEDT 160,1) between 1296 and 1298, which drew from the metric scheme of a *sirventes* by the Catalan troubadour Guillem de Berguedà. Furthermore, three *coblas* with *tornada* by Peter the Ceremonious (1335-1387)

are also conserved. Pere de Ribagorça apparently composed *dansas* which have been lost but we are aware of through indirect testimonials, and he likely also promoted the development of the treatises on troubadour poetry by Raimon de Cornet and Joan de Castellnou, and probably the compilation *Cançoneret de Ripoll* as well.¹⁵ The troubadour known as the ‘Bord del rei d’Aragó’ (‘Bastard of the King of Aragon’, 1291?-1310?), to whom three burlesque *coblas* exchanged with his fellow troubadour Rostanh Berenguier de Marselha are attributed, may be a bastard son of James I or Peter the Great. Finally, we should note that Constance of Aragon, the wife of James III of Mallorca from 1325 to 1346, may be *La Reyna de Mallorques* to whom the Vega-Aguiló chansonnier attributes an amorous poem, which is also found in the Catalan translation of the *Decameron*, although there is no reason it could not just as easily be Violant of Vilaragut, James III’s second wife.

The Catalan troubadours

We know the names of slightly more than twenty Catalan troubadours,¹⁶ with varying legacies, ranging from those who only left one *cobla* to figures like Cerverí, to whom more than 100 of the almost 200 compositions still conserved are attributed. There are also lost troubadours whom we are aware of solely through allusions, but whose works have not survived, such as Ot de Montcada, mentioned by Guillem de Berguedà. If Guillem de Berguedà’s statement that Ot de Moncada was creating verses ‘anz que peira pausada / fos el clochier de Vic’—that is, before the belfry of Vic was built (which was consecrated in 1038)—is true, either literally or figuratively, he was probably the earliest troubadour of whom we are aware. However, the earliest one whose works are conserved is Berenguer de Palol from Roussillon, whose output can be dated from around 1164, the time of the death of Jofre III of Roussillon, to whom the troubadour sent a composition. The interest of this first Catalan troubadour lies primarily in his music, given that chansonnier *R* contains musical notation for eight of the ten compositions attributed to him; his compositions seem inspired by popular tunes, a hallmark of the Catalan troubadour tradition, as we shall discuss below.

Although we have stressed the strategic importance of troubadour poetry for the Crown of Aragon primarily as an instrument of penetration in Occitan politics, we should also bear in mind this poetry’s integration into the cultural and political life of the counts’ and viscounts’ family lineages. Many troubadours, like Berenguer de Palol, Guerau de Cabrera, Guillem de Berguedà, Ponç de la Guàrdia, Guillem de Cabestany, Uc de Mataplana, Ponç Hug d’Empúries and others, were members of the petty nobility, and for them troubadour poetry was a powerful tool for channelling their opposition to the policies issued by the royal administration.

When we talk about Catalan troubadours, we should also look beyond the distinction implied by the label ‘Cat-

alan’ and understand the awareness of a natural continuity between the Catalan and Occitan troubadours, as revealed by the use of the same linguistic *Koine*, the manuscript tradition, which is indistinguishable in both, and the constant intertextual connections, that is, the reciprocal literary influences. Beyond the enthusiastic reception of troubadours like Giraut de Bornelh and Arnaut Daniel in modern-day Catalonia, mutual influences were frequent, like the ones stemming from the personal relationship between the Catalan Guillem de Berguedà and the Occitan Bertran de Born; those based on the European outreach of some Catalan troubadours, like Guillem de Cabestany; and the cases of *contrafactum*, which were not limited to the Occitan corpus but also incorporated French and Galician-Portuguese models, especially among later troubadours like Cerverí.¹⁷

Given the limited length of this article, it seems both relevant and economical to sketch the Catalan troubadour movement through a series of strategic assessments of the troubadours considered the most important because of both the number of their extant works and their influence on later Catalan literature. They are also the troubadours that best illustrate the different idiosyncrasies that characterised the movement in the Crown of Aragon, which are continued in subsequent Catalan literature.

Ramon Vidal de Besalú (~1190-1220~)¹⁸

One hallmark of the troubadours’ reception in Catalonia is the metaliterary dimension expressed via constant reflection on poetics, language and the canon, that is, the reference repertoire of authors and texts, as discussed with Guerau de Cabrera’s *Ensenhamen*, and of the values that these texts convey. Emblematic of this reception paradigm is the work of Ramon Vidal de Besalú, the author who best matches the profile of the professional troubadour, which was much more deeply rooted among the Occitans.

With solid clerical training and perhaps some background as a minstrel, Ramon Vidal de Besalú deserves the distinction of being the author of the first grammatical treatise written in a vernacular language, the *Razos de Trobar* (ca. 1200). The true purpose of the work was to teach correct use of the Occitan language, given the difficulty of the lexical particularities of the neighbouring language and some aspects of its morphology, such as two-case declension, for Catalan audiences and authors. The development of a grammar of the Occitan language also gives an idea of the prestige the troubadours had achieved as the first authors in a vernacular language to be treated on par with the Latin classics. In order to fulfil his purpose of defining the model of linguistic correctness and teaching the ‘*dreicha manera de trobar*’ [right way to compose troubadour poetry], Ramon Vidal illustrated his lessons with practical examples, sometimes phrases that he invented, although he often inserted quotes—perhaps just one or two verses—from troubadour compositions as models. These quotes are extraordinarily valuable as testaments of the dissemination of Occitan troubadour po-

etry in Catalan lands, given that they precede the large manuscript compilations of this poetry. Even though the content of the quotes seems irrelevant from the standpoint of the work's purpose, namely to illustrate linguistic correctness, a careful study highlights his tendency to choose proverbial, sententious statements in which the learning of both the language and the ethos behind the erotica of the *fin'amor* could converge. In the preamble to the work, Ramon Vidal stresses the didactic dimension of troubadour poetry as a source of moral values and civilisation ('*trobars et chantars son movemenz de totas gallardías*' [reciting poetry and singing are the stimulus of all gallantry]), thus making sense of this twofold use of quotes as both models of grammatical correctness and vehicles of ideal behaviours.

The complementariness between learning a language and learning courtliness, that is, the view of troubadour poetry as not only a poetic code, a language experience, but also as a code of conduct worth emulating, is probably the main hallmark of Ramon Vidal de Besalú's poetic oeuvre. Despite the diversity of genres, his entire output revolved around the troubadour universe: the *Razós de Trobar*, the poetic compositions that have survived and even the three extended narrations he wrote in *novas rimadas*: *So fo e-l tems c'om era gais* and *Abrils issi'e may intrava*, which quote troubadours, and *Castia gilós*, which was inspired by the love triangle found in the *canço* and became the name for a cliché, the jealous man who is taught a lesson, which reappears in Occitan novels like *Flamenca* and in the *Novas del Papagai*.

Two stories that are interspersed with quotes of troubadours are of particular interest within the topic at hand. *Abris issia* (1209-1213), halfway between a *nova* and an *ensenhamen*, tells about an encounter in the square of Besalú between the poet and a minor minstrel who debate the decline of courtliness in a world in which the ideal of the courtly life upheld by the nobility, and by extension the profession of the minstrel, seems to have entered into crisis. The work includes nine quotes of troubadours, and in the course of the debate the characters mention real courts, like that of Dalfí d'Alvernha (1155/1160-1235), Count of Clarмонт and Montferrand, a troubadour himself and protector of troubadours, and that of the Catalan patron Uc de Mataplana. The lament over the decline of courtliness is accompanied by a nostalgic glance back at a glorious past cast on a scenario not too far back, in a time that was rather close to Ramon Vidal's present. In this context, the old cliché of the *laudatio temporis acti* can be understood not so much as a mere rhetorical artifice but instead was probably related to a burgeoning awareness of loss and transformation, which can most likely be interpreted over the historical backdrop of the crusades against the Cathars.

In *So fo-l tems c'om era gais* (1204-1209), the troubadour poetry and the story are much more closely intertwined. The increased number of troubadour quotes, more than forty, is joined by the story's poetic matrix,

which in some ways is simply the dramatisation of a *tenso*, which proposes a typical theme in the troubadours' debates: whether or not there is a time limit on faithfulness in the enamoured vassal's patient waiting. Specifically, the *nova* poses the situation of a knight who after seven years of amorous service to his lady believes that he should have earned the status of *drutz* (beloved); when rejected, he decides to abandon her to court a maiden who is more favourably inclined towards him. The events give rise to a debate among the characters on the legitimacy of the knight's actions. As they are incapable of reaching an agreement, the affair is submitted to the judgement of Uc de Mataplana, who decides in favour of the lady and orders the knight to return to her service. In this debate, the quotes of troubadours serve as authoritative arguments used by the characters, who bolster their stances by citing the name of the troubadour along with verses from some of their compositions.

A comparison of Ramon Vidal's *So fo-l tems c'om era gais* with a contemporary French work, Jean Renart's *Le Roman de la Rose*, is highly eloquent when illustrating the different reception of the troubadours' poetry in Catalonia and elsewhere in Europe. Around the same time, these two works of fiction were pioneers in a literary fashion that would become quite popular around Europe, which consisted of interspersing fragments of poetry lifted from the troubadours' compositions in a narration in verse. Both works sought a realistic aesthetic by including historical figures in the story and having the characters recite troubadours' verses. However, the difference is significant, given that in the *Roman de la Rose*, the troubadours' verses are not quotes but songs, so the work is readily comparable to what today would be a musical: a work designed to entertain through a dramatised representation, where fictitious characters sing to express their emotions at the story's peak moments. Here, the troubadour poetry is fully absorbed in the fiction, to such an extent that Jean Renart omitted the name of the real author of the songs, a famous troubadour, to foster the illusion that the singing is the fictitious characters' speech. In contrast, the work by Ramon Vidal de Besalú is the product of a very different cultural climate totally dominated by not the oral but the written reception of the troubadours, who were read as classics, and geared at constructing an ethical and aesthetic ideal. Through the mechanism of the quote, Ramon Vidal shares the moral teachings of his Occitan counterparts with the goal of establishing a canon of authors and texts and connecting them to a certain hierarchy of courtly values. While the *Roman de la Rose* is a novelesque fiction that retells a story rooted in folklore, *So fo-l tems c'om era gais* dramatises a poetic debate with the purpose of educating. Inserted in a didactic text that aims to paint Catalonia as the heir to Occitan culture, building an ethical model by turning a canonical selection of troubadour verses into authority, the quotes in no way offer a way to evade the real world, as they do in the French work, but instead aim to bring the troubadours' ideal world to its

audience, bridging the chasm separating poetic fiction from reality. Even though *fin'amor* and courtliness are purely textual realities, Ramon Vidal presents them as a model of behaviour worth imitating.

The need for the conservation and the ethical and aesthetic regulation of troubadour poetry that drove the spirit of the rhetorical treatises and rhymed *novas rimadas* with poetic quotes that emerged in the Catalan literary space is inextricably linked with the political crisis in Occitania in the thirteenth century, which became a complex chessboard that fostered the perception of troubadour culture as an endangered civilisation. The unusual prominence of the notion of 'wisdom' and the figure of the minstrel as a literary motif/character in Ramon Vidal's work makes sense within this context of 'reviving' the memory of and systematising courtly values. The textual nature of the knowledge equated with the conservation of the courtly values, emblematically represented by the poetic texts, confers a crucial role on the minstrel, who becomes the memory and educator of courtly society. This glorification of the figure of the minstrel as the conveyor of troubadour poetry introduces a timely issue in the thirteenth century which unquestionably has to do with a re-coding of the literary system inherited from the twelfth century, as we shall see when we discuss Cerverí below. This opened the system up to experimentation and gave an increasingly broad space to subjectivity, forcing the role of the intellectual to be redefined. However, it also had to do with the new social conditions associated with the troubadour diaspora that came in the wake of the Cathar Crusade, and with the real phenomenon of the minstrelsy illustrated by the vicissitudes in the lives of troubadours like Paulet de Marselha.

The aspiration to a new role for the intellectual within the space of courtly poetry found a personal voice and a more complex reformulation in the figure of Cerverí.

Guillem de Berguedà (...1138-1192...)

The troubadour Guillem de Berguedà is highly representative of the cultural and political dynamics of troubadour poetry within Catalan noble circles. His work reveals how troubadour poetry not only was a political instrument wielded by the Crown but also served the interests of the Catalan barons, often in tension with royal and ecclesiastical power. Thirty-one compositions by this troubadour still survive. He was the son of the Viscount of Berguedà and a vassal of the Counts of Cerdagne and the Catalan lord Uc de Mataplana. Even though he also cultivated amorous poetry and other troubadour genres, the bulk of his oeuvre revolves around the poetics of the *sirventes*, a circumstantial form of poetry that reflects the immediate world around it—often a conflictive one—which took on a virulently satirical tone in this Catalan troubadour's works. His verses talk about constant clashes with the policies of King Alphonse II, as well as numerous conflicts with his neighbours. The disagreements with one of them, Viscount Ramon Folc de Cardona, which he proclaimed

in song (BEDT 210,8a), ended violently on 3 March 1175 with the viscount's murder by Guillem de Berguedà, who then had to go into exile. In 1184, the troubadour reappeared in the circle of the king, whom he accompanied to Provence, where he had the chance to forge personal and literary relations with some of the most prestigious troubadours of the time, most notably with the master of the *sirventes*, the Occitan troubadour Bertran de Born.¹⁹ The close bonds between the two troubadours, expressed in the *senhal* or pseudonym *Frare* [brother] which Bertran used to call the Catalan, gave rise to reciprocal poetic influences. Far from the royal milieu once again, the troubadour became the mouthpiece of the interests of the viscounts' struggle against the power of the Crown. The *vida* of Guillem de Berguedà that still survives recalls the excesses he committed and reports on his death at the hands of a foot soldier, an unworthy death for a knight.

As noted above, the hallmark of Guillem de Berguedà's oeuvre is the virulence of his satire, which he channelled through his *sirventes*. In the system of troubadour genres, the *sirventes* was an extraordinarily vital one, which clearly proves that one of the main purposes of troubadour poetry in the courts, both royal and feudal, was to spread propaganda aimed at creating a state of opinion by attacking adversaries or promoting a given ideological stance. The immediacy of this purpose goes a long way in explaining why the poetics of the *sirventes* often entailed the *contrafactum* of successful melodic and formal schemes. In fact, one of the proposed etymologies of the Occitan name *sirventes* found in the mediaeval treatises refers to the fact that the *sirventes* uses the metric scheme and melody of a preexisting composition, which can be related to the effectiveness and quick dissemination required by a genre focused on current events, which it aimed to influence somehow.

In the chronological arc spanning from the 1170s to the early 1180s, Guillem de Berguedà used his verses to attack a broad array of enemies: his neighbour Pere de Berga, Ramon Folc de Cardona, King Alphonse and a series of figures in his circles like the Bishop of Urgell, Arnau de Preixens and Ponç de Mataplana. Stylistically, the mastery of the rhetorical conventions of courtly poetry coexists in these compositions with a series of resources that pursue the effectiveness of the satire through mechanisms like humour, where subtleties of irony coexist alongside histrionic comedy. The troubadour uses caricatured hyperbole and often coarse, obscene words to create wordplays that convey threats or injurious contents.²⁰ Playing with the troubadour code, which obligated him to shroud the identity of the recipient via a *senhal* or pseudonym, he created comical nicknames for his enemies (Ramon Folc de Cardona = Folcalquer; Ponç de Mataplana = Nas-de-corn [nose like a horn], etc.) and exploited the contrast between the lofty register of the courtly style and the sudden lowering of the tone with the incursion of an obscene or scatological word, as in BEDT 210, 10: 'A vos m'autrei, bona dompna de Berga: vos etz fins aurs, e

vostres maritz merga’ [I bestow myself upon you, good lady of Berga; you are fine gold and your husband is ‘shit’. The intended pun is with *merda*: ‘shit’].

Melodically and formally, the immediacy and the extensive dissemination required by propaganda led to the adoption of a *leu* (light, simple) style with a clear propensity for contamination from pre-courtly folk genres, like the presence of the *tornada*. Thus, the melody of the *sirventes* inveighing against Ponç de Mataplana (BEDT 210, 10) was likely built upon a folk song, as suggested in the first few verses: ‘*Cansoneta leu i plana / leugereta, ses ufana / cantar-ei*’ [I will sing a light, plain, ever-so-light song without pomp], where the *tornada*, a resource from outside the courtly poetry of the troubadours’ *canço*, repeats the curse against the marquise at the end of each *cobla*: *A, Marques, Marques, Marques, d’engan etz farsitz e ples* [Ah, Marquise, Marquise, Marquise you are stuffed and full of deceit].

Isabel Grifoll has analysed the syncretism of the sources that converge in Guillem de Berguedà’s satire, from the scholastic rhetoric grounded on imitation of the classics to a pan-Romance current of satirical literature, some of whose best examples are the Galician-Portuguese *cantigas d’escarnho*, not to mention the satirical streak in the origin of Occitan poetry. The same author points out an important breach in Guillem de Berguedà’s political poetry prompted by his encounter with the Occitan Bertran de Born. The contact and synergies between the two troubadours must have inspired the Catalan to elevate the rhetorical and formal register of his poetry, leading to much more elaborate schemes. His content, too, may have become loftier, leading him to explore themes like the glorification of war and moral reflection, which reveals the influence of the troubadour Marcabré. One last important aspect contained in Grifoll’s study, which is extensively examines the issues discussed above, is the rescaling of the personal nature of Guillem de Berguedà’s political poetry, inserted into an ideological context. Beyond the entrenched territorial rivalries in the region, his attacks against Pere de Berga, Ramon Folc de Cardona and Ponç de Mataplana are testimonies of the viscounts’ revolt against the monarch, who had turned the former pacts on landownership (the *Usatges*) and diocesan public *pax* into instruments of the royal administration. Therefore, they do not reflect a personal stance as much as they document some noblemen’s disgruntlement with royal and ecclesiastical policy and its instrumentalisation of troubadour poetry.²¹

Finally, the troubadour genre of the *planh*, or funeral eulogy, is uniquely represented in Guillem de Berguedà’s *Consirós cant e planç e plor* (BEDT 210,9), devoted to the deceased Ponç de Mataplana, the enemy whom he had cruelly mocked in his *sirventes*. The *planh* stands out for its profound originality, given that the troubadour broke with all rhetorical conventions prescribed by the poetics of the genre and replaced them with a discourse in which he expresses regret for his excesses against Mataplana and closes with a sensational image of the paradise he wishes

for his former enemy. It is quite an unusual paradise, a courtly and chivalrous one where the marquise is on a carpet of flowers enjoying the company of ladies and minstrels and the heroes of the Roland and Oliver epics. This originality has been interpreted both as sincere and as mocking posthumous regret by those who choose to see a subtle irony that could only be grasped by a small coterie of insiders.²²

Guillem de Cabestany (...1212...)

Unlike the troubadours discussed above, all of Guillem de Cabestany’s works are amorous. The distinctive feature of his poetry within the Catalan troubadour world is his international renown and the fact that he has given rise to a legendary biography that has enshrined the troubadour in the amorous mythology of Western literature from the Middle Ages until today. This troubadour from Roussillon lived in around 1212, the time of the Battle of Las Navas de Tolosa. He bequeathed us nine songs, although the attribution of two of them is dubious. What stands out in this small corpus is the composition *Lo dous cossire* (BEDT 213,5), due to its extraordinary dissemination (conveyed in 23 manuscripts), along with the imitations of it by Bernart Sicart de Maruèjols (*Ab greu cossire*, BEDT 67,1), Peire Basc (*Ab greu cossire* BEDT 327,1), Peire Cardenal (*Quals aventura*, BEDT 335,43) and Cerverí de Girona (*Pus fis amayre* BEDT 434a,51). The Catalan troubadour’s posterity is closely associated with the biographical anecdote conveyed by the authors of the *vidas* and *razos*, who turned him into ‘el trobador del cor menjat’ [the troubadour of the Eaten Heart].²³ Recasting the old folkloric motif of the ‘Eaten Heart’—whose origins are lost in the mists of time—in a courtly fashion, the legendary *vida* recounts the troubadour’s tragic murder by Ramon de Castell Rosselló, the husband of his lady, Saurimonda. After killing him, her husband completed his vengeance by removing his heart from his chest and having it cooked, and then serving it to his wife without telling her what it was. Only after she ate it was she told of its horrifying provenance. Yet far from being horrified, she instead performs what should be viewed as a symbolic act of rebellion, given the metaphorical dimension of eating the heart as the image of carnal union. So, the lady replies that the meal she has eaten is so delicious that she never again wants to taste anything else. Angered, her husband rushes to her to slash her with his sword, but she trumps him and kills herself by throwing herself off a balcony. As an emblem of the utmost courtliness, the martyred lovers inspire the mercy of the inhabitants of all the regions, who demand justice from the king. Probably for the reasons cited above, Peter the Catholic is anachronistically replaced in the story by Alphonse II, the Troubadour King, who acts as the judge and guarantor of courtliness.

The historical underpinning of this unlikely legend, which was explored by M. Cots and more recently by J. Dalmasas, identifies the heroine as Saurimonda de Navata, the daughter of Maria de Perelada and sister of Bernat de

Navata, documented in 1197 as the wife of Baron Ramon de Castell Rosselló of Roussillon.²⁴ Possible explanations for the choice of Guillem de Cabestany as the main character in this legend may be not only the wholly amorous nature of his chansonnier but also the ‘tragic’ twist he gives to the usual motifs of the *fin’amor*. Indeed, one of the paradoxes of the troubadours’ conception of love is the joyous glorification of unfulfilled desire. Even though the troubadours lament unrequited love in their verses, they are well aware that the erotic tension stemming from it generates the supreme joy (*joi*) that fuels the song. Compared to this vital celebration of *joi*, Guillem de Cabestany’s poetry seems dominated by a tragic pessimism over which the shadow of death hovers, and the peak expression of this pessimism is in the martyrology of the heart, treated as an autonomous entity that only yearns to be with the lady. This metaphorical use of the heart is quite clearly seen in his most celebrated composition *Lo dous cossire* (BEDT 213,5, v. 1-8) and its numerous riffs in European poetry.²⁵ The myth of Guillem de Cabestany extends far beyond the boundaries of Catalan poetry and was recreated in French, German, Italian and other texts, and in a range of genres beyond poetry, including short stories and chivalrous novels. Even Dante chose the motif of the Eaten Heart associated with the figure of Guillem de Cabestany, whose *vida* the Florentine may have been familiar with through chansonnier *P* copied in Italy, to render the meaning of his poetic work in relation to the troubadours’ legacy at the start of the *Vita Nuova*. The magnificent allegorical vision that opens the book, where the dead Beatrice appears eating Dante’s flaming heart before Love spirits her away to celestial glory, links Dante’s poetry to the troubadours’ universe while also suggesting the reorientation of this poetic legacy in a new direction, giving Beatrice’s love a theological dimension that had been unexplored and was totally alien to the troubadour tradition. The erotic and carnal reminiscences inherent to the motif of the Eaten Heart in the troubadour tradition, only subtly suggested in Dante’s sonnet of Dante’s *Vita Nuova*, are transformed into a spiritual communion in the *Commedia*, where love for Beatrice can only lead to Paradise.

Cerverí de Girona (...1259-1285...)

It is essential to mention Cerverí de Girona, also known as Guillem de Cervera, the author of the *Proverbis*, in this overview because of both the volume and the quality of his works that still survive.²⁶ His corpus, which exceeds 100 compositions, makes him the author of two-thirds of the Catalan troubadour poetry still conserved. Cerverí’s chansonnier, perhaps organised by the author himself, seems to have been the embryo for the organisation of Gil’s chansonnier (*Sg*) in the Biblioteca de Catalunya, one of the most important compilations of Catalan troubadour poetry.²⁷ The acephalous section of 104 compositions by Cerverí which opens the chansonnier highlights the fact that this troubadour is treated as a classic, given his important, lasting impact on subsequent Catalan literature.

Before assessing his poetic legacy, we should note that Cerverí is an interesting troubadour from the standpoint of the connection between troubadour activity and the monarchy, which was mentioned above as one of the unique features of this poetic movement in the Crown of Aragon. Even though he started his career as a poet serving Viscount Ramon Folc V of Cardona and later James I, as underscored in the title of the book by M. Cabré, Cerverí de Girona was essentially *El trobador de Pere el Gran* [the troubadour of Peter the Great].²⁸ As Cabré has shown, Cerverí’s longstanding ties with Peter the Great started in the court of James I; Peter, still the heir to the throne, was the true promoter and recipient of many *sirventes* that Cerverí composed between 1270 and 1275. As mentioned above, Peter the Great resumed the patronage model started by Alphonse II and guided it wholly to constructing his image as the ideal prince. However, the context had changed over the years and the differences became clear in many ways, including the new facet of the figure of the court troubadour charged with this mission. Because of both his unwavering, permanent connection in the service of King Peter and his court and his intellectual profile, Cerverí embodied a new type of court poet who merged the courtly poetic tradition with new knowledge on scholastic matters, which enriched this legacy with bookish knowledge from different sources within a context marked by the shift from oral troubadour poetry to written conservation. Cabré has explored how Cerverí himself reflected on his role as court intellectual, crafting in his work a complex self-portrait as a master of both knowledge and all things troubadour. This gives an idea of the multifaceted, complex nature of the new figure of the court troubadour and the different hats Cerverí represented himself wearing, ranging from minstrel to court advisor.²⁹

The purpose of serving his patron and depicting the court as a cultivated, chivalrous place is clearly the prime and ultimate goal of Cerverí’s entire output, both poetic and narrative, in both lyric and political poetry. Cerverí’s lyric poetry is defined by formal experimentation, genre hybridisation and the revival of popular forms, and we should certainly locate it within the context of the ‘*festa cortesana*’, that is, a space where dance pieces and formal showiness somehow replaced the old troubadour performance model targeted at a small, elite audience capable of appreciating subtle variations in the expression of a certain amorous doctrine.

Cerverí showed a notable predilection for genres like the *pastorela*, the *alba*, which he tinges with religion, several kinds of *chanson de femme* and the *dansa*, a genre that other late troubadours like Giraut d’Espanha and Paulet de Marselha also cultivated.

Despite the undeniable mediation of the French models which spread in the court of Charles of Anjou in this revival of themes, formal qualities and genres, there is also a notable influence from Galician-Portuguese poetry and certain Occitan poets like Raimbaut de Vaqueiras, the author of multilingual compositions (BEDT 392,7)

and innovative metric and musical forms that also seem to have been inspired by French literature.

Proof of the diverse range of influences fuelling Cerverí's experimentalism is the *viadeyra*, one of the most original compositions in his repertoire. It is a circumstantial piece composed in 1269 on the occasion of Prince Peter's journey (*viadeyra*, derivative from *via*, is a song sung while journeying) to the court of Alphonse X in Toledo to reach an alliance against Charles of Anjou. The Wise King's facet as a troubadour is well known, and Cerverí himself praises it in *Cançó de Madona Santa Maria* (BEDT 434a,54). It is likely that the host's activity as a poet had to do with the unique aesthetic of the *viadeyra*, which is characterised by parallelisms and all kinds of iterative structures, including the technique known as the *leixapren*, a feature of the Galician-Portuguese tradition which was spreading through the Castilian court.³⁰

The complexity and formal virtuosity of Cerverí's work contrast with the simplicity of the somewhat traditional subjects, although at times they could harbour allegorical interpretations which could conceal doctrinal or political content despite their apparent simplicity.³¹

Cerverí's poetry had a considerable influence on the poetry and reception of the troubadours' models in subsequent Catalan literature. One of the forms that Cerverí cultivated, the *dansa*, takes up a great deal of space in the *Cançonet de Ripoll*, dating from the mid-fourteenth century, which could be considered the starting point of the truly local poetic tradition. The Marian composition by James II, *Mayre de Deu e fylha*, is a *dansa*, and other religious compositions also fit within this genre, such as the ones included in the compilations of Castelló d'Empúries and Sant Joan de les Abadesses, which attest to the dissemination of these poetic models in clerical circles. The religious and Marian turn of the *dansa* garnered considerable success in Catalan literature and become the formal mould of the *goigs*. The *Cançonet de Ripoll*, manuscript 129 from Ripoll conserved in the Archive of the Crown of Aragon, which was probably compiled in Pere de Ribagorça's circle between 1325 and 1341, provides the earliest examples of *dansas retronxades* in Catalonia; this complex form of *dansa*, with verses or rhymes repeated at the end of the stanza, became an extraordinarily vital genre in fourteenth- and fifteenth-century poetry.

Costanzo di Girolamo also emphasised Cerverí's importance in the success of the *decennari* (decasyllable) in Catalan literature until well into the fifteenth century, given the troubadour's preference for the slow cadence imposed by this choice in moral texts, contrasting with the brief, quick rhythms of his *dansas*.³²

THE CATALAN CHANSONNIERS

We shall devote our last section to assessing the reception of the troubadours in Catalonia by examining the manuscript tradition. Of the Catalan compilations of trouba-

dour poetry, the only ones on the Iberian Peninsula, the oldest one is the anthological selection from chansonnier V of the Marciana Library of Venice, dating from 1268 and copied by the Catalan Ramon de Capellades. It contains two pieces by the Catalan troubadour Berenguer de Palou and also provides useful information on the reception of the poetic-musical legacy of the Provençal troubadours. However, the two later compilations conserved at the Biblioteca de Catalunya, manuscript 146, also known as *Sg* or *Cançonet Gil*, and the Vega Aguiló chansonnier (*VeAg*, manuscripts 7 and 8, in two volumes), are the most interesting.

Painstakingly and luxuriously crafted, *Sg* includes 104 compositions by Cerverí de Girona, eighteen by classic troubadours, including most notably Giraut de Bornelh, and 57 by fourteenth-century poets. These later poets were associated with the cultural milieu of the bourgeoisie of Toulouse who founded the *Consistori de la Gaya Ciència* in 1323 with the aim of revitalising troubadour poetry while also subjecting it to rigid observance on moral matters and poetic rules, as we can read in Guilhem de Tolosa's *Leys d'amor* written between 1328 and 1333. Catalan poets like Joan Blanch, Llorenç Malloll, Jaume Rovira, Bernat de Palol, Lluís Ycart, Lluís de Masdovelles and the anonymous authors of two pieces written in a woman's voice participated in the poetry competitions sponsored by the *Consistori*.³³ Imitating the Toulouse initiative, a Jocs Florals competition was held in Lleida in 1388 and the *Consistori del gai saber* was created in Barcelona in 1393. We have already discussed that a defining feature of the chansonnier was its conferral of the status of 'classic' on Cerverí de Girona, as well as its aim of creating a canonical proposal of poetry models for Catalan poets in the second half of the fourteenth century. This mission of serving as a model or source of teaching clearly connects with one of the main dynamics in the reception of troubadour poetry in Catalonia, as illustrated by the work of Ramon Vidal in the thirteenth century and continued in the ensuing centuries with the drafting of poetic treatises: the Catalan tradition of the *Leys d'amor*, conserved in ms. 239 in the Biblioteca de Catalunya, copied in the late fourteenth or early fifteenth centuries, and the *Llibre de Concordances* by Jaume Marc and the *Torcimany* by Lluís d'Averçó from that same era.

The studies by M. Cabré and S. Martí on the Catalan chansonniers and their relationship with the courtly circuits of production and dissemination have provided new perspectives for research. These scholars have related chansonnier *Sg* with a patron close to the royal milieu, perhaps Count Peter II of Urgell, and they have analysed the internal structure of the compilation in light of its connection with this power centre. Their assessment of the section of fourteenth-century poets is particularly interesting when they recognise a selection criterion that bears in mind not so much the connection with the competition in Toulouse as all the poets' connection with the political milieu of the Urgell family (especially James I of

Urgell, count from 1324 to 1347 and father of Peter II), and, for Joan de Castellnou and Raimon de Cornet, their work as the authors of poetic treatises. These approaches are framed within the context of a meticulous review of approaches rooted in literary historiography that leads us to view Catalan poetry from the first half of the fourteenth century as a minor poetry form wholly situated within the orbit of the group from Toulouse, which had been founded to revitalise a tradition that had gone extinct by the thirteenth century. The two authors assert the continuity between these poets and the works of the late troubadours by documenting the vitality of an Occitan-Catalan cultural area which was firmly anchored in the Catalan court in those centuries.³⁴

The *VeAg*, a miscellaneous codex compiled in the circles around King Alphonse the Magnanimous between 1420 and 1430, is the main source available for studying Catalan poetry prior to Ausiàs March. The chansonnier also includes around thirty compositions by troubadours who were active between the twelfth century and the reign of Peter the Ceremonious, sixteen anonymous compositions written in Occitan, twenty-two French compositions from the fourteenth century and a notable selection of narrative poems. In this sense, the most salient feature of this chansonnier is the juxtaposition of poetic and narrative texts that resemble the major Catalan compilations of narrative in verse—the Estanislau Aguiló (*E*) and the Carpentras-París codex (*Fa* and *Fb*)—which are somehow similar to the Occitan tradition, or the combination of the works of classic troubadours and contemporary poets.³⁵

More in-depth knowledge of these prominent codices in recent years is joined by the discovery of new evidence, such as the fragment *Mh*³⁶ and the records from Castelló d'Empúries located by M. Pujol in the Arxiu Històric de Girona inside the covers of notary books.³⁷ Equally valuable is the information on the existence of lost testimonies, like the chansonnier of Girona studied by V. Beltran, which contained a combination of classic troubadours and fourteenth-century poets, making it somehow analogous to the combination found in the major troubadour compilations that still survive.³⁸ These findings also underpin the hypothesis of the broader circulation of the troubadour legacy than what we may have deduced from the extant chansonniers, a hypothesis that can also be confirmed, as gleaned from the studies cited above, by the chansonniers themselves. For example, we can cite the section on Cerverí in *Sg*, which leads us to posit the circulation of a compilation of works by this troubadour, or alternatively, in a different area, the studies of the Occitan chansonnier *C* at the Bibliothèque Nationale de France in Paris, where the number and sequence of the compositions by Catalan troubadours suggest the existence of a lost Catalan source.³⁹

Apart from chansonniers, in recent years the study of the compositions left in empty spaces found in notary protocols and all sorts of documents has increased the

known corpus of Occitan poetry circulating in Catalonia.⁴⁰ Based on all these testimonies, the reconstruction of the Barcelona school's array of poetic tastes, fashions and forms has also led us to question the monolithic conception of the court as the culture-promotion hub—especially during the reigns of Peter the Ceremonious and John I—and to highlight the role of peripheral cultural centres and bourgeois and ecclesiastical social groups in promoting Catalan poetry's opening to the more popular register and introducing poetic innovations that were only later incorporated into courtly culture.

NOTES AND REFERENCES

- [1] The context of Marcabré's composition leads us to recall that on 13 April 1147, Pope Eugene had blessed the fight against the infidels on the Iberian Peninsula, and the following year, 1148, he declared the conquest of Tortosa a crusade, thus granting the same privileges as those that were conferred on the crusade in the Holy Land. The name by which Marcabré's composition is known refers to the image he constructs of the Crusade as a *lavador*, that is, as a 'cleansing sink that should enable Christians to wash away their sins'. Cf. A. M. MUSSONS, 'Preizicar en cantan a la lírica trobadoresca occitana'. In: G. AVENÓZA, M. SIMÓ, L. SORIANO ROBLES (coord.), *Estudis sobre pragmàtica de la literatura medieval*. PUV, Valencia, 2017.
- [2] On the importance of royal patronage as a unique feature of troubadour poetry in Catalonia, see the classic studies by I. CLUZEL, 'Princes et troubadours de la maison royale de Barcelone-Aragon', *Boletín de la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona*, XXVII (1957-1958), pp. 321-373; Martí DE RIQUER, 'La littérature provençal à la cour d'Alphonse II d'Aragon', *Cahiers de Civilisation Médiévale*, II, 1959, pp. 177-201; and C. ALVAR, *Poesía trovadoresca en España y Portugal*, Madrid, Planeta/Real Academia de Buenas Letras de Barcelona, Cupsa, 1977; *Textos trovadorescos sobre España y Portugal*, Madrid Planeta/Real Academia de Buenas Letras de Barcelona, Cupsa, 1978; and 'Reyes trovadores'. In: *Scène, évolution, sort de la langue et de la littérature d'oc. Actes du VII Congrès International de l'Association Internationale d'Études Occitanes*, Reggio Calabria-Messina, 7-13 July 2002, v. 1, pp. 15-24. See, too, the most recent contributions by S. ASPERTI, 'I trovatori e la corona d'Aragona. Riflessioni per una cronologia di riferimento', *Mot so razzo*, 1/1999, pp. 12-31. Regarding the reign of Alphonse, see M. AURELL, 'Les Troubadours et le pouvoir royal: l'exemple de Alphonse Ier (1162-1196)', *Revue des langues romanes*, 85 (1981), pp. 54-67; J. E. RUIZ DOMÈNEC, *A propósito de Alfonso, rey de Aragón, conde de Barcelona y marqués de Provenza*, Barcelona, Real Academia de Buenas Letras de Barcelona, Servei de Publicacions de la Universitat Autònoma de Barcelona, 1996. Isabel DE RIQUER, 'Presencia trovadoresca en la Corona

- de Aragón', *Anuario de Estudios Medievales* 26/2 (1996), pp. 933-966.
- [3] Of the different graphic criteria available to write the names of the Occitan troubadours, we have used the ones found in the *Corpus de Troubadours*: https://troubadors.iec.cat/autors_d.asp
- [4] His relationship with Alphonse is joined by the rich manuscript legacy in Catalonia (72 compositions conserved in chansonnier Sg at the Biblioteca de Catalunya) and his constant, obvious footprint in the work of the Catalan troubadours, from Ramon Vidal de Besalú to later ones like Cerverí. In this regard, see the studies by Isabel de RIQUER, 'Giraut de Bornelh en las obras de Ramon Vidal de Besalú y Jofre de Foixà', *Boletín de la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona*, XLII, (1989-1990), pp. 161-184; 'Presencia trovadoresca en la Corona de Aragón', *Anuario de Estudios Medievales*, 26/2 (1996), pp. 933-966.
- [5] The references in parentheses used to identify the texts correspond to *BEdT: Bibliografía elettronica dei trovatori*, dir. Stefano ASPERTI, Università degli Studi di Roma 'La Sapienza', Facoltà di Lettere e Filosofia - Dipartimento di Studi Romanzi con la collaborazione dell'Institut de Recherche et d'Histoire des Textes del CNRS-Paris, 2002-2004; URL <http://www.bedt.it>
- [6] Some of the king's adversaries had sowed doubts about his legitimacy as the successor to the Crown of Aragon and had supported an imposter who pretended to be Alphonse the Warrior, the brother of the king's grandfather, Ramiro II the Monk, who had been executed in 1170. Cf. Antonio UBIETO ARTETA, 'La aparición del falso Alfonso I El Batallador', *Argensola: Revista de Ciencias Sociales del Instituto de Estudios Altoaragoneses*, 33 (1958), pp. 29-38. Martí AURELL, 'Les Troubadours et le pouvoir royal: l'exemple de Alphonse Ier (1162-1196)', *Revue des langues romanes*, 85 (1981), pp. 54-67.
- [7] These troubadours are: Ademar Jordan, Ademar lo Nègre, Aimeric de Belenoi, Aimeric de Peguilhan, Aimeric de Sarlat, Albertet, Bernart Arnaut de Moncuc, Bertran de Born lo fill, Elias Fonsalada, Gui de Cavalhon (if he is considered the author of the second part of the *canço* of the Albigenian Crusade), Gui d'Ussel, Guilhem Ademar, Guillem de Cabestany, Guilhem Magret, Guilhem Rainol d'At, Guilhem de Tudela, Guiraut de Cabrera, Guiraut de Calanson, Peire de Bragairac, Peire Vidal, Perdigo, Pistoleta, Pons Barba, Pons de Capduelh, Pons d'Ortafà, Raimon de Miraval, Raimon Vidal, Uc de Mataplana and Uc de Sant Circ. This list should be joined by the author of the *sirventes*, *Vai, Hugonet, ses bitensa* (as long as it is not considered to be Raimon de Miraval) and the *trouvère* Andrieu, with whom Peter the Catholic may have exchanged verses. Cf. Saverio GUIDA, 'Pietro il Cattolico ed i trovatori'. In: *Els trobadors a la Península Ibèrica*. Ed. by Vicenç BELTRAN, Meritxell SIMÓ and Elena ROIG, Barcelona, PAM, 2006, pp. 223-240.
- [8] Cf. Martin ALVIRA CABRER, *El jueves de Muret: 12 de septiembre de 1213*, Barcelona, Universitat de Barcelona, 2002.
- [9] Ferran SOLDEVILA, 'La figura de Pere el Catòlic en les cròniques catalanes', *Revista de Catalunya*, vol. 4, (1926) pp. 495-506.
- [10] The Catalan troubadours with *vidas* and *razos* conveyed in the chansonniers are: Berenguer de Palou, king Alphonse of Aragon, Guillem de Berguedà, Guillem de Cabestany and Uc de Mataplana.
- [11] Cf. Martí DE RIQUER, *Los trovadores*, Barcelona, Ariel, 1975, vol. I, p. 955.
- [12] Isabel DE RIQUER notes that in the version of the legend written by Pompeu Gener in 1916, Peter II, not Alphonse, is the king involved in the affair. Cf. *El corazón devorado*, Siruela, Barcelona, 2007.
- [13] For troubadour poetry under the reign of James I, see Albert HAUF, 'Història i literatura: Jaume I i els trobadors'. In: *Jaume I. Commemoració del VIII centenari del naixement de Jaume I*, Institut d'Estudis Catalans. Memòries de la Secció Històrico-Arqueològica, Barcelona, 2011, pp. 897-920; and Miriam CABRÉ, 'Trobadors i cultura trovadoresca durant el regnat de Jaume I'. In: *Ibid.*, pp. 921-938.
- [14] Cf. Martí DE RIQUER, *op. cit.* 1975, III, pp. 1590-1600.
- [15] Cf. Lola BADIA, *Poesia Catalana del s. XIV. Edició i estudi del Cançonet de Ripoll*, Barcelona, Quaderns Crema, 1983.
- [16] Not including those associated with the royal house cited in the body of the article, the Catalan troubadours of whom we are aware are: Berenguer d'Anoia, Berenguer de Palou, Bernat Vidal, Cerverí de Girona, Formit de Perpinyà, Guerau de Cabrera, Guillem de Berguedà, Guillem de Cabestany, Guillem de Murs, Guillem de Ribes, Guillem Ramon de Gironella, Guiraut de Luc, Huguet de Mataplana, Jofre de Foixà, Olivier del Temple, Ot de Moncada, Palazol, Peire de la Roca, Peire Ramon de Tolosa, Peire de Montsó, Peironet, Pere Salvatge, Pere Galceran, Ponç de la Guàrdia, Ponç d'Ortafà, Ponç Hug IV, Count of Empúries, Raimon Vidal de Besalú, Ramon de Rosselló and Tremolet. To learn about their respective profiles, see Antoni ROSSELL, *Els trobadors catalans*, Barcelona, Dinsic, 2006, pp. 69-159.
- [17] For a study of these cases, see Antoni ROSSELL, *op. cit.*, and Dominique BILLY, 'Contrafactures des modèles troubadouresques dans la poésie catalane (XIVe siècle)'. In: *Le rayonnement des troubadours. Actes du colloque de l'Association Internationale d'études Occitanes*, Amsterdam, 16-18 October 1995, Amsterdam, Rodopi, 1998, pp. 51-74.
- [18] For a survey of the author and the chronology of his extant works, see Anton M. ESPADALER, *Ramon Vidal de Besalú. Obra completa*, Barcelona, Edicions UB, 2018.
- [19] Cf. Stefano ASPERTI, 'L'eredità lirica di Bertrán de Born', *Cultura Neolatina*, 64 (2004), pp. 475-525.
- [20] Cf. Martí de RIQUER, *Guillem de Berguedà*. 2 vol. Poblet, Abadia de Poblet, 1976; *Les poesies del trobador Guillem de Berguedà. Text, traducció, introducció i notes per...* Barcelona, Quaderns Crema, 1976; Vicent SALVADOR, 'Sobre la poesia del trobador Guillem de Berguedà: re-

- cursons estilístics i pragmàtica del discurs'. In: *Actes du XVIIIè Congrès International de Linguistique et Philologie Romanes. Aix en Provence, 1983*. Aix-en-Provence, Université, 1986.
- [21] Isabel GRIFOLL, 'Guillem de Berguedà: de la cançó satírica al sirventès'. In: Aitor CARRERA and Isabel GRIFOLL (ed.), *Occitània en Catalonha: de tempses novèls, de novèlas perspectives, Actes de l'XIè Congrès de l'Associacion Internacionala d'Estudis Occitans*, Lleida, Generalitat de Catalunya-Diputació de Lleida, 2017, pp. 529-542.
- [22] See Antoni ROSSELL, *op. cit.*, pp. 117-122.
- [23] Montserrat COTS, 'Notas históricas sobre el trovador Guillem de Cabestany', *Boletín de la Real Academia de Buenas Letras*, XXXVII (1977-1978), pp. 23-65; 'Las poesías del trovador Guillem de Cabestany', *Boletín de la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona*, XL (1985-1986), pp. 227-330; 'Pervivencias de una leyenda medieval: el corazón comido'. In: *Studia in honorem prof. M. de Riquer IV*, Barcelona, Quaderns Crema, 1991, pp. 400-410. Luciano ROSSI, 'Il cuore, mistico pasto d'amore: dal "Lai Guirun" al "Decameron"', *Studi provenzali e francesi, Romanica Vulgaria*, Quaderni-6 (1983), pp. 28-128. Isabel de RIQUER and Meritxell SIMÓ, 'Cor de dona, dolça vianda'. In: *Miscellanea Mediaevalia. Mélanges offerts à Philippe Ménard*, Paris, Honoré Champion, 1998, vol. 2, pp. 1109-1122; Joan DALMASES, *Dones que mengen el cor de l'amant. La poesia de Guillem de Cabestany, el Châtelain de Coucy i Reinmar von Brennenberg*, Rome, Viella, 2023.
- [24] Cf. Montserrat COTS, *op. cit.* 1977-1978; Joan DALMASES, *op. cit.*
- [25] Cf. Luciano ROSSI, *Le poesie di Guilhem de Cabestanh*, Aquila, Japadre, 1987; Joan DALMASES, *op. cit.*
- [26] Martín DE RIQUER (ed.), *Obras completas del trovador Cerverí de Girona*, Barcelona, Instituto Español de Estudios Mediterráneos, 1947. The information and bibliography on Cerverí de Girona can be found on the page devoted to this troubadour that Miriam CABRÉ keeps up-to-date: <http://narpan.net/recerca/cerveri.html>.
- [27] Cf. Simone VENTURA, 'Intavulare'. *Tavole di canzonieri romanzi* (series coordinated by Anna FERRARI). I. *Canzonieri provenzali*. 10. Barcelona, Biblioteca de Catalunya, Sg (ms. 146), Modena, Mucchi, 2006, p. 48; Miriam CABRÉ, 'Un cançonier de Cerverí de Girona?'. In: *Canzonieri iberici. Atti del Convegno, Padova-Venezia, 25-27 May 2000*, Padova-A Coruña, Toxosoutos, 2001: vol. I, pp. 283-299.
- [28] Miriam CABRÉ, *Cerverí de Girona: un trobador al servei del príncep*, Barcelona / Palma: Universitat de Barcelona / Universitat de les Illes Balears, 2010.
- [29] Miriam CABRÉ, 'Ne suy juglars ne-n fay capteniments: L'ofici de trobador segons Cerverí de Girona'. In: *Actes du Cinquième Congrès International de l'Association Internationale d'Études Occitanes* (Université de Toulouse-Le Mirail), Pau, 1998. vol. I, pp. 211-224.
- [30] Cf. Stefano ASPERTI, 'Generi poetici di Cerverí de Girona'. In: *Trobadors a la Península Ibèrica*, *op. cit.* pp. 29-72; Dominique BILLY, 'Les influences gallégo-portugaises chez Cerverí de Girona', in D. BILLY, F. CLEMENT and A. COMBES (eds.), *L'Espace lyrique méditerranéen au moyen âge: nouvelles approches*, Toulouse, Presses universitaires du Mirail, 2006, pp. 251-263; 'L'hybridation générique dans l'œuvre de Cerverí de Girona', *Méthode* 17 (2010), pp. 25-37.
- [31] Irenée CLUZEL, 'L'hermétisme du troubadour Cerverí', *Annales de l'Institut d'Études Occitanes* II (1970), pp. 49-64.
- [32] Costanzo DI GIROLAMO, 'Excursus. L'herència dels trobadors a Catalunya'. In: *Els trobadors*, Valencia, Edicions Alfons el Magnànim / Generalitat Valenciana, 1994, pp. 283-302.
- [33] Martí DE RIQUER, 'Contribución al estudio de los poetas catalanes que concurren a las justas de Tolosa', *Boletín de la Sociedad de Cultura Castellonense*, 26 (1950), pp. 280-310.
- [34] Miriam CABRÉ, Sadurní MARTÍ, and Marina NAVÀS, 'Geografia i història de la poesia occitanocatalana del segle XIV'. In: A. ALBERNI, L. BADIA and L. CABRÉ (eds.), *Trasllatar i transferir: la transmissió dels textos i el saber (1200-1500)*, Santa Coloma de Queralt, Obrador Edendum - Universitat Rovira i Virgili, 2010, pp. 349-376; Miriam CABRÉ and Sadurní MARTÍ, 'Les corts catalanes i els manuscrits trobadorescos', *Plecs d'història local*, no. 174 (2019), pp. 5-7.
- [35] For the Vega Aguiló chansonnier, see the work by Anna ALBERNI, 'Intavulare'. *Tavole di canzonieri romanzi (serie coordinata da Anna Ferrari)*. I. *canzonieri provenzali*, 8. Biblioteca de Catalunya: VeAg (mss. 7 e 8), Modena, Mucchi, 2006.
- [36] Madrid, Real Academia de la Historia, 9-24-6/4579. The fragment, which S. Pellegrini reported, includes texts by Bertran de Born, Falquet de Romans, Jaufre Rudel, Guilhem Ademar, Giraut de Bornelh and Guilhem Magret. See F. ZUFFEREY, *Recherches linguistiques sur les chansonniers provençaux*, Geneva, Droz, 1987, pp. 274-279. M. CARERI found a second codex at the Real Academia de la Historia, which she labelled *M^{h2}*. See 'Alla ricerca del libro perduto: un doppio e il suo modello ritrovato'. In: M. Tyssens (ed.), *Lyrique romane médiévale: la tradition des chansonniers (Actes du Colloque de Liège, 13-17 décembre 1989)*, Liège, Publications de la Faculté des Lettres de l'Université de Liège, 1991, pp. 329-378.
- [37] The *Recull* of Castelló d'Empúries includes twenty-one poems, some of them fragmentary, dating from between 1288 and 1330, along with fourteen *coblas*, three *sirventes*, two *dansas*, one *canço* and a composition classified by M. Pujol as an *estampida*. The edition and philological study of the poems is complemented with a reconstruction of the cultural climate in the countship of Castelló d'Empúries, which favoured the reception and imitation of the troubadour models, and with a comparison between the *Recull* and the *Cançonieret de Ripoll* that examines the themes, metrics, literary influences, lin-

guistic hybridism (very close to Occitan in the *Recull*) and the purpose of both anthologies as a means of entertainment. M. Pujol defines the *Recull* as 'a set of literary amusements for the notaries and scribes and jurists themselves amateur troubadours' (Miquel PUJOL I CANELLES, *Poesia occitanocatalana de Castelló d'Empúries. Recull de poemes de final del segle XIII i primer terç del XIV*, Figueres, Institut d'Estudis Empordanesos - Girona Patronat Eiximenis, 2001, p. 76).

- [38] Vicenç BELTRAN, 'El cançoner perdut de Girona: els Mayans i l'occitanisme il·lustra'. In: *Trobadors a la Península Ibèrica*, op. cit., pp. 91-117.

- [39] Magdalena LEÓN, 'Los trovadores catalanes de C', In: *Trobadors a la Península Ibèrica*, op. cit., pp. 241-270.

- [40] See Stefano ASPERTI, 'Flamenca e dintorni. Considerazioni sui rapporti fra Occitania e catalogna nel XIV secolo', *Cultura Neolatina* 45 (1985), pp. 59-103; Isabel DE RIQUER and Maricarmen GÓMEZ, *Las canciones de Sant Joan de les Abadesses. Edición filológica y musical*, Barcelona, Reial Acadèmia de Bones Lletres, Series Minor, 8, 2003; Gemma AVENOZA, 'Poemas catalano-occitanos en un ms. del s. XIV. La huella de Cerverí de Girona y del capella de Bolquera', *Revista de Literatura medieval*, XXI (2009), pp. 7-33.

BIOGRAPHICAL NOTE

Meritzell Simó is a professor of Romance philology, the director of the Institut de Recerca en Cultures Medievales (IRCVM) at the Universitat de Barcelona (UB) and a full member of the History-Archaeology Section of the IEC, where she directs the *Corpus des Troubadours* project. Her research is in the field of Romance historiography, primarily the European reception of the troubadours and the creation and literary representations of women. In these fields, she has worked as the director of consolidated research groups and different financed research and scientific dissemination projects. She is interested in translation of Romance texts from the twelfth and thirteenth centuries as well as theoretical reflection on translation as a translator herself. She has served as a researcher at the UB's Centre Dona i Literatura (2003-2013). She is the co-director of the 'Medieval Cultures' (Rome, Viella), 'MVNERA' (Barcelona, EUB) and 'IRCVM Premis' (Barcelona, EUB) collections, the director of the journal *SVMMMA* and a member of different scientific committees and international editorial boards. In the field of the digital humanities, she is the Time Machine Ambassador of the European Time Machine Organisation network, geared at managing big data to reconstruct Europe's cultural past, and she is the director of the financed project *Veus líriques femenines i filologia digital*.

Constitutionalism and Parliamentarism in Catalonia, 1283-1714¹

Ricard Torra-Prat^{2*}

Universitat Autònoma de Barcelona

Received 17 January 2024 · Accepted 20 March 2024

ABSTRACT

This article explores the hypothesis that during the late medieval and early modern periods, Catalan society was structured around the political practice of agreements, or 'pacts', between the monarch and the realm, formalised within the framework of the Corts Catalanes (Catalan Parliament). By critically engaging with the historiography on this topic, this study traces the evolution of legal observance in Catalonia across various stages of these periods, culminating in the abolition of Catalan public law following the War of the Spanish Succession.

KEYWORDS: Constitutionalism, Parliamentarism, Corts Catalanes, Catalan Parliament, State-building.

'The fruit of the laws is to observe them,
otherwise they are pointlessly enacted'³

INTRODUCTION

In the early 1940s, the US historian Charles H. McIlwain published a compilation of lectures that he had delivered in the previous years on the topic of constitutionalism throughout history. In McIlwain's opinion, the main feature of this political practice in the mid-twentieth century remained the same as it had been in the preceding centuries, namely the limitation on government (*gubernaculum*) via law (*jurisdictio*).⁴ After McIlwain's book, different authors continued to fine-tune this idea. For example, in a synthesis published in 1991, Howard A. Lloyd defined the concept of *constitutionalism* as the word used since the mid-nineteenth century to describe political systems that provided mechanisms to serve as 'checks upon the exercise of political power'.⁵ However, the relatively recent history of the concept does not imply that some political systems prior to the nineteenth-century liberal revolutions did not have mechanisms aimed at limiting the political powers' scope of action. In this sense, in 1999 Scott Gordon published a monograph that studied constitutionalist practices from ancient Greece to the contemporary world. Largely following McIlwain's postulates, Gordon stated that any regime 'that imposes

constraints upon the exercise of political power' could be considered fully constitutionalist.⁶ And continuing in a similar vein, more recently Maurizio Fioravanti pointed to the parliamentary assemblies in the old regime as fundamental factors in explaining why the limitation on political power was a full part of the state-building process around Europe.⁷

If we leave the general perspective to focus on the case at hand, namely the Principality of Catalonia in the late mediaeval and early modern periods, beyond the pioneering work of Jaume Vicens Vives,⁸ one of the first authors who examined the course of constitutionalism in Catalonia was John H. Elliott, whose study of the 1640 Catalan Revolt noted that 'the unique feature of the Catalans was the constitutionalism of their political system'.⁹ Years later, as part of his studies on the nobleman Francisco de Gilabert, Joan-Pau Rubiés remarked that the constitutionalism typical in the lands of the Crown of Aragon, and more specifically in the Principality of Catalonia, was grounded on both theoretical sources—such as abstract disquisitions on the concept of sovereignty and justice according to natural law—and more empirical models based on each historical community's political, legal and institutional practice.¹⁰ More recently, following in the footsteps of Víctor Ferro,¹¹ Eva Serra stressed the empirical nature of Catalan constitutionalism,¹² while both Joaquim Albareda and Hèctor López Bofill took a perspective closer to the history of law to reveal its unique features to be its law-centredness, subordination to the rule of law and nascent individual freedom and political participation.¹³ In turn, in their monograph on the Tribunal de Contrafaccions de Catalunya (a court to rule on constitutional violations), Josep Capde-

* **Contact address:** Ricard Torra-Prat, Edifici B, Carrer de la Fortuna, 08193 Bellaterra (Cerdanyola del Vallès). Tel. +34 93 581 4829. E-mail: Ricard.Torra.Prat@gmail.com.

ferro and Eva Serra pointed out the importance of the Catalan constitutional system in the early modern era as an element to articulate Catalan identity: ‘the law we summarise was conceived and perceived as the law of the community, land or fatherland, as objective law—which successively, and adjacently, could generate subjective rights in favour of members of the community—bearing in mind that much of this law protected all members, while another part uniquely benefitted certain groups because of their estate, professional status, gender, etc., given that one of the unfortunate features of preliberal societies was people’s radical inequality’.¹⁴ Finally, we would not want to conclude this brief historiographic survey without mentioning the recent works by Antoni Simon and Ricard Torra, who have largely confirmed the theory-empiricism dichotomy of Catalan constitutionalism originally detected by Joan-Pau Rubiés. In this sense, while Simon’s work has sought to recall the intellectual tradition of Catalan constitutionalism from the Middle Ages until modern times and its close relationship with a conception of state-building totally opposed to that of the Castilian *intelligentia*,¹⁵ Torra’s study has shown how in the late sixteenth century, the leaders of the Diputació del General de Catalunya clearly understood the common threads guiding Catalonia’s pactist tradition since the late Middle Ages.¹⁶

The purpose of this article is to stress the hypothesis that since the late mediaeval and early modern periods, Catalan society has been articulated around the political practice of the pact signed between king and realm within the framework of the Catalan Parliament. To do so, it is divided into four parts. The first one analyses the genesis of the constitutional system in the late Middle Ages, from the first constraint on the monarch’s legislative power dovetailing with the 1283 Parliament to the instatement of the procedure of observance in the 1481 assembly. The second section studies the institutional dynamics and jurisdictional clashes between the institution in charge of guaranteeing the observance of the laws agreed to in the Parliament—the Diputació del General de Catalunya—and the one charged with judging and enforcing violations of this law—the Reial Audiència de Catalunya—clashes that were based on the inability to agree to a mixed, equal instrument between the jurisdiction of the monarch and of the estates gathered in Parliament. The disputes around observance, coupled with the monarchy’s desire to exercise sovereignty according to the new postulates of reason of state, led to a rupture between king and realm, as confirmed by the War of the Reapers (1640–1652). The third section analyses what I have called the years of *granted* pactism, between 1652 and 1702. Dovetailing with the return to obedience in the monarchy of Philip IV of Castile (r. 1621–1665), the constitutional status of the Principality of Catalonia mutated away from the mutual pact between king and realm established in the Parliament to a pactism granted by the monarch. As will be seen, this shift tipped the balance of power in the relationship between the Catalan institutions and the

monarchy in favour of the latter, which placed any form of contravention of the legislative framework under the protection of the mercy granted in 1653. Finally, the last section studies the resumption of Catalan constitutionalism in conjunction with the assemblies in the early eighteenth century, and the creation of the Tribunal de Contrafaccions, the body charged with ensuring the observance of the laws agreed to in the Parliament starting in 1702 thanks to its mixed, equal structure between the king’s and the estates’ jurisdictions.

THE OBSERVANCE OF LAW PRIOR TO THE CONSTITUCIÓ DE L’OBSERVANÇA, 1283–1481

In a recent article, Tomàs de Montagut and Pere Ripoll pinpointed the feudal pacts from the high Middle Ages as the origins of Catalan constitutionalism. They claim that the negotiation and consensus found in the feudal-vassal societies, along with the importance of king-centrism and ‘people’s connection with the order of things’, led to the creation of intersubjective agreements among the parties, who acted in good faith and pledged to ‘observe the commitments reached as laws’, thus obligating themselves out of ‘their own free decision’. Hence, pact-based law became a reflection of individuals’ particular will and could be nullified if the pact of ‘reciprocal faith’ was broken, such as if the political community’s usages and customs were not observed.¹⁷ In a similar sense, some years ago Jesús Villanueva noted that at least originally, pactism was actually a balance of forces located at the foundation of the jurisdictional divisions associated with natural law by means of an act of self-limitation on the part of the prince, who pledged to respect the rights acquired by the political community via a legal declaration in the guise of an oath or pact that was made inviolable by natural law itself. This self-limitation on power could be either circumstantial or serve as the foundation of a general system of protecting the rights of subjects in a given political space. This is what happened in Catalonia, where pacts extended to both the laws issued by the Parliament and society’s privileges, which were protected by the oath of observance made by the monarchs when they reached the throne and renewed in each new assembly.¹⁸

The self-limitation that Villanueva discusses is a core element in Catalonia, ultimately a fiction compelled by the political, social and economic circumstances of the kings of Aragon in the Principality of Catalonia. The somewhat weak foundations of the monarchy, coupled with its expansionist drive in the Mediterranean, forced the Aragonese kings to seek economic and military support in the realm’s assemblies, which contributed to the monarchy’s cause but in exchange for an increase in the assemblies’ political power. Thus, during the 1283 Parliament of Barcelona, the estates managed to enshrine both the frequency of the assembly—Constitution 23/1283—and their co-legislative capacity with the king—Constitu-

tion 14/1283.¹⁹ It is worth noting, therefore, that counter to what Charles H. McIlwain stated, the reception of *ius commune* in Catalonia did not foster the monarchs' absolutist pretensions but the opposite, given that a few decades later, the estates managed to constrain the action of the kings of Aragon.²⁰ During the Parliaments immediately after the 1283 session, the limitation on the monarch's jurisdictional sphere continued via the Constitutions that reaffirmed the observance of the laws agreed upon via pact—Constitutions 37/1299, 17/1301 and 29/1321²¹—along with mechanisms like the *Judici de Taula* [Table Trial] and the grievance procedure within the Parliament.²² In the case of the Table Trial, the lower-ranked royal officers' end-of-term audit, the design, frequency, crimes that could be prosecuted and punished, the form of the judiciary, and the appeals system were all established between 1283 and 1311.²³

The existence of this eminently legal-positivist dynamic—in the sense that the political practice seemed to have predated the theorisation of the authors of the era—has traditionally been interpreted by historians as indicating that the late medieval and modern Catalan constitutional system was characterised by its juridicism while lacking major political speculation.²⁴ This thesis, which is quite appealing, is at the very least questionable today. On the one hand, the modern edition and study of the work by the Girona-based Franciscan Francesc Eiximenis (ca. 1330-1409) proved the importance of Catalan constitutionalist thinking in the late mediaeval and modern periods.²⁵ As Eduard Juncosa pointed out, in chapters CLXI and CLXII of his *Dotzè llibre del Crestià*, Eiximenis posited the theory of the original pact, in which the people transferred power to the monarch, although this power could be reclaimed at any time. Throughout this entire process, the prince was constituted by the people, and his power was defined and limited through the pacts reached by both parties, with the good of the community always prevailing over that of the monarch, who was ultimately considered more a public servant than a lord.²⁶ On the other hand, the studies by Jesús Villanueva and Antoni Simon have unpacked the importance of the fifteenth-century Catalan jurists—primarily Jaume Callís and Tomàs Mieres—in laying the theoretical groundwork of Catalan constitutional practice in the sixteenth and seventeenth centuries, even though these authors have—erroneously, in my opinion—disassociated early modern Catalan authors from the theoretical influence of Francesc Eiximenis.²⁷ In fact, Eiximenis's idea of the original pact seemed to remain standing in the text by Felip Vinyes published within the controversy over the continuity of the viceroy of the Principality of Catalonia after the death of Philip III (r. 1598-1621) in 1621.²⁸ In any case, the innovation of that era consisted of pinpointing the specific time of this pact at the Carolingian conquest.²⁹

Parallel to the appearance and dissemination of the work of Francesc Eiximenis, in the last four decades of the fourteenth century another key event in shaping late me-

diaeval Catalan constitutionalism took place: the creation and subsequent institutionalisation of the *Diputació del General de Catalunya*, the standing committee of all three estates represented in the Catalan Parliament.³⁰ Even though the institution had primarily economic attributions during the first few decades—that is, it was in charge of collecting and administering the estates' donations to the monarchs—in Pere Ripoll's opinion in the 1368-1369 Parliament of Barcelona, the legislation on the *Diputació del General* began to recognise Catalonia as a political community represented by both the monarch and the estates gathered in Parliament.³¹ Nor should we underestimate the importance of the Compromise of Caspe (1412), in which—very importantly—Ferdinand I (r. 1412-1416) was chosen by the political community of the entire Crown of Aragon, not imposed. In fact, in his *Recort*—written during the second half of the fifteenth century—Gabriel Turell, an honoured citizen of Barcelona, recalled that the fact that the first of the Trastàmaras had been a '*rey ab pactes elegit*' [elected king], which implied that he had to '*servar les llibertats, les quals primer ha jurades ans de pendre possessió*' [observe the liberties, which he already sworn before his assumption of the throne]. What is more, he believed that '*los qui principien ésser reys en les terres, fan les leys que volen e-ls plau, e ço que donen és per gràcia; mas los reys elegits troben coses ordenades a en son ésser, e aquelles han de servir, e ab aquell mijà e pactes e condicions accepten la senyoria. E per la mateixa rahó, los successors són obligats les dites coses servir*' [Those who are born kings can make laws as they please, and what they give is due to their mercy; however, those kings who are elected have to comply with the existent legislation, and they have to observe it since they accept the rulership with its preconditions and through pacts. And because of this, their heirs are also obliged to observe the aforementioned things].³² I believe that, with all the reservations needed,³³ this entire ideological substrate made a decisive contribution to the 'pactist offensive' of the estates during the 1413 Parliament of Barcelona: first, the estates detached the governance of the *Diputació del General* from the Parliament's inertia, given that the former's leaders, the deputies and auditors, came to be chosen through cooptation; secondly, the institution was assigned the power to keep watch over the constitutions with the goal of offsetting the monarch's power.³⁴

However, the estates' offensive did not end with the 1413 Parliament of Barcelona. Eight years later, in the 1421-1422 Parliament of Barcelona, the *Diputació del General*'s powers on observance were enhanced via Constitution 27/1422, known popularly as the *Fruyt de las Leys*. According to this constitution, which claimed that legislative acts only made sense if people effectively observed the laws, the deputies and auditors—the *Diputació del General*'s rulers—were put in charge of condemning any anti-constitutional acts committed by the monarchs, their family members and their officers, and to seek reparations for them.³⁵ It has been said that Catalonia thus be-

came a dualist monarchy, in which the Catalan political community was represented by both the monarch and the corporation that personified the Principality of Catalonia, that is, the estates gathered in Parliament and their permanent committee, the *Diputació del General de Catalunya*. According to Tomàs de Montagut and Pere Ripoll, ‘the relationship between the two general powers was based on loyalty, which was formalised in the monarch’s prior oath to observe Catalan law, the *sine qua non* condition for the king to hold the *iurisdictio generalis* in Catalonia, and later the oath of obedience and loyalty by the people of Catalonia’.³⁶

In short, the ‘pactist ideology’—in the words of Josep Maria Gay Escoda—not only sought to limit the monarch’s *plenitudo potestatis* via the estates’ cooperation in creating general law in Parliament but also required the laws’ observance, because although the prince had full authority according to *ius commune*, he could not command this authority over Catalan legislation. As the text condemning grievances presented during the 1431-1434 Parliament of Barcelona claimed, ‘*los dits Usatges e Constitutions e leys del dit Principat no sien romanes, ans són leys del dit Principat fetes, fermades e loades per lo dit Senyor e sos predecessors [...] ab sos vassals e sotsmesos passades en convenció e contracte e forsa e virtut han de ley e, per consegüent, lo dit Senyor és tengut de servir aquelles per dret comú, leys romanes e justícia, e en aquesta conclusió romanen tots los glosadors de dret*’ [The *Usatges* and the *Constitutions* and laws of the Principality are not Roman law yet they are considered to be legislation created within the Principality, thus agreed and lauded between the king and his predecessors [...] and their vassals and subjects, and therefore turned into a pact which has the virtue and the strength of the law. And, as a consequence, the king has to observe these laws according to both justice and the Roman law, and this is the standpoint of all the jurists].³⁷ This argument is similar to the one used years later by the jurist Tomàs Mieres in his *Aureum apparatus super constitutionibus et capitulis curiarum Cathaloniae*, written in 1465, which Jesús Villanueva claims was crucial in articulating the exceptional nature of the legislation agreed upon in Parliament, which ranked higher than the monarch’s prerogatives.³⁸

During the central years of the fifteenth century, king and kingdom took increasingly distant political and constitutional positions, which ended up being one of the factors that unleashed the Catalan Civil War (1462-1472).³⁹ In Imma Muxella’s view, the Capitulation of Vilafranca (1461)—in which the Catalan institutions managed to impose the primogenitor Charles of Viana as the *lloctinent general* of Catalonia—ended up institutionalising the constitutional conflict between the king and the estates represented in the *Diputació del General de Catalunya*. However, I believe that the Capitulation of Vilafranca was not the starting point of the modern constitutional system but yet another episode in the series of jurisdictional disputes between the monarch and the estates to set

limits on the former’s sovereignty. In contrast, the hypothesis that the Capitulation of Vilafranca had a considerable influence on the future *Constitució de l’Observança* [Constitution of the Observance] is much more convincing.⁴⁰ In fact, all the prior constitutional experience exerted an influence, including Court Chapter [*Capítol de Cort*] 53/1470 of the 1470 Parliament called by John II (r. 1458-1479) in Montsó, which was only approved with the participation of the members of the three estates who were in favour of the dethroned king but reiterated the core role of the deputies and auditors as guarantors of observance;⁴¹ and Constitution 18/1481, which stated that any actions carried out by the king and his officers that ran counter to the law agreed upon in the Parliament were null and void.⁴² Regardless, the majority of historians have focused on Constitution 22/1481, known as the *Constitució de l’Observança*. Its main innovation was the fact that for the first time an effective legal procedure was established to judge royal officers’ actions that ran counter to the law agreed upon via pact. However, the top organ of royal justice in Catalonia, the *Reial Audiència de Catalunya*, was in charge of the procedure; that is, the constitutional oversight of royal officers’ actions was in the hands of the royal jurisdiction.⁴³ As we shall see below, in the early modern era, the main bone of contention among the estates in the Parliament was achieving a mixed, equal procedure comprised of both the king’s officers and members of the estates.

THE LIMITS OF THE CONSTITUCIÓ DE L’OBSERVANÇA, 1481-1652

The *Constitució de l’Observança* was actually the legislative rendering of the new balance resulting from the Catalan Civil War, in which the Trastámara monarchs managed to prevail over the estates. However, they prevailed with a relatively small margin, which forced them to accept the Catalan constitutional system, albeit from a relatively advantageous position, given that they controlled the violations procedure via the *Reial Audiència*. Moreover, Ferdinand II (r. 1479-1516) further strengthened the crown’s positions when he reformed the system of allocating posts in the *Diputació del General* and the *Consell de Cent* de Barcelona with the introduction of the ballot voting system [*insaculació*] and control over the lists of candidates.⁴⁴ As the outcome of this rebalancing of forces, we could say that relative calm, or even constitutional entente, prevailed in the early years of the sixteenth century. Still, Antoni Simon has noted that after the death of Ferdinand II, the shift in the monarchy toward the territories of the Crown of Castile led to the political marginalisation of broad swaths of the Catalan ruling class, who chose to ride the current of an ‘updated’ constitutionalist ideology that took a different pathway marked by the centralisation and unification being imposed by the central governing bodies of the Spanish Habsburg monarchy.⁴⁵ One of

the most obvious consequences of this shift in direction at the pinnacle of the monarchy was the gradual Castilianisation of the economic and political bases of the Spanish monarchy, which meant—among many things—longer periods between summons of the Catalan Parliament due to the monarchy's ability to mobilise resources from other sources—such as American silver—that may have been simpler.⁴⁶ As Víctor Ferro stated, the early modern centuries witnessed the 'paralysis' of this institution, which was 'utterly fundamental' for the proper functioning of political life in the Principality of Catalonia, given that one could not 'govern without resorting to the institutionalised dialectic between the prince and the country, represented by the estates' gathered in Parliament.⁴⁷

Regardless of whether the Parliament met more or less often, the struggle over the observance of pact-based law in Catalonia remained alive and well during the early modern centuries. Thus, there were soon calls for a reform of the *Constitució de l'Observança*. In the 1533 Parliament, the deputies and auditors of the *Diputació del General* presented a report in which they condemned the ineffectiveness of Constitution 22/1481, among other matters. According to the leaders of the *Diputació del General*, the procedure did not work because it ground to a halt once they condemned actions that ran counter to the pact-based law before the royal institutions—either the viceroy or the *Reial Audiència de Catalunya*. For this reason, they were in favour of creating a new court devoted solely and exclusively to judging constitutional violations.⁴⁸ However, the lack of tangible agreements on observance meant that the differences between king and kingdom became aggravated as the sixteenth century wore on.⁴⁹ The tensions caused by the military governing bodies of the Principality—primarily the Captaincy General—were joined by the clashes between the *Diputació del General* and the Inquisition. At least since the 1533 Parliament of Barcelona,⁵⁰ the estates strove to lower the number of officers from the Holy Office, which they did not achieve in either the 1563-1564 or the 1585 assemblies. In fact, during the 1563-1564 Parliament of Barcelona, the estates even failed in their attempt to impose on the inquisitors in the Principality the obligation to swear an oath to the agreement reached in 1512 between their predecessors and the Catalan institutions, a document that king and kingdom had ratified in the 1519-1520 Parliament of Barcelona and that Leo X (r. 1513-1521) later raised to the status of papal bull.⁵¹ The estates' inability to constrain the Inquisition's sphere of action helped to unleash the conflict that pitted the leaders of the *Diputació del General* against the inquisitors of Barcelona in the late 1560s, which culminated in the monarchy's arrest of the deputies in the summer of 1569.⁵²

All of this contributed decisively to the fact that during the reign of Philip II (r. 1556-1598), the *Reial Audiència de Catalunya* was confirmed as the central institution of royal governance in the Principality, both judicially and politically, serving as the advisory council of the viceroy.⁵³

Both judge and party in case of constitutional violations, the *Audiència's* structure was bolstered with the creation of the Criminal Court, and even though it was agreed that it had to be confirmed in each new Parliament, the increasing time between Parliaments helped to ensure its continuity and power in Catalonia in the sixteenth and especially seventeenth centuries. In parallel, the reinforcement of the authority of the *Diputació del General*—which considered itself the 'nerve centre of Catalonia' and claimed that its leaders had been given 'free and absolute authority' to resolve issues within its jurisdiction as the procurators of the Parliament—did not help the *entente*.⁵⁴ In the 1585 Parliament held in Montsó, the estates managed to secure approval of one law on the *Diputació del General* that was so extraordinarily ambitious that, in the words of Miquel Pérez Latre, it would become 'an alternative way to break the practical nullity of the *Constitució de l'Observança* from the previous decades'.⁵⁵ It is worth noting that more than just testing an alternative route for constitutional control, the reforms agreed upon in 1585 managed to invigorate the authority of the *Diputació del General* by reinforcing its decisions via an expansion in society's participation in them through the *divuitenes*—commissions of eighteen members from all three estates with the ability to decide on some of the governing matters of the *Diputació del General*. All of this prompted a political crisis in the summer of 1587 which lasted more than six years and peaked with Philip II's unilateral suspension of three *Redreç* chapters—Parliamentary legislation only affecting the *Diputació del General*—approved in the Parliament of 1585 and the flight of the majority of the government of *Diputació del General*.⁵⁶

The leaders of the *Diputació del General* who began their term in August 1593 viewed this virtual constitutional coup d'état with hostility. They sent two embassies to the Catholic monarch in 1594-1595 and 1596 to remind him of the nature of the Catalan constitutional system, noting the importance of the observance of law, given that in Catalonia: '*lo mateix consentiment que-s requereix en fer contractes se requereix en los distractes de aquell, y la mateixa solemnitat qu-és necessària per a fer statuts és necessària per a desfer-los*' [the same agreement required on contracts is needed in their disarrangement, and the same solemnity expected to pass statutes is demanded to break them up].⁵⁷ This argument, borrowed from Papinianus's doctrine,⁵⁸ was joined by two other issues that the deputies regarded as fundamental: first, the very nature of royal power in the Principality of Catalonia, where the Aragonese monarchs had given up parcels of jurisdiction to the estates; and secondly, the interrelation among the pact-based laws agreed to in the Catalan Parliament, given that the abolition of regulations without an in-depth study of their content could cast doubt on the validity of other laws that had not been revoked.⁵⁹ This entire constitutional doctrine was summarised a few years later by the jurist Antoni Olibà, who went a step further than Tomàs Mieres by claiming that the transmis-

sion of royal prerogatives for special cases was joined by the transfer via a general law, that is, the laws agreed upon in the Parliament.⁶⁰

King and kingdom tried to bring their positions into closer alignment in the 1599 Parliament of Barcelona. While Philip III (r. 1598-1621) received an extraordinary donation of 1,100,000 Barcelona *lliures*, the estates managed to regain positions on matters of observance that they had lost in the last years of the reign of Philip II. First, the priority of the sources of law in the Principality of Catalonia were definitively established: Catalonia's own laws had to be heeded first, and then, in this order, canon law, Roman law and civil law, and finally common law and the doctrines of the doctors.⁶¹ Secondly, Constitution 16/1599 established the legislative primacy of the Parliament above any other political or legislative power in Catalonia, as the Constitution stated that pact-based laws could only be amended by Parliament.⁶² Furthermore, Constitution 1/1599 confirmed all prior legislation agreed to in Parliament that was not explicitly repealed by the 1599 Constitution.⁶³ Thirdly, in response to the grievances submitted to Parliament, Philip III accepted the unconstitutionality of the suppression of the *Redreç* chapters 7, 13 and 34/1585 decreed by his father.⁶⁴ Finally, accountability measures were agreed upon for both officers of the monarchy and the *Diputació del General*, thus helping to limit public powers not only in the monarchy's jurisdictional scope but in also the kingdom.⁶⁵ Thus, positive assessments from contemporaries should come as no surprise, such as the one by the Barcelona nobleman Frederic Despalau, who asserted that '*à consedit Sa Magestat tot lo que se li à demanat [...] de tal manera que no y avie més que desiyar*' [His Majesty has granted everything that he has been asked for (...) so there was nothing else to claim].⁶⁶

Nonetheless, Josep Capdeferro and Eva Serra have recently described the estates' position on observance in the 1599 Catalan Parliament as 'conformist'. The circumstances in which the assembly was held, heavily marked by the monarch's rush to go back to Castile on the one hand and the previous period of constitutional struggle on the other, must have largely contributed to the fact that the estates did not try to improve the constitutional oversight procedure, allowing it instead to remain in the hands of the *Reial Audiència de Catalunya*.⁶⁷ And, indeed, constitutional clashes would soon arise again. In 1602, the viceroy, the Duke of Feria, had the deputy and military auditors arrested in order to end the *Diputació del General*'s opposition to including five constitutions in the printed edition of the 1599 Constitutions; the deputies and the estates opposed this because they claimed that they had not been agreed upon in the 1599 assembly. Philip III assumed that the deputies' attitude was contributing to the bedlam and disorder, and he stated that whenever a similar situation arose he would combat it by claiming 'the sovereignty and supreme power I have over everything'.⁶⁸ Finally, an entente was reached in which

the constitutions in dispute were ultimately published, but with the royal promise that they would not enter into force until a new Parliament was held. However, that was not the last confrontation. Months later, the estates once again protested vociferously when the *visitador* of the royal officers, Diego Clavero, tortured several Catalan knights for proceeding with the interrogatories of the *visita*, a completely anti-constitutional act.⁶⁹ Even the *visitadors* of the *Diputació del General* came to suffer from the *vis expansiva* of the royal jurisdiction. During the oversight conducted in 1617-1618, one of the *visitadors* was imprisoned on the orders of the viceroy on accusations of publicly badmouthing the royal officers. The arrest concealed the royal jurisdiction's blundering attempt to prevent the publication of the accusations against the governors of the *Diputació* in 1614-1617 for not having condemned the constitutional violations committed by the *Reial Audiència de Catalunya*.⁷⁰

In the 1620s and 1630s, instead of easing off, the face-off between king and realm entered a new dimension. Dovetailing with the death of Philip III and Philip IV's ascent to the throne (r. 1621-1665), the debates on the constitutional nature of the Catalan political system became exponentially more heated. The first dispute occurred precisely on the occasion of Philip III's death. Unlike in the sixteenth century, the primogenitor, the future Philip IV, had not sworn his oath to the Catalan constitutions during his father's lifetime. This meant that when the Catholic king died, the king's entire administration in Catalonia was left hanging as they waited for his successor to come to the Principality to swear his oath to the constitutions and hold Parliament. However, Philip IV showed no interest whatsoever in visiting his Catalan subjects immediately. What is more, in 1622 he decided to replace the viceroy, the Duke of Alcalá, with the bishop of Barcelona. Despite begrudgingly accepting that the *vicerrègia*—the procedure whereby the highest-ranking ordinary officer in the Principality (the *Portantveus del General Governador*) would temporarily fulfil the functions of the viceroy until the monarch swore allegiance to the constitutions—would not be enacted, the Catalan institutions raised strong protests. In the months after the appointment of the new viceroy, several texts were commissioned to jurists like Felip Vinyes and Joan Pere Fontanella with the goal of explaining to Philip IV the constitutional nature of the Catalan political system. In one of these texts, Joan Pere Fontanella reminded him that '*Estas lleys que tenim en Cathalunya, són lleys pactionades entre lo rey y la terra, y se han de observar per sa Magestat [...] per lo cual ditas lleys comprenen de tal manera lo Príncep, que no pot eximir-se d-ellas*' [These laws that we have in Catalonia are laws settled between the king and the kingdom and therefore must be observed by His Majesty (...) so the aforementioned laws are incumbent upon the prince in such a way that he cannot overlook them].⁷¹ Felip Vinyes, in turn, reminded the king of the original pact whereby the Habsburgs ruled in Catalonia. As mentioned above,

this doctrine was novel in that it situated the pact at the time of the Carolingian conquest, but there was also a clear thread running from the late mediaeval postulates of Francesc Eiximenis.⁷² The idea of the original pact remained in force in the years after the conflict over the *vicerrègia*. One good example is the way the jurist from Perpignan Andreu Bosch discussed it in his *Summari, índex o epítome dels admirables y nobilíssims títols de honor de Cathalunya, Rosselló y Cerdanya*, claiming that the bond between Catalonia and the Frankish kings was an '*elecció ab convenció y pacte y de aquí venir-nos governar per lleys convencionals y paccionades*' [agreement by election and pact, and therefrom to be governed by conventional and negotiated laws].⁷³

The intellectual debates on Catalan constitutionalism sought to take specific form in the realm of observance during the Catalan Parliament of 1626–1632, which, as is well known, ultimately failed to bear fruit. In the 1626 session, different projects to amend the observance mechanism which had been in place since 1481 were considered. Felip Vinyes drafted a working proposal for the military estate which called for the formation of a mixed *tribunal de contrafaccions* (constitutional court) to resolve violations of the constitution; this tribunal would be made up of thirteen people, six or seven alternating from among Reial Audiència judges and members of the Diputació del General's electoral base.⁷⁴ In parallel, the city of Girona offered a 'republicanist' proposal, in which the violations procedure remained in the hands of the estates, personified by the three judges made up of the bishop of Barcelona, the military deputy of the Generalitat and the highest-ranked city councillor of Barcelona.⁷⁵ In turn, instead of suggesting a reform, the city of Cervera chose to insist that violations be resolved extrajudicially.⁷⁶ And many other legal proposals set forth during the 1626 assembly referred to the observance procedure with the goal of extending the purview of the future law to royal and even baronial officers. In the 1632 session, the estates once again called for a mixed *tribunal de contrafaccions* made up of judges appointed by the king and the estates, which would be called the *Sala de Sant Jordi*.⁷⁷ Yet it was all in vain. The lack of agreement between the estates and Philip IV meant that the Parliament did not close, which contributed decisively to the strained relations between Barcelona and Madrid. In the ensuing years, lawsuits like the *clau de comte*—whereby the monarchy tried to get Barcelona to pay the *quint* tax⁷⁸—and procedures like the *visita* of the royal officers led by the *visitador* Matías de Bayetolá, made matters even tenser.⁷⁹ In fact, in 1639, based on the lawsuit between the Diputació del General and the monarchy over the seizure of French contraband goods deposited in the Diputació's warehouse in Mataró, Felip Vinyes—now aligned with the interests of the monarchy he had been serving since 1630—reformulated the thesis of the original pact from the Carolingian era by claiming that it contained conventions or pacts not between the Frankish kings and the Catalans, '*sino meras y puras gra-*

cias que concedieron a los vasallos de los condes particulares' [but mere and pure royal grants conceded to the vassals of the Catalan counts].⁸⁰ As we shall see below, this reasoning advanced the postulates that were to govern constitutional relations between the king and the Catalans after 1652.

Constitutionally speaking, once the republican way had been discarded, the revolutionary uprising of 1640 primarily entailed a theoretical reaffirmation of the thesis of the original pact in that it matched perfectly with the Principality being handed over to Louis XIII of France. Thus, in his *Praesidium inexpugnabile*, Francesc Martí Viladamor came up with a royal law of the Principality of Catalonia that was closely tied to the concept of the people's sovereignty to defend the Catalans' rights when choosing their king. In fact, that Carolingian pact had entailed not an absolute transfer of power to the monarch but only some faculties, which enabled the people to remain as free as possible. Therefore, the royal law was implicit in the Catalan constitutional system, given that the early pacts could only be confirmed or amended in the Catalan Parliament.⁸¹ In turn, Acaci de Ripoll drove this home by establishing two possible sources of royal prerogatives and therefore sovereignty: those originating from a royal decision and those reached via consensus and approval by the 'people', that is, the Parliament.⁸²

THE YEARS OF CONCEDED PACTISM, 1652-1702

In 1956, the historian Joan Reglà was the first to posit the hypothesis that once the Reapers' War (1640-1652) was over, the relations between the Spanish monarchy and the Principality of Catalonia were characterised by a renewed constitutional entente based on respect for the unique nature of Catalonia, a situation he called *neoforalisme*.⁸³ This approach, which was fairly well accepted by historiographers in the immediately ensuing years,⁸⁴ was questioned in the early 1980s by Fernando Sánchez Marcos in two studies that revealed the depth of the reforms introduced by Philip IV once the Catalans' obedience had been restored. In fact, Sánchez Marcos considered these reforms extensive enough to be a forerunner of the Bourbon reformism in the following century.⁸⁵ Following in Sánchez Marcos's footsteps, over the last three decades, different historians have further studied these reforms, which primarily affected the two most prominent institutional actors in the 1640 Catalan revolt, namely the Diputació del General and the Consell de Cent de Barcelona.⁸⁶ In the case of the Diputació del General, the measures implemented from Madrid affected its political autonomy through the control over the electoral base of candidates eligible for the institution's main posts, that is, the *insaculació*, or ballot voting; its income—the requisition of the *nova ampra* tax;⁸⁷ and indirectly, the territorial scope of its taxation, given that the Counties of Roussillon and part of the Cerdagne became a possession of the

French crown after the Treaty of the Pyrenees (1659). Regarding the city of Barcelona, the reforms consisted of limiting the city's military control over its own defences, taking over the management of the *insaculació* procedure and assimilating the old Barcelona baronies into the monarch's direct holdings as economic compensation for the expenses caused by the war.⁸⁸

Beyond these issues, lately there has been a stress on the fact that the repression initiated by Philip IV was not only political and economic but also had a heavy constitutional component.⁸⁹ In this sense, the key to it all would have been the legal concepts used in the letter that the viceroy John Joseph of Austria sent to the deputies and auditors of the Diputació del General on 12 February 1653 to confirm the Catalan constitutions,⁹⁰ as well as the decree on the reservation of the *insaculació* procedure on 24 February 1654.⁹¹ In both cases, the monarch made the concession of allowing the legislation. Therefore, the original pact renewed in each Parliamentary assembly through the king's oath of observance turned into a favour granted by the monarch that he could withdraw at his pleasure.

As I have unpacked in the previous point, the idea that the jurisdiction of the Diputació del General—and by extension the Catalan Parliament and the entire pactist edifice as the original core of its power—was theoretically grounded on royal concessions of jurisdiction, and therefore the monarch had the ability to intervene in its affairs to a greater or lesser degree, had already been stated by Felip Vinyes in the late 1630s.⁹² Nonetheless, it has also been shown that prior to 1652, all the royal power's attempts to impose a reduced interpretation of constitutionalism had come upon the staunch opposition of the Catalan institutions, fortified by the bulwark of the observance. In contrast, in 1653 the leaders of the Diputació del General did not protest. In fact, the deputies did not participate in an embassy to the Madrid parliament until 1678, led by the Consell de Cent de Barcelona, to complain about the numerous violations committed by the royal officers in the Principality. However, this embassy only managed to secure royal permission for the ambassadors of the Catalan institutions to place their coats-of-arms in the hostel where they were staying.⁹³

The constitutional paradigm shift can be examined from different vantage points, such as some royal officers' more or less haphazard efforts to simultaneously hold a post in the Diputació del General—which, according to the pact-based law agreed upon in the Catalan Parliament, was incompatible; the Diputació del General's acceptance of royal law as its own; the hesitancy to condemn the royal officers' violations; and the acceptance of profound reforms of the *Visita del General* introduced via royal decree.⁹⁴ In this sense, the controversy between the Diputació del General and the Consell de Cent on the one hand and the scribes of the royal administration on the other, due to the latter's wish to be included in the pools of candidates to occupy posts in these institutions, is quite

revelatory. In the report that the scribes sent to the viceroy, they stressed that their pretensions should not be resolved in accordance with what the laws agreed upon in the Parliament stipulated, because by virtue of the royal reservation of 1654, the monarch could decide whatever he wished on the assignment of posts in the two leading Catalan institutions: '*de suerte que no hay ley, constitución ni privilegio alguno que limiten esta reserva*' [and therefore, there is no law, constitution nor privilege that can limit the aforementioned reservation].⁹⁵

However, it should be said that the step backwards taken by the Diputació del General as the institution in charge of pursuing observance of the Catalans' constitutional rights left a void that gradually came to be occupied by two other institutions that were clearly on the rise in the last few decades of the seventeenth century: the *Braç Militar de Catalunya* and the *Conferència dels Tres Comuns*.⁹⁶ Furthermore, not only was the constitutional framework defended by the Catalan institutions; it was also a phenomenon that permeated all of society. As Jaume Dantí has recently recalled, the demands of the rebels in the Revolta dels Barretines (1687-1689) perfectly captured what was at stake within Catalan society at the change in era: from the political standpoint, the difficulties that the Diputació del General and Consell de Cent de Barcelona had in striking a balance between the defence of 'constitutionality' as a 'means' to preserve lawfulness and the Catalans' interests on the one hand and loyalty to the crown on the other; and from the socioeconomic standpoint, a heightening of the internal social differences in both the rural and urban worlds, stemming from the crisis in the first sixty years of the century and the different ways of taking advantage of the economic '*redreç*' in the last thirty years.⁹⁷

Be it as it may, all this evidence led Josep Capdeferro and Eva Serra to conclude that the period spanning from 1652 to 1702 was wholly 'frustrating' from the standpoint of the observance of law in Catalonia. Even though the Diputació del General—it is worth repeating: the institution charged with initiating the constitutional oversight procedure provided for in Constitution 22/1481—exercised its authority of constitutional oversight especially on fiscal matters and the billeting of troops in the homes of civilians, it often did so via politics, embassies to the viceroy, acting as a mouthpiece of the discontent of the local communities.⁹⁸ And even though Josep Maria Torras i Ribé has positive views of the role of the Diputació del General as a guarantor of individual rights due to the impossibility of continuing to exercise more—shall we say—global representation, none of this managed to conceal the fact that the constitutional reforms imposed by the monarchy after 1652 ushered in a new period in Catalonia's historical configuration, a period characterised by the fact that the political powers leaned more towards the side of the king than the land.⁹⁹ Indeed, the Catalan Parliament was never called during the reign of Charles II from 1665 to 1700.

THE SWANSONG OF CATALAN CONSTITUTIONALISM: *THE TRIBUNAL DE CONTRAFACCIONS*, 1702-1714

With the arrival of the eighteenth century, winds of change could be felt in the Catalan political system. The death of Charles II of Spain on 1 November 1700 gave way to a new dynasty on the Spanish throne, with a new monarch, Philip of Anjou. If the Catalan constitutional tradition were heeded, he would come visit his Catalan subjects to swear the oath to the constitutions and hold the Parliament sooner rather than later. First, however, the *vicerrègia* procedure was once again ignored when Philip V (r. 1700-1724 / 1724-1746) confirmed that Georg von Hessen-Darmstadt would remain the viceroy of the Principality of Catalonia, and especially when he replaced him with the Count of Palma in late January 1701. Even though the Diputació del General came out in favour of compromising with the new monarch, the Consell de Cent and the Braç Militar refused to attend the oath of the Count of Palma and tried to launch the *vicerrègia* mechanism. The obstinacy of these two institutions forced Philip V to send them a letter in which he threatened them to obey the royal decisions while also confirming to the Diputació del General that he would travel to the Principality of Catalonia to hold the Catalan Parliament. As Antoni Simon recently noted, Philip V's visit to the Principality of Catalonia to swear an oath to the constitutions and hold the Parliament should be interpreted not as a sign of the new monarch's constitutionalist bent but as the political price that the Bourbons and the Madrid court had to pay to ensure a peaceful dynastic transition in the Principality.¹⁰⁰ Similarly, the renewed intensity of the Catalan institutions' constitutional demands for observance should be interpreted as the Catalan constitutionalist system's 'calling card' to the new monarch.¹⁰¹

Historians have traditionally interpreted the 1701-1702 Parliament from two vantage points: first, authors like Jaume Bartrolí and Josep Fontana highlight the ambitious economic programme,¹⁰² while other scholars, without downplaying the importance of the economic reforms, stress the political-constitutional rollout, with such important milestones as the creation of the Tribunal de Contrafaccions. As Josep Capdeferro and Eva Serra recently restated, 'the Tribunal de Contrafaccions was the highest and most successful structure to guarantee respect for the Catalan community's laws'. The appearance of this institution signalled a furtherance of the mechanisms of observance that had been put in place with the Constitució de l'Observança in 1481. In this sense, the laws that devised the design and functioning of the Tribunal de Contrafaccions—Court Chapters 36, 37 and 38/1702—served to undercut decision-making authority on actions that ran counter to the pact-based legislation in one of the parties—the Reial Audiència—to instead place it in the hands of an equal body comprised of judges from the institutions of the king and the kingdom. What

is more, this became the supreme judicial body of the Principality: appeals to the Catalan Parliament against the rulings handed down by the Tribunal de Contrafaccions could only be accepted via grievance.¹⁰³

Another institution that the 1701-1702 Parliament managed to reform was the *visita* of the royal officers. The repeated difficulties implementing it in the seventeenth century led the estates to totally rethink it and establish a new tribunal that was supposed to meet every three years and would be led by seven *visitadors* chosen equally by the monarch and the Diputació del General. Furthermore, unlike the royal officials' *visita* established in 1599, the *visita* of 1701-1702 entrusted the execution of sentences to the deputies and auditors of accounts of the Diputació del General.¹⁰⁴

Ultimately, if the monarchy granted both the composition of the Tribunal de Contrafaccions and the new system of the *visita*, that is, control over the royal officers, it was because it surely thought that the constitutional status of the Principality after 1652 would enable it to keep the action of the Catalan institutions on a short leash. However, the quarrels between the Catalan ruling class and Madrid after 1702 show to what extent this was a miscalculation.¹⁰⁵ Madrid's decision points to at least two core issues: first, the upper echelons of the monarchy viewed the Diputació del General as an institution that was within its fold, given that otherwise they would have never let it control two courts that were in charge of judging the actions of the royal officers; secondly, they never thought that holding Parliament would be equated by the estates as the end of the concession period and the re-entry into vigour of the constitutional pact. The subsequent actions of both the monarchy—violating the agreements reached in the Parliament—and the Catalan ruling class—condemning the situation of the institutions that were outside royal electoral control (the Conferència dels Tres Comuns and the Braç Militar)—only confirm this hypothesis.

Given this context, the thesis posited by Antoni Simon—namely that the 1705 pro-Habsburg uprising was essentially political, constitutionalist and proactive—is quite plausible, and I would further add that beyond the underlying issue of restoring the self-governance lost in 1652, what probably unsettled the ruling sectors of Catalan society was the rupture of the constitutional pact just a few months after it was sealed in Parliament by Philip V—a pact, we should recall, that had been ignored for almost half a century by virtue of the 1653 concession.

Regarding the 1705-1706 Parliament, the estates hotly debated the issue of the observance of law. In this sense, the Parliament's board of constitution writers suggested the possibility of creating a tribunal that encompassed the *visitas* of both Diputació del General and royal officers, and the Tribunal de Contrafaccions. With the goal of saving key economic resources at a time of war, which pitted Philip of Anjou against the Archduke Charles, the goal was to merge accountability with control over constitutionality. This was nothing new. Throughout the entire

seventeenth century, the *Visita del General* prosecuted the Diputació del General officers' actions that ran counter to the pact-based law. Still, the proposal did not end up taking root and instead the choice was made to renew the Tribunal de Contrafaccions based on very similar regulations to the ones agreed upon in the 1701-1702 Parliament.¹⁰⁶ Archduke Charles soon reached the conclusion that to subdue the Catalans' constitutional demands, he would have to compromise with the approval of the tribunal. However, it also realised that the existence of the magistracy was wholly compatible with bogging it down by either not initiating the violation cases or not ruling on and enforcing them. Against all expectations, in this stance the monarchy found an ally in the Diputació del General—which was in charge of instigating the violation proceedings in the Tribunal de Contrafaccions, first studying the internal solidity of the cases to avoid having to hear an avalanche of complaints about violations. Furthermore, the war prevented the tribunal from meeting until early January 1713, thus, when the conflict over succession in Catalonia was close to an end.¹⁰⁷

FINAL RECAPITULATION

The history of Catalan public law after Barcelona's capitulation on 11 September 1714 is well known: Philip V immediately declared the abolition of all the Catalan institutions, and later the 1716 Nueva Planta Decree introduced the governing system of the Crown of Castile in Catalonia, thus putting an end to more than four centuries of constitutionalism in Catalonia.

This article has provided a long-view picture of Catalan constitutionalism in the late mediaeval and modern periods, highlighting its parliamentary roots. The first section, which examines the genesis of late mediaeval constitutionalism, stresses the importance of the Catalan legal-positivist tradition while also spotlighting the key role played by intellectuals like Francesc Eiximenis, Jaume Callís and Tomàs Mieres in laying the theoretical groundwork of the Catalan political system in the ensuing centuries. It also emphasises the importance of the creation of the Diputació del General de Catalunya in preserving this political practice, particularly after 1413, when it gained authority to keep watch over the constitution.

The second part of this article studies the period spanning from the approval of the Constitució de l'Observança in the 1481 Parliament of Barcelona to the end of the Reapers' War in 1652. It highlights the fact that the Catalan estates soon realised the limitations of the constitutional oversight procedure established in 1481. This led them to suggest a reform of the procedure in different Parliaments over the course of the sixteenth and seventeenth centuries with the goal of it not remaining solely under the jurisdiction that was supposed to oversee it, that is, the royal jurisdiction. The impossibility of remedying the violations committed by royal officers sparked

some tensions and even periods of constitutional rupture between king and kingdom, such as between 1587 and 1593. And even though there were attempts to reach an agreement on positions in the 1599 Parliament of Barcelona, Philip IV and his Catalan subjects clashed with increasing frequency in the 1620s and 1630s, until they did so definitively in 1640.

The third part of the article analyses the almost 50 years spanning from the end of the Reapers' War in 1652 to the death of Charles II in 1700, a period characterised by a new constitutional status conceded to the Principality of Catalonia in retaliation for the uprising and subsequent clash with Philip IV. As reported, the mutation in the political nature underpinning the Catalan political and legal system—from the pact to the favour of concession—led to a notable regression in the observance and power of the two main Catalan institutions, the Consell de Cent de Barcelona and the Diputació del General, the latter in charge of reporting violations committed by royal officers since 1422. Nonetheless, the rise of new corporations like the Conferència dels Tres Comuns and the Braç Militar, coupled with the rural Revolta dels Barretines in 1687-1688 against the burden of billeting troops, were indicative of the fact that Catalan society still considered constitutionalism one of its cornerstones in the second half of the seventeenth century.

Finally, the last part of the text studies the years of what was called the '*represa*' [resumption] of constitutionalism. In this sense, it reveals the renewed drive by Catalan institutions to demand that Philip V observe the law, and how this translated into the renewal of the pact between king and kingdom in the 1701-1702 Parliament. Likewise, it also reports that the start of the disenchantment between the first Spanish Bourbon and the Catalans, which later led to the rupture in 1705, can be precisely pinpointed in the renewal of the constitutional pact, an issue that the monarchy of Philip V clearly underestimated.

NOTES AND REFERENCES

- [1] This study was funded by the Agència de Gestió d'Ajuts Universitaris i de Recerca as part of the Beatriu de Pinós Programme (Grant agreement no. 2021 BP 00040) and is framed within the research activities of the Political Studies, Identities, Institutions and Corruption Research Group (GREPIIC) 2021 SGR 00053, funded by the Agència d'Ajuts Universitaris i de Recerca, and the RDI Projects «Las otras voces: ordenación politicosocial y resiliencia del territorio a partir de los actores locales. El caso de Cataluña (siglos XVII-XIX)». PID2019-109670GB-I00/MICIN/AEI/10.13039/501100011033, i «Conflictos singulares para juzgar, arbitrar o concordar (siglos XII-XX)». PID2020-117702GA-I00/MICIN/AEI/10.13039/501100011033, funded by the Ministry of Science and Innovation and the State Research Agency.
- [2] ORCID ID: 0000-0001-8896-8486

- [3] *Constitutions y altres drets de Catalunya compilats en virtut del capítol de cort LXXXII de las Corts per la S.C. y R. Majestat del Rey don Felip IV, nostre senyor, celebradas en la ciutat de Barcelona, any MDCII*. Joan Pau Martí and Josep Llopis, Barcelona 1704. p. 45. Henceforth: CYADC.
- [4] Charles H. McILWAIN. *Constitucionalismo antiguo y moderno*. Centro de Estudios Constitucionales, Madrid 1991 [trans. Ed. 1947].
- [5] Howard. A. LLOYD. 'Constitutionalism'. In: *The Cambridge History of Political Thought, 1450-1700*. Ed. J. H. Burns and Mark Goldie. Cambridge University Press, Cambridge 1991, pp. 254-297. I refer to pp. 254-255.
- [6] Scott GORDON. *Controlling the State: Constitutionalism from Ancient Athens to Today*. Harvard University Press, Massachusetts 1999. I have specifically cited pp. 236-237. Regarding the Hispanic world, Rafael Jiménez Asensio has offered a similar version: Rafael JIMÉNEZ ASENSIO. *El Constitucionalismo: proceso de formación y fundamentos del Derecho constitucional*. Marcial Pons, Madrid 2005 (3rd ed.). See p. 24.
- [7] Maurizio FIORAVANTI. *Constitucionalismo. Experiencias históricas y tendencias actuales*. Trotta, Madrid 2014. Especially p. 17.
- [8] Jaume VICENS VIVES. *Notícia de Catalunya*. Proa, Barcelona 1999 [1960 ed]. See especially pp. 90-91, where Vicens Vives compares the political systems of the old regime in England and Catalonia.
- [9] John H. ELLIOTT. *La revolta catalana, 1598-1640. Un estudi sobre la decadència d'Espanya*. Publicacions de la Universitat de València, Valencia 2006 [1st ed. 1963]. I specifically cite pp. 66-67.
- [10] Joan-Pau RUBIÉS. 'La idea del gobierno mixto y su significado en la crisis de la Monarquía Hispánica'. *Historia Social*, 24 (1996), pp. 57-81. See p. 61.
- [11] Víctor FERRO. *El Dret Públic Català. Les Institucions a Catalunya fins al Decret de Nova Planta*. Eumo Editorial, Vic 1987. See p. 430.
- [12] Eva SERRA I PUIG. 'El sistema constitucional català i el dret de les persones entre 1702 i 1706'. *Butlletí de la Societat Catalana d'Estudis Històrics*, XXVI (2015), pp. 47-63. See pp. 49-50.
- [13] Joaquim ALBAREDA. 'Les Corts de 1701-1702 i 1705-1706. La represa del constitucionalisme'. In: *Constitucions, Capítols i Actes de les Corts de 1701-1702 i 1705-1706*. Generalitat de Catalunya – Departament de Justícia, Barcelona 2004, pp. XVII-XLV. I refer to pp. XVI-II. Likewise, Hèctor LÓPEZ BOFILL. *Constitucionalisme a Catalunya. Preludi de modernitat*. Tria, Barcelona 2009.
- [14] Josep CAPDEFERRO I PLA, Eva SERRA I PUIG. *El Tribunal de Contrafaccions de Catalunya i la seva activitat (1702-1713)*. Parlament de Catalunya – Departament de Justícia, Barcelona 2015. I cite pp. 41-42. This wonderful synthesis reveals the contradictions inherent in old regime societies. However, some heedless authors do not seem aware of it, as gleaned from reading Andrew DOWLING. *Catalonia: A New History*. Routledge, Abingdon Oxon – New York 2023. See p. 61. Regardless of whether the confusion is due to ignorance of the preceding historiographic tradition or academic bad faith (cherry-picking), continuing to uphold certain viewpoints today is certainly worrisome.
- [15] Antoni SIMON I TARRÉS. 'The Medieval Legacy: Constitutionalism versus Absolutism. The Case of Catalonia'. In: *The Crown of Aragon. A Singular Mediterranean Empire*. Ed. Flocel SABATÉ. Brill, Leiden-Boston 2017, pp. 459-483.
- [16] Ricard TORRA I PRAT. 'Repressió institucional i Constitucionalisme vindicat: les ambaixades de la Diputació del General a Felip II durant el bienni de 1594-1596'. *Afers, fulls de recerca i Pensament*, 86 (2017), pp. 221-248.
- [17] Tomàs de MONTAGUT I ESTRAGUÉS, Pere RIPOLL SASTRE. 'El pactisme a Catalunya: una concepció dual de la comunitat política'. *Revista de Dret Històric Català*, 20 (2021), pp. 189-210. The quotes are from pp. 194-195.
- [18] Jesús VILLANUEVA. *El concepto de soberanía en las polémicas previas a la Revuelta Catalana de 1640*. Doctoral thesis. Universitat Autònoma de Barcelona 2002. I refer to p. 13.
- [19] Eva SERRA I PUIG. 'Butlletí bibliogràfic sobre les Corts Catalanes'. *Arxiu de Textos Catalans Antics*, 26 (2007), pp. 663-738. See pp. 683-684. Constitutions 14 and 23/1283 in CYADC, pp. 37 and 43, respectively.
- [20] Josep M. PONS GURI. 'El dret comú a Catalunya'. In: *Recull d'estudis d'història jurídica catalana, vol. IV*. Ed. Josep M. PONS GURI. Fundació Noguera, Barcelona 2006, pp. 65-88. See pp. 73-75.
- [21] CYADC, pp. 44-45.
- [22] Regarding the grievance procedure, see: Oriol OLEART. *Els greuges de cort a la Catalunya del segle XVI*. Doctoral thesis. Universitat de Barcelona 1992.
- [23] Ricard TORRA-PRAT. 'El judici de taula. El procediment del sindicato en el marc del dret públic català, segles XI-II-XVIII'. *Revista Catalana de Dret Públic*, 67 (2023), pp. 255-268. I refer to p. 258.
- [24] Víctor FERRO. *El Dret Públic Català*, p. 430; Joan-Pau Rubiés. 'El Constitucionalisme català en una perspectiva europea: conceptes i trajectòries, segles XV-XVIII'. *Pedrals, revista d'història moderna*, 18-2 (1998), pp. 453-474. I refer to p. 465; Antoni SIMON I TARRÉS. *Els orígens ideològics de la revolució catalana de 1640*. Publicacions de l'Abadia de Montserrat, Barcelona (1999). I cite pp. 45-46; Eva SERRA I PUIG. 'El sistema constitucional català', pp. 49-50.
- [25] Jaume VICENS VIVES. *Notícia de Catalunya*, p. 92. On the influence of Eiximenis' thinking on subsequent authors, see Josep HERNANDO. 'Obres de Francesc Eiximenis en biblioteques privades de la Barcelona del segle XV'. *Arxiu de Textos Catalans Antics*, 26 (2007), pp. 385-568.
- [26] Eduard JUNCOSA BONET. 'Pensar el pacto en la Corona de Aragón: Francesc Eiximenis y el Dotzè del crestià'. In: *Avant le contrat social... Le contrat politique dans l'Occident médiéval (XIIIè-XVè siècle)*. Ed. François FORONDA. Publications de la Sorbonne, Paris 2011, pp. 451-480. See pp. 461-462. Regarding chapters CLXI and CLXII of *Lo Crestià*: Francesc EIXIMENIS. *Dotzè lli-*

- bre del Crestià*, I, 1. Universitat de Girona – Diputació de Girona, Girona 2005. Specifically pp. 347-350.
- [27] Jesús VILLANUEVA. *El concepto de soberanía*, p. 155; Antoni SIMON I TARRÉS. 'The Medieval Legacy', p. 464.
- [28] 'Sa Magestat ve a ésser Senyor y Compte de Barcelona y Príncep de Cathalunya per successió a sos majors en execució y virtut de aquells primers pactes que foren fets ab lo primer senyor, après de perduda Espanya, los quals constitueixen los fonaments inviolables, y són les lleys fundamentals del Principat' [The king is the lord and count of Barcelona and prince of Catalonia as the legitimate heir of the throne and due to the first pacts agreed with the first lord, after Spain was lost, which constitute the sacred bedrock and fundamental laws of Catalonia]. Felip VINYES. *Memorial dels fonaments, y motius ab los quals se prova hi-s justifica que la nominació y deputació de Lloctinent General per a exercir jurisdicció en lo Principat de Cathalunya, Comtats de Rosselló y Cerdanya, no té lloch abans de haver jurat sa Magestat en la Ciutat de Barcelona*. Barcelona 1622, ff. 2v-3. Biblioteca de Catalunya (BC), F. Bon, 13.
- [29] See Francesc Eiximenis' opinion: 'Qual hom se pot pensar que quant les comunitats se començaren a ordonar en lo començament del món, que les gents, qui lavors eren purament franques e sens tota senyoria, fahessen tanta oradura que, simplement e sens tot pati, se posassen en mans d'un hom qui fos lur senyor, axí que ell pogués fer d'ells alt e baix, e-ls pogués auciere de destrovir a tota sa voluntat e-ls tractàs axí com fahera d'un moltó o un tros de just! [...] Donchs per força covench que la senyoria fos elegida e posada en alt sobre la comunitat per tal que la cosa pública fos per aquella mantenguda, e defesa e posada en millor estament que no era si fos sens senyoria' [Who could even dare to imagine that when communities first gathered at the beginning of the world, their people, who were at that time purely free and without any lordship, would be stupid enough to give themselves up to a lord without any pact so said lord could organise their estate, decide over their lives, impose destruction and treat them as if they were sheep or a piece of wood! (...) Thus, I agree that such a lordship had to be elected and rise to the top of the community so that he would protect and maintain the public community in better shape than if it was not under the rule of a lord]. Francesc EIXIMENIS. *Dotzè llibre del Crestià*, I, 1, pp. 347-348.
- [30] A good overview of the history of the Diputació del General in: Teresa FERRER I MALLOL (Dir.), Josep M. ROIG ROSICH (Coord.). *Història de la Generalitat de Catalunya: dels orígens medievals a l'actualitat, 650 anys*. Institut d'Estudis Catalans – Generalitat de Catalunya, Barcelona 2012.
- [31] Pere RIPOLL SASTRE. *Llibre de Vuit Senyals (fifteenth century): An Edition, Legal and Comparative Study*. Doctoral thesis, Universitat Pompeu Fabra 2018. I refer to p. 21.
- [32] Gabriel TURELL. *Recort*. Editorial Barcino, Barcelona 1950. The quote is on p. 199. 'He is an elected king, and therefore he has to observe the liberties, which he already swore before his assumption'. 'Those who are born kings can make laws as they please, and what they give is due to their mercy; however, those kings who are elected have to comply with the existent legislation, and they have to observe it since they accept the rulership with its preconditions and through pacts. And because of this reason, their heirs are also obliged to observe the aforementioned things'.
- [33] Jaume SOBREQÜÉS I CALLICÓ. 'El pactisme en l'origen de la crisi política catalana: les Corts de Barcelona de 1413'. In: *Les Corts a Catalunya. Actes del Congrés d'Història Institucional*. Generalitat de Catalunya – Departament de Cultura, Barcelona 1991. I refer to p. 80.
- [34] Maria Teresa FERRER I MALLOL. 'El naixement de la Generalitat de Catalunya (1359-1413)'. In: *Història de la Generalitat de Catalunya*, pp. 19-42. See p. 40.
- [35] Constitution 27/1422 in CYADC, pp. 45-46.
- [36] Tomàs de MONTAGUT ESTRAGUÉS, Pere RIPOLL SASTRE. 'El pactisme a Catalunya', p. 200.
- [37] Cited by Josep Maria GAY ESCODA. 'La creació del dret a Corts i el control institucional de la seva observança'. In: *Les Corts a Catalunya*, pp. 86-96. See p. 92.
- [38] Jesús VILLANUEVA. *El concepto de soberanía*, pp. 24-26.
- [39] On this conflict, see: Alan RYDER. *The Wreck of Catalonia. Civil War in the Fifteenth Century*. Oxford University Press, Oxford 2007; Laura MIQUEL MILIAN. *La Guerra Civil Catalana i la crisi financera de Barcelona durant el regnat de Joan II (1458-1479)*. Doctoral thesis. Universitat de Barcelona 2020.
- [40] Imma MUXELLA PRAT. *La Terra en guerra. L'acció de les institucions durant el regnat de Renat d'Anjou (1466-1472)*. Doctoral thesis. Universitat de Barcelona 2013. See pp. 622-623.
- [41] CYADC, pp. 46-47.
- [42] CYADC, p. 47.
- [43] CYADC, pp. 47-50.
- [44] The procedure of *insaculació* was introduced in the Diputació del General in the 1493 Parliament of Barcelona. Cfr. Eva SERRA I PUIG. 'Introducció. La insaculació i els llibres de l'ànima de la Generalitat'. In: *Els llibres de l'ànima de la Diputació del General de Catalunya (1493-1714)*. Vol. 1. Coord. Eva SERRA I PUIG. Institut d'Estudis Catalans, Barcelona 2015, pp. 7-55. See pp. 28-31. In the municipal government of Barcelona, the reform took place in two phases, in 1493 and 1498. Cfr. Núria FLORENÇA I SOLER. 'La insaculació pactada. Barcelona 1640'. *Pedralbes, revista d'història moderna*, 13-1 (1993), pp. 447-455. See p. 447.
- [45] Antoni SIMON I TARRÉS. *Construccions polítiques i identitats nacionals. Catalunya i els orígens de l'estat modern espanyol*. Publicacions de l'Abadia de Montserrat, Barcelona 2005. I quote from p. 145.
- [46] Antoni SIMON I TARRÉS. 'The Medieval Legacy', pp. 459-460.
- [47] Víctor FERRO. *El Dret Públic Català*, p. 440.
- [48] Àngel CASALS. *L'Emperador i els catalans. Catalunya a l'Imperi de Carles V (1516-1543)*. Editorial Granollers, Granollers 2000. See pp. 250-252.

- [49] Jordi BUYREU JUAN. *Institucions i conflictes a la Catalunya moderna. Entre el greuge i la pragmàtica (1542-1564)*. Rafael Dalmau Editor, Barcelona 2005. See pp. 450-454.
- [50] Àngel CASALS. *L'Emperador i els catalans*, p. 250.
- [51] Joan BADA ELIAS. *La Inquisició a Catalunya (segles XIII-XIX)*. Barcanova, Barcelona 1992. Especially pp. 69-71. Miquel PÉREZ LATRE. *Entre el rei i la terra. El poder polític a Catalunya al segle XVI*. Eumo, Vic 2003. See pp. 163-164.
- [52] Doris MORENO MARTÍNEZ. *Representación y realidad de la Inquisición en Cataluña. El conflicto de 1568*. Doctoral thesis, Universitat Autònoma de Barcelona 2002. I quote from pp. 550-551. Another publication that is essential in tracing this episode is Miquel PÉREZ LATRE. *La Generalitat de Catalunya en temps de Felip II. Política, administració i territori*. Afers, Catarroja-Barcelona 2004. Specifically pp. 90-101.
- [53] Miquel PÉREZ LATRE. *Entre el rei i la terra*, p. 113.
- [54] Ernest BELENGUER. 'Pròleg: la Generalitat en la cruïlla dels conflictes jurisdiccional (1578-1611)'. In: *Dietaris de la Generalitat de Catalunya*, vol. III. Generalitat de Catalunya, Barcelona 1996, pp. IX-XLVI. See p. X.
- [55] Miquel PÉREZ LATRE. *Entre el rei i la terra*, p. 175.
- [56] Miquel PÉREZ LATRE. *Entre el rei i la terra*, pp. 181-222.
- [57] Quoted by Ricard TORRA I PRAT. 'Repressió institucional i constitucionalisme vindicat. Les ambaixades de la Diputació del General a Felip II durant el bienni de 1594-1596'. *Afers. Fulls de recerca i pensament*, 86 (2017), pp. 221-248. I refer to pp. 238-239.
- [58] Charles H. MCILWAIN. *Constitucionalismo antiguo y moderno*, p. 142.
- [59] Ricard TORRA I PRAT. 'Repressió institucional i constitucionalisme vindicat', pp. 238-246.
- [60] Jesús VILLANUEVA. *El concepto de soberanía*, pp. 32-37.
- [61] Ernest BELENGUER. 'La legislació político-judicial de les Corts de 1599 a Catalunya'. *Pedralbes, revista d'història moderna*, 7 (1987), pp. 9-28. See p. 14.
- [62] Víctor FERRO. *El Dret Públic Català*, p. 305; Josep CAPDEFERRO I PLA, Eva SERRA I PUIG. *El Tribunal de Contrafaccions*, p. 39.
- [63] Constitutions 1/1599 and 16/1599 in *Constitutions fetes per la S.C.R. Magestat del Rey don Phelip Segon, Rey de Castella, de Aragó, etc. en la primera Cort celebrà als cathalans en la ciutat de Barcelona en lo Monastir de S. Francesch en lo any 1599*. Gabriel Graells and Giraldo Dotil, Barcelona 1603, ff. 1r-1v and 6v, respectively.
- [64] Miquel PÉREZ LATRE. *Entre el rei i la terra*, p. 251.
- [65] See, respectively: Ricard TORRA-PRAT. 'De la teoria a la pràctica: la Visita de los oficiales reales en Cataluña, 1635-1711'. *Memoria y civilización*, 22 (2019), pp. 263-287; Ricard TORRA I PRAT. *Anticorrupció i pactisme. La Visita del General de Catalunya (1431-1714)*. Afers, Barcelona-Catarroja 2020.
- [66] 'Diari de Frederic Despalau (1572-1600)'. In: *Cavallers i Ciutadans a la Catalunya del Cinc-cents*. Overseen by Antoni SIMÓN I TARRÉS. Curial, Barcelona 1991, pp. 100-177. I refer to p. 172.
- [67] Josep CAPDEFERRO I PLA, Eva SERRA I PUIG. *El Tribunal de Contrafaccions*, p. 45.
- [68] Cited by per Antoni SIMÓN I TARRÉS. *Construccions polítiques i identitats nacionals*, pp. 141-142.
- [69] Ernest BELENGUER. 'Pròleg: la Generalitat en la cruïlla', p. XXXVI.
- [70] Ricard TORRA I PRAT. *Anticorrupció i pactisme*, pp. 81-84.
- [71] Joan Pere FONTANELLA, *Per los Diputats del General de Cathalunya, en defensa de la resolució presa en la Diputació y Casa de la Ciutat acerca la assistència que-s pretenia avien de fer al jurament de Lloctinent General, provehit per sa magestat ans de jurar*, Barcelona 1622. BC, F. Bon, 12, ff. 2r-2v. Cited by Antoni SIMÓN I TARRÉS. *Els orígens ideològics*, p. 126.
- [72] Flocel SABATÉ. 'El temps de Francesc Eiximenis. Les estructures econòmiques, socials i polítiques de la Corona d'Aragó a la segona meitat del segle XIV'. In: *Francesc Eiximenis (c. 1330-1409): el context i l'obra d'un gran pensador català medieval*. Coord: Antoni RIERA I MELIS. Institut d'Estudis Catalans, Barcelona 2015, pp. 79-166. See p. 165.
- [73] Andreu BOSCH. *Summari, índex o epítome dels admirables y nobilíssims títols de honor de Cathalunya, Rosselló y Cerdanya*. Pere Lacavalleria Estamper, Perpignan 1628. See p. 162.
- [74] Jesús VILLANUEVA. *El concepto de soberanía*, pp. 254-255.
- [75] Josep CAPDEFERRO I PLA, Eva SERRA I PUIG. *El Tribunal de Contrafaccions*, p. 47.
- [76] Josep CAPDEFERRO I PLA, Eva SERRA I PUIG. *El Tribunal de Contrafaccions*, p. 48.
- [77] John H. ELLIOTT. *La revolta catalana*, p. 291.
- [78] John H. ELLIOTT. *La Revolta catalana*, pp. 304-308. Antoni SIMÓN I TARRÉS. *Els orígens ideològics*, pp. 140-152.
- [79] Ricard TORRA-PRAT. 'De la teoria a la pràctica', pp. 275-279.
- [80] Felip VINYES. *Puntos en respuesta de la relación que se ha impreso por los Diputados del General de Cataluña sobre los procehimientos hechos en Mataró y en la Real Audiencia, a instancia del procurador fiscal de la Capitanía General de Cataluña*. Barcelona 1639. Cited by Antoni SIMÓN I TARRÉS. *Els orígens ideològics*, p. 157.
- [81] Francesc MARTÍ VILADAMOR. *Praesidium inexpugnabile Principatus Cataloniae. Pro iure eligendi Christianissimum Monarcam. Historia, Politica et Iurisprudencia omni umque divinarum, et humanarum rerum armis munitissimum. In que graviores ac magis arduae. Regum et Principum disquisitiones, pro Catalonia et Barcinona*. Barcelona 1644. See chapter 22. Cited by Antoni SIMÓN I TARRÉS. *Els orígens ideològics*, p. 266.
- [82] Acaci de RIPOLL. *Regalium tractatus eminentissimo et reverendissimo Alexandro Bichio episcopo carpektoracten. s.r.e. cardinali dicatus*. Gabriel Nogués, Barcelona 1644. See chapter 3. Cited by Jesús VILLANUEVA. *El concepto de soberanía*, p. 39.
- [83] Joan REGLÀ. *Els virreis de Catalunya*. Teide, Barcelona 1956. I refer to pp. 159-171.

- [84] For example: John H. ELLIOTT. *La España Imperial, 1469-1716*. Vicens Vives, Barcelona 1965. See pp. 391-404.
- [85] Fernando SÁNCHEZ MARCOS. 'El autogobierno perdido en 1652: el control por Madrid de la vida política de Cataluña durante el virreinato de don Juan de Austria (1653-1656)'. *Pedralbes, revista d'història moderna*, 2 (1982), pp. 101-125; Fernando SÁNCHEZ MARCOS. *Cataluña y el gobierno central tras la Guerra de los Segadores (1652-1679)*. Publicacions i edicions de la Universitat de Barcelona, Barcelona 1983.
- [86] Following are examples but not an exhaustive list: Josep M. TORRAS I RIBÉ. 'El control polític de les insaculacions del Consell de Cent de Barcelona (1652-1700)'. *Pedralbes, revista d'història moderna*, 13-1 (1993), pp. 457-468; Eva SERRA I PUIG. 'Catalunya després del 1652: recompenses, censura i repressió'. *Pedralbes, revista d'història moderna*, 17 (1997), pp. 191-216; Eva SERRA I PUIG. 'El pas de rosca en el camí de l'austriacisme'. In: *Del patriotisme al catalanisme: societat i política (segles XVI-XIX)*. Ed: Joaquim ALBAREDA. Eumo, Vic 2001, pp. 71-103; Eduard PUIG BORDERA. *Intervenció reial i resistència institucional: el control polític de la Diputació del General de Catalunya i el Consell de Cent de Barcelona (1654-1705)*. Doctoral thesis. Universitat Pompeu Fabra 2011; Antoni SIMON I TARRÉS. *Del 1640 al 1705. L'autogovern de Catalunya i la classe dirigent catalana en el joc de la política internacional europea*. Publicacions de la Universitat de València, Valencia 2011. Especially pp. 61-97.
- [87] This tax was introduced by the Diputació del General during the Reapers' War with the goal of financing the war against the Spanish monarchy of Philip IV. Cfr. Antoni SIMON I TARRÉS. 'L'estatus de Barcelona després de la Pau dels Pirineus, presidi o ciutadella?' *Estudis: revista de història moderna*, 32 (2006), pp. 237-262. The tax was ultimately returned to the Diputació, dovetailing with the 1701-1702 Parliament of Barcelona. Cfr. Joaquim ALBAREDA. 'Les Corts de 1701-1702 i 1705-1706', p. XXVII.
- [88] Fernando SÁNCHEZ MARCOS. *Cataluña y el gobierno central*, pp. 61-62.
- [89] Ricard TORRA I PRAT. 'La reconfiguración del espacio político catalán a partir de 1652: ¿Hacia un constitucionalismo más ficticio que real?' *MAGALLÁNICA, Revista de Historia Moderna*, 4/8 (2018), pp. 157-180.
- [90] *Dietaris de la Generalitat de Catalunya*, vol. VI, Generalitat de Catalunya, Barcelona 2000. See p. 1223.
- [91] The decree is reproduced in: Eva SERRA I PUIG (Coord.). *Els llibres de l'ànima de la Diputació*, pp. 90-99.
- [92] Jesús VILLANUEVA. *El concepto de soberanía*, pp. 261 and forward.
- [93] Antoni SIMON I TARRÉS. *Del 1640 al 1705*, p. 79-80.
- [94] Ricard TORRA I PRAT. *Anticorrupció i pactisme*, pp. 149-166.
- [95] ACA, Consell d'Aragó, bundle 243. Report inserted in a letter dated 11 April 1665. Cited by Ricard TORRA I PRAT. *Anticorrupció i pactisme*, pp. 151-152.
- [96] See, respectively: Eduard MARTÍ FRAGA. *El Braç Militar de Catalunya (1602-1714)*. Publicacions de la Universitat de València, Valencia 2016; Eduard MARTÍ FRAGA. *La Conferència dels Tres Comuns (1697-1714). Una institució decisiva en la política catalana*. Fundació Ernest Lluch – Pagès Editors, Barcelona 2009. The Conferència dels Tres Comuns was a gathering of the representatives of the three main Catalan political institutions in the last few decades of the seventeenth century: the Diputació del General, the Consell de Cent and the Braç Militar. The Braç Militar de Catalunya was the institution that defended and gathered the secular Catalan noblemen and should not be confused with the military estate in the Parliament (also called the *braç militar*, or military branch).
- [97] Jaume DANTÍ RIU. 'Catalunya entre el redreç i la revolta: afebliment institucional i diferenciació social'. *Manuscripts. Revista d'Història Moderna*, 30 (2012), pp. 55-76. I mention p. 56. The importance of the constitutional issue in the demands of the *barretines* has also been highlighted by Antoni SIMON I TARRÉS. *Del 1640 al 1705*, p. 167. Eduard PUIG BORDERA. *Intervenció reial i resistència institucional*, pp. 278-279; Eva SERRA I PUIG. 'La Generalitat de Catalunya entre 1652 i 1700'. In: *Història de la Generalitat*, pp. 199-219. See pp. 211-214; Héloïse HERMANT. 'Combattre par la plume: les écrits politiques soutenant la révolte des barretines (1687-1690)'. *Caplletra*, 57 (2014), pp. 193-214. I refer to p. 205.
- [98] Josep CAPDEFERRO I PLA, Eva SERRA I PUIG. *El Tribunal de Contrafaccions*, p. 49.
- [99] Antoni SIMON I TARRÉS. 'The Medieval Legacy', p. 472.
- [100] Antoni SIMON I TARRÉS. *Del 1640 al 1705*, pp. 250-255.
- [101] Eva SERRA I PUIG. 'El debat de la vicerrègia (1700-1701): baralla judicialista o conflicte polític?' *Revista de Dret Històric Català*, 7 (2007), pp. 135-148. See p. 148.
- [102] Jaume BARTROLÍ ORPÍ. 'La cort de 1701-1702: un camí truncat'. *Recerques: història, economia, cultura*, tal (1979), pp. 57-75.
- [103] Josep CAPDEFERRO I PLA, Eva SERRA I PUIG. *La defensa de les constitucions de Catalunya: el Tribunal de Contrafaccions (1702-1713)*. Generalitat de Catalunya-Departament de Justícia, Barcelona 2014. See pp. 40-41.
- [104] Ricard TORRA I PRAT. *Anticorrupció i pactisme*, pp. 184-186.
- [105] Eduard Martí has highlighted the distance between the pacts reached between Philip V and the estates in the 1701-1702 Parliament and the monarchical institutions' political practice once the assembly was over. In this sense, the following hotspots of political tension have been identified: the composition of the Tribunal de Greuges; Cardinal Portocarrero's general governance; the attempt to expel Arnold Jäger; the Diputació del General's constant complaints about the entry of cloth for the monarchs' clothing without paying the corresponding taxes; the fraud committed by the French merchants to avoid the deputies' inspection; problems related to billeting soldiers; exertion of control over the

insaculacions without known cause; illegal lumber exports, presumably by the monarchy; the delay and difficulties of printing the Constitutions; and the refusal to hand over control over the *Nova Ampra* law to the Generalitat, even though this pact had been reached in the Catalan Parliament. Cfr. Eduard MARTÍ FRAGA. 'La Diputació del General sota Felip V i Carles III, l'arxiduc (1700-1714)'. In: *Història de la Generalitat*, pp. 221-242. I refer to pp. 223-224.

[106] Ricard TORRA I PRAT. *Anticorrupció i pactisme*, pp. 200-204. Court Chapters 83, 84 and 85/1706 deal with the design of the Tribunal de Contrafaccions agreed to in the 1705-1706 Parliament. *Constitucions, capítols i actes de Cort. 1701-1702. 1705-1706*. Parlament de Catalunya – Generalitat de Catalunya, Barcelona 2006. See pp. 128-143.

[107] Josep CAPDEFERRO I PLA, Eva SERRA I PUIG. *La defensa de les constitucions de Catalunya*, pp. 70-74.

BIOGRAPHICAL NOTE

Ricard Torra-Prat is a Beatriu de Pinós postdoctoral researcher at the Universitat Autònoma de Barcelona. He was previously a María Zambrano postdoctoral researcher at the Universitat Autònoma de Barcelona and an Alexander von Humboldt postdoctoral researcher at the Ludwig-Maximilians-Universität München. He is the author of *Anticorrupció i pactisme. La Visita del General de Catalunya (1431-1714)* (Afers, 2020) and co-editor with Joan Pubill-Brugués and Arndt Brendecke of *Corruption, Anti-Corruption, Vigilance, and State Building from Early to Late Modern Times* (Routledge, 2024). He has also published more than twenty book chapters and articles in journals like *Journal of Medieval Iberian Studies* and *Social History*.

Survival and revival of Catalan civil law. From the Nueva Planta Decree to the Civil Code of Catalonia

Albert Lamarca i Marquès*
Universitat Pompeu Fabra

Received 27 February 2024 · Accepted 18 May 2024

ABSTRACT

This article outlines the evolution of Catalan law over the three centuries spanning from the Nueva Planta Decree (1716) to the approval of the last book of the Civil Code of Catalonia (2017). During this time, Catalan law survived despite the Spanish State's various attempts to suppress it and to legally assimilate Catalonia into the law of Castile. The tenacity and perseverance of both Catalan jurists and Catalan society as a whole made it possible to conserve and revive this law, which is one of the features shaping Catalan identity.

KEYWORDS: Legislation, civil law, codification, jurists, self-government.

INTRODUCTION

On 8 February 2017, the Parliament of Catalonia approved the act on Book Six of the Civil Code of Catalonia on obligations and contracts. This act completed the venture launched in 2002 to successively approve the six books comprising the Catalan Civil Code, 300 years after the Nueva Planta Decree of the Reial Audiència of the Principality of Catalonia issued in 1716. Three centuries later, Catalonia completed a codification process that gave rise to its own Civil Code—a goal that was difficult to imagine even a few decades earlier—thanks to the persistence and invaluable efforts of generations of jurists. What may have seemed like a chimera—like so many others for Catalonia—became a reality, making amends for centuries of adverse history.

Catalonia's civil law is one of the features that characterises Catalan identity. This law has shaped Catalonia as a nation in its space in the world over the centuries. Catalonia's history is associated with law, and respect for the law and a passion for justice have been the hallmark of Catalans since time immemorial. The drive to have law triumph in the noblest of senses has prevailed at crucial junctures in Catalonia's history, often coming at a very high cost. The very birth of Catalonia as a nation is associated with legal actions. This association with law can be found in the first Usatges of Barcelona, regarded as

the first Catalan constitution. The *Cum Dominus* Usatge refers to the creation of law by Count Ramon Berenguer I. Somewhat symbolically, and as the swansong of a world coming to an end, these first Usatges were reproduced to close the last volume of the 1704 book of Constitutions and other laws of Catalonia, an extraordinarily beautiful work.¹ This precious volume, which contained the general Catalan law until then, is, in fact, what underlay the preservation and drive to revive it in subsequent decades.

The tricentennial of the Nueva Planta Decree and the approval of the last of the six books of the Civil Code of Catalonia is a good opportunity to look back and assess the survival and revival of Catalan law over time. This evolutionary process in the eighteenth, nineteenth and twentieth centuries has gone hand-in-hand with the history of Catalonia and experienced the same difficulties and opportunities, successes and failures as other realms of Catalan life. However, worth noting throughout this entire period is Catalan jurists' determination to maintain their own law, to prevent it from being suppressed and to revive it to the extent possible, adapting it to the circumstances at each point in time, with a clear awareness of being witnesses for the future, awaiting more propitious times. Catalan law has had to navigate from Bourbon absolutism to self-governance under democracy, a long, fraught period lasting centuries in an ever-changing social and economic context with a succession of political regimes and civil wars. In the words of Joan Coromines, this journey has been filled with 'bumps and bruises', but ultimately it has proven successful.²

* **Contact address:** Albert Lamarca i Marquès, Department of Law, Universitat Pompeu Fabra, Ramon Trias Fargas 25-27, 08005 Barcelona. E-mail: albert.lamarca@upf.edu

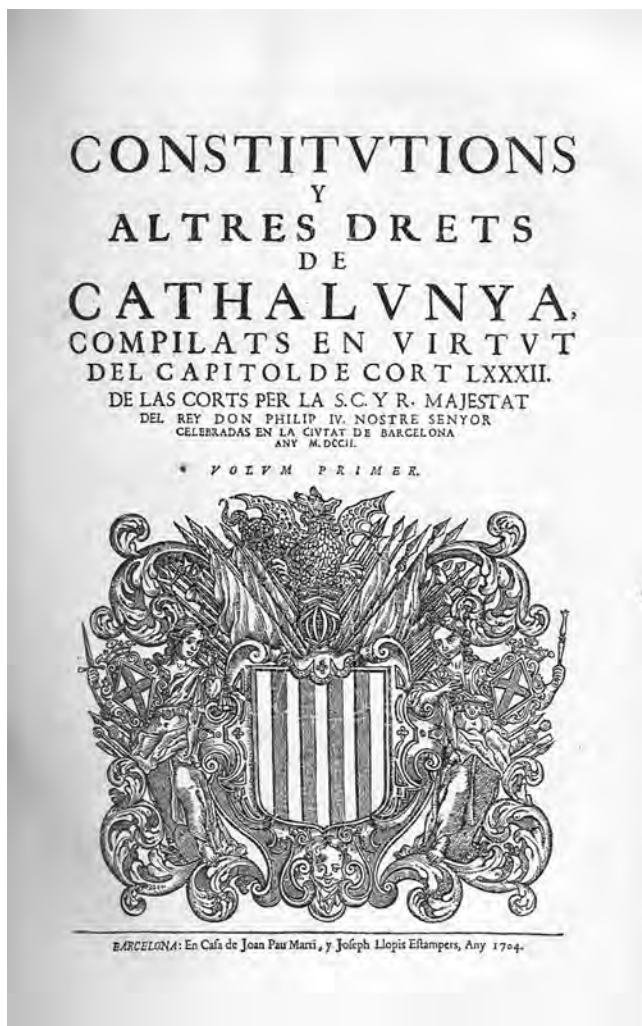

FIGURE 1. The 1704 book of the Constitutions and other laws of Catalonia.

In the pages below, we present the main milestones in this process of the survival and revival of Catalan law. We also retrospectively identify the constant features or elements that have characterised this period. First, however, we should mention the two main issues that have conditioned the fate of Catalan law from both an internal and external perspective. The first is the issue of suppletive law. Catalan law has historically been an incomplete system, given that it has been based on the existence of Canon and Roman law as the generally applied common law, over which Catalan law superimposed specific regulations to modify it. This was the dynamic of the reception of what was known as the *ius commune* in mediaeval and modern Europe's legal systems, which was particularly intense in Catalonia. Canon and Roman law were applied as Catalonia's own received law, alongside the singular exclusive provisions which had been approved over the centuries, called *ius municipale*.³ However, after the eighteenth century, the issue of suppletive law, or the co-existence of and interference among legal systems, spread to Castilian law, which strove to substitute and replace Canon and Roman law as the traditional suppletive laws

of Catalonia, and even to marginalise Catalan law in its own space. The second structural issue regarding Catalan law over time is the State's drive to centralise and standardise it, wielding different arguments at different junctures. It has sought to eliminate Catalan law and replace it with a single legal system based on the Castilian system, or when that was not fully possible to reduce it to its minimum expression as a set of unique institutions worth keeping. However, in this effort the State has come upon fierce resistance and sustained defence of Catalan law by the Catalan legal community.

In addition to the two constants outlined above, we can also point to other recurring issues that have conditioned the fate of Catalan law in the past three centuries. The first is the issue of the '*jutge de fora*' [foreign judge], that is, functionaries or jurists from elsewhere working in Catalonia but unaware of Catalan law, who often ignore and fail to apply it. Associated with that is the second phenomenon, namely the issue of training jurists in Catalan law at universities and the existence of doctrinal works outlining and studying this law which can be consulted to learn about it. The third factor is the ideology prevailing in each period on the survival and validity of Catalan civil law, which has spanned everything from absolutism to liberalism; centralism and federalism to autonomism; a religious to a secular State; conservatism to progressivism; in addition to the succession of civil wars, dictatorships and revolutions. All of these factors have had a clear influence on the course of Catalan civil law, in addition to the most important one: not having a state of its own.⁴

THE NUEVA PLANTA DECREE AND CATALAN LAW

The end of the War of the Spanish Succession with the victory of the Bourbon side led to the military occupation of Catalonia and the instatement of a new institutional order, the '*Nueva Planta*', a phrase that refers to the fundamental legislation that it established.⁵ The new authorities considered the Principality of Catalonia to be a conquered territory which became a *tabula rasa*, stripped of its legal and institutional past, where it could establish a new one by virtue of the right of conquest. The Nueva Planta Decree was accorded by the Royal Decree dated 9 October 1715 and was announced in the Royal Dispatch dated 16 January 1716.⁶ In practice, it entailed the abolition of the Catalan institutions of self-governance, particularly the Generalitat and Barcelona's City Council (*Consell de Cent*). Even though some elements of this earlier system were maintained, this signalled the death knell of Catalan public law, and it was only a matter of time before it would wholly disappear. Naturally, what did disappear was the idea of pactism, the traditional system of the mediaeval Catalan parliament, the Corts, whereby the king could not approve laws in Catalonia unless he had the consent of the three estates gathered in the parliament.

The Nueva Planta Decree of the Principality of Catalonia succeeded similar decrees in the Kingdom of Valencia and the Kingdom of Aragon in 1707, revised in 1711, and it preceded the one in Mallorca in 1716. The first 1707 decree contained a statement of principles, which was not included in the Catalan version. It claimed that as conquered lands, both territories came to be ruled wholly by the laws of Castile. The decree for Catalonia was approved at a later date, and its drafting was based on different studies, reports and deliberations which concluded that replacing all the laws wholesale and treating the Catalans as if they were wholly Castilian would not be possible and wise.⁷ On certain matters, such as civil law, the Decree maintained the validity of the preceding law. For centuries, the social and economic reality and especially family relations had been shaped by Catalan civil law, an influence that even encompassed the structure of cities and the country's landscape. Therefore, it seemed neither possible nor desirable to undertake a legislative modification of this scope, whose results would be uncertain and which would be extremely difficult to implement. For this reason, article 42 of the Nueva Planta Decree stipulated that the law contained in the book of Constitutions from 1704 be maintained in all matters that were not expressly covered by the new Decree's provisions. However, we should note that '*el justo derecho de conquista*' [the fair right of conquest] and the absolutist principle that underpinned the decree were also applied in this provision, which explicitly stated that the Constitutions of Catalonia should be considered re-established by the Decree. Thus, in a humiliating fashion, the legitimacy of traditional Catalan civil law now sprang from the new monarch's decision to re-establish it via the Nueva Planta Decree.

For practical purposes, and due to the outcome, this was the least harm that the Nueva Planta Decree did to Catalan law: it maintained the validity of private law. However, besides the symbolic issue of its abolition and re-establishment by the new monarch, the situation was clearly not the same as it used to be. The Principality ceased having institutions of self-governance, and the Parliament could not update this private law by approving new Constitutions. Furthermore, the law would be applied by judges who seldom had specific training in Catalan law within a context of repression of and hostility towards Catalan society, much of whose ruling class had to go into exile. This state of affairs marked the evolution of the application of Catalan civil law in the eighteenth century, which has often been considered a period of decadence compared to the seventeenth century, the golden age of Catalan law.⁸ Numerous invaluable legal works were published in the previous century, when Catalan public life had been governed by an extremely intense constitutional legal debate which served as the foundation for the political decisions to be taken.⁹ The legal decline in the eighteenth century was motivated by the defeat and subsequent decades-long military occupation of

the Principality of Catalonia,¹⁰ with repression and the legal class's lack of freedom to act as they had during the peak in the preceding century.¹¹

THE UNIVERSITY OF CERVERA AND THE TRAINING OF JURISTS

Of the many repressive measures taken by the new Bourbon authorities to subjugate the Principality of Catalonia, it must be mentioned the elimination of the former *Estudis Generals*, the existing Catalan universities, and the creation of a single new university in the town of Cervera. From then on, jurists were trained at this new university located in the capital of La Segarra, far from the country's most important urban nuclei and following the ideological precepts of the new absolutist regime. The University of Cervera was created in 1717, and it operated for over a century until the reinstatement of the University of Barcelona in 1842. Legal education was based on Roman and Canon law, which were regarded as the most prestigious and technically complex laws. Thus, Catalan law, which was often called '*ius municipale*' [local law], was not the main subject studied, as today we may assume it was.

The University of Cervera has generally been viewed negatively for a wide array of reasons, most of them motivated by the fact that its creation was imposed by Bourbon absolutism. The failure to study Catalan law and the dearth of monographic publications on it have specifically been cited as its negative qualities, along with the fact that the professors embraced the new doctrines of absolutism, in contrast with the traditional pactism that had prevailed just a few decades earlier.¹² Nonetheless, these negative assessments, often motivated by political reasons, have recently been revised, and the work of the jurists of Cervera has been given its due place,¹³ including scholarly figures who excelled there like Josep de Finesres i Monsalvo (1688-1777) and Ramon Llätzer de Dou i de Bassols (1742-1832).¹⁴

THE PENINSULAR WAR AND CATALONIA'S ANNEXATION TO THE FRENCH EMPIRE

The French Revolution brought about deep-seated changes all over Europe, including in the sphere of law. In the Spanish State, it gave rise to an attempted dynastic change and what was known as the Peninsular War. Specifically, the Napoleonic invasion meant the annexation of the Principality of Catalonia to the new French Empire, which was divided into four departments fashioned in the republican revolutionary manner. The annexation meant that Catalonia's institutional organisation and public law had to fit into the French legal system, just as civil law did in relations among individuals. Had it worked, the latter would have meant the abolition of Catalan civil law, as

happened in Roussillon, which became a new French department. Catalan language was once again used by the new authorities. These historical events, which are probably little known because of their brevity and the anecdotal way they have been treated, carried a strong symbolic component.

Despite Catalonia's formal annexation to the French Empire, the fact is that the new authorities did not achieve complete dominance over the territory. At the same time, the Junta General del Principat de Catalunya [General Board of the Principality of Catalonia] was established to organise the resistance against what was considered the invader and to fill the power vacuum that had been created. During those years, there were two courts operating in Catalonia as the outcome of the war being waged in Catalonia, the 'French' one and the 'legitimate' one. The French court, which was headquartered in Barcelona, applied the French Civil Code during the years it operated.¹⁵ The Catalan deputies representing the Principality, in turn, had travelled to Cádiz for the constituent debates which were to give rise to the approval of the 1812 Constitution, where they were able to defend the survival of Catalan law.

These events caused a great deal of upheaval on all levels, but they also fostered Catalan society's keen social and institutional awareness of the military occupation and repression in the preceding century. By the turn of the nineteenth century, Catalonia had undergone political changes and experienced relative freedom, which enabled it to question the absolutism it had experienced until then and consider changes that would have seemed impossible even quite recently, which also affected the survival of its own civil law.

THE UNIFYING IDEAL IN NINETEENTH-CENTURY SPANISH CONSTITUTIONALISM

With the Peninsular War, liberal ideas sprang up in the State, in contrast to the absolutist system of the *Ancien Régime*. The drafting and approval of the 1812 Constitution of Cádiz exerted a great deal of influence on the construction of a modern, liberal State which would promote major reforms in the fields of public and private law throughout the rest of the nineteenth century. The 1812 Constitution, following the French revolutionary model, contained the idea of legal unification. All the laws in force—especially civil, business, criminal and procedural—had to be codified together in modern laws.¹⁶

The codification of the law, as France had successfully and paradigmatically achieved, reflected the triumph of the ideas of the Enlightenment. Modern laws were needed to build a modern State. All the laws in force in a given field had to be compiled into a single legal text. A code should be a legal system systematically organised by topics, with precepts outlined in brief, precisely written articles. However, this legislative unification via material

codification also had to be territorial. This new law should be the only one, and it should be equal for all citizens, thus laying the legislative diversity of the *Ancien Régime* legal system to rest. For the Spanish State, this ideal had far-reaching implications, as it was taken as the basis for the proposed unification of the law of Castile. However, for Catalan jurists it posed the paradox that taking part in the new, modern codifying ideal meant giving up their own legal system and subjecting themselves to Castilian law.

The successive Spanish constitutions in the nineteenth century reproduced the codifying model of article 258 of the 1812 Constitution, with occasional variations. The slogan of '*Unos mismos códigos regirán para toda la Monarquía*' [The same codes shall govern the entire Monarchy] was repeated as a goal worth achieving, and the Catalan jurists' opposition was seen as the main obstacle. Just a few years before the Constitution of Cádiz, the State laws had been compiled in the 1805 *Novísima Recopilación de las Leyes de España*, in accordance with the legal compilation model from the *Ancien Régime*. Even though the criminal and trade codes and the Civil Procedure Law had been approved in the nineteenth century, putting an end to the last of the old Catalan laws that had not yet been repealed,¹⁷ the civil codification did not fare well. There was a series of different projects and attempts to draft a Civil Code, the most important one in 1851, which served as the model for subsequent projects. However, they all failed.¹⁸ Drafting a Civil Code was a complex undertaking because it affected family relations, successions, landownership and contracts for exchanges of goods and services. The option of transplanting the French Civil Code, as other countries did, was initially not possible, and the different projects undertaken encountered an array of difficulties, most notably Spain's political instability. The Catalan jurists' opposition to the unification of civil law, with the consequent repeal of Catalan law, has been highlighted as one of the main obstacles to this Spanish codification.¹⁹

This idea of approving a Spanish Civil Code became a constant in nineteenth-century legal life which the Catalan jurists had to endure. Regarding the actual application of Catalan Law, as soon as the Peninsular War ended, the question arose of what the suppletive law in Catalonia was under the terms resulting from the Nueva Planta Decree. In 1815, the Mayor of Figueres forwarded a consultation to the *Reial Audiència* [Appellate Court] on whether in the absence of specific regulation of the Constitutions and other laws of Catalonia, the laws of Castile or the traditional Canon and Roman law should be applied as suppletive, which were the ones Catalan jurists claimed in practice. This doubt posed to a foreign judge who was supposed to act in Catalonia gave rise to a series of reports and opinions on the issue at the request of the Council of Castile.²⁰ The different possible options regarding one of the most pressing issues in the survival of Catalan law hovered over the rest of the nineteenth century.

Of all the reports written, the one by four Catalan lawyers stands out: they openly expressed their support for traditional suppletive law remaining in force and outlined the main institutions of Catalan civil law, which distinguished it from Castilian law and were widely applied in the Principality. First, they asserted this general application in the practice of received Roman law, along with Canon law. Furthermore, they affirmed the validity of the principle of freedom when making a last will and testament; differences in kinds of wills; the acceptance of succession agreements; the compulsory one-quarter share for all children, which could be paid in cash; widows' rights; intestate succession; the validity of the system of separation of property within marriage; relations among neighbours stemming from the medieval regulations; emphyteusis or 'censuses' as a system for landownership and use; and many other matters, in addition to reaffirming the sense of justice or equity that informed Catalan law.²¹ The defence of the application of these ages-old institutions that were the hallmarks of Catalan law, along with the general application of Roman law and some elements of Canon law, were the foundations of the Catalans' claims during the years leading up to the codification process that had to be undertaken.²²

Later, after the Supreme Court was created in 1834, it confirmed the validity of the traditional suppletive laws. However, that did not prevent the issue of which civil law was applicable to Catalonia from being questioned periodically. Furthermore, the application of Catalan law gradually eroded due to the lack of institutions of self-governance and the inability to produce its own laws.²³ The general State laws approved after the Nueva Planta Decree were also applicable in Catalonia, whereas Catalan law had been left with no possible way of developing. However, we should highlight the importance of notaries in the survival of Catalan law, and even in the use of the Catalan language, unlike in the judicial sphere, where the Nueva Planta Decree banned the language.²⁴

Even though no important monographic legal works on Catalan law were published in the eighteenth century, this changed in the first half of the nineteenth century with the start of the seminal work by Pere Nolasca Vives i Cebrià (1794-1874) in 1832. The purpose of his work was to make Catalan law accessible by translating into Spanish texts from the Constitutions and other laws of Catalonia that could be considered valid, written in what was considered old Catalan.²⁵ The translation was accompanied by extensive notes explaining Catalan law, another major contribution of this work. Other monographic works on Catalan law began to appear soon thereafter and became extraordinarily important in its survival and application in practice.²⁶ Furthermore, Catalonia claimed its legal and institutional past any chance it could during this period, and it even asked for its law to be reinstated or for a return to the situation prior to the Nueva Planta Decree, such as in the texts of the 1760 and 1885 *Memorials de Greuges* and the 1892 *Bases de Manresa*, among many

others.²⁷ Despite the time that had elapsed, almost 150 years by then, the memory of the lost institutions was still quite vivid.

THE APPROVAL OF THE SPANISH CIVIL CODE AND THE CATALAN LAW ANNEXE

After several futile attempts, the first edition of the Spanish Civil Code (CC) was approved in 1888. It then underwent a major revision based on the mistakes detected, giving rise to the second definitive version in 1889. The CC was drafted drawing from a Bases Act dated 11 May 1888, which authorised the Spanish government to publish the Civil Code according to the conditions and bases established. The approval was the outcome of a long, complex, fraught process initiated with the purpose expressed in the 1812 Constitution of Cádiz. The Spanish codifying process had many different phases, but it became the source of prominent political disputes. This delay in the approval of the CC, unlike in nearby countries, was sometimes viewed as Spain's failure, attributed many different causes, with political instability and the necessary transformation of the landownership system with the disentailment process, and especially the opposition of the Catalan jurists, regarded as the determining factors.²⁸

For Catalan law, the approval and validity of the Spanish Civil Code signalled a very important change compared to the prior state of affairs, in which neither legal system was codified. This had both positive and clearly negative aspects. In a positive sense, it entailed giving up the idea of the immediate unification of all civil law in the State, with the consequent repeal of Catalan civil law. According to article 5 of the Bases Law of 1888, article 12 of the approved CC maintained the integral validity of Catalan civil law, both the specific applicable legal institutions and the entire system of sources, notably Canon and Roman law as suppletive, albeit with preference for the new CC.²⁹ On the other hand, even though the idea of a single civil code had to be tabled for the time being, there were future plans for Annexes in the CC of the regional civil legal systems, which were called the 'common' legislation. The regional civil law systems in the State were not abolished, but the goal was to conserve them as specialities or unique institutions in specific laws which would complement the general or common civil code for the entire State. The good news was that this would allow new Catalan civil laws to be enacted and formulated in a modern fashion. However, it also entailed its reduction to a series of unique institutions, banishing the idea of Catalonia's own legal system by stripping it of its tradition system of sources. Ultimately, while awaiting all of this to happen, Catalan law subsisted in its traditional formulation from 1704, with the application of Roman law and local law formulated in outdated language in books that were largely unavailable to practising jurists. This stood in contrast to the State civil law, which had been codified in a

modern, clear and precise fashion, so the knowledge and application of codified State law spread quickly, at the expense of Catalan civil law.

Despite the 1889 Spanish Civil Code's clarity regarding the validity of Catalan civil law with its system of sources, conflicts in its practical application by the courts were in no way a thing of the past. During the nineteenth century, a series of private laws were enacted that affected the scope of Catalan civil law. They include the Mortgage Act of 1861, the Notary Act of 1862, the Civil Marriage and Civil Registry Acts of 1870 and the Civil Procedure Acts of 1855 and 1881, in addition to the Commercial Codes from 1829 and 1885. Their general validity in the State sparked a controversy over the continued application of Catalan law as it was known until then by practising jurists. In the application of these and other laws, the position of the courts, especially the Supreme Court, was not always favourable to Catalan civil law, which generated staunch opposition from the Catalan jurists. Of the many controversies that arose due to the co-application of State and Catalan law, prominent cases are those on people's civil vicinity and the validity of the 1835 *Ley de Mostrencos* [Act on Acquisitions of the State] in intestate successions in Catalonia. These conflicts were further aggravated with the entry into force of the CC.³⁰

The Catalan jurists had salvaged Catalan law from the blow of the 1889 CC, but it had only been provisionally or temporarily maintained, with the sidenote '*por ahora*' [for now] in article 12. The regional civil law systems were not being repealed yet and were also supposed to be the subject of modernised regulation in new legal texts with articles, called *Apèndixs* [Annexes] to the CC, which were only supposed to contain the institutions of the regional civil law systems deemed worth conserving, with a clearly reductionist aim. The Annexes were a compromise solution between the stances for and against the codification and unification of civil law in Spain. The regional civil law systems that were supposed to have an Annexe were those of the former territories of the Crown of Aragon—Catalonia, Aragon and the Balearic Islands, with the exception of the Valencian Country—as well as Navarra, the Basque Country and Galicia.

Regarding Catalan law, the jurist Manuel Duran i Bas (1823-1907), a professor at the University of Barcelona, a lawyer and a minister of justice, among other posts, had made a compilation of regulations in his *Memoria acerca de las instituciones del Derecho civil de Cataluña*, published in 1883. This *Memoria* was preceded by an extensive introduction and contained 345 articles. Based on this text, numerous drafts of Annexes to the Civil Code for Catalonia were drawn up as legal texts with articles.³¹ Officially, a committee of jurists was assembled to write this Annexe, but an official project, based on Duran i Bas's *Memoria*, was not published until 1930. It should be noted that the majority of Catalan jurists were not very enthusiastic about the Annexe project, given that it meant the reduction of Catalan law, the repeal of the sys-

tem of traditional sources and its conversion into a series of specialities within the CC. With the approval of the Annexe, Catalan law was clearly going to lose its substantiveness.³²

THE MANCOMUNITAT DE CATALUNYA AND THE OFICINA D'ESTUDIS JURÍDICS

With the 1914 creation of the Mancomunitat de Catalunya, the first somewhat stable modern institution of self-governance since 1714, a Catalan institution was finally able to work on Catalan civil law. The Mancomunitat set up the Oficina d'Estudis Jurídics [Office of Legal Studies] in 1918 and placed the jurist Francesc Maspons i Anglès (1872-1966) at the helm. As one of the Mancomunitat's consultative bodies, it produced different monographic studies on Catalan law and issued reports and opinions. This office was created after the Institut d'Estudis Catalans in 1907, which also produced studies on Catalan law, along with other initiatives related to Catalan language and culture.

One important study from the office was the report entitled *El dret català i la codificació* [Catalan Law and Codification], which came out clearly against the approval of a Catalan Law Annexe in the CC due to its reductionist nature and instead advocated an extensive codification of Catalan civil law with the idea of approving Catalonia's own Civil Code.³³ The creation of the Oficina d'Estudis Jurídics was the *Renaixença*'s projection in the field of law

FIGURE 2. The study on Catalan law developed by the Oficina d'Estudis Jurídics [Office of Legal Studies] of the Mancomunitat in 1919.

and an expression of the renewed importance of legal studies in Catalonia in defence of the survival of Catalan civil law. A key role in this effort was played by the journal *Revista Jurídica de Catalunya*, founded by the Col·legi d'Advocats de Barcelona and the Acadèmia de Jurisprudència i Legislació de Barcelona in 1895, two institutions that had long spearheaded the defence of Catalonia's own law. Within this context, the first proposed Statute of Autonomy was drafted in 1919.

At the turn of twentieth century, studies on Catalan civil law started to blossom in Catalonia and served as the foundation for the claims to maintain it as opposed to the unifying, centralistic drive of the State government. The doctrines of the historical school of law that emerged in Germany, based on the works of Friedrich Karl von Savigny (1779-1861), had high standing among the Catalan legal community and provided a rationale for maintaining Catalan law and opposing the codification.³⁴ Among the works devoted to Catalan law from those years, three deserve mention due to their breadth and comprehensiveness. The first is the *Història del Dret de Catalunya* by Guillem M. de Brocà i Montagut (1850-1918), which appeared in 1918 and sought to outline both the historical and the current legal system.³⁵ The second is the *Código civil de Cataluña* by Josep Pella i Forgas (1852-1918) from 1916, which compared the articles of the SCC with the Catalan law considered in force and offered a comprehensive exposition of the latter.³⁶ The last one is the *Dret civil vigent a Catalunya* by Antoni Borrell i Soler (1864-1956) from 1923, published by the Mancomunitat's Oficina d'Estudis Jurídics, which outlined Catalan civil law in accordance with the modern framework of comparative law.³⁷ In parallel, we should also mention that in 1909 a facsimile edition of the 1704 book of Constitutions and other laws of Catalonia was issued by the Col·legi d'Advocats de Barcelona, which became the volume that symbolised and underpinned the survival and revival of Catalan law.

THE RESTORATION OF THE GENERALITAT AND THE 1932 STATUTE

The proclamation of the Catalan republic by Francesc Macià on 14 April 1931 led to the restoration of the Generalitat as Catalonia's institution of self-governance. The 1932 Statute of Autonomy, called the Statute of Núria, recognised the Generalitat's authorities in civil law, in accordance with the provisions of the 1931 Constitution from the Second Spanish Republic. After two long centuries, Catalonia had won back its legislative authorities and self-governance, so the Parliament of Catalonia was able to enact legislation in both public and private law and start building the Catalan institutional system.

The restoration of the Generalitat and the recognition of its broad regulatory powers in civil law entailed a paradigm shift compared to the immediately preceding state

of affairs, most notably the preceding dictatorship from 1923. Not only was the idea of unifying civil law in the State abandoned, but the Generalitat was also assigned the authority to enact civil laws without the constraints that had bound it until then. Even though it did not have full authorities, and certain matters were reserved exclusively for State lawmaking, the regulatory provisions paved the way for the Generalitat to legislate in civil law, so could enact its own policies in these matters.³⁸ The task facing the Generalitat to update civil law was enormous. First, it had to formulate its own law in accordance with modern legislative techniques and in updated language, while it also had to adapt the existing regulations to the new political, social and economic circumstances. With this purpose in mind, in 1932 the government of the Generalitat created the Comissió Jurídica Assessora [Legal Advisory Board], made up of prestigious jurists.³⁹

The government tasked the Board with coming up with draft legislation in public and private law, which would later be subject to approval by the Parliament of Catalonia.⁴⁰ Regarding civil law, the idea of approving the text of the Civil Code Annexe was abandoned, and the Generalitat chose instead to develop civil law via special laws, with its sights set on the future approval of a Civil Code of Catalonia. Catalonia's First Legal Conference held in 1936 issued an opinion on this. However, just like many other projects in those prodigious years, it would have to wait for better times.

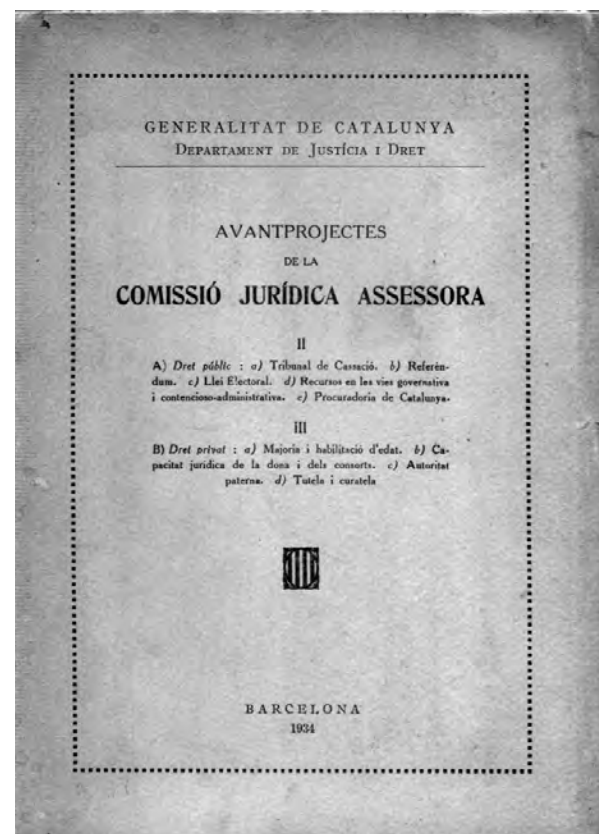

FIGURE 3. The draft bills of the Comissió Jurídica Assessora [Legal Advisory Board], published in two volumes in 1933 and 1934.

In civil law matters, the Parliament approved different laws that were extraordinarily important at the time. They include the Act on Majority and Authorisation of Age, dated 8 January 1934, which set the age of majority at 21, considerably younger than the age of 25 in Roman law and 23 in the CC. The Act on the Legal Capacity of Women and Spouses, dated 19 June 1934, signalled a major milestone in recognition of equality between men and women and was highly advanced for its time compared to other countries. The Act on Intestate Succession, dated 7 July 1936, established an order of succession that especially bore in mind the position of the widowed spouse. On another front, on 11 April 1934 the Parliament approved the Act on Rural Contracts, which addressed the issue of conflicts between the peasants who farmed the land and the landowners and allowed forced acquisition for the former in exchange for an indemnity. Due to its nature as agrarian reform legislation, this law was challenged in the Court of Constitutional Guarantees, the equivalent of the Constitutional Court at the time, which determined that the Generalitat did not have the authority to approve it, given that it was a social matter. Nonetheless, the Generalitat once again approved the law on 14 June 1934. The conflict over this rural contract law was at the root of the Events of 6 October 1934, which led to the declaration of the Catalan State. This, in turn, entailed dismissals and prison sentences for members of the government of the Generalitat and the suspension of the Catalan Statute until the victory of the Front d'Esquerres in February 1936 (Frente Popular in Spain), which stipulated amnesty for the Catalan politicians.⁴¹

The civil law efforts of the republican Generalitat inspired subsequent legislation, both the 1960 Compilation of Special Civil Law of Catalonia and that of the Parliament of the Generalitat Catalonia, which was reinstated in 1977. The Comissió Jurídica Assessora was dissolved via a decree dated 24 August 1936, and other government advisory committees on legal matters were established in its stead.⁴² The Parliament of Catalonia did not approve any acts during the Spanish Civil War, and the equivalent regulations were approved directly by the government of the Generalitat given the exceptional circumstances. Finally, the republican regional institutional system called for the creation of the Generalitat's own court to resolve appeals for cassation in Catalan civil law, along with other matters. This court was called the Tribunal de Cassació of Catalonia and it operated from 1934 until 1938.⁴³

THE 1960 COMPILATION OF SPECIAL CIVIL LAW OF CATALONIA

Once Franco's troops entered Catalan territory via Lleida, the new regime's authorities repealed the 1932 Statute with the Act dated 5 April 1938. This Act regarded the Statute as '*en mala hora concedido por la República*' [granted by the Republic at a low point] and determined that it had ceased being in force since the coup d'état on

17 July 1936. The Act stipulated that the legislative and executive powers befitting it were given back to the State as they were '*en los territorios de derecho común*' [in the Spanish common law territories]. The war did not end in Catalonia until February 1939. In addition to this general 1938 Act, specific legislation for Catalan civil law was approved on 8 September 1939 which sought to rescind all the acts, provisions and doctrines issued by the Parliament of Catalonia and the Tribunal de Cassació.⁴⁴

These two provisions expressed the Civil War victors' goal of eliminating any work by the republican Generalitat and reverting back to the state of affairs prior to the proclamation of the Second Republic and the restoration of the Generalitat. Even though the institutions of the Generalitat remained alive in exile, Catalonia's institutional system established with the 1932 Statute was dismantled. Regarding civil law, the regional legislation had been repealed and the new regime sought to erase the memory of the jurists who had applied it. That meant that the issue of regional civil legal systems was once again in flux and had to be dealt with. In 1946, a Congreso Nacional de Derecho Civil [National Civil Law Conference] was held in Zaragoza, authorised by the Ministry of Justice and organised by the Consejo de Estudios de Derecho Aragonés. The conference's conclusions included drafting 'compilations' of the civil law institutions called '*foral*'. These compilations were supposed to contain the regional civil law systems in force deemed worth conserving and adapt them to the present time. Once the compilations were published, disseminated and studied, the way to proceed towards the approval of what was called the *Código general de derecho civil español* [General Spanish Civil Law Code] would have to be determined.⁴⁵

A commission of Catalan jurists, including notaries, scholars, lawyers and judges, some of whom had actively participated in the defence of Catalan law in the past, was set up in 1948 with the purpose of drafting this Compilation, in accordance with the regulatory provisions approved. The initial work was based on the 1930 draft Annex to the CC, which, in turn, had been based on Duran i Bas's original *Memòria*. The commission came up with an initial preliminary compilation in 1952. This text later underwent a major overhaul to make it more ambitious, giving rise to a new text known as the 1955 Draft Compilation, which was more extensive and comprehensive and regulated the traditional institutions of Catalan civil law in a more modern fashion. This 1955 Draft Compilation was trimmed back as it passed through the State institutions, but it served as the inspiration for laws approved during the democratic period after the reinstatement of self-governance. The notary Ramon M. Roca Sastre (1899-1979), the former magistrate in the Tribunal de Cassació de Catalunya and a member of the republican Generalitat's Comissió Jurídica Assessora, played a very important role in drafting it.⁴⁶

The *Compilación del derecho civil especial de Cataluña* [Compilation of Special Civil Law of Catalonia] was ap-

proved as a State Law on 21 July 1960, a major milestone in contemporary Catalan civil law. This legal system was then compiled in a legal text with articles, that is, a single law drafted in modern language with a structure and systematics on par with the civil codes in comparative law.⁴⁷ The Compilation regulated the core institutions in Catalan law in practice, like the marital property regime, the law of successions and the institutions of patrimonial law. Still, given that it was a special legal system, it was an incomplete, fragmentary legal text and therefore far from the objectives expressed by the Catalan jurists in the past. It was approved within the context of a dictatorship and Catalonia's lack of freedom and self-governance and had a clearly conservative bias from different perspectives. It was conservative in a positive sense in that the compilers sought to conserve the Catalan civil laws they deemed valid, without adding any special innovations. Yet the conservative nature of the Compilation was also reflected specifically in the regulation of family law, which was clearly discriminatory for women and family outside of marriage, in line with the new political regime.

However, the compilers wanted to preserve the idea of Catalan law as a complete legal system, as it had been in the past, to the fullest extent possible. In addition to containing as many institutions as possible, it harnessed two important legal techniques to achieve this. First, it coined the notion of the Catalan legal tradition in article 1, which sought to avoid the indiscriminate application of the CC as suppletive law. It allowed this tradition, embodied in the old laws, customary law and doctrine, to be used to interpret the compiled law.⁴⁸ Secondly, the Compilation used the technique of substitution. Instead of repealing all the preceding laws, it claimed that the compiled laws substituted them; that is, they took their place under the terms of what was called *iuris continuatio*. In practice, however, the old laws were repealed, and traditional suppletive law was, too, but—with their sights set on the future—the technique of substitution was a way of showing that they were not giving up the goal completing Catalan law when it was possible.⁴⁹ The Compilations of Vizcaya and Álava (1959), the Balearic Islands (1961), Galicia (1963), Aragon (1967) and Navarra (1973) were approved around the same time as the Catalan Compilation.

The Compilation was a huge milestone in the application of Catalan law and its study and dissemination in practice.⁵⁰ Within this context, the Duran i Bas Chair devoted to studying Catalan civil law was created at the Universitat de Barcelona in 1962. Likewise, different works on the compiled law began to be published, and it became a topic covered in university classrooms and doctoral theses. One of the many initiatives generated by the Catalan legal system after the approval of the Compilation was the Second Catalan Legal Conference held in the autumn of 1971, in the waning years of the dictatorship, which sought to lay the groundwork for the future development of Catalan law.⁵¹

FIGURE 4. The Second Catalan Legal Conference, held in 1971.

THE REINSTATEMENT OF THE GENERALITAT AND THE EXERCISE OF AUTHORITY IN CIVIL LAW

In September 1977, the State government reinstated the Generalitat de Catalunya, which had been in exile since 1939. The Royal Decree-Law dated 29 September 1977, on the provisional reinstatement of the Generalitat, repealed the law dated 5 April 1938, which had, in turn, repealed the 1932 Statute. With this gesture, the State recognised the institution's historical continuity. On 11 January 1980, a new Statute of Autonomy of Catalonia entered into force, and on 20 March 1980 democratic elections were held for the Parliament of Catalonia. In the interim, the Spanish Constitution had been approved in December 1978. Catalonia once again had its own institutions of self-governance and the power to approve new public and private legislation, through which it could build its institutional system and enact its own policies within the framework of the powers it had been attributed. It should be said that the precise sphere and the delimitation of the powers between the State and the Generalitat have been the core issue in the exercise of self-governance since the reinstatement of the Generalitat, with the decisive position of the Constitutional Court, which had to issue an explicit opinion based on appeals filed by both the State and the Generalitat. In order to further self-governance and establish the precise sphere of their respective powers, a new Statute was approved in 2006.

After the Generalitat was reinstated and the Statute entered into force, Catalan legislation was no longer restricted exclusively to civil law and was able to encompass a wide range of areas. Today, over its more than 45 years of renewed self-governance, the Generalitat has created an important legal corpus, always as an autonomous region that has to respect the State's powers. Civil law is one of the matters whose powers are divided in both the 1978 Spanish Constitution and the 1979 and 2006 Statutes of Autonomy, which provide a continuous link between Catalonia's legal present and past. The 1978 Constitution guarantees the existence of regional civil le-

gal systems, which require ‘preservation, modification and development’ by the autonomous communities with regard to the State’s powers. The goal of unifying State civil law had clearly been set aside. By virtue of the provisions of the Constitution, in the 2006 Statute Catalonia’s power in civil law was limited only by the matters that the Constitution attributes solely to the State under all circumstances.⁵² Furthermore, the power over civil law is not considered merely a matter of self-governance, given that in the 2006 Statute civil law and language are included under the ‘historical rights’ of Catalan self-governance.⁵³

Regarding civil law itself, in 1984 the Generalitat amended the 1960 Compilation to adapt it to the new constitutional system of rights and freedoms, essentially to the principle of equality and non-discrimination. Furthermore, it included the Compilation in the new Catalan legal system with a version in the Catalan language. Once matters considered pressing had been amended, it began to implement a sweeping programme to amend and develop Catalan law to the maximum extent possible,⁵⁴ given that until then it had had to survive within the reductionist concept of being a set of fragmentary or special institutions. However, this action was met with steadfast opposition from the State government.

In the second half of the 1980s and during the ensuing decade, the Parliament of Catalonia approved a large number of civil acts using different regulatory techniques. The first is called the technique of special acts, in which the articles of the Compilation were directly reformed and replaced with others, and acts with their own substance were approved, that is, acts regulating matters that were only mentioned in the Compilation or that were regulated for the first time in Catalan law. Based on this experience, the idea of the sectoral codification of Catalan law began to be implemented. That is, given the major developments, it was deemed useful to compile all the existing Catalan laws into three sectoral codes, one devoted to succession law, another to family law and the last to patrimonial law. The goal with the approval of these sectoral codes was to leave the Compilation devoid of content so that it could finally be fully repealed. Based on these planned codes, in 1991 the Successions Code was approved, a text that had a major impact in practice, given that it contained comprehensive regulations on this civil law matter, which barred the application of the CC in Catalonia, in addition to the use of the symbolic term ‘Code’. In 1998, the Family Code was approved. This new code could not have the same comprehensive scope as the Successions Code, given that there are matters that the Constitution reserves exclusively for the State, such as the forms of marriage. Regarding patrimonial law, despite the approval of different special acts on that matter, ultimately this code was not approved.⁵⁵

The legislative development of civil law has come with a major resumption of publications and studies on Catalan law, including systematic commentaries on the laws,

university textbooks, monographs and articles in scholarly journals, as well as university instruction on Catalan law in the Catalan language. The increase in the courts’ practical application of this body of law is also worth noting, based on both growth in and knowledge of the legal system. The Tribunal Superior de Justícia de Catalunya, the highest court of cassation on Catalan civil law matters established in 1989, has played a crucial role in this practical application.⁵⁶

THE CIVIL CODE OF CATALONIA

The *Jornada cap a un Codi civil de Catalunya* [Workshop Towards a Civil Code of Catalonia] was held in late 1998, organised by the Department of Justice of the Generalitat, which announced the government project to draft a Civil Code of Catalonia.⁵⁷ With this purpose in mind, Act 29/2002, dated 3 December 2002, was passed, called the First Act on the Civil Code of Catalonia (CCCat). The act had two parts, the first one establishing the bases of the programme to codify Catalan law, and the second approving Book One of the CCCat. Regarding the structure and systematics of the CCCat, it stipulated that it was to have six books and would be approved in phases, with the idea of it being an ‘open code’ in which the different books could be approved successively, not via a single regulatory act. To do this, an innovative decimal system was established for the articles. Book One of the CCCat contains the general provisions, with what are known as the preliminary provisions of Catalan civil law, as well as the regulation of the institution of limitation periods. Book One entered into force on 1 January 2004 and was yet another major milestone in Catalan law because of the symbolic fact that it initiated the existence of a Civil Code and established modern, advanced laws on the matters regulated.

This first act of the CCCat was the subject of an appeal from the State government on the grounds of being unconstitutional, as the State denied the possibility that Catalonia’s civil law can be compiled in a regulation that was called and identified as a Civil Code, which, it claimed, was reserved exclusively for the State.⁵⁸ With the change of government after the March 2004 elections, the appeal was withdrawn, making it possible to carry on with the legislative work of the Civil Code. This codifying effort had been undertaken based on the studies written by experts at the Observatori de Dret Privat [Observatory of Private Law], created in 2000, which served as the aegis of the Comissió de Codificació de Catalunya [Catalan Codification Commission]. Fifteen years of prodigious work elapsed from the approval of the act on Book One in 2002 to the approval of Book Six in 2017, during which the act on Book Five on property rights was approved in 2006, the act in Book Three on legal entities and Book Four on succession law were approved in 2008, and the act on Book Two on the persons and family law was approved in 2010.⁵⁹

The CCCat is currently a far-reaching compilation of Catalonia's civil law which regulates most of the matters that should be in a Civil Code, according to the codifying ideal of the liberal era. This major legislative work has minimised but not fully eliminated two serious, constant weaknesses and threats in Catalan law: the issue of suppletive law and opposition from the State. However, despite the structural weaknesses of Catalan law, it is currently widely applied in practice, studied at universities and the subject of major scholarly works and knowledge transfer. The road travelled over these 300 years since the Nueva Planta Decree, including the approval of the CC, has been highly profitable and illustrates the potential of collective efforts undertaken by Catalan society with determination and a high degree of rigour. We have moved from a Catalan law whose existence has long been threatened to a legal system made up of a modern, high-quality Civil Code, the outcome always sought yet not always easy to achieve throughout this entire 300-year period, a feat worthy of celebration.

NOTES AND REFERENCES

- [1] The book of the *Constitutions y altres drets de Cathalunya, compilats en virtut del Capítol de Cort LXXXI de las Corts per la S.C y R. Majestat del Rey Don Philip IV. Nostre Senyor celebradas en la ciutat de Barcelona any M.DC-CII*. En Casa de Joan Pau Martí y Josep Llopis Estampers. Barcelona 1704, had three volumes, the third of which is devoted to superfluous, contrary and corrected provisions, and on the last page, in the section devoted to the prefaces, it includes the *Antequam* and *Cum Dominus* Usatges. The very last phrase in the entire volume encourages the survival of this law over time, connecting the ideas of finish and start, like an eternal loop: '*E los Usatges que mes lo Senyor Comte començen així*'. Regarding the history of this general compilation of Catalan law and the two preceding ones, see Josep M. FONT I RIUS. 'Estudi introductori'. In: *Constitucions de Catalunya. Incunable de 1495*. Generalitat de Catalunya. Barcelona 1988, pp. XI-CXXXVII; Josep M. PONS I GURI. 'Introducció'. In: *Constitutions y altres drets de Catalunya de 1704*. Generalitat de Catalunya. Barcelona 1995, pp. I-XX, both published as part of the *Textos Jurídics Catalans* collection, whose volumes are accessible online on the website of the Department of Justice of the Generalitat.
- [2] JOAN COROMINES. *Diccionari Etimològic i Complementari de la Llengua catalana. Volum I A - BL*. Curial Edicions Catalanes. Barcelona 1988, p. IX.
- [3] In accordance with Chapter 40 of the Corts of Barcelona of 1599, on '*Del Dret que s'ha de seguir en declarar les causes*', which set the system of sources of Catalan law and established that in the absence of Catalan law, Canon and Roman law and the doctrines of the doctors would be applied. The law applied generally in practice was clearly Roman law, and only in certain very specific cases was Canon law applied, even though normatively the latter was preferential over Roman law.
- [4] The bibliography on the history of Catalan law since the Nueva Planta Decree is currently quite extensive. Given the nature and length of this article, only limited, occasional references will be made to it. Likewise, the complete references on the laws and other legal provisions are not exhaustively included. Regarding general works, the following are essential: Guillem M. DE BROCA I MONTAGUT. *Historia del Derecho de Cataluña, especialmente del Civil, y Exposición de las Instituciones del Derecho civil del mismo territorio en relación con el Código civil de España y la Jurisprudencia*. Herederos de Juan Gili, Editores. Barcelona 1918. Anastatic edition from 1985 within the *Textos Jurídics Catalans* collection published by the Generalitat de Catalunya, with an 'Introducció' by Encarna ROCA I TRIAS and an 'Apèndix bibliogràfic complementari' by Antoni MIRAMBELL I ABANCÓ; Joaquim DE CAMPS I ARBOIX. *Historia del Derecho catalán moderno*. Bosch, Casa Editorial. Barcelona 1958; Lluís PUIG FERRIOL and Encarna ROCA TRIAS. *Fundamentos del Derecho Civil de Cataluña. Tomo I. Introducción al Derecho civil de Cataluña*. Bosch, Casa Editorial. Barcelona 1979; Pablo SALVADOR CODERCH. *La Compilación y su historia. Estudios sobre la codificación y la interpretación de las leyes*. Bosch, Casa Editorial. Barcelona 1985; Ferran BADOSA COLL. 'Introducció'. In: *Manual de Dret Civil Català*. Dir. Ferran BADOSA COLL, Coord. Joan MARSAL GUILLAMET. Marcial Pons. Madrid - Barcelona 2003, pp. 15-98; more recently, Lluís PUIG I FERRIOL. *Reflexions amb motiu del cinquantenari de la Compilació del dret civil de Catalunya: 1960-2010*. Generalitat de Catalunya. Barcelona 2010. The following work is essential in understanding the legal system prior to the Nueva Planta Decree: Víctor FERRO I POMÀ. *El Dret Públic Català. Les Institucions a Catalunya fins al Decret de Nova Planta*. Eumo Editorial. Vic 1987; as well as the overview by Santiago SOBREQUÉS I VIDAL. *Història de la producció del dret català fins al Decret de Nova Planta*. Universitat Autònoma de Barcelona - Col·legi Universitari de Girona. Girona 1981; and Josep SERRANO DAURA. 'Estudio introductorio'. In: *Leyes históricas de Cataluña. Vol I*. Agencia Estatal Boletín Oficial del Estado. Madrid 2024, pp. 1-390.
- [5] Cfr. Víctor FERRO I POMÀ. *El Dret Públic Català, op. cit.*, p. 451.
- [6] The Decree was contained in the *Novísima Recopilación de las Leyes de España* from 1805, in Vol. II, Book V on *De las Chancillerías y Audiencias del Reyno: sus ministros y oficiales*, in Section IX on the *Real Audiencia de Cataluña*, dated 16 January 1716, and reference to a prior provision from the preceding 9 October.
- [7] The maintenance of Catalan civil law is considered to originate in the consultations and reports that were made to draft the Nueva Planta Decree, most notably the reports by José Patiño and Francesc Ametller, cfr. Josep M.

- GAY ESCODA. 'La gènesi del Decret de Nova Planta a Catalunya. Edició de la consulta original del "Consejo de Castilla", de 13 de juny de 1715'. *Revista Jurídica de Catalunya* 1982, pp. 7-41 and 261-348.
- [8] Regarding the application of the law by the courts in the eighteenth century, see Santiago ESPIAU ESPIAU and Pere DEL POZO CARRASCOSA. *L'activitat judicial de l'Audiència de Catalunya en matèria civil (1716-1834)*. Generalitat de Catalunya. Barcelona 1996.
- [9] Cfr. Hèctor LÓPEZ BOFILL. *Constitucionalisme a Catalunya. Preludi de modernitat*. Tria Llibres. Barcelona 2009.
- [10] This is clearly reflected in Víctor FERRO I POMÀ. *El Dret Públic Català*, op. cit., p. 450: 'No, les institucions de Catalunya no es neuliren amb el pas del temps ni s'apagaren amb l'absència dels sobirans. Tampoc no s'enrunaren per l'acció de forces internes que les haguessin minades i dutes al col·lapse, sinó que caiguessen derrotades pel pes superior de les armes estrangeres' [No, the institutions of Catalonia did not languish over time, nor were they snuffed out by the absence of sovereigns. Nor were they wrecked by the action of internal forces that undermined them and brought them to the brink of collapse; instead, they fell defeated by the superior weight of foreign weapons.].
- [11] Cfr. Maurici PÉREZ SIMEÓN. 'Censura i autocensura a l'obra de Josep Finestres'. *Ius Fugit 2004-2006*, pp. 77-93, p. 92, for the specific project of writing a history of Catalan law, which was abandoned due to possible retaliation.
- [12] Cfr. Víctor FERRO I POMÀ. *El Dret Públic Català*, op. cit., p. 457, who asks how the conception of law could possibly have changed in such a brief period of time.
- [13] Cfr. Joaquim DE CAMPS I ARBOIX. *Historia del Derecho catalán moderno*. op. cit., p. 29; Lluís PUIG FERRIOL and Encarna ROCA TRIAS. *Fundamentos del Derecho Civil de Cataluña*, op. cit., p. 91.
- [14] About Josep Finestres and the Universitat de Cervera from the legal standpoint, see Maurici PÉREZ SIMEÓN. 'Estudi introductori, traducció, notes i índex'. In: Josep FINESTRES I DE MONSALVO. *Praelectio Cervariensis sive commentarius accademicus ad titulum Pandectarum de vulgari et pupillari substitutione*. Anastatic edition of the text published in Cervera in 1752 as part of the *Textos Jurídics Catalans* collection published by the Generalitat de Catalunya. Barcelona 2005, pp. 17-51; Josep D. GUÀRDIA CANELA. 'Josep Finestres i de Monsalvo i el Dret de Catalunya'. In: *Annals de l'Acadèmia de Jurisprudència i Legislació de Catalunya III* 2014, pp. 77-96.
- [15] This is one of the most interesting aspects from those years from the standpoint of private law; the *Code Napoléon* was even translated into Catalan, although this translation has never been located. It should be borne in mind that this French CC was used as an example for many subsequent European codifications, notably Spain's over the years. On this topic, see Pedro DEL POZO CARRASCOSA. 'La introducción del derecho francés en Cataluña durante la invasión napoleónica'. In: Ed. Johannes-Michael SCHOLZ. *El tercer poder. Hacia una comprensión histórica de la justicia contemporánea en España*. Vittorio Klostermann. Frankfurt am Main 1992, pp. 189-213; Albert LAMARCA I MARQUÈS. 'L'Administració de Justícia a Catalunya durant l'ocupació napoleònica (1808-1814). La traducció al català del *Code*'. *Pedralbes. Revista d'Història Moderna* 1995, pp. 279-307.
- [16] Article 258 of the 1812 Constitution stated: '*El Código civil y criminal y el de comercio serán unos mismos para toda la Monarquía, sin perjuicio de las variaciones, que por particulares circunstancias podrán hacer las Cortes*' [The Civil and criminal code and the commercial code shall be the same for the entire Monarchy, notwithstanding the variations that the Parliament may allow due to particular circumstances]. The same idea had previously been stated in article 96 of the 1808 Bayonne Statute: '*Las Españas y las Indias se gobernarán por un solo Código de las leyes civiles y criminales*' [Spain and its American colonies shall be governed by a single civil and criminal legal code].
- [17] On the procedural law that survived after the Nueva Planta Decree, see Jordi NIEVA FENOLL. 'El procés jurisdiccional català entre 1714 i 1835. Breu ressenya històrica'. *Revista de Dret Històric Català* 2004, pp. 29-89.
- [18] Specifically regarding the 1851 project, see Pablo SALVADOR CODERCH. 'El Proyecto de Código Civil de 1851 y el Derecho civil catalán'. In: ID. *La Compilación y su Historia*, op. cit. pp. 7-133; see, too, Lúdia ARNAU RAVENTÓS. 'El moviment codificador de mitjan segle XIX: la defensa del dret propi des de Barcelona'. *Barcelona Quaderns d'Història* 2004, pp. 203-217.
- [19] Cfr. Antoni MIRAMBELL I ABANCÓ. 'Escoles jurídiques catalanes i codificació', op. cit., p. 72 and forward; Ferran BADOSA COLL. 'Introducció', op. cit., p. 29; Lluís PUIG I FERRIOL. *Reflexions amb motiu del cinquantenari de la Compilació del dret civil de Catalunya: 1960-2010*, op. cit., p. 24.
- [20] This has been explored by scholars like Pere DEL POZO CARRASCOSA. 'L'aplicació del dret civil català a l'Audiència de Barcelona a la segona meitat del segle XIX'. In: *Materials V Jornades de Dret català a Tossa. Cent anys del Codi Civil des de Catalunya*. Ed. CÀTEDRA DE DRET CIVIL CATALÀ 'DURAN I BAS' UNIVERSITAT DE BARCELONA. Promociones Publicaciones Universitarias, Barcelona 1990, pp. 5-45; M. DE BROCÀ, *Historia del Derecho de Cataluña*, op. cit., p. 428; Ferran BADOSA COLL. 'Introducció', op. cit., p. 23. Regarding the 'alcaldes mayores', see Rafael CERRO NARGÁNEZ. 'La nómina de los alcaldes mayores de cataluña (1717-1834)'. *Ius Fugit* 1999-2000, pp. 45-74, p. 46 describes them as follows: '*Los alcaldes mayores eran jueces ordinarios de origen castellano, impuestos por la fuerza, y por lo tanto ajenos a su ordenamiento jurídico-foral*' [The *alcaldes mayores* were ordinary judges from Castile imposed by force and therefore outside their legal-foral system], although in his work he demonstrates that some of them were Catalans educated at the Universitat de Cervera, 'a pesar de la voluntad regia por castellanizar la magistratu-

ra. Pero la distancia, el desconocimiento de la lengua y derecho civil catalán (no abolido) o el escaso salario fueron suficientes incentivos para disuadir a letrados foráneos de servir en varas del país durante mucho tiempo' [despite the royal aim to Castilianise the magistracy. However, distance, lack of knowledge of the Catalan language and civil law (not abolished) and low salaries were enough incentive to dissuade lawyers from elsewhere from serving as judges for much time].

- [21] The 1818 report is transcribed and reproduced in its entirety, along with the others that gave rise to the consultation, in Bienvenido OLIVER. *Estudios históricos sobre el Derecho civil en Cataluña*. Librería Española - Librería El Plus Ultra. Madrid - Barcelona 1867, p. 71; specifically, the lawyers claim the validity of Catalan law: '¿Qué inconvenientes, qué transtornos no resultarían a las familias en la derogación de estas costumbres, conservadas siglos hasta nuestros días! Ellas han sido el origen de nuestras habi-tudes, ellas son obra de la experiencia y de la observancia: ellas son adaptadas al carácter y a la situación del país y han sido hasta ahora el apoyo a la propiedad, la garantía de la paz y la tranquilidad de las familias; dulces objetos que buscan los hombres a la sombra de la legislación' [What inconveniences, what upheaval would come to the families by the repeal of these customs, conserved for centuries until today! They have been the origin of our habits; they are the outcome of experience and observance; they are adapted to the character and situation of the country and until now have been the support for property, the guarantee of peace and families' peace of mind; sweet objects that men seek through legislation] (p. 81). The book also contains the report drawn up by Dr Ramon Llàtzer DE DOU I DE BASSOLS, on suppletive law, which actually states: 'tanta repetición de Constituciones, de práctica de costumbres y de naturales en diferentes leyes, no parece que pueda dejar de obedecerse por la débil razón de que diez, veinte ó treinta Jueces que deben venir de fuera han de instruirse con los libros del país' [so much repetition of Constitutions, of the practice of own and customary law in different laws, cannot cease to be obeyed due to the weak reason that ten, twenty or thirty Judges who come from the outside should study the books of the country] (p. 106).
- [22] It is important to recall that this widespread application of Roman law, along with the unique institutions of Catalan civil law, often occurred similarly in other European territories. One example is Friedrich Carl VON SAVIGNY's 1840 publication of his celebrated eight-volume work *System des heutigen römischen Rechts* [System of Modern Roman Law] applied to the German territories, a work that was widely disseminated and published in a Spanish translation in 1878-1879, with a prologue by Manuel DURAN I BAS.
- [23] For a detailed examination of the issue of 'jutge de fora' and the use of Catalan law in the second half of the nineteenth century, see Pere DEL POZO CARRASCOSA. 'L'aplicació del dret civil català a l'Audiència de Barcelo-na a la segona meitat del segle XIX', *op. cit.*, p. 21 and forward.
- [24] Joan EGEA FERNÁNDEZ and Joan MARSAL GUILLAMET. 'L'aportació dels notaris a la ciència jurídica catalana (se-gles IX a XIX)'. In: FUNDACIÓ NOGUERA. *Actes del I Congrés d'Història del notariat català*. Barcelona 1994, pp. 277-320.
- [25] Pedro Nolasco VIVES Y CEBRIÀ. *Traducción al castellano de los Usages y demás derechos de Cataluña que no están derogados o no son notoriamente inútiles, con indicación del contenido de éstos y de las disposiciones por las que han venido a serlo, ilustrada con notas sacadas de los más clásicos autores del Principado*. Librería de Emilio Font - Librería del Plus Ultra. Madrid - Barcelona 1861, 2nd ana-static edition within the *Textos Jurídics Catalans* collec-tion published by the Generalitat de Catalunya - Parlament de Catalunya. 2nd ed. Barcelona 2010, with an 'Estudi in-troductorio' by Joan EGEA I FERNÁNDEZ, pp. XI-LII, and 'Notes de la segona edició facsimilar' by Ferran BADOSA I COLL, pp. XI-XXIV.
- [26] We should also mention the *Manual del Derecho civil vi-gente en Cataluña* by José Antonio ELIAS and Esteban DE FERRATER, published in 1843. For other subsequent works from the period, see Guillem M. DE BROCA, *Histo-ria del Derecho de Cataluña*, *op. cit.*, p. 459; Joaquim DE CAMPS I ARBOIX. *Historia del Derecho catalán moderno*. *op. cit.*, p. 228.
- [27] Cfr. *Memorial de Greuges de 1760. Projecte de Constitució de l'Estat català de 1883. Memorial de Greuges de 1885. Missatge a la Reina regent de 1888. Bases de Manresa de 1892*. Anastatic edition within the *Textos Jurídics Cata-lans* collection published by the Generalitat de Catalun-ya. Barcelona 1990, with an 'Estudi introductorio' by Josep A. GONZÁLEZ CASANOVA, pp. XI-XL.
- [28] This complex, laborious process has been the subject of many studies; see primarily Juan BARÓ PAZOS. *La codifi-cación del derecho civil en España (1808-1889)*. Editorial de la Universidad de Cantabria. Santander 1993.
- [29] Respect for suppletive laws was crucial for the survival of Catalan law, which could not be understood without it, as graphically explained by Lluís PUIG I FERRIOL. *Reflex-ions amb motiu del cinquantenari de la Compilació del dret civil de Catalunya: 1960-2010*, *op. cit.* On page 22 he says that 'pels juristes catalans, salvar el dret romà era sal-var el dret català' [for the Catalan jurists, saving Roman law was tantamount to saving Catalan law].
- [30] About these and other conflicts, Joaquim DE CAMPS I ARBOIX. *Historia del Derecho catalán moderno*. *op. cit.*, p. 140; Ferran BADOSA COLL. 'Introducció', *op. cit.*, p. 32; Lluís PUIG I FERRIOL. *Reflexions amb motiu del cinquan-tenari de la Compilació del dret civil de Catalunya: 1960-2010*, *op. cit.*, p. 29.
- [31] Lluís PUIG FERRIOL and Encarna ROCA TRIAS. *Funda-mentos del Derecho Civil de Cataluña*, *op. cit.*, p. 80.
- [32] Both Duran i Bas's *Memòria* and the official project of the 1930 Annexe were published in *Projecte d'apèndix i materials precompilatoris del Dret civil de Catalunya*.

- Generalitat de Catalunya. Barcelona 1995, with an 'Estudi introductori' by Antoni MIRAMBELL I ABANCÓ and Pau SALVADOR CODERCH, pp. XI-XXXII.
- [33] MANCOMUNITAT DE CATALUNYA. OFICINA D'ESTUDIS JURÍDICS. *El dret català i la codificació. Report presentat al Consell Permanent de la Mancomunitat de Catalunya*. Impremta de la Casa de la Caritat. Barcelona 1919. See Albert BALCELLS, Enric PUJOL and Jordi SABATER. *La Mancomunitat de Catalunya i l'autonomia*. Proa. Barcelona 1996, p. 484.
- [34] In this sense, there has been mention of a 'Escola jurídica catalana' [Catalan Legal School]; cfr Antoni MIRAMBELL I ABANCÓ. 'Escoles jurídiques catalanes i codificació'. In: *Materials V Jornades de Dret català a Tossa. Cent anys del Codi Civil des de Catalunya*, op. cit., pp. 49-94; Lluís PUIG I FERRIOL. *Reflexions amb motiu del cinquantenari de la Compilació del dret civil de Catalunya: 1960-2010*, op. cit., p. 21.
- [35] Guillem M. DE BROCÀ I MONTAGUT. *Historia del Derecho de Cataluña, especialmente del Civil, y Exposición de las Instituciones del Derecho civil del mismo territorio en relación con el Código civil de España y la Jurisprudencia*. Herederos de Juan Gili, Editores. Barcelona 1918, op. cit.
- [36] Josep PELLA I FORGAS. *Código civil de Cataluña. Exposición del Derecho catalán comparado con el Código civil español*. IV Toms. J. Horta Impresor. Barcelona 1916-1918.
- [37] Antoni BORRELL I SOLER. *Dret civil vigent a Catalunya*. V Volums. Mancomunitat de Catalunya. Oficina d'Estudis Jurídics. Impremta de la Casa de Caritat. Barcelona 1923.
- [38] The talks compiled in the volume *Conferències sobre l'Estatut*. Acadèmia de Jurisprudència i Legislació de Catalunya, Barcelona 1933, were very valuable in terms of the different legal possibilities afforded by the Statute.
- [39] The Board's history was reported in the book by Enric ARGULLOL I MURGADAS, Tomàs FONT I LLOVET, Manuel GERPE LANDÍN, Oriol MIR I PUIGPELAT and Clara VELASCO RICO. *La Comissió Jurídica Assessora de la Generalitat de Catalunya. 75 anys d'història*. Generalitat de Catalunya - Viena Edicions. Barcelona 2011. See, too, Vicenç AGUADO CUDOLÀ. 'La Comissió Jurídica Assessora i l'autonomia de Catalunya durant la Segona República: la creació del sistema polític i institucional d'autogovern'. *Revista Catalana de Dret Públic* 2014, pp. 83-105; Jaume RIBALTA HARO. 'Autonomía y legislación durante la Segunda República en Cataluña. La actividad de la Comissió Jurídica Assessora de la Generalitat Republicana'. In: José M. PÉREZ COLLADOS and Tomàs DE MONTAGUT I ESTRAGUÉS, eds. *Los juristas catalanes y el Estado español*. Cátedra de Cultura Jurídica - Marcial Pons. Madrid - Barcelona 2017, pp. 237-290.
- [40] The different preliminary bills drafted were published in two volumes entitled *Avantprojectes de la Comissió Jurídica Assessora*. Generalitat de Catalunya - Publicacions del Departament de Justícia i Dret. Barcelona 1933 and 1934. A facsimile reproduction was made in 2008 on the seventy-fifth anniversary of the creation of the Committee and the thirtieth since the reinstatement, overseen by the same Comissió Jurídica Assessora.
- [41] Highly illustrative of this are the lawyer Amadeu HURTADO's reflections on his personal experiences. *Quaranta anys d'advocat. Història del meu temps. 1931-1936*. Ariel. Barcelona 1968; and the analysis by Albert BALCELLS. *El problema agrari a Catalunya. La qüestió rabassaire (1890-1936)*. 2nd ed. La Llar del Llibre. Barcelona 1983.
- [42] Cfr. Esther ARROYO I AMAYUELAS and Jaume RIBALTA HARO. 'El dret català en la Guerra civil i la "Comissió Tècnica-Assessora" de la Generalitat de Catalunya'. In: Dir. Ferran BADOSA COLL / Coords. Esperança GINEBRA MOLINS and Elena LAUROBA LACASA, *Estudis de dret català. Llibre homenatge a Antoni Mirambell i Abancó*. Atelier. Barcelona 2022, pp. 83-102.
- [43] The Tribunal de Cassació issued a total of 41 rulings on civil law matters written in Catalan, boasting high technical quality. They were published by Encarna ROCA TRIAS. *El dret català en la jurisprudència*. IV. Anys 1934-1937. Càtedra 'Duran i Bas'. Universitat de Barcelona, 1974; on the Tribunal, see more recently Federico VÁZQUEZ OSUNA. *La justicia durante la Guerra Civil. El Tribunal de Cassació de Catalunya (1934-1939)*. L'Avenç. Barcelona 2009.
- [44] Given that it was deemed that the first act dated 5 April 1938 only referred to the Statute and the administrative system, a new act was needed to complement it in order to explicitly repeal the civil law provisions considered 'far-reaching reforms'. The act stipulated that for Catalonia, would be reinstated 'the existing law in its entirety when the Statute was passed. Furthermore, citations of the rulings of the Tribunal de Cassació were banned and could not be invoked as jurisprudential doctrine in the courts, as if it had never issued rulings.
- [45] For a contemporary Catalan perspective on the Conference, Jorge OLIVAR DAYDÍ, 'El Congreso Nacional de Derecho Civil de Zaragoza'. *Revista Jurídica de Catalunya* November-December 1946, pp. 3-23. See, too, José Maria PASCUAL SERRES. 'Imposibilidad de llegar a la codificación única'. *Revista Jurídica de Catalunya* 1945, pp. 43-80, which includes a text written by 75 Catalan jurists addressed to the Dean of the Col·legi d'Advocats de Barcelona in defence of Catalan law, to be forwarded to the Congress in Zaragoza, which, despite the imminence of the war and repression, stated: '*Por su naturaleza, pues, el Derecho Civil Catalán debe ser respetado en toda su integridad y rechazarse todo intento que pretenda transplantar, extender o restringir sus instituciones, ya que éstas son ajenas a toda idea de intercambio con otras procedentes de los demás derechos civiles hispánicos*' [Due to its nature, therefore, Catalan Civil Law should be respected in its entirety, and any attempt to transplant, extend or restrict its institutions should be rejected, given that they fall outside any idea of exchange with others coming from other Spanish civil laws] (p. 81).
- [46] Of the many texts devoted to the figure of Roca Sastre, we should mention the profile written about him by Josep

- PLA. 'El notari Ramon M. Roca i Sastre i la Compilació del Dret (1899)'. In: *Homenots. Segona sèrie. Obra Completa. Vol XVI*. Editorial Destino. Barcelona 1981, pp. 405-436. The text of the 1955 Compilation project was published in 1956 in the *Revista Jurídica de Catalunya*, and its precepts were mentioned in rulings handed down by the Supreme Court even before it was approved. It has also been reproduced in *Projecte d'apèndix i materials precompilatoris del Dret civil de Catalunya*. Anastatic edition within the *Textos Jurídics Catalans* collection published by the Generalitat de Catalunya. Barcelona 1995, with an 'Estudi introductor' by Antoni MIRAMBELL I ABANCÓ and Pau SALVADOR CODERCH, pp. XI-XXXII.
- [47] See an overview on the fiftieth anniversary of its approval, Juan José LÓPEZ BURNIOL. 'L'impuls polític de la Compilació'. In: Col·legi de Notaris de Catalunya (Ed.). *La Compilació del dret civil de Catalunya. 50è aniversari*. Marcial Pons. Madrid - Barcelona - Buenos Aires 2012, pp. 25-43; Robert FOLLIA CAMPS. 'Significat i importància de la Compilació'. *Ibid*, pp. 183-199; Esteve BOSCH CAPDEVILA. 'La Compilación del Derecho civil especial de Cataluña: génesis, significado y ¿defunción?'. *Ius Fugit* 2009-2010, pp. 181-196.
- [48] On this notion, see the different studies compiled in the volume by Pablo SALVADOR CODERCH. *La Compilación y su Historia, op. cit.*; more recently, Albert LAMARCA I MARQUÈS. 'Comentari a l'art. 111-2 (Interpretació i integració)'. In: Eds. Albert LAMARCA I MARQUÈS and Antoni VAQUER ALOY. *Comentari al Llibre primer del Codi Civil de Catalunya*. Atelier. Barcelona 2012, pp. 47-72.
- [49] The studies of the Compilation by the jurists who participated in developing it and their contemporaries are interesting, such as those contained in ACADEMIA DE JURISPRUDENCIA Y LEGISLACIÓN DE BARCELONA. *Comentarios a la Compilación del Derecho civil especial de Cataluña*. Casacuberta. Barcelona 1961, and especially, Ramon M. ROCA SASTRE, *Estudios de Derecho civil especial de Cataluña*. Bosch. Barcelona 1983.
- [50] On the occasion of the fiftieth anniversary of the approval of the Compilation, scholarly and commemorative events were held, and studies assessing what it meant at the time were published, such as Carles E. FLORENSA TOMÀS (Dir.), and Josep M. FONTANELLES MORELL (Coord.). *La codificación del Derecho civil de Cataluña. Estudios con ocasión del cincuentenario de la Compilación*. Marcial Pons. Madrid - Barcelona - Buenos Aires 2011; Sergio LLEBARÍA SAMPER (Coord.). *Un codi per al dret civil de Catalunya: idealisme o pragmatisme? Estudis en commemoració del 50è aniversari de la Compilació*. José M. Bosch Editor - ESADE. Barcelona 2011; COL·LEGI DE NOTARIS DE CATALUNYA (Ed.). *La Compilació del dret civil de Catalunya. 50è aniversari*. Marcial Pons. Madrid - Barcelona - Buenos Aires 2012. Likewise, a monographic issue was published of the *Revista Jurídica de Catalunya* in April 2010, and in 2010 the *Revista de Dret Històric Català* also published the lectures held by Societat Catalana d'Estudis Jurídics, an affiliate of the Institut d'Estudis Catalans, on the occasion of the fiftieth anniversary of the Compilation.
- [51] The different talks and materials from the conference were published in the voluminous *Llibre del II Congrés Jurídic català*. Fundació Congrés Jurídic Català. Barcelona 1972.
- [52] The scope of this power has been a controversial issue and has led to different clashing stances described as autonomist, foralist and centralist, according to their conception of this power. The second, or foralist, position has won out in the jurisprudence of the Constitutional Court with the theory of 'connected institutions' fleshed out in rulings 88/1993 and 156/1993, which has validated the regulations on civil law approved by the autonomous communities, with specific exceptions. This issue has generated a vast trove of literature, specifically on these last rulings and the doctrine established: Ferran BADOSA COLL. 'La recent jurisprudència constitucional sobre les competències de les comunitats autònomes en dret civil'. *Iuris. Quaderns de Política* 1994, pp. 11-36; Jesús DELGADO ECHEVERRÍA, 'Doctrina reciente del Tribunal Constitucional sobre la competencia legislativa de las comunidades autónomas en materia de derecho civil'. *Ibid* pp. 37-76; Rodrigo BERCOVITZ RODRÍGUEZ-CANO, 'Competencias del Estado y de las comunidades autónomas en materia de legislación civil'. *Ibid*, pp. 77-110. However, neither the State's opposition nor the CC's jurisprudence have substantially hindered the Generalitat's development of Catalan civil law, despite the fact that specific articles have been declared unconstitutional. The Constitutional Court has claimed that the Constitution indisputably guarantees what it calls 'civil forality', that is, the existence of the civil laws of the autonomous regions. The Court has also ruled on the scope of Catalonia's power in ruling 31/2010 on the 2006 Statute, as discussed in many publications, such as Ferran BADOSA COLL, Joan EGEA FERNÁNDEZ and Encarna ROCA TRIAS in the monographic issue of the *Revista Catalana de Dret Públic* 2010, pp. 330-348. The most complex matter to disentangle is the statement in article 149.1.8 of the Spanish Constitution on the 'bases of contractual obligations', given that it appeared in article 15 of the 1931 Constitution. The Constitutional Court ruled on this last power in ruling 132/2019, which is extremely important because it mostly validates the constitutionality of Book Six of the Civil Code of Catalonia on obligations and contracts.
- [53] Article 5 of the 2006 Statute of Autonomy of Catalonia recognises what are called 'historical rights' with the claim that Catalonia's self-governance was also based on historical laws of the Catalan people, its ages-old institutions and the Catalan legal tradition. It also acknowledges that the Generalitat has a unique position in relation to civil law and the language, among other matters.
- [54] When defining this purpose, we should also mention the importance of the symposium held in 1985, published as the *Simposi de Dret Civil de Catalunya. XXV anys de la Compilació*. Generalitat de Catalunya. Barcelona 1989.

- [55] For a chronicle of this evolution, see Josep Maria PUIG SALELLAS. 'El desenvolupament de la competència legislativa en matèria civil'. In: Ed. Universitat de Girona. *L'exercici de les competències sobre dret civil de Catalunya. Materials de les Onzenes Jornades de Dret Català a Tossa*. Tirant lo Blanch. Valencia 2002, pp. 15-54.
- [56] To learn more about the evolution of Catalan law since the reinstatement of the Generalitat, one important source is the *Materials* from the *Jornades de Dret català a Tossa de Mar*, which are organised by the Institut de Dret Privat Europeu i Comparat of the Universitat de Girona and have been published nonstop from the third edition in 1984 to the latest one in 2023, with a volume devoted to *L'aplicació judicial del Codi Civil de Catalunya*. Girona. Documenta Universitaria 2023.
- [57] The talks were published in the book *Jornades cap a un Codi civil de Catalunya*. Generalitat de Catalunya. Barcelona 2000.
- [58] Cfr. Joan EGEA FERNÁNDEZ. 'Codificació civil i competència legislativa de la Generalitat de Catalunya'. *In-Dret* 4/2003; Ferran BADOSA COLL. 'Una anàlisi de l'ordenament civil català. El recurs d'inconstitucionalitat núm. 2099-2003 contra la Llei 29/2002, del 30-XII, Primera Llei del Codi civil de Catalunya'. In: CONSELL CONSULTIU DE LA GENERALITAT DE CATALUNYA I CONSELL DE L'ADVOCACIA CATALANA. *Autonomia i Dret: II Jornada*. Barcelona 2005, pp. 21-62.
- [59] Within the extensive bibliography on the Catalan codification process, see Santiago ESPIAU ESPIAU, 'La codificación del Derecho civil catalán en el proceso de unificación del derecho europeo'. *Derecho privado y Constitución* 2000, pp. 63-128; Miquel MARTÍN CASALS. 'El Codi civil de Catalunya en la cruïlla del dret privat europeu'. *Revista Jurídica de Catalunya* 2002, pp. 633-662; Lluís JOU I MIRABENT. 'El dret català: entre la Compilació i el Codi'. *Revista de Catalunya* 196/2004, pp. 32-61; Antoni VAQUER ALOY. 'El derecho catalán: presente y futuro'. *Revista Jurídica de Navarra* 2008, pp. 69-108; Esther ARROYO I AMAYUELAS. 'Civil Law in Spain is Plural, as Are Its National Civil Codes'. In: *The Making of the Civil Codes. A Twenty-First Century Perspective*, Eds. Michele GRAZIADEI and Lihong ZHANG Springer. Singapore 2023, pp. 31-49; ID. 'Competència autonòmica, competència entre ordenaments jurídics i codificació del dret civil català: un balanç'. *Revista de Dret Històric Catalana* 2010, pp. 167-213. To learn more about the Catalan civil law currently in force, a crucial publication is Joan EGEA FERNÁNDEZ, Josep FERRER RIBA and Esther FARNÓS AMORÓS (Eds.). *Codi civil de Catalunya i legislació complementària*. 17th ed. Atelier. Barcelona 2021.

BIOGRAPHICAL NOTE

Albert Lamarca i Marquès (Barcelona, 1969) is a professor of Civil Law at the Universitat Pompeu Fabra and member of the Institut d'Estudis Catalans (Philosophy and Social Sciences Section). He holds a PhD in Law from the Università di Bologna and a Degree in Law and in Geography and History from the Universitat de Barcelona. He is the author of more than hundred scholarly publications on legal topics. He has been a member of the Comissió de Codificació de Catalunya [Codification Commission of Catalonia] and the Observatori de Dret Privat [Private Law Observatory], within which he has participated actively in the pre-legislative work to develop the different books of the Civil Code of Catalonia. He has contributed to the development and application of Catalan law through studies, systematic commentaries, presentations at conferences and workshops and post-graduate education, as well as through legal research and teaching law in the Catalan language. He is a member of the Comissió Jurídica Assessora [Legal Advisory Committee] of the Generalitat de Catalunya and has served as its president. His main lines of research are general civil law, the law of the person and the family, the law of obligations and contracts and the law of successions.

The art of Noucentisme

Francesc Fontbona*
Institut d'Estudis Catalans

Received 27 October 2024 · Accepted 30 November 2024

ABSTRACT

Noucentisme was the name given to the hegemonic cultural trend in Catalonia in the early twentieth century. Although initially the main feature of its artistic version was its aim to represent the new century (called the *Nou-cents* in Catalan), it soon came to be characterised by its advocacy of the Mediterraneanist European tradition (Greco-Latin classicism, Italian Renaissance, etc.), in contrast to the Central European styles that were preponderant at the time, like symbolism and impressionism, which were considered alien. *Noucentista* art gained particular prominence when it was adopted by a new political generation which succeeded in the elections for the first time by waving the banner of Catalanism; they eventually became a veritable governing alternative that was extraordinarily active in the Catalan government, uniquely via the Mancomunitat de Catalunya, which governed the country's public life within the constraints allowed by Spain's constitutional framework.

KEYWORDS: Noucentisme, Mediterraneanism, classicism, Catalanism, fine arts, Catalan art.

In the transition from the nineteenth to the twentieth centuries, the hegemonic style of art—and culture in general—in Catalonia was Modernisme¹ (analogous to Art Nouveau). As it began to wane as a hegemonic movement, a new tendency in a clearly different vein called Noucentisme started to claim that role.²

The immediate heirs of Modernisme had an enormous potential to forge pathways that could be more than just echoes of European modernity, as proposed by the Modernists, and make their own original contributions. They included painters like Joaquim Mir, Isidre Nonell, Ricard Canals, Ramon Pichot, Joaquim Sunyer, Marià Pidelaserra and a very young Pablo Picasso, as well as sculptors like Pau Gargallo (1881-1934) and Emili Fontbona (1879-1938).³ However, they failed to find fertile ground for professional success.⁴ Mir spent some time under psychiatric surveillance, Nonell died young, Pidelaserra became disenchanted and temporarily retired, Fontbona went mad and Pichot, Picasso and Gargallo chose to live in Paris. Even though they had tried to organise themselves in Spain—the most visible attempt was the joint exhibition they held at the Sala Parés in April 1905⁵—their works never became collective in nature. Gargallo was unique, given that he combined dynamic, perfect classicist Noucentisme with an avant-gardism that would allow him to make an international name for himself.⁶

Noucentisme was not a concept created by historiography but is a name that became widespread at the time. Some of those postmodernists, especially Sunyer, and Gargallo to some extent, ended up becoming prominent names in Noucentisme, but most of the participants in this movement were new. The genealogy of this name comes from the essayist Eugeni d'Ors,⁷ who in 1906 heralded a new turn in Catalan culture—even before it happened—and gave it this name without any other special quality—at least at first—than simply designating a wished-for new Catalan culture befitting the new century, the '*nou-cents*' or twentieth century. Therefore, the main goal was to bury the nineteenth century, even though it had closed with such an extraordinary, fertile phenomenon as Modernisme.

It is worth noting that over the years the name Noucentisme ended up taking on a unique meaning of its own, closely related to Mediterraneanist classicism; however, when Ors invented the word, it lacked a given artistic style and would continue to for several years, simply because at that time Ors was more interested in underscoring the existence of a new cultural movement, the one he felt called to lead, than defining its specific aesthetic content. Thus, under the pseudonym of Xènius, which garnered him success, Ors began to hand out 'noucentista' credentials from his daily tribunal, his 'Glosari' column in the newspaper *La Veu de Catalunya*, which had become an extraordinarily influential medium, at least

* Contact address: francesc@francescfontbona.cat

among educated Catalanists. If we look at the artists whom Xènius officially ‘anointed’, we find creators without especially obvious aesthetic affinities. The first one was the sculptor, illustrator and engraver Ismael Smith (1886-1972),⁸ who made very peculiar art which mixed remnants of the Decadent movement with an expressiveness that could at times become grotesque and even sarcastic. He was followed by Feliu Elias (1878-1948),⁹ a well-rounded figure: painter, caricaturist, critic and art historian. Ors held up both of them as pioneers in *noucentista* art, but Smith ended up moving to the United States and Elias’s friendship with Ors ended. Other artists were also ‘anointed’ shortly thereafter: Josep Maria Sert (1907) and Oleguer Junyent (1908), two invaluable painters and decorators who nonetheless had very little in common with either each other or what was later described as Noucentisme.

Pere Torné Esquius (1879-1936)¹⁰ and Josep Clarà were closer to what became the *noucentista* canon. The former’s drawings—as well as his paintings—could be seen as a clear, neat paean to domestic intimism, especially through the illustrations in his book *Els dolços indrets de Catalunya* (1910), while the latter became the most successful Catalan sculptor of his generation—in Paris, however—with a classicism comparable to what prevailed at the heart of the movement. However, Ors ‘anointed’ him on equal footing with his brother Joan, a fellow sculptor, who practised an anecdotalism always focused on children’s figures, which hardly fit with the more widespread idea of Noucentisme.

Joaquim Torres-Garcia (1874-1949), an artist born in Uruguay whose father was from Mataró and who had lived in Catalonia since his adolescence, was fully a part of the Catalan art milieu of that period. He had had a brief Modernist phase in his youth, but he may have been the first to turn towards another trend which would end up becoming predominant later. Torres contributed a very modern version of classicism, filtered through a synthetic taste, as was common in the most recent French art at the time. And Torres’ personal classicism was first expressed as early as July 1901 on the cover of *Pèl & Ploma*: a landscape by the sea in pale tones, with a classical temple in the middle ground and a female figure semi-clad in a blue tunic in the foreground next to a fountain, left unequivocal proof that the style that would be called *noucentista* one decade later already existed back then, unnamed, even though it was in Torres’ personal work.

And that was no coincidence, given that in April 1907, Torres himself published a theoretical article¹¹ in the journal *Empori* entitled ‘La nostra ordinació i el nostre camí’, which challenged Catalan artists to turn towards the Mediterranean tradition—specifically the Greek, Latin and Italian Mediterranean—and avoid the French impressionism, the English pre-Raphaelites and German symbolism that had been fashionable in Catalonia until then. While a few months earlier Ors had striven to create a label for the country’s new art—the new culture—it was

not he but Torres-Garcia who precisely stated the nature of the content of what was supposed to be the new Catalan art: a nature that was rooted in Mediterranean classicism, although it aimed to revive not a new Enlightenment-era neoclassicism but a style imbued in that yet falling within the most recent post-impressionistic tradition.¹² In fact, even though there is no proof that they were in direct contact, Torres-Garcia was conceptually very akin to Aristide Maillol, the artist from Catalunya del Nord (southern France) who was associated with the Nabis and would soon become one of the great twentieth-century European sculptors.

Without causing such a stir, Francesc d’Assís Galí (1880-1965) founded a private art school in Barcelona in 1906 which was attended by different artists who over the years would become the main proponents of Noucentisme, as well as the subsequent generation. Noucentisme was a movement with powerful leaders, and Galí was one of them, even though his highly personal creative work was somewhat eclipsed by his subsequent role at the Directorate General of Fine Arts of the Spanish Republic during the Civil War.¹³

Another leader was the architect Josep Pijoan (1879-1963), the secretary general of the Institut d’Estudis Catalans, which had recently been founded in 1907 on his initiative. Pijoan was a key figure in showcasing Catalonia’s artistic heritage. In 1908, he anonymously published the first volume of *Les pintures murals catalanes*, which showcased the Romanesque murals that served as the foundation for a broad Catalan artistic tradition but had gone largely unnoticed until then. In fact, those murals became the embryo of the future Museu d’Art de Catalunya. Pijoan ended up forging an international career as an art historian much more than as an architect, but personal circumstances soon kept him away from the country, and his presence in the development of Noucentisme—and the IEC that he created—tapered off, even though he never lost touch with important figures in Catalan culture.¹⁴

The political backdrop always matters. It was the time of Solidaritat Catalana (1907), a disparate union of Catalan forces assembled in reaction to the Law on Jurisdictions enacted by the Spanish government to support the military’s attack on the newsrooms of *¡Cu-Cut!* and *La Veu de Catalunya*, instead of punishing it. They had been destroyed because a joke by Joan Junceda making light fun of the army was published in the satirical magazine. Interestingly, Junceda was the son of a military man. However, the members of Solidaritat Catalana were so politically disparate that the alliance lasted too briefly to wage a long, effective political defence of Catalonia’s interests.

One of the most militant Noucentistes from rather early on was the sculptor Esteve Monegal (1888-1970).¹⁵ He drew the cover of two emblematic poetry books in the new movement: the *II llibre de sonets* by Josep Carner (1907) and *La muntanya d’amethistes* by Guerau de Liost (1908). However, neither of the two designs have anything to do with the style that would later be considered typically *nou-*

centista: they were drawings that fit more with the style of Ismael Smith, with whom Monegal had worked at the women's magazine *Or i grana* (1906-1907).¹⁶

And the times were still tumultuous: the summer of 1909 witnessed what became known as Barcelona's Tragic Week, a grassroots insurrection incited by a protest against the mobilisation of young men to fight in Morocco, one of the most drawn-out and unpopular colonial conflicts in Spain. The protest led to fires set at many convents, and politically it created a division among the Catalanists themselves: some were in favour of harsh punishment against the insurrectionists, while others tried to explain their underlying motives.

Ors himself (AKA Xènius), who remained the official arbiter of his invention, Noucentisme, not only continued to pontificate in his 'Glosari' but also took advantage of advertisements from Joaquim Horta's small printing press to create what would become a kind of collective manifesto in the guise of a thorough book which he called the *Almanach dels Noucentistes* (1911). Those who participated in it, both writers and artists, as well as a few others from other fields, created a precise roster of what Ors interpreted that the concept represented five years after he created it. Here we can see that Ors, still quite eclectic, not only included Smith, who had been his first choice, but also included some of the artists who would become emblems of the movement in the future: Josep Clarà and Torné Esquius again, along with Xavier Nogués, Josep Aragay (1889-1973) (who was the artistic director),¹⁷ Pau Gargallo, Josep Pijoan and Joaquim Torres-Garcia. But what is surprising in retrospect is that the roster also included essential post-modernist names, like Nonell and Mir, as well as the more accommodating Canals, who later veered towards a classicist canon compatible with the new and definitive image of Noucentisme. Indeed, the movement was reinforced by the Greek art found in the excavations in Empúries,¹⁸ part of Prat de la Riba's cultural policy. Indeed, Prat was the politician who had pub-

lished the booklet *La nacionalitat catalana* in 1906—which would become a kind of catechism of Catalanism—and now presided over the Diputació de Barcelona on behalf of the Lliga Regionalista. However, the *Almanach* also included Picasso, six years after he had moved from Barcelona to Paris; Picasso was a cubist by that time, but Ors chose a subtle drypoint from his Rose period to represent the artist.¹⁹

We find the same formal hotchpotch at the start of the group Les Arts i els Artistes, founded in 1910, which aimed to be a platform for disseminating artistic, literary and musical Noucentisme that lasted until the Civil War. The embryo had been hosted by the gallery owner Santiago Segura in his Fayans Català workshop; indeed, Segura played a key role in the inception and development of Noucentisme in art.²⁰ Soon it only included fine artists. Presided over by Canals, who was the most international of the group as the painter of Paris's Durand-Ruel Gallery, Les Arts i els Artistes initially included the painters Feliu Elias, Nonell, Joan Colom and Iu Pascual and the sculptors Gargallo, Smith and the brothers Miquel and Lluçia Oslé.

The opening exhibition included yet other notable names, like Mir, Nogués and Clarà, as well as Enric Casanovas, Pere Ysern, Alexandre de Cabanyes, Sebastià Juñer Vidal, Francesc Labarta, Nicolau Raurich, Martínez Padilla, Manuel Ainaud and the sculptor Borrell Nicolau. The only possible conclusion is that postmodernism fit comfortably under the aegis of Noucentisme. And most of this mixed group were assembled in the benchmark art collection of the period: the one owned by Lluís Plandiura (1882-1956), who *de facto* set the canon of the leading artistic generation in the 1920s and 1930s.²¹ The favourite artists of Plandiura, a powerful businessman and former disciple at the Acadèmia Galí, did not represent all Catalan art at the time but essentially Les Arts i els Artistes, some members more than others, but ultimately those who came to be the most representative of Catalan art. This phenomenon seems inexplicable now, given that the most international Catalan artists who ended up being the avant-gardes, Joan Miró and Salvador Dalí—the latter who, incidentally, was a *noucentista* when he was young—were surprisingly left outside the canon and would not garner success at home until well into the post-war years.

Therefore, Noucentisme was never a monolithic style. We have discussed its inception, but even within the hegemonic faction, the one not clearly descended from postmodernism, there were two families: the idealists and the critics, which also somewhat corresponded to political alliances. The idealists were mostly with the Lliga Regionalista—even though many ended up turning to Acció Catalana—while the critics were further left, ranging from *El Poble Català* to non-Lerrouxian republicanism. Naturally, this split was not an exact science, but it can help to schematise and clarify the two families.

Joan Colom (1879-1964), who had gotten his start with Nonell, ended up becoming quite prominent, but he only occasionally fit in within mature Noucentisme. Francesc

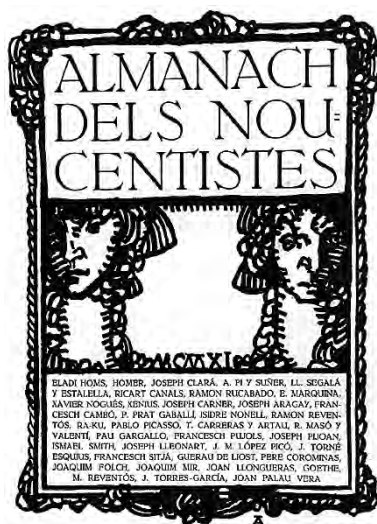

FIGURE 1. Inside front cover of the *Almanach dels Noucentistes* (1911).

Labarta (1883-1963), who seemed like constant presence in the artistic hotspots of the era, became a dandy caricaturist—signing his works Lata—and quite a solid painter, but he never fully partook of *noucentista* classicism.²² However, as a highly respected educator, he influenced many members of the movement's second generation. Iu Pascual (1883-1949) was also an important figure in the world of Les Arts i els Artistes,²³ but he practised a kind of landscape painting that had little to do with the stereotypical Noucentisme. Manuel Humbert (1890-1975) was also a common figure in all things *noucentista* but often went to Paris, where he was a friend and subject of Modigliani.²⁴ Ignasi Mallol (1892-1940), a bit younger, was the author of wonderful *noucentista* murals at the Banc de Valls (1920), which were warmly praised by Ors, but as an easel painter he preferred impressionist landscapes.²⁵

Such a dense, powerful figure as Ors, who worked to support Prat de la Riba's project while he was in Catalonia, was counterbalanced on the other side of Noucentisme by Feliu Elias, who was as influential and solid as Ors but much more realistic. At first they were on the same side. In fact, when a compilation of the first series of Xènius's *Glosari* was published (1907), the cover and title page of the book, which became a sort of magical breviary, were drawings signed by Apa, Elias's pseudonym when he worked as an artist. But Elias launched an ambitious project, the satirical magazine *Papitu* (des 1908),²⁶ which had an enormous influence on Catalan society with its ironic but not banal perspective. He also worked with illustrators who sided with the more conservative faction of society, represented by the humour magazine *¡Cu-Cut!*, which was controlled by the Lliga Regionalista party. The tone of *Papitu* soon bothered the Lliga and a schism was imposed: contributors to one magazine could not contribute to the other, which had many effects, including outright antagonism between Xènius and Apa. However, this did not stop Xènius's *Glosari* from continuing to use the cover that Apa had designed back when they were friends at least seven more years.

Politically, the rupture was wholesale, but socially, given that the two factions more or less addressed the same social world, albeit with their own nuances, they had to coexist. Therefore, we can say that that nebulous cultural entity called Noucentisme continued to exist with two souls: the one we could call idealistic and the one that was more critical.

Despite the defection of Ors and his gang, some of whom had initially contributed to *Papitu*, the magazine carried on and went through a fertile period, albeit clearly outside of institutional Noucentisme. First Apa had to fill many holes because some of his contributors pulled out, but he found strong support among young artists like the illustrators Labarta, Junoy and Humbert. They were joined by an unexpected reinforcement from Paris, the Madrid-based artist Juan Gris, who would later become a prominent name in international cubism and who left *Papitu* a dense collection of visual jokes brimming with per-

sonality, with no traces of cubism but without any signs of Noucentisme either. Nonell tentatively joined the team, as Nogués and Pidelaserra did later on.

Josep M. Junoy (1887-1955) was a peculiar figure: while he identified with Noucentisme at first, he soon turned towards and enthusiastically joined the avant-garde. However, despite his initial work as an illustrator, he became much better known as a poet and cultural activist.²⁷ Other popular illustrators were also loosely identified with Noucentisme, yet at a greater distance, such as Joan D'Ivori (1890-1947)²⁸ and Lola Anglada (1892-1984).²⁹

In parallel, what we could call the official line of *noucentista* art was not represented by *¡Cu-Cut!*, even though it was an instrument of the Lliga, given that it sought contact with a low-brow audience, and its caricaturists—Gaietà Cornet, Joan Llaverias and Joan Junceda—did not have much to do with the streamlined classicism that came to be defined as the mature Noucentisme style.

Noucentisme's definitive shift from an indeterminate new art to a very specific form of Mediterraneanist art came in 1911, shortly after the appearance of the *Almanach*. Nonell died unexpectedly in February of that year; beyond any stylistic considerations, he was the mature Catalan painter with the greatest ability to lead. When the *Almanach* was publicly launched, Nonell was left an empty seat as a sign of mourning, and that vacuum signalled a turning point. Perhaps nobody was aware of it at the time, but the absence of that highly personal painter, who had finally managed to win over the public recently at an exhibition at Fayans Català, was soon tacitly replaced by a painter who would also hold an exhibition at the same gallery that spring.

His 'successor' was Joaquim Sunyer (1874-1956), a painter from Sitges who had started out closer to a group called Colla del Safrà, like Mir, Nonell, Canals and Pichot, but who had spent around fifteen years in Paris and had few ties with the Catalan world. He had earned some degree of status, like the postimpressionists and Steinlen. Now he reappeared in Catalonia, and his re-encounter with the Mediterranean changed his style. He displayed paintings at Fayans, especially landscapes constructed similarly to Cézanne's yet with an expected simplicity. It seemed he might have been heeding Torres-Garcia's Mediterraneanist call, but in fact he was only capturing a collective zeitgeist. The fact was that he had such a huge impact that even such a 'modernist' figure as Miquel Utrillo 'conspired' to get the top intellectual figure in the country, Joan Maragall, the poet and essayist at the peak of his prestige and authority, to write an article enshrining Sunyer in the magazine *Museum*. Things were going so well that far before he was a household name, the emerging political leader of Catalanism, Francesc Cambó, wanted to buy Sunyer's painting that Maragall had praised the most fervently, *Pastoral* (now in the Maragall Archive, overseen by the Biblioteca de Catalunya).

And that was not merely a personal triumph of Sunyer, who curiously had not appeared in the *Almanach dels*

FIGURE 2. *The Goddess* (1928) is an iconic marble sculpture of a female figure carved by Josep Clarà. Clarà Bequest to the Barcelona City Council, 1969; on long-term loan to the Museu Nacional d'Art de Catalunya, 1992.

Noucentistes, but the embodiment of Mediterraneanism as a totemic style in the new Catalonia, and therefore the one that finally gave a specific entity to that Noucentisme that Xènius had been promoting, which had spent five years wandering aimlessly in the wilderness.³⁰ It had gone from a serious postimpressionism akin to Van Gogh—for example—to a style clearly marked by Cézanne.

Sunyer was not the only name to be enshrined at that time. Josep Clarà (1878-1958) participated in the great International Art Exhibition of Barcelona in 1911, and his extensive contributions based on figures boasting a vibrant classicism fuelled the sense among the influential cultural sectors that he should earn the top accolades at the event. When the jury failed to award him the top prize, a major homage was organised to encourage him, in which Maragall, once again backing the nascent Noucentisme, paid tribute to the sculptor, this time with a poem written for the occasion.³¹

At that same exhibition, Torres-Garcia presented a large oil painting depicting *Philosophy Presented by Pallas in Parnassus as the Eleventh Muse*. This piece would end up in the library of the Institut d'Estudis Catalans, the prime instrument for high-brow culture, which Prat de la Riba's policy had imagined as a fundamental structure in the dreamt-of organisation to make Catalonia a stable, serious nation. In that work, Torres applied the same style he had shown in *Pèl & Ploma* at the beginning of the century without too many variations, back when Noucentisme was not yet either a name or a project.

Back at Fayans in the autumn, another sculptor, Enric Casanovas (1882-1948),³² also garnered notice with sculptures carved with an extraordinarily simple classicism, which were quite different from the more or less Rodin-esque figures that he had once shown at Els Quatre Gats. He had not been cited in the *Almanach* either, but he was a member of Les Arts i els Artistes, and that exhibition at Fayans would be repeated the next year and in 1914. He thus became the prototype of the *noucentista* artist, given that

the more solemn Clarà, who enjoyed high status in Paris, only vaguely dabbled in Catalonia's artistic battles. Classicism even informed the work of Catalans who did not move in *noucentista* circles, like Julio Antonio (1889-1919), a vigorous sculptor from Móra d'Ebre working in Madrid.

However, the most representative paintings of Noucentisme, besides Torres-Garcia's murals in the Palau de la Generalitat, were made by Xavier Nogués (1873-1941). The first ones were in the cellar of the Galeries Laietanes, the art galleries that succeeded Fayans Català, where in 1915 he made tempera murals in bluish tones that endowed the walls with the acerbic yet light-hearted humour that had enshrined the artist as an illustrator in the satirical press and as an etcher, a speciality in which he was a master. That work, located in one of the sites that was closely associated with Les Arts i els Artistes, gave Nogués even more visibility than he already had. The humorous tone was far from his colleagues' idealism, but it also gave Noucentisme a sarcastic dimension that somehow saved the movement from appearing overly cloying. Most of these murals ended up at the Museu Nacional d'Art de Catalunya.³³ A touch of malice was healthy in the artistic version of Noucentisme, the movement that conveyed the voluntarism of Prat de la Riba's project. Nogués was still making a series of drawings for *Revista Nova* that he called *La Catalunya pintoresca*, a delightfully satirical vision of Catalonia that was later compiled in a volume in 1919. In parallel, in 1916 he started another of his most ambitious projects: the murals for the house of Lluís Plandiura, the collector who somehow dictated the artistic laws in that generation. However, irony was absent from this project: he devoted the series to depicting the stories told in Catalan folk songs with the circumspect, ponderous tone that Torres and the young Obiols had used.

Another member of Les Arts i els Artistes—and a sporadic member of Els Evolucionistes—was Jaume Guardia (1875-1935).³⁴ He practised a typical Noucentisme but had little visibility, perhaps because of his early death, a circumstance that also afflicted Francesc Vayreda (1888-1929).³⁵

Barcelona has always had incredible social and cultural clout in Catalonia, but Noucentisme aimed to be a movement not of the capital city but of what was called 'Catalunya-Ciutat'. Terrassa soon had its own *noucentista* cell, which could be personified by the magazine *Ciutat* (1910-1911) or the volume *Ínfimes cròniques d'alta civilitat* (1911), a compilation of notes that the musician and theoretician Joan Llongueras published in *La Sembla* under the pseudonym of Chiron, just as Ors did in *La Veu de Catalunya* (in fact, Ors wrote the prologue to that volume).³⁶ In Sitges, the sculptor Pere Jou (1891-1964)³⁷ and the painter Agustí Ferrer Pino (1884-1960)³⁸ dabbled in Noucentisme, yet without abandoning their own personalities. Examples include the decoration of the Casino Prado (1921-1930) and Terramar, a clearly *noucentista* urban estate in which the architect Josep Maria Martino (1891-1957)³⁹ played a prominent role.

However, the connection between Barcelona and Noucentisme's other urban satellites was not strong, so an episode like the publication of an important article by Maurice Denis—one of the great names in international contemporary painting—in a Girona-based magazine, *Lectura*, run by Prudenci Bertrana, was hardly noticed, even though it enshrined a great Catalan artist—on the other side of the French border—who would have fit in well with the nascent design in Noucentisme. If we bear in mind that the artist was Aristide Maillol (1861-1944),⁴⁰ who would become a prominent figure in international sculpture in the twentieth century, with his striking female figures stripped of all ornamentation, the lack of communication between Barcelona and Girona is even more unfortunate. In the article, Maurice Denis said: 'Maillol is continuing the tradition of Greek sculpture. Just like the Greeks and the great classics, he uses an economy of means, synthesises and makes an utterly simple thing from complicated nature'. He concluded that Maillol was 'an admirable man: he conjoins the virtue of a classic with the ingenuousness of a primitive'.⁴¹ Had these two strands, the work being done in France and the Noucentisme in Barcelona, been aware of one another, it would have unquestionably yielded incredible cultural fertility. By then, Maillol had sculpted his mythical *La Méditerranée*, which would have fit the new style of Noucentisme perfectly, but the news never went beyond the small circle of local readers, even though the Girona-based magazine was sold in four bookshops in Barcelona, so it must have been available there. Therefore, the great art being produced in the part of Catalonia within France interacted easily with the Empordà and the Gironès—that article was not an isolated phenomenon, and some Catalan sculptors, like Joaquim Claret (1879-1964),⁴² even worked with Maillol—but remained unknown in Barcelona. This hindered an effective pan-Catalan interpretation, which could have added what was being done in Roussillon to what was being done in the rest of Catalonia, thus enhancing its volume and power.

The gap between the two Catalonias was so great that one of the best sculptors in Catalonia proper at the time, Ricard Guinó (1890-1973),⁴³ remained unknown during his lifetime because his career had unfolded in France, first as a disciple of Maillol and later as the material executor of the sculptures that Renoir could not make himself because of his deformed hands. Guinó's subsequent long, artistically fruitful career, which could have easily fit within Noucentisme, remained unknown in Barcelona.

Ors' novel *La ben plantada* (1911) became a kind of talisman of Noucentisme, and this is why the sculptors mentioned in it, Clarà and Casanovas, became so prominent in the new movement. There was nothing about Maillol because Ors was not aware of him yet.

Despite Clarà's tepidness, we find him acting as the utmost practitioner of the *noucentista* idea; he went to see Torres-Garcia accompanied by Ors and Joaquim Folch i Torres—the museum man—to convince Torres-Garcia to

accept the assignment to make the aforementioned frescoes on the walls of the Saló de Sant Jordi in the Palau de la Generalitat, on direct commission from Prat de la Riba, president of the Diputació de Barcelona and immediately thereafter the new Mancomunitat de Catalunya. It was a masterpiece that was left unfinished and yet became controversial, even though president Prat was deeply personally involved in it. Torres-Garcia worked on it from 1913 to 1918, and he left four murals—and complete sketches of two more—in his familiar style that mythified the classical world using a modern language, which also revealed the stylistic imprint of Puvis de Chavannes' symbolism.

At that time, Torres-Garcia was also working on something that could have gone unnoticed because of its small scale: the revival of xylography as an art form.⁴⁴ Woodcut prints were considered a Catalan tradition—which was actually shared by many European countries, although not by Spain—which had fallen out of favour after the invention of photogravure. Maillol had also turned to this art form as early as 1892 and used it to illustrate the classics for both children and adults,⁴⁵ but the aforementioned disconnect between Catalonia north and south of the France-Spain border prevented his works from reaching Catalonia proper earlier.

This art was predicted to experience a revival in the *Almanach del Noucentistes*, but the person who actually revived it was Torres-Garcia, who used a woodcut print as the header of the catalogue of his solo exhibition at the Dalmau galleries in January 1912, with an introduction written Xènius. He also illustrated his book *Notes sobre art* (1913), published by Rafael Masó, with more woodcut prints made by himself and his wife and disciple Manolita Piña (1883-1994). After that, Torres-Garcia and Piña continued to practice xylography in their *Revista de l'Escola de Decoració* (1914) and elsewhere, thus ushering in the steady practice of an artistic technique that soon became one of the hallmarks of Noucentisme.

Catalunya-Ciutat encompassed not only Llongueras' Terrassa, which was also Torres-Garcia's adoptive city for a while after he built his home, Mon Repòs, there and decorated it with his outstanding frescoes (1914, now at the Centre Cultural in the former Caixa de Terrassa). Indeed, a totally autochthonous *noucentista* group had also cropped up in Girona, which was not a reflection of anything that had previously been done in Barcelona. It was led by the architect and writer Rafael Masó (1880-1935)—who had appeared in the *Almanach dels Noucentistes* and had published Torres-Garcia's book—and was made up of artists like the sculptor Fidel Aguilar and the potter Joan B. Coromina. It was channelled through the Athenea society, founded in 1913, whose headquarters—obviously designed by Masó—was like a statement of principles, reminiscent of a Greek temple but executed in a style derived from the Vienna Secession: classicism and modernity perfectly juxtaposed. It was a veritable emblem boasting high artistic and cultural quality which was unfortunately torn down in the 1970s. For years, that so-

ciety hosted the most important exhibitions, concerts and cultural events in the city's Noucentisme.⁴⁶ Below, we shall see how the cities of Vilanova i la Geltrú, Sabadell and Valls also had active *noucentista* cells.

Even though it was not as popular a style as Modernisme had been, the public presence of Noucentisme was obvious enough that artists from outside its circles readily copied a powerful *noucentista* aesthetic, such as Josep Guardiola (1869-1950), a potter and painter from Barcelona's Gràcia neighbourhood, although he never played a prominent role.

Counter to popular belief, early Noucentisme coexisted quite easily with the avant-garde that appeared in Catalonia during the same period. The same gallery owner who displayed Torres-Garcia's works, Josep Dalmau,⁴⁷ hosted a surprising exhibition of cubist art in 1912 with the participation of Marcel Duchamp, Albert Gleizes, Juan Gris—a contributor to *Papitu*, we should recall—Marie Laurencin, Jean Metzinger, Le Fauconnier and Fernand Léger.⁴⁸ Cubism was in no way an entrenched style but was just emerging in France, even though it is considered to have been founded in 1906, at least for public consumption. It was welcomed with interest by the Noucentistes, who appreciated its constructive nature. We think of Noucentisme as synonymous with nineteenth-century art, but what was presented at the Dalmau gallery was clearly a genuine twentieth-century product.

Not only was there interest in the new school; some Catalan *noucentista* artists like Sunyer, Maillol and Hugué spent the summer living in Céret (in Vallespir, France) with fully cubist artists like Picasso, Gris and Braque in a kind of cultural colony that lasted such a long time that a 'Céret School' has been suggested. With some comings and goings, the group was started in 1910 by Manolo Hugué (1872-1945), a sculptor—and painter—who had experienced the Barcelona of Els Quatre Gats but who flourished internationally from France with themes focused on the figure, particularly female figures, but much more schematically and expressively than typically *noucentista* sculptors.⁴⁹ An anarchic personality with a tendency towards marginality, Hugué was never part of *noucentista* orthodoxy, but his profound classicism, drawn from his poet friend Jean Moréas, somewhat resembled the Noucentisme in Xavier Nogué's 'critical' faction.

Politically, 1914 was the year when the Mancomunitat de Catalunya was established; the four 'provincial' councils of Catalonia were not abolished but united to build a country, which Prat, the first president of the Mancomunitat, pursued as the president of the Barcelona Provincial Council. This gave political Catalanism extraordinary possibilities for action, clearly limited to culture and public works, though, without the option of entering politics deeply, as this remained the exclusive purview of the state.

The library of the Institut d'Estudis Catalans opened to the public with the name of Biblioteca de Catalunya, and the sculpture called *Catalonia and the Sciences* meant to decorate its reading room was commissioned to the

sculptor Josep Llimona (1863-1934).⁵⁰ The spirit of that sculpture (today at the IEC's current headquarters, the Casa de la Convalescència in Hospital de la Santa Creu),⁵¹ matched Noucentisme, but formally Llimona was the most genuine representative of *modernista* sculpture. His female figures were more Nordic than Mediterranean, although he was strongly ideologically aligned with the promoters of the IEC.

Francesc d'Assís Galí's private initiative of creating an art school coalesced in 1915 as the official art education establishment, called the Escola Superior dels Bells Oficis. Galí himself was the director, but Monegal—now focused on delicately rendered female statuary—played an important role in planning it as part of the new Mancomunitat's cultural policy. Even though the school was officially devoted to the artistic trades, it was designed to be a modern alternative to the official fine arts school—the Llotja—that depended on the state, which had been overly rigid for some time. Different teachers in the new school went on to have important careers, including Gargallo, Josep Llorens Artigas, Solanic and the Valls native Jaume Mercadé (1889-1967),⁵² who combined goldsmithing with extraordinarily powerful stark, austere paintings inspired by the landscape of the Camp de Tarragona, which fit more with the aesthetic that ended up being called *evolucionista* than with Galí's own aesthetic.

Ramon Sunyer (1889-1963) was another great goldsmith, and in what were called then the *bells oficis* [artistic trades],⁵³ the Serra Abella brothers and Francesc Quer stood out in the field of pottery; Josep M. Gol and Ricard Crespo in glass; Miquel Soldevila in enamel; Tomàs Aymat in tapestry; and Antoni Badrina, Ramon Rigol and Joan Busquets Jané (1874-1949)—who had been an exemplary Modernist—in furniture and interior design.

Continuing with the Catalunya-Ciutat dynamic, the Exposició d'Art Nou Català (1915) was held in Sabadell, but its influence extended far beyond the city and it became an important show in the world of Les Arts i els Artistes.⁵⁴ A new *noucentista* artistic group coalesced in Vilanova i la Geltrú around the recently created magazine *Themis* (1915-1916). It was brought to life by the painters Rafael Sala, Enric-C. Ricart (1993-1960)⁵⁵—who had recently returned from Italy, where he had been exposed to both Renaissance art and Futurism—and Josep F Ràfols (1889-1965), who was also an architect and art theoretician, and fervently Catholic.⁵⁶ In 1915, Ricart had published his first woodcut prints, that art form that Torres had revived and Ricart practised in an extremely personal and intense way, although he never stopped painting. Later on, new future-looking initiatives would crop up around this 'Vilanova School'.⁵⁷

These names show that the concerns of Noucentisme were being adopted by a younger crop of artists. Some of them, like Ricart and Josep Obiols (1894-1967), Torres-Garcia's former student at his Escola de Decoració, became key figures in artistic Noucentisme. Obiols created some of the movement's emblematic designs, like the

trademark of *La Revista* (1917), one of the most iconic publications of Noucentisme, which he made with woodcut. He had previously illustrated books with woodcut prints back in 1916 and would continue to do so with simple female figures that personified popular modesty, as well as emblems of the consolidated Noucentisme.⁵⁸

The taste for woodcut prints was peaking. Several artists had used it—or its surrogate, linocut—to illustrate the covers of *Revista Nova* in 1916, including Humbert, Francesc Vayreda, Nogués, Colom, Labarta, Canals, Aragay and Ricart. Many would not return to it, but they had proven that it was fashionable. It was also used by Fidel Aguilar in Girona, and Ricart not only used it for illustrations but also presented woodcut prints in exhibitions (1917), while the magazine *Quaderns d'estudi*, directed by Ors, published an article on engravings on boxwood written by the French author Paul Bornet, who was regarded as an international proponent of this art.

Usually, the last of the fine arts to turn to a new style is architecture. That is logical, given that stirring up something as cumbersome as architecture is much more arduous and laborious than making a drawing or painting or even shaping a figure. Obviously this slowed down *noucentista* building construction. Until then, the only original architecture that may resemble Noucentisme was by Rafael Masó, but that was not the way of most *noucentista* architecture. Instead, it mostly came from groups of schools resulting from the General School Building Plan of the Barcelona Town Hall's Culture Commission under the direction of the architect Josep Goday (1881-1936), who had worked with Josep Puig i Cadafalch to research his *L'arquitectura romànica a Catalunya*, started in 1909. Goday's⁵⁹ most prominent work until then had been the Post Office building in Barcelona (designed in 1914 but not built until twelve years later) in conjunction with Jaume Torres Grau. Although its interior murals were *noucentista* (by Galí, Labarta, Obiols and Canyellas), the overall lines revealed a pompous historicism, in line with the official state taste, especially during the Primo de Rivera dictatorship, when the building was completed.

But logically, the public school project took time to materialise. The La Farigola school group in Barcelona's Vallcarca neighbourhood was built between 1917 and 1923, Baixeras between 1918 and 1922 and Lluís Vives between 1920 and 1923. The Escola del Mar in Barceloneta—made of wood and dismountable—opened in 1921 (it was later destroyed), and Pere Vila was started in 1920 but not finished until the fall of the Primo de Rivera dictatorship, which had halted construction on it. In fact, construction was also stopped on other schools, given that the project was poorly viewed by the dictatorial regime. That is, the school groups' architecture was not visible in its entirety on the streets until the 1930s, which means that in the public eye, Noucentisme did not have a strong showing in architecture until years after the movement peaked.

Another series of buildings typical of Noucentisme and its promotion of culture for the people were public librar-

ies. Promoted by Ors as the Director of Public Instruction, the libraries in Valls, Olot, Sallent and Les Borges Blanques opened in 1918 and the one in Canet de Mar in 1919. They were designed by the architect Lluís Planas i Calvet (1879-1954) and reflected the guidelines of classicism and clarity stipulated in the commission. The library in Valls best conserves its original appearance. Ors' successor, Jordi Rubió, opened up three more public libraries: the ones in Vendrell and Pineda de Mar in 1920—the latter quite well conserved—and the one in Figueres in 1922. This was another project halted by the Primo de Rivera dictatorship (1923-1930).⁶⁰

In 1917, Noucentisme was dealt a harsh blow with the unexpected death of Prat de la Riba, its supreme inspiration. This signalled a shift in direction, given that his successor in the presidency of the Mancomunitat, Josep Puig i Cadafalch (1867-1956), a great architect, art historian and heavyweight in the Lliga, did not have Prat's same ability to reach consensus.⁶¹ This led to a gradual disintegration of the cultural apparatus undergirding the movement: essential names like Ors and Torres-Garcia ended up leaving, and the party that had been the driving force behind it all—the Lliga—ended up being abandoned by its more cultural sector, who defected to Acció Catalana, which had less electoral clout than the party from which they had split off.

Additionally, 1917 was a politically critical year, with a general strike, military Defence Boards and the Assembly of Parliaments. On the cultural front, the seminal French Art Exhibition was held in Barcelona, where three of the great French art *salons* displayed their works, given that they were unable to in Paris because the Great War—later known as the First World War—heavily conditioned everything. Another major cultural impact that year was the presentation of Serge Diaghilev's *Ballets Russes* at Barcelona's Teatre del Liceu, which combined a colourful aesthetic with Slavic roots with the open influence of Picasso's avant-gardism: the artist was one of the set and costume designers.

In addition, that year a new crop of young artists who wanted to distance themselves from *noucentista* idealism began to work, at first tentatively. Based on Torres-Garcia's manifesto entitled *Art-Evolució*, they called themselves the *Evolucionistes*.⁶² They included the painters Joan Serra, Alfred Sisquella and Ernest Enguix; Joan Corràs, who would later become a critic; the sculptors Josep Viladomat and Josep Granyer (1909-1983)—perennially ironic;⁶³ and the potter Francesc Elias. They had drunk from the fountain of Cézanne yet interpreted it not with Sunyer's clear vision but through the earth tones that symbolised the uneasiness in the air at that time.

The Italianism that had been so powerful until then was reinforced by Josep Aragay's (1916-1917) journey to Italy, which had new theoretical and literary consequences, although it also began to lose steam. Nonetheless, Italy was a siren call that attracted more artists, like the young Obiols, who also went there in 1919, the architects Rai-

mon Duran Reynals (1895-1966), Nicolau M Rubió i Tudurí (1891-1991)⁶⁴ and Ramon Reventós (1892-1976), who went in 1920, and Josep F Ràfols, who went in 1922, with the same fervour.

Rubió, who was also a writer and a wonderful landscaper, designed the Montserrat monastery in Barcelona's Pedralbes neighbourhood (1922)—later Maria Reina parish church—with total Brunelleschism, and Duran Reynals completed it around thirty years later.⁶⁵ The brothers Ramon (1886 -1937) and Antoni Puig i Gairalt (1888 -1935), originally from Galí's circle, were very prominent architects of Noucentisme in the first third of the century but ended up evolving towards the rationalism of the GATCPAC.⁶⁶

There were several other important names within *noucentista* architecture. Cèsar Martinell (1888-1973), a totally personal *noucentista*, nonetheless built in a style derived from Modernisme due to his devotion to Gaudí.⁶⁷ Other names worth recalling are Josep M. Pericas (1881-1966),⁶⁸ Adolf Florensa (1889-1968),⁶⁹ Josep Danés (1891-1955),⁷⁰ the great landscaper and illustrator Joan Mirambell (1892-1983) and Lluís Bonet Garí (1893-1993).

We could say that the specific definition of artistic Noucentisme was already in place. All the master lines of the style had already been drawn, and its prominent names had carried on with their careers and exhibitions, even though they did not evolve much.

The art exhibitions sponsored by the Barcelona Town Hall were an important new development. They were less ambitious than the exhibitions that had been held since 1888, but those larger ones were irregular in frequency, whereas these were annual, the expression of a steady cultural policy aimed at consolidating the country's role in the world of living art. Indeed, they started in 1918 but did not extend beyond 1923, with the Primo de Rivera dictatorship. Later, they were halted, like so many other things that were the victims of the new military regime.

Those municipal exhibitions somehow prompted the appearance of groups of young artists who had the chance to participate in them once they had banded together. In addition to the Evolucionistes, the best-known one despite its brief life, there was the Agrupació Courbet, founded in 1918 and a kind of continuation of what was known as the Vilanova School. It included Sala, Ricart and Ràfols, as well as Joan Miró, Obiols, Togores, Domingo, Rafael Benet, Marian A. Espinal and the potter and critic Llorens Artigas, while Lluís Mercadé hovered nearby. Unlike the Evolucionistes, most of whom were artists trained by Labarta who painted the slums, the Courbets, many of whom were Galí's disciples, started from the consolidated line of Noucentisme, and some of them (Ricart, Obiols) staunchly carried it on.

Of these names, some of the ones who were the least involved in the Agrupació Courbet had quite dense personal careers. Rafael Benet (1889-1979) was a very well-rounded figure: even though he had been a clear *noucentista* in Terrassa as a young man, he evolved towards

Fauve-influenced painting while also becoming a prominent art critic and historian.⁷¹ Francesc Domingo (1893-1974) went through different stylistic periods, from a style verging on cubism to extraordinarily delicate figuration, with a perspective close to Noucentisme.⁷² And Josep de Togores (1893-1970) went through a period of extraordinary success in 'neoclassical' Paris but evolved towards a personal avant-gardism before he returned home and turned to a conventional realism.⁷³

However, generally speaking, the new groups created at the time were closer to suburbialism than Noucentisme. The group that lasted the longest and was the most consistent was Nou Ambient, led by Francesc Camps Ribera and made up of Ramon Soler Liró, Antoni Roca, Vidal Galícia and Iglésias. They held five joint exhibitions at the Galeries Dalmau between 1919 and 1923, defended the figure of Nonell and published the magazine *Nou Ambient* (1924), which was often censored by the dictatorial regime. They later held smaller group shows at other galleries.⁷⁴

Another group of young artists, the Agrupació d'Artistes Catalans, whose most notable members were Emili Bosch-Roger and Pere Daura (1896-1976),⁷⁵ were originally closer to the stark world of the Evolucionistes than to the revived Noucentisme of the Courbets. The adjective '*noucentista*' reappeared in a new group, the Saló Noucentista (1921-1924), led by Alfred Figueres, who shared training with Labarta with the Evolucionistes; however, even though they used its name they were not closely connected with the official line of Noucentisme.

Some of the artists moved from one group to another: maybe they started in one but later showed their works with another, and independent artists occasionally joined one of the groups, even though they may not have fully shared their orthodoxy. They include Josep Mompou (1888-1968), who occasionally showed his works as a member of the Evolucionistes but later became perhaps the best synthesis between the joy of Fauvism and the serenity of Noucentisme.⁷⁶

Most of these groups, which fell outside the master lines of Noucentisme, can be considered the Generation of '17 because of the major crisis of 1917.⁷⁷ Even though the surrealistic Miró came later and Daura and Togores also went through important avant-garde periods, they mostly succeeded among the public of their time, making their streamlined figurativism the most common style in galleries, in large-group and even international shows, and the one that the Generalitat promoted during the Civil War.

Woodcut prints were not just a passing fluke. They took root among both the Noucentistes and others who were not involved in that movement. In the Reus-based magazine *La columna de foc* (1918-1920), Lluís Ferré personified a style in line with the Evolucionistes, two of whom, Enguiu and Francesc Elias, contributed with woodcuts or linocuts.

In Sabadell, Ricard Marlet (1896-1976) had cultivated a streamlined woodcut style since 1918 that was compatible

with that of his more famous counterparts.⁷⁸ They were used in the concert programmes of the Associació de Música de Sabadell, just as Ricart's were for the programmes of Barcelona's Associació de Música da Càmera. Many ex-libris were also made with woodcuts. Therefore, the image of the Associació de Música da Càmera's woodcut print was associated with highbrow culture, and Ricart made illustrations for publications issued by La Sirène in Paris in 1920. He, Obiols and Marlet became extremely active in the 1920s, and woodcuts also appeared in premium advertisements, like the ones for the hat shop owned by Joan Prats—Joan Miró's close friend and accomplice—which Francesc Canyellas (1889-1938) started making in 1921. Canyellas was truly a multifaceted artist who also made frescoes and designed all sorts of decorative elements, including sgraffiti, but always within the orthodoxy of mature Noucentisme.⁷⁹

A diehard Sabadell native, Antoni Vila Arrufat (1894-1989) came to Noucentisme a bit late, but he became one of its leading muralists, just like his contemporary Obiols. He also worked in easel painting and stood out as a chalcographic engraver who came up with new techniques.⁸⁰

Manolo Hugué, one of the most international Catalan artists from France, also occasionally dabbled in woodcuts, such as the illustrations for *Coeur de chêne* by Pierre Reverdy (1921), published by his dealer Daniel-Henry Kahnweiler. And in Catalonia, Antoni Ollé Pinell (1897-1991) almost fully turned to woodcuts in 1922, albeit with a *noucentista* tone only at the beginning.⁸¹ Ricart made several extraordinary bibliophile illustrations, like *La vida es sueño de Calderón* published by Gustau Gili in 1933. Around the same time, Montserrat Casanova (1909-1990), who was also a painter, was one of the few women making *noucentista* woodcuts.⁸²

However, the sculptors from the new generation, such as Josep Dunyac (1886-1957),⁸³ Joan Borrell Nicolau (1888-1951),⁸⁴ Rafael Solanic (1895-1990),⁸⁵ Llorenç Cairó (1896-1991), Martí Llauredó (1903-1957)⁸⁶ and Joaquim Ros (1906-1991),⁸⁷ did not veer far from the *noucentista* canon. The recurring theme was the nude woman, often erroneously identified as 'Ben Plantada'. Despite this, the most illustrious of all of them, Joan Rebull (1899-1981),⁸⁸ explicitly protested when he was called a Noucentista.

Though channelled through the government of the dictatorship, the 1929 Barcelona International Expo nonetheless drew on Noucentisme, partly because its '*comisario regio*' was Lluís Plandiura, who had an a very clear aesthetic agenda closely tied to Les Arts i els Artistes. If the Palau Nacional de Montjuïc, the expo's main building, was and still is pompous and monumentalist, inside—just like the Post Office—the murals on the dome by Galí, Humbert and Togores were clearly *noucentista*, while the murals in other areas were painted by Obiols, Colom, Canyellas, Josep M. Xiró and Labarta. And in the realm of architecture, the huge Alfons XIII and Maria Cristina pavilions were genuine examples of Puig i Cadafalch at his closest to

Noucentisme. Likewise, Goday, Duran Reynals and Pelai Martínez built palaces within the Brunelleschian wave, still fuelled by a monograph published by Ràfols in 1926 based on his direct knowledge of this style.

Poble Espanyol on Montjuïc, which the king himself inspected, and which was supposed to be a complex carrying the message of the unity of Spanish art, was designed by such successful artists as Utrillo and Nogués and the architects Reventós and Francesc Folguera, who made it exemplary despite the fact that it could have ended up a pastiche.⁸⁹

Some of the architects emerging from the *noucentista* milieu began to adapt their classicism to a monumentalism closer to the new official art, like Francesc de P. Nebot (1883-1965) in his striking Teatre Coliseum in Barcelona (1923). Eusebi Bona (1890-1972) took a similar position.⁹⁰

Though it lacked the support of the now-defunct Mancomunitat, Noucentisme did not end. It had taken root in a significant part of the more educated sectors of Catalan society. If we take solo exhibitions (in the Dalmau, Fayans, Laietanes, Parés, Camarín, Areñas, Pinacoteca, Busquets and Syra galleries, as well as in Girona, Reus and Sabadell) as an indicator to measure the presence of artists more closely or distantly associated with this movement, we find that until the Civil War, Josep Aragay held nine, but Iu Pascual, one of the first but most discreet, held twenty-one. Mir held twelve (although his style was no longer equated with the stable version of Noucentisme), Humbert twelve, Labarta and Rafael Benet eleven each, Nogués and Torné Esquius ten each, Enric Casanovas nine, Pidelaserra and Feliu Elias eight each, and even though he died in 1911, Nonell also had eight posthumous exhibitions until the war. Joan Serra also had eight, Manolo Hugué and Francesc Vayreda seven each, Torres-Garcia six (despite his later disconnect from Noucentisme) and Ràfols five. Nonetheless, some of the historically prominent names had just a few solo shows, like Galí, Sunyer, Ricart and Vila Arrufat with only four each, Clarà and Gargallo with three each and Obiols with just two. The artists from the younger generations made a stronger showing, like Jaume Mercadé with fifteen and Mompou with ten. Despite his clout in Paris, Togores only had four exhibitions in Catalonia.⁹¹

The war interrupted everything, yet Noucentisme still figured in the relatively normal cultural life in the rear-guard, especially with painters from the Generation of '17. In the postwar years, Noucentisme was taken as an aesthetic banner of the stifled Catalanism, perhaps because art was one of the few identity hallmarks that could be displayed with impunity, as long as it did not convey explicitly 'subversive' messages. For example, Noucentisme was prominent in the festivities to enthrone the Virgin of Montserrat (1947) alongside young intellectuals like Josep Benet and Alexandre Cirici Pellicer. Clarà, Casanovas, Obiols, Ricart, Vila-Arrufat, Sunyer, Aragay, Mercadé, Ràfols, Duran Reynals, Mompou, Marlet and even Galí when he returned from exile—albeit in Galí's

case it was mixed with a kind of surrealism who carried on Noucentisme, as obvious as it was discreet, in Montserrat and elsewhere in the country, which helped to build a bridge with the former world, now lost.

NOTES AND REFERENCES

- [1] See Francesc FONTBONA: 'The Modernist Visual and Plastic Arts in the Catalan-speaking Lands', *Catalan Historical Review*. Institut d'Estudis Catalans (Barcelona), no. 1 (2008), pp. 113-132 (pp. 251-267 in Catalan).
- [2] Mercè VIDAL I JANSÀ (dir): 'Joies del Noucentisme', *Enciclopèdia Catalana*, Barcelona 2017; Aleix CATASÚS and Bernat PUIGDOLLERS: *El Noucentisme a Barcelona*, Àmbit /Ajuntament de Barcelona, 2016; Santiago ESTRANY I CATANY: *L'art gràfic al Noucentisme*, La Comarcal, Argenton 2002; Mercè VIDAL I JANSÀ: *Teoria i crítica en el noucentisme: Joaquim Folch i Torres*. Prologue by Joan AINAUD DE LASARTE. Publicacions de l'Abadia de Montserrat, Biblioteca Abat Oliva, no. 103. Barcelona, 1991; *El Noucentisme. Un projecte de modernitat*, Generalitat de Catalunya Departament de Cultura; *Enciclopèdia Catalana*, Centre de Cultura Contemporània de Barcelona, 1994, which includes an extensive bibliography; Francesc FONTBONA and Francesc MIRALLES: 'Del Modernisme al Noucentisme, 1888- 1917', *Història de l'Art Català*. Vol. VII. Edicions 62, Barcelona 1985; Francesc FONTBONA: "Noucentisme" y otras corrientes postmodernistas', in *Tierras de España, Cataluña II*, Fundación Juan March & Noguer, Barcelona 1978, pp. 239-284 .
- [3] Núria GIL DURAN: *Picasso Emili Fontbona*, Fundació Museu Picasso, Barcelona 2020; [Pilar VÉLEZ and Núria RIVERO:] *Emili Fontbona 1879-1938 Escultor*, Museu Frederic Marès, Barcelona 1999; Francesc FONTBONA: 'La escultura postmodernista: Emili Fontbona'. *Estudios Pro Arte*, no. 1, (1975). pp. 10-30.
- [4] Francesc FONTBONA: *La crisi del Modernisme artístic*, Curial, Barcelona 1975.
- [5] This had been a group made up of Fontbona, Pidelaserra, Ysern, Nogués, Torres-Garcia and Sebastià Juñer Vidal, who were left over from an attempt to group together restless youths sponsored by Sebastià Junyent. Prior to the *Glosari*, Ors was virtually the only person to praise and encourage them. Octavi de ROMEU [Eugeni d'Ors]: 'Gazeta d'Arts. Saló Parés', *El Poble Català* (Barcelona) (8 April 1905), p. 2.
- [6] Pierrette GARGALLO-ANGUERA: *Pablo Gargallo. Catalogue raisonné*, Éditions de l'Amateur, Paris 1998 (there is a great deal of literature on him both in Catalonia and abroad, which I summarise with this one, the most comprehensive work).
- [7] Laura MERCADER: *En un principi era... Dibuix, figura i màscara en l'obra d'Eugeni d'Ors*, doctoral thesis, Universitat de Barcelona 2017; *Eugenio d'Ors: del arte a la letra*, Museo Nacional Centro de Arte Reina Sofía, Madrid, 1997; Enric JARDÍ: *Eugeni d'Ors, vida i obra*, Aymà 1967.
- [8] *Ismael Smith: La bellesa i els monstres*, MNAC, Barcelona 2017; Enrique GARCÍA HERRÁIZ: *Ismael Smith i Marí: Barcelona, 1886-White Plains, New York, 1972*, Ajuntament, Cerdanyola del Vallès 2007; Josep M. CADENA: *Els dibuixants del ¡Cu-cut! Ismael Smith: 1905-1911*, Àmbit, Barcelona 2015; *Ismael Smith: Cuaderno de París, Fundación Cultural MAPFRE Vida*, Madrid 2001; *Ex-libris: quaderns d'investigació exlibristica* (Barcelona), No. 2 (December 1989), Monogràfic Ismael Smith; Manuel J. BORJA-VILLEL: *The Art of Ismael Smith*, Hispanic Society of America, New York 1989; Josep PALAU I FABRE: *Ismael Smith, reivindicat*, Fundació Palau-Centre d'Art, Caldes d'Estrac 2005; *Ismael Smith: Barcelona, París, Nova York*, Palau Antiguitats i Clavell & Morgades Antiguitats, Barcelona [2018]; Carmina BORBONET: *Ismael Smith: Precursor del noucentisme: escultures, dibuixos i gravats*, Sala d'Art Artur Ramon, Barcelona 1989; Enrique GARCÍA HERRÁIZ and Carmina BORBONET: *Ismael Smith, gravador*, Biblioteca de Catalunya & Calcografia Nacional, Barcelona-Madrid 1989.
- [9] *Feliu Elias: la realitat com a obsessió*, MNAC, Barcelona 1922; Josep M. CADENA: *Els dibuixants del ¡Cu-cut! Feliu Elias Apa*, Àmbit, Barcelona 2017 and 2018; Elvira ELIAS: *Una senyora de Barcelona*, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2012; Miquel MOLINS: *Feliu Elias una contribució a la història de la crítica d'art a Catalunya*, doctoral thesis, UAB, Bellaterra 1987 (microfiche); Miquel MOLINS: 'Feliu Elias dins del seu temps', *Revista de Catalunya* (Barcelona), 1986, pp. 109-126; *Feliu Elias 'Apa'*, Museu d'Art Modern, Barcelona 1986; *Apa*, Ed. Tàber, Barcelona [1970].
- [10] *Pere Torné Esquiús: poètica quotidiana*, MNAC, Barcelona 2017; Montserrat CASTILLO: 'Perrault, Charles; quatre contes il·lustrats per Pere Torné Esquiús', in *El patrimoni de la imaginació. Llibres d'ahir per a lectors d'avui*, Institut d'Estudis Balearics, Palma 2007; *Pere Torné Esquiús*, Caja de Madrid, Barcelona 1987.
- [11] Torres-Garcia was almost equally an artist and a theoretician. Regarding his latter work, see the anthology Joaquim TORRES-GARCIA: *Escrits sobre art*, overseen by Francesc FONTBONA, Edicions 62 & La Caixa (MOLC), Barcelona 1980.
- [12] Pere TIÓ I CASAS: 'Joaquim Torres-Garcia a Mataró', *Fulls del Museu Arxiu de Santa Maria* (Mataró), No. 118 (2017), pp. 18-36; Núria LLORENS MORENO: 'Busquem l'etern en lo nostre: Torres-Garcia i la decoració del Saló de Sant Jordi', in Marià CARBONELL I BUADES: *El Palau de la Generalitat de Catalunya. Art i arquitectura*, Generalitat de Catalunya, Barcelona 2015, vol. 2, pp. 558-613; Torres-García, Museu Picasso, Barcelona 2003; Pilar GARCÍA-SEDAS: *Joaquín Torres-García y Rafael Barradas: un diálogo escrito, 1918-1928*, Parsifal & Libertad Libros, Barcelona and Montevideo 2001; Joan SUREDA: *Torres García, passió clàssica*, Caixa de Terrassa-Lunewerg, Barcelona 1998; Pilar GARCÍA-SEDAS: *Joaquim Torres-Garcia: epistolari català: 1909-1936*, Curial Edicions Catalanes, Barcelona 1997; Raquel PEREDA: *Joaquín Torres-García*, Fundación Banco

- de Boston, Montevideo 1991; Enric JARDÍ: *Torres García*, Polígrafa, Barcelona 1973; J. TORRES-GARCÍA: *Historia de mi vida*, Asociación de Arte Constructivo, Montevideo 1939 (it has been reissued several times).
- [13] Albert MERCADER: *Francesc d'A. Galí, vida, obra i pensament*, doctoral thesis, UPF, Barcelona 2013; Roser MASIP I BOLADERAS: *Francesc d'A. Galí. Nova visió pedagògica de l'ensenyament artístic*, doctoral thesis, Universitat de Barcelona. Facultat de Belles Arts, Barcelona 1994.
- [14] Bonaventura BASSEGODA: 'Pijoan i Soteras, Josep', *Diccionari d'historiadors de l'art català, valencià i balear*, IEC, Barcelona [2016], which has a meticulous bibliography (online) https://dhac.iec.cat/dhac_mp.asp?id_personal=527 (consulted 13 August 2023); Pol PIJOAN and Pere MARAGALL: *Josep Pijoan. La vida errant d'un català universal*, Galerada, Catalunya 2014; Enric JARDÍ: *Tres diguem-ne desarrelats. Pijoan. Ors. Gaziol*, Barcelona, Selecta, 1966.
- [15] *Myrurgia 1916-1936. Bellesa i glamour*, MNAC-Lunwerg-Myrurgia, Barcelona 2003; Francesc FONTBONA: 'Esteve Monegal, artista noucentista (1888-1970)', *D'Art* no. 1, (April 1972), pp. 87-100. (In this article, I clarified that the Emili Montaner who signed drawings in *Or i Grana* was actually Monegal's pseudonym, information that virtually nobody has reported since then.)
- [16] Mireia FREIXA: 'La revista femenina *Or y Grana* (1906-1907). Dona i caricatura política en els inicis del Noucentisme' in *L'art de narrar les imatges: escrits en homenatge a Joaquim Garriga i Riera* / coord. by Meritxell Anton, Montse Gumà and Joan Bosch Ballbona (ed. lit.), 2021.
- [17] *Diari de viatge a Itàlia del pintor Josep Aragay 1916-1917*, Xavier CASTANER (ed.), Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2013; Xavier CASTANYER I ANGELET: *Josep Aragay, artista i teòric del Noucentisme*, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2012; Ricard BRU: 'La font de santa Anna del portal de l'Àngel', *Materia*, no. 4, (Barcelona), 2005, pp. 77-94; Ricard BRU: 'L'art de Josep Aragay. El seu ideari a l'exposició d'Art Nou Català de Sabadell (1915)', *Quadern de les idees, les arts i les lletres*, no. 148 (2004), pp. 15-19.
- [18] *Empúries, la gran empresa arqueològica de J. Puig i Cadafalch, 1908-1923*, Empúries, Barcelona 2017.
- [19] There is a facsimile edition: *Almanach dels Noucentistes*, with a prior study by Francesc FONTBONA, José J. de Olañeta Editor, Barcelona 1980; and see Aleix CATASÚS and Bernat PUIGDOLLERS: *L'Almanach dels Noucentistes: la consolidació d'un moviment*, Fundació Rafael Masó: Ursula Llibres, Girona 2021.
- [20] Jaume VIDAL I OLIVERAS: *Santiago Segura (1879-1918): una història de promoció cultural*, Museu d'Art de Sabadell, 1999.
- [21] Mireia BERENGUER: 'Lluís Plandiura i Pou', in *Repertori de Col·leccionistes i Col·leccions d'Art i Arqueologia de Catalunya*, IEC, online <https://rccaac.iec.cat/colleccions/> (consulted on 14 August 2023); Manel VILAR I BAYÓ: *Lluís Plandiura. El gran col·leccionista*, Edicions de La Garriga Secreta, La Garriga 2017.
- [22] *Lata*, Tàber, Barcelona 1969.
- [23] Alexandre CUÉLLAR I BASSOLS: *El pintor Iu Pascual. Biografia íntima*, Dalmau Carles Pla editors, [Girona] 1983.
- [24] Lluís BOADA I DOMÈNECH: *Manuel Humbert (1890-1975)*, doctoral thesis, Universitat Pompeu Fabra, Barcelona 2013; *Humbert*, text by Francisco MIRALLES, Taber, Barcelona 1970; Rafael BENET and Marçal OLIVAR: *El pintor Manuel Humbert: estudios críticos y biográficos*, Edimar Gráf. Alfa, Barcelona 1960; Lluís BOADA I DOMÈNECH: *L'àngel del Noucentisme. Vida i obra del pintor Manuel Humbert*, Cossetània, Valls 2025.
- [25] Miquel-Àngel CODES LUNA: *Ignasi Mallol. La Catalunya quiescent*, Diputació de Tarragona and Viena, Barcelona 2010.
- [26] *Papitu*, prologue by Sebastià GASCH, Tàber, Barcelona 1968; Lluís SOLÀ I DACHS: *Papitu (1908-1937)*, Bruguera, Barcelona [1968].
- [27] Jaume VALLCORBA: *Noucentisme, mediterraneisme i classicisme. Apunts per a la història d'una estètica*, Quaderns Crema, Barcelona 1994; 3 dibujantes: *Pidelaserra/ Mompou/ Junoy*, Taber, Barcelona 1970.
- [28] Josep M. CADENA et al.: *D'Ivori: la màgia de la il·lustració*, Ajuntament de Barcelona, 1997; Josep M. CADENA: *Exposició d'Ivori: Sala de 'El Tinell': catàleg bibliogràfic y estudio preliminar*, INLE, Barcelona 1975.
- [29] Lola ANGLADA: *Memòries 1892-1984*, Diputació de Barcelona, 2015; Montserrat CASTILLO: *Lola Anglada, o, La creació del paradís propi*, Meteora, Barcelona 2000.
- [30] Isabel SUNYER HANAPPIER and Juan A. VILLALBA MORENO: *Catálogo razonado de Joaquim Sunyer*, <https://www.joaquimsunyer.com> (accessed May 15, 2025); Francesc FONTBONA: *Joaquim Sunyer en el Museo de Bellas Artes de Bilbao*. In *Buletina* 8, Bilboko Arte Ederren Museoa, Bilbao 2014, pp. 159-183 (in Spanish and English) and 281-290 (in Basque); *Joaquim Sunyer, la construcció d'una mirada*, MNAC/Fundación MAPFRE Vida, Barcelona-Madrid 1999; Vinyet PANYELLA: *Joaquim Sunyer*, Gent Nostra-Columna, Barcelona 1997; *Joaquim Sunyer (A l'entorn del Clot dels Freres)*, Ajuntament de Girona, 1990; *Joaquim Sunyer, 1874-1956*, Caja de Pensiones, Madrid 1983; *Exposición Antológica Joaquín Sunyer 1874-1956*, Ministerio de Educación y Ciencia, Dirección General de Bellas Artes, Comisaría General de Exposiciones, Madrid 1974; Rafael BENET: *Sunyer*, Polígrafa, Barcelona 1974.
- [31] *Al taller de Josep Clarà. Guixos d'un escultor irrepètible*, MEAM, Barcelona 2016; *Josep Clarà i els anys de París 1900-1931 L'ànima vibrant*, Fundació Caixa de Sabadell - Museu Comarcal de la Garrotxa, Barcelona 2001; Mercè DOÑATE: *Clarà, Catàleg del fons d'escultura*, MNAC, Barcelona 1997.
- [32] Teresa CAMPS and Susanna PORTELL (eds.): *Les cartes de l'escultor Enric Casanovas*, MEMORIA ARTIUM, Barcelona 2015; Teresa CAMPS: *E. Casanovas*, Àmbit Serveis Editorials, Barcelona 1988; *Enric Casanovas: Palau de la Virreina*, Ajuntament de Barcelona 1984.
- [33] Website: <http://xaviernogues.org/> (consulted on 15 August 2023); Cecília VIDAL MAYNOU et al.: *Xavier Nogué*

- (1873-1941), Fundació Xavier Nogués & Àmbit, Barcelona 2010 (reissued); Cecília VIDAL MAYNOU: *Xavier Nogués i els vidres esmaltats al foc*, doctoral thesis, Universitat de Barcelona 1989; *Xavier Nogués. Pintures murals procedents del Cellar de les Galeries Laietanes*, Museu d'Art Modern, Barcelona 1984; Salvador ESPRIU: *Xavier Nogués i la seva circumstància*, Edicions 62, Barcelona 1982; J. M. AINAUD DE LASARTE and Cecília VIDAL MAYNOU: *Exposición Nogués*, Barcelona, Instituto Nacional del Libro Español, Barcelona 1976; *Exposición Legado Isabel Escalada, vda. Xavier Nogués. Catálogo*, Museos de Arte, Barcelona 1972; *Exposición Xavier Nogués. Barcelona 1873-1941*, Ayuntamiento de Barcelona, 1967; Jaume PLA: *Els gravats de Xavier Nogués*, Edicions de la Rosa Vera, Barcelona 1960 (reissued); Rafael BENET: *Xavier Nogués, caricaturista y pintor*, Omega, Barcelona 1949; Juan TEIXIDOR: 'Notas para un inventario de la obra de Xavier Nogués', *Anales y Boletín de los Museos de Arte de Barcelona*, vol. III-1 (1945), pp. 7-14; SACS, Joan [Feliu Elias]: *La nostra gent. Xavier Nogués*, Quaderns Blaus, Catalònia, Barcelona [1926]; Francesc PUJOLS: *Artistes catalans contemporanis. Xavier Nogués*, Publicacions d'Art de La Revista, Barcelona 1924.
- [34] Rafael BENET: *Jaume Guardia*, Monografies d'art, Barcelona 1926.
- [35] Mariona SEGURANYES: *Francesc Vayreda. De l'impressionisme al noucentisme a Catalunya*, Museu Comarcal de la Garrotxa, Olot 2013.
- [36] Mireia FREIXA: *Modernisme i Noucentisme a Terrassa*, Xarxa de biblioteques Soler i Palet, Terrassa, 1984.
- [37] Ignasi DOMÈNECH I VIVES: *L'escultor Pere Jou (1891-1964), Forma i matèria*, Viena Barcelona 2016; David JOU I MIRABENT: *L'escultor Pere Jou* Sitges: Grup d'Estudis Sitgetans, Sitges 1991.
- [38] Antoni SANGRÀ BOLADERES: *El pintor Agustí Ferrer Pino (1884-1960)*, Doctoral thesis, Universitat de Barcelona, 2014. https://diposit.ub.edu/dspace/bitstream/2445/61523/6/ASB_5de15.pdf (consulted on 16 August 2023).
- [39] Belí ARTIGAS: 'Josep Maria Martino Arroyo, un arquitecte noucentista', on the blog <https://criticartt.blogspot.com/2007/04/josep-maria-martino-un-arquitecte.html> (consulted on 16 August 2023).
- [40] Aristide Maillol, Henri Frère, Joseph-Sébastien Pons: *Une Arcadie catalane*, Somogy éditions d'art, Paris 2016; Maillol. *Notes d'un voyage en Grèce. Notes d'un voyage a Grèce. 1908*, Museu Frederic Marès, Barcelona 2015; Bertrand LORQUIN: *Aristide Maillol*, Albert Skira, Geneva 1994; [Maria-Lluïsa BORRÀS]: *Maillol*, Centre Cultural de la Caixa de Pensions, Barcelona 1979; Waldemar GEORGE: *Maillol*, Neuchâtel, Éditions Ides et Calendes, 1964; Henri FRÈRE: *Conversations de Maillol*, Éditions Pierre Cailler, Geneva, 1956; John REWALD: *Maillol*, Éditions Hypérions, Paris 1939; Judith CLADEL: *Aristide Maillol: sa vie, son œuvre, ses idées*, Paris, Grasset, 1937.
- [41] Maurici [sic] DENIS: 'Aristides Maillol', *Lectura* (Girona), no. 1 (1 July 1910), pp. 13-16.
- [42] Cristina RODRIGUEZ SAMANIEGO: *Joaquim Claret, escultor de la Mediterrània*. Doctoral thesis, Universitat de Barcelona, 2006.
- [43] Website: <https://richard-guino.com/> (consulted on 15 August 2023); Cristina RODRIGUEZ SAMANIEGO: 'Ricard Guinó et Joaquim Claret: le destin de deux sculpteurs catalans en France face à la Grande Guerre', *Cahiers de la Méditerranée*, 82 (15 December 2011); Ricard Guinó. *Escultures i dibuixos*, Ajuntament de Girona, October 1992, pp. 11-17; Francesc FONTBONA: 'Ricard Guinó, el silenciós col·laborador de Renoir', *Serra d'Or*, year XIV, no. 158 (15 November 1972) pp. 31-32 (735-736).
- [44] Francesc FONTBONA: *La xilografia a Catalunya entre 1800 i 1923*, Biblioteca de Catalunya, Barcelona 1992.
- [45] Aristide Maillol (1861-1944). *La quête de l'harmonie*, Musée d'Orsay, Paris 2022.
- [46] See https://rafaelmaso.girona.cat/cat/fundacio_publicacions.php (consulted on 18 August 2023); Jordi FALGÀS (ed.): *Casa Masó: vida i arquitectura noucentista*. Fundació Rafael Masó-Editorial Triangle, Girona-Sant Lluís 2012; Joan TARRÚS GALTER and Narcís COMADIRA: *Rafael Masó: arquitecte noucentista*, Col·legi d'Arquitectes de Catalunya. Demarcació de Girona [etc.], Girona 2007 (new edition of a 1996 book); *Rafael Masó i Valentí, Arquitecte (1880-1935). Catàleg de l'Exposició*. Barcelona: Fundació La Caixa, 2006; *Rafael Masó: ciutadà de Girona*, Museu d'Història de Girona 2006.
- [47] Jaume VIDAL OLIVERAS: *Josep Dalmau: L'aventura per l'art modern*, Angle Editorial, Manresa 1993.
- [48] Mercè VIDAL: *1912 L'Exposició d'Art Cubista de les Galeries Dalmau*, Universitat de Barcelona 1996.
- [49] Francesc FONTBONA and Lluïsa SALA: *Manolo Hugué*, Museu de Arte Contemporáneo Esteban Vicente / Barclays, Segovia 2006; Artur RAMON and Jaume VALLCORBA I PLANA: *Àlbum Manolo Hugué*. Quaderns Crema, Barcelona 2005; Montserrat BLANCH: *Manolo Hugué*. Editorial Labor. Gent nostra, 97, Barcelona 1992; *Manolo Hugué, catàleg d'exposició*, Fundació Caixa de Catalunya and Ajuntament de Barcelona 1990; Montserrat BLANCH: *Manolo. Escultura. Pintura. Dibujo*, Ediciones Polígrafa, Barcelona 1972; Rafael BENET: *El escultor Manolo Hugué*, Argos, Barcelona 1942; Josep PLA: *Vida de Manolo contada per ell mateix*, La Mirada, Sabadell 1928 (reissued many times).
- [50] Natàlia ESQUINAS: *Una passejada per l'obra de Josep Llimona. 150 anys*, Fundació de les Arts i els Artistes, Barcelona 2014; Natàlia ESQUINAS: *Josep Llimona i el seu taller* (doctoral thesis) Universitat de Barcelona, 2015 (online <https://www.tdx.cat/handle/10803/394083#page=1> [consulted on 15 September 2022]); Manuela MONEDERO: *José Llimona, escultor*, Editora Nacional, Madrid 1966; José Manuel INFUESTA and Manuela MONEDERO: *Josep Llimona i Joan Llimona. Vida i obra*, Thor, Barcelona 1977.
- [51] Francesc FONTBONA: *Catalunya i les Ciències, grup escultòric de Josep Llimona per a l'Institut d'Estudis Catalans*, Institut d'Estudis Catalans, Barcelona 2009.

- [52] José CORREDOR-MATHEOS: *Jaume Mercadé*, Fundació Banc Sabadell, 2001; Assumpta ROSÉS and Jordi PARÍS I FORTUNY (eds.): *Jaume Mercadé: pintor i orfebre: un inventari poètic del Camp de Tarragona*, Museu de Valls 1994; Daniel VENTURA I SOLÉ: *Jaume Mercadé i Queralt: pintor-orfebre (Valls 1889-Barcelona 1976)*, Gràfiques Moncunill, Valls 1978; Enric JARDÍ: *Jaume Mercadé, pintor de una tierra*, Polígrafa, Barcelona 1977.
- [53] Francesc FONTBONA: 'Artes y oficios. El Noucentisme', in *España-Diseño*, EUROPALIA, Brussels 1985, pp. 125-128.
- [54] Josep Lluís MARTÍN I BERBOIS (ed.): *Cent anys d'Art Nou Català*, Museu d'Art de Sabadell, 2015.
- [55] Enric Cristòfol RICART: *Quaderns Kodak*, ed. by Enric Blanco Piñol. Punctum, Aula Joaquim Molas, Lleida & Vilanova i la Geltrú 2020; Oriol PI DE CABANYES: *Enric C. Ricart i el noucentisme*, Caixa Terrassa & Lunwerg, Barcelona 2007; Enric Cristòfol RICART: *Memòries*, notes by Ricard MAS PEINADO, Parsifal, Barcelona 1995; M. Rosa PLANAS I BANÚS: *Enric Cristòfol Ricart, gravador del noucentisme*, Biblioteca de Catalunya, Barcelona 1988; J.-F. RÀFOLS: *E. C. Ricart*, F. X. PUIG ROVIRA ed., El Cep i la Nansa edicions, Vilanova i la Geltrú 1981.
- [56] *Josep F. Ràfols (1889-1965)*, Biblioteca Museu Víctor Balaguer-Fundació Caixa Penedès, Vilanova i la Geltrú-Vilafranca del Penedès 2000; Francesc X. PUIG ROVIRA: *Josep F. Ràfols: escriptor*, Museu de Vilafranca del Penedès 1989.
- [57] Joan MIRÓ: *Cartes a J. F. Ràfols (1917/1958)*. Francesc FONTBONA and Amadeu J. SOBERANAS eds., Editorial Mediterrània-Biblioteca de Catalunya, Barcelona 1993 [1994].
- [58] [PILAR VÉLEZ]: *Centenari Josep Obiols (1894-1994)*. Barcelona: Generalitat de Catalunya, 1994; Pilar VÉLEZ: *Xilografies de Josep Obiols: Estudi monogràfic*, Ajuntament de Barcelona, 1990; *Josep Obiols*, Ajuntament de Barcelona, 1990.
- [59] Albert CUBELES I BONET and Marc CUIXART GODAY: *Josep Goday Casals: arquitectura escolar a Barcelona de la Mancomunitat a la República*, Institut d'Educació, Ajuntament de Barcelona 2008; Josep Francesc RÀFOLS: 'Josep Goday: arquitecto de los grupos escolares de Barcelona', *Cuadernos de Arquitectura*, Colegio Oficial de Arquitectos de Cataluña y Baleares (Barcelona), no. 35 (1959), pp. 8-11; Joaquim FOLCH I TORRES: 'L'arquitecte Josep Goday', *Butlletí dels Museus d'Art de Barcelona* (Barcelona), (July 1936), pp. 223-224.
- [60] Teresa MAÑÀ TERRÉ: *Les biblioteques populars de la Mancomunitat de Catalunya: 1915-1925*, Pagès, Lleida 2007.
- [61] Mireia FREIXA and Eduard RIU (eds.): *Josep Puig i Cadafalch, arquitecte de Catalunya (1867-1956)*: compilation of the proceedings of the conference held on 18-21 October 2017 and other dedicated texts, Barcelona 2017; Albert BALCELLS (ed.): *Puig i Cadafalch i la Catalunya contemporània*, Institut d'Estudis Catalans, Barcelona 2003; Josep PUIG I CADAFALECH: *Memòries*. Publicacions de l'Abadia de Montserrat, Barcelona 2003; Enric JARDÍ: *Puig i Cadafalch, arquitecte, polític i historiador de l'art*, Ariel, Barcelona 1975.
- [62] Josep Miquel GARCIA: *Els Evolucionistes*, Parsifal Edicions, Barcelona 2004.
- [63] Sofia ISUS VENTURA: *L'escultor Josep Granyer i Giralt*, doctoral thesis, Department of Sculpture, Universitat de Barcelona 2012. <<https://www.tdx.cat/handle/10803/83841#page=408>> (consulted on 16 August 2023).
- [64] <http://rubioituduriontour.blogspot.com/2011/03/bibliography.html> (consulted on 14 August 2023); Nicolau Maria RUBIÓ I TUDURÍ: *Diàlegs sobre l'arquitectura*, Quaderns Crema, Barcelona 1999 (reissue); Manuel RIBAS PIERA: *Nicolau M. Rubió i Tudurí i el planejament territorial*, Altafulla, Barcelona 1995; Nicolau Maria RUBIÓ I TUDURÍ: 1891-1981, Ajuntament de Barcelona 1989; *Nicolau M. Rubió i Tudurí: 1891-1981: el jardí obra d'art*, Fundació Caixa de Pensions, Barcelona 1985.
- [65] Josep M. ROVIRA I GIMENO: 'Raimon Duran i Reynals o la soledad de un corredor de fondo', *Cuadernos de arquitectura y urbanismo* (Barcelona), no. 113 (1976).
- [66] Helena MARTÍN and Magdalena MÀRIA I SERRANO: *Guia d'arquitectura de l'Hospitalet, l'obra dels germans Puig Gairalt*, Universitat Ramon Llull, 2004; Àlicia SUÀREZ and Mercè VIDAL: *Els arquitectes Antoni i Ramon Puig Gairalt: Noucentisme i modernitat*, Curial Edicions Catalanes. Publicacions de l'Abadia de Montserrat, Barcelona 1993; Marta CERVELLÓ CASANOVA: *Antoni Puig Gairalt, Arquitecte i humanista (1888-1935)*, Viena, Barcelona 2024.
- [67] Raquel LACUESTA: *Cèsar Martinell*, Col·legi d'Arquitectes de Catalunya, Barcelona 1998.
- [68] Aleix CATASÚS: *Josep Maria Pericas i Morros, 1881-1966, arquitecte*, Col·legi d'Arquitectes de Catalunya, Demarcació de les Comarques Centrals, [Vic 2019]; Aleix CATASÚS: *Josep Maria Pericas i Morros, arquitecte noucentista*, Patronat d'Estudis Osonencs, Vic 2016.
- [69] *Florensa i Ferrer, Adolf, 1889-1968*, Ajuntament de Barcelona, 2000; Manuel de SOLÀ-MORALES: *Adolf Florensa*, Col·legi d'Arquitectes de Catalunya, Barcelona 1998.
- [70] Joaquim M. PUIGVERT I SOLÀ: *Josep Danés i Torras: noucentisme i regionalisme arquitectònics*. 1st edition Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2008; Joaquim M. PUIGVERT I SOLÀ: *Josep Danés i Torras, arquitect: una biografia professional*, Nova Biblioteca Olotina, Olot 2003.
- [71] Website: <https://fundacionrafaelbenet.com/?cat=1> (consulted on 15 August 2023); *Quaderns Rafael Benet* (Barcelona), from 1998 (no. 1) to the present (40 issues); Àlicia SUÀREZ: *Rafael Benet. Catàleg revisat i actualitzat de l'obra pictòrica*, Barcelona, Fundació Rafael Benet, 2004; Àlicia SUÀREZ: *Rafael Benet, La seva obra*. Prologue by Jordi BENET I AURELL, Fundació Rafael Benet, Barcelona 1991.
- [72] Natàlia BARENYS: *El plasticisme espiritual de Francesc Domingo*, Mediterrània, Barcelona 2008; Jaume PLA: *Francesc Domingo*, AUSA, Sabadell 1992; [Natàlia BARENYS] *Francesc Domingo: de Sant Just a São Paulo*, Fundació Vila Casas, Barcelona 2024.
- [73] Josep CASAMARTINA I PARASSOLS and Cécile DEBRAY: *Togores, du Réalisme Magique au Surréalisme*, Éditions Cercle d'Art, Paris, 1998; Josep CASAMARTINA I PARAS-

- SOLS: *Togores. Clasicisme i renovació (obra de 1914 a 1931)*, Museo Nacional Centro de Arte Reina Sofía / Museo Nacional d'Art de Catalunya, Madrid / Barcelona, 1997; Esteve FÀBREGAS I BARRI: *Josep de Togores. L'obra. L'home. L'època* (Barcelona, Aedos, 1970).
- [74] M. Assumpció CARDONA IGLÉSIA: *Saló Nou Ambient (1910-1939): Context, estudi i fortuna crítica. El realisme vivent d'una generació*, doctoral thesis, Universitat de Barcelona, 2023; Josep Maria CADENA: 'Gentes de Pluma y Lápiz. "Nou Ambient", un grupo artístico y su revista', *Diario de Barcelona*, (1 October 1972).
- [75] Teresa MACIÀ: *Pere Daura (1896-1976)*, Àmbit, Barcelona 1999.
- [76] *Josep Mompou*, Caixa Catalunya Obra Social, Barcelona 2009; *Josep Mompou, un fauve a Tossa. Exposició antològica*, Museu Municipal de Tossa – Editorial Mediterrània, Tossa-Barcelona 2001; Francesc FONTBONA: *Josep Mompou. Biografia i catàleg de la seva obra (pintura, gravat i tapis)*, Editorial Mediterrània, Barcelona 2000.
- [77] For direct portraits of many members of this generation, see Jaume PLA: *Famosos i oblidats. 38 retrats de primera mà*, La Campana, Barcelona 1989.
- [78] Marc ROMEU: *Ricard Marlet i Saret (...) Escultura, pintura, dibuix, gravat*, Gràfiques Barberà, [Barcelona] 2008.
- [79] Santiago ESTRANY I CASTANY: 'Francesc Canyellas i Balagueró, col·laborador d'arquitectes mataronins i autor d'esgrafiats a Mataró', *Fulls del Museu Arxiu de Santa Maria* (Mataró) (01 April 1993), pp. 32-35.
- [80] Josep CASAMARTINA PARASSOLS: *Vila Arrufat a Sabadell*, Comissió pro-centenari del pintor Antoni Vila Arrufat, Sabadell 1994; *Vila Arrufat* [exhibition catalogue], Palau de la Virreina, Ajuntament de Barcelona, 1984; Francesc FONTBONA: *Vila Arrufat*, Bilbao-Barcelona: Gran Enciclopedia Vasca, 1980.
- [81] Immaculada SOCIAS BATET and Esther ALSINA GALOFRE: *El fons documental d'Antoni Ollé Pinell (Barcelona 1997-1981) a l'Arxiu Comarcal del Baix Penedès*, Departament de Cultura de la Generalitat de Catalunya / Consell Comarcal Baix Penedès, El Vendrell 2015; Núria TERRADES BOSCA: *L'obra xilogràfica d'Antoni Ollé Pinell*, Biblioteca de Catalunya, Barcelona 1986.
- [82] Sergio FUENTES MILÀ: *Montserrat Casanova (1909-1990). Pintora entre pintors als anys 30*, Sala Parés, Barcelona 2020.
- [83] Maria Isabel MARÍN SILVESTRE: *Josep Duñach. L'escultor i el seu temps*, Museu Europeu d'Art Modern, Barcelona 2014.
- [84] Bernat PUIGDOLLERS and Aleix CATASÚS: *Joan Borrell i Nicolau: crònica de l'origen (catàleg d'exposició)*, Museu de Montserrat 2017; Enric MORERA I BORRELL: *Joan Borrell i Nicolau, escultor: catàleg raonat de l'obra*, Comú de Particular de La Pobla de Segur & Garsineu Edicions, Tremp 2013; Llorenç SÀNCHEZ I VILANOVA: *Joan Borrell-Nicolau: escultor: biografia*, Història i cultura del Pallars, [Lleida] 1987; Émile SCHAUB-KOCH: *Borrell Nicolau escultor-estatuari*, Real Academia de Bellas Artes de San Jorge, Barcelona 1953.
- [85] Lulú MARTORELL: *Sobre Rafael Solanic: un escultor, una biografia*, Roser Solanic Serra, Book-Print Digital, Hospitalet de Llobregat 2014; *Rafael Solanic: escultor*, Centre Cultural Tecla Sala, Ajuntament de L'Hospitalet & Generalitat de Catalunya, 1995.
- [86] *Escultures: Martí Llauredó*, Palau Moja, Departament de Cultura de la Generalitat de Catalunya, Barcelona 1993.
- [87] Lluïsa SALA I TUBERT: 'Joaquim Ros i Bofarull. Apunts de vida i art (1921-1936)', in Lourdes JIMÉNEZ (ed.): *Librer amicorum: a Francesc Fontbona, historiador de l'art*, Generalitat de Catalunya, Departament de Cultura, Barcelona 2019, pp. 349-354. Nicolau GUANYABENS CALVET: 'L'escultor Joaquim Ros i Bofarull', in *Fulls del Museu Arxiu de Santa Maria de Mataró*, no. 42 (January 1992), pp. 35-45.
- [88] José CORREDOR-MATHEOS and Albert MERCADÉ: *Joan Rebull. Catálogo razonado de esculturas*, Fundación Arte y Mecenazgo, 2010; José CORREDOR MATHEOS: *L'escultura de Joan Rebull*. Barcelona: Àmbit Serveis Editorials, 1991.
- [89] Sandra MOLINER NUÑO: *Un viaje en el tiempo. El 'Poble Espanyol de Montjuïc'*, doctoral thesis, Universitat Politècnica de Catalunya, Barcelona 2018.
- [90] Joaquim VALENTÍ FIOI: 'L'Arquitecte begurenc Eusebi Bona i l'evolució de la seva obra', *Revista de Girona-Arts*, no. 218 (2003), pp. 37-41.
- [91] Francesc FONTBONA (dir.): *Repertori d'exposicions individuals d'art a Catalunya (fins l'any 1938)*, Compilation by Antònia MONTMANY, Montserrat NAVARRO and Marta TORT, Institut d'Estudis Catalans, Barcelona 1999.

BIOGRAPHICAL NOTE

Francesc Fontbona i de Vallescar holds a PhD in Modern History from the Universitat de Barcelona and is a full member of the Reial Acadèmia de Belles Arts de Sant Jordi of Barcelona, a member of the History-Archaeology Section of the Institut d'Estudis Catalans and an honorary associate of The Hispanic Society of America of New York. He has also been a member of the Classification, Appraisal and Export of Historical Heritage Goods Board of Spain's Ministry of Culture and presided over the Generalitat de Catalunya's Classification, Appraisal and Export of Historical and Artistic Heritage Goods of Catalonia. He was the director of the Graphic Unit of the Biblioteca de Catalunya in Barcelona, is the author of numerous books and has lectured extensively in his field of specialisation.

Biographical sketches of the new members of the History-Archaeology Section

Carme Barceló i Torres was born in Cartagena. She holds a bachelor's and PhD with an extraordinary award from the Universidad Complutense de Madrid and the Honorary Chair at the Universitat de València. In my opinion, she is more than qualified to be a corresponding member of the IEC's History-Archaeology Section.

It is difficult for me to summarise a 52-page CV written single-space, so I will just highlight a fraction of her intellectual work:

She is the author of 16 books, including:

Minorías Islámicas en el País Valenciano. Historia y Dialecto, UV-IHAC, Valencia-Madrid, 1984 (with a prologue by Joan Fuster).

Toponímia aràbiga del País Valencià. Alqueries i castells, Institut de Filologia Valenciana, 1983 (a topic she revisited in *Noms aràbics de lloc*, Ed. Bromera, 2010).

Àrab i català. Contactes i contrastos, Institut Interuniversitari de Filologia Valenciana - Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2011.

València àrab en prosa i vers, Servei de Publicacions de la Universitat de València, 2011.

Un tratado catalán medieval de derecho islámico: el Libro de la Çuna e Xara dels moros, introducción, edición, índices y glosarios por... Universidad de Córdoba, 1989.

Of her 115 scholarly articles published (which does not include those written for a general audience), I would highlight:

'Un epitaffio islamico proveniente da Maiorca portato a Pisa come trofeo di guerra?' *Quaderni di Studi Arabi. Nuova Serie* (Rivista annuale pubblicata dall'Istituto per l'Oriente, Roma) I, 2006, 55-68.

'L'epitafi del rei mallorquí Ibn Aglab conservat a Pisa'. *Butlletí de la Societat Arqueològica Lul·liana* 66, 279-298, 2010

With A. Labarta (with whom she often collaborates): 'La decoración árabe, caligráfica y vegetal de las vigas del Museo Diocesano (Barcelona)'. *Arqueología y Territorio Medieval* 23, 57-73, 2016.

'Clave árabe para el Repartiment de Valencia'. *Saitabi. Revista de la Facultat de Geografia i Història* 66, 11-26, 2016.

She has also contributed 46 texts to edited works, which I will not list.

She has participated in 18 homages to personalities like J. M. Lacarra, M. Sanchis Guarner, F. Corriente, Antoni Ferrando and Vicens Rosselló.

She has spoken at 16 conferences, with lectures such as: 'Toponímia tribal o familiar y organización del espacio en el área islámico-valenciana'. Casa de Velázquez, Madrid. 1983.

'La llengua dels sarraïns'. *Llengües en contacte en el PV (segles XIII-XV)* Alicante. 1993.

'Àrab i català en temps de Jaume I: una revisió a través del *Llibre dels feits*', in Germà Colón Domènech and Lluís Gimeno Betí (eds.) *La llengua catalana en temps de Jaume I (2008. Castelló de la Plana)* Publicacions Universitat Jaume I. Castelló de la Plana, 37-69, 2020.

'Adaptació aràbiga dels topònims antics'. *Congrés Internacional de toponímia i Onomàstica Catalanes*, Valencia, 2001.

Lately, she has been a frequent speaker at archaeology conferences with talks on Arab epigraphy, one of her areas of expertise.

She is the author of 23 reviews of books by familiar authors, like *Onomasticon* by Coromines, Maria T. Ferrer Mallol, F. Garcia Oliver and J. Piera (this year the winner of the Premi d'Honor de les Lletres Catalanes).

Also worth citing are eighteen reports, which she calls 'research for others', on Arabic texts requested by the Generalitat Valenciana's Arabic Manuscript Restoration Service, the archive of the cathedral of Lleida and scholars like A. Furió, F. Sabaté and myself.

Thirteen on onomastic studies.

Forty-two plus 119 Arabic epigraphic studies on graffiti, paintings, capitals, pottery, porcelain, plasterwork, lead plates, seals, fired-earth tiles and goldwork, as well as the classification of coins from the Universitat de València library.

Sixty-four toponymic reports requested by different private individuals, publishing houses and institutions.

When she completed her degree, Dr Barceló joined the Department of Mediaeval History at the Universitat de València, but when she became Chair—after first occupying the Chair at the Universidad de Córdoba—she fully immersed herself Valencian society by accepting different posts and responsibilities at both universities and elsewhere: she was the director of the Department of Catalan Philology and Dean of the university's Faculty of Philology, and she is also an evaluator and a member of scientific committees and editorial boards of countless journals, both here and abroad.

The reasons for proposing her include the fact that I am the only Arabist in the History-Archaeology Section and am reaching an advanced age, as well as the fact that none of the IEC's affiliates has an expert in the

Arab and Islamic world, a gap Dr Barceló can more than fill.

Dolors BRAMON I PLANAS

Joan Bosch i Ballbona (Malgrat de Mar, 1960)

With a bachelor's degree and a PhD from the Universitat de Barcelona, he is an associate professor (Universitat de Girona, Faculty of Humanities) with accreditation as a chair from the state agency (ANECA) since 2021. He teaches Art History and specialises in the Renaissance and Baroque in Cata-

lonia. He has been department head (2009-2013), vice dean of the Faculty (2002-2005), coordinator of Art History studies (1996-2000) and coordinator of the Master's in Cultural and Natural Heritage. From 2013 to 2022, he was the technical director of the Institut Català de Recerca en Patrimoni Cultural (ICRPC-CERCA). He has earned the extraordinary doctoral award from the Universitat de Barcelona (1994) and the Antoni Pedrol Rius Research Award (1995). He has been a member of ANECA's Languages and Humanities Committee. Between 2007 and 2017, he served as an evaluator for AQU, ANEP and ANECA and was a member of the Comissió de Patrimoni [Heritage Commission] of the Girona delegation and the Junta de Qualificació, Avaluació i Exportació de Béns del Patrimoni Cultural [Qualification, Evaluation and Export Board of Cultural Assets and Heritage] of the Generalitat de Catalunya. He has participated in 21 RDI projects in competitive calls, in five of which he was the principal researcher. He has been a long-term visiting professor at the Italian universities in Sàsser/Sassari and Càller/Cagliari and has performed research in Rome, Naples and London. He has participated in many national and international conferences, some of which he organised.

He is the author of approximately 150 publications. His main lines of research are:

-The sixteenth- and seventeenth-century art produced in Catalonia, particularly the critical study and rediscovery of some of the most significant artists and works from this historical scene, most of them related to altarpieces. In this line, he has published books about Agustí Pujol (2009), the altarpieces of Bages during the seventeenth century (1990), the main altarpiece in Santa Maria in Arenys de Mar (2004) and the main altarpiece in the Priory of Sant Pere de Reus (with Joaquim Garriga, 1997).

-The reconstruction of the artistic culture of art workshops in the Principality of Catalonia, a field in which he has uncovered important results, some of them in international publications. They include 'La Culture artistique au service de l'art de dévotion: exemples en Catalogne à l'époque moderne', Rennes, 2009; 'El impacto d'Albrecht Dürer y de la estampa internacional en Cerdeña', Cagliari, 2013; and more recently 'Sobre cultura artística d'estampa a Catalunya a les acaballes del cicle Barroc', *Locus Amoenus* (2021).

-Finally, since 2008 he has been exploring a third line, the collection of the Marquises of Villafranca, viceroys of Naples, Sicily and Catalonia during the reigns of Philip II and Philip III, about which he has delivered talks at international conferences and published important scholarly articles.

He has curated six exhibitions. Recently, the exhibition 'Falsos Verdaders. L'Art de l'Engany', which he curated with professor Francesc Miralpeix at the Museu d'Art de Girona in 2020, received the award for best temporary exhibition of the year from the Associació Catalana de Museòlegs. His academic career in itself more than endorses his candidacy for the IEC, but his unstinting commitment to the defence of Catalan language and culture should also be highlighted.

Marià CARBONELL I BUADES

Enric Gallén Miret

His academic activity can be divided into two different periods. Between 1976 and 1993, he was affiliated with the Department of Catalan Philology at the Universitat de Barcelona; he earned his bachelor's (1975) and PhD (1983) there and then was appointed an associate professor in 1986. In parallel, he was a student of the last Cat-

alan literature seminars that Dr Joaquim Molas taught at the Institut d'Estudis Catalans's Estudis Universitaris Catalans (1969-1972) at the Palau Dalmaes on Barcelona's Carrer de Montcada. After Antoni Comas's death in 1981, Dr Joaquim Molas took over the vacant chair at the Universitat de Barcelona. Directed by Dr Molas, Enric Gallén finished his doctoral thesis on *El teatre a la ciutat de Barcelona durant el règim franquista. 1939-1954* (1983), which earned him the 1985 Jaume Massó i Torrents Award from the Institut d'Estudis Catalans. He participated in *Història de la literatura catalana* (1986-1988), overseen by Joaquim Molas, as an expert in contemporary theatre (vols. 8, 9, 10 and 11), and later did the same in the work of the same title directed by Dr Jordi Castellanos and Dr Jordi Marrugat. Regarding Catalan theatre, he has published and studied authors like Àngel Guimerà, Josep Pin i Soler, Josep M. de Sagarra, Salvador Espriu, Joan Brossa, Josep M. Benet i Jornet, Rodolf Sirera, Alexandre Ballester, Sergi Belbel, Jordi Galceran, Carles Batlle and Josep M. Miró. He coordinated the book *Romea, 125* (1989) and the script for the documentary *Romea 150 anys* (2013). He edited *Memòries teatrals* by Narcís Oller (2001), and he and Dan Nosell, a professor at the University of Uppsala, edited *Guimerà i el Premi Nobel. Història d'una candidatura* (2012). He published *El debat teatral a Catalunya. Del Modernisme a la Guerra Civil* (2011) with Margarida Casacuberta, Francesc Foguet and Miquel M. Gibert.

In his second period, he earned a post in the Faculty of Translation and Interpretation at the Universitat Pompeu Fabra and joined the faculty in academic year 1992-1994. After that, he secured the chair in Catalan Literature and History of Translations (1997), and without ever ceasing his research on Catalan literature and specifically contemporary theatre, he promoted lines of research that relate Catalan literature with comparative literature and studies of the translation and reception in our culture. With the creation of the TRILCAT (Grup d'estudi de traducció, recepció i literatura catalana; <http://trilcat.upf.edu/>) research group, he engages in broad scholarly activ-

ity organising symposia, creating translation databases related to Catalan literature and publishing the TRILCAT yearbook (<http://trilcat.upf.edu/anuari/>), an open-access electronic journal.

He has launched the Biblioteca Històrica de la Traducció Catalana collection (<https://www.editorialbarcino.cat/colleccio/biblioteca-historica-de-la-traduccio-catalana/>) with the Màrius Torres Chair at the Universitat de Lleida, directed by Dr Joan Ramon Veny, and Editorial Barcino. He was the principal investigator of different R&D projects between 2000 and 2017 and served as the coordinator of the TRILCAT Consolidated Research Group. Individually, he has researched the translation of theatre from the United States (O'Neill, Wilder), France (Lenormand, Cocteau, Jouvett, Beckett, boulevard theatre), England (Shaw, Wesker, Jellicoe), Hungary (Molnár, Fodor), Italy (De Filippo, Fo) and Scandinavia (Ibsen) and its reception in Catalan culture. Another of his lines of research is comparative studies between Catalan and Spanish literature, specifically the study of bilingualism and diglossia in modern and contemporary theatre.

He has also engaged in a wide array of different professional activities related to Catalan, some of which are:

1. Literary advisor for the CDGC's 'Cicle de Teatre Clàssic Català' [Catalan Classic Theatre Series] (1992), directed by Domènec Reixach and coordinated by Josep M. Benet i Jornet.
2. Member of the Societat Verdaguer (1995).
3. Coordination of the books *Josep M. de Sagarra, home de teatre* (1994) and *Guimerà 1845.1995* (1995), both of which won Barcelona's theatre critics' award (1995).
4. Coordination of the course *La representació teatral* (2000) for Humanities studies at the UOC with Carles Batlle.
5. Member of the Artistic Advisory Board of the Teatre Nacional de Catalunya (1998-2005), directed by Domènec Reixach, and in charge of the Publications Board with Carles Batlle.
6. Publication of the book *Teatre Goya 1916-2008*. (2008), commissioned by the FOCUS group.
7. With Neus Oliveras, oversight of the museological script of the Museu Àngel Guimerà in El Vendrell, which opened in 2015.

In addition to participating in a variety of juries and committees, with the goal of ensuring that creative books and local or foreign studies on theatre are reported in the press, he has served as the theatre critic for *Diari de Barcelona* (1988-1990), *Escena* (1988-1994), *El País* (1988-1993), *El Periódico* (1998-2002), *Benzina* (2006-2008), *Presència* (2010-2012), *Serra d'Or*, *Núvol* and *Entreacte*.

Ramon PINYOL I TORRENTS

Joaquim Tremoleda i Trilla (1962) earned a bachelor's degree in Archaeology and Ancient History from the Universitat Autònoma de Barcelona in 1985 and a PhD from the Universitat de Girona in 1996 with a thesis entitled *Ceràmiques romanes de producció local al N.E. de Catalunya: època augustal i alto-imperial* under the direction of Prof. Josep Ma-

ria Nolla. He currently works as a conservator-archaeologist at the Museu d'Arqueologia de Catalunya-Empúries.

He is an archaeologist specialising in Roman culture, although his restless spirit and extraordinary capacity for work have led him to specialise in the Greek world, late antiquity and the Middle Ages as well, and to make incursions into studies of the Neolithic. Therefore, he works within a long timespan, and in both rural and urban settings. Between books and articles, he is the author or co-author of around 480 publications, articles in specialised journals and books. That is, among archaeologists he is one of the most prolific authors in Catalonia. He has particularly focused on researching the Romanisation of northeast Catalonia and Empúries, and therefore the Greek and Roman periods as well. His thesis was published in Oxford in 2000 as part of the *British Archaeological Reports, Internacional Series*.

With a sound knowledge base on pottery, he later quite successfully focused on studying wine amphorae, the pottery workshops that crafted them and the wine production centres. In fact, he is one of the prime researchers on this topic who has skilfully shared knowledge of Roman wine production in the counties of Girona, and by extension he has also contributed to this regarding Catalonia as a whole. His studies on the seals found on amphorae are noteworthy, with highly relevant conclusions on the connections between merchants in Narbonne, northern Italy and the coasts of Girona. He is also a pioneer in studies of the seals on *dolia*, large clay pots or stationary wine containers.

Another important undertaking is the excavation of Roman villas. He and Pere Castanyer excavated the villa of Vilauba, in Pla de l'Estany, in its entirety. They applied a series of analyses; studied the flora and fauna, economy, architecture and functioning; and published their results in detail. It has also been brought to museums, making him an expert on inland Roman villas in Catalonia that can be visited. After finishing this project, he and Pere Castanyer went on to excavate the pottery workshop in Ermedàs, and once they had studied this site, they focused on researching the Roman villa of Can Ring in Besalú.

Therefore, the Roman rural world in northeast Catalonia has been one of his main focal points, as proven by the recent *Congrés Internacional Ager Mutabilis. L'explotació del territori durant l'època romana*, held in Calonge in May 2023.

Not only has he participated in countless conferences at home and abroad, as either a speaker or a member of the scientific committee, but he has also organised different gatherings and seminars on archaeological topics. He stands out as the driving force behind the Catalan side of the Catalan-French CIRCA VILLAM gatherings, which have given rise to the publication of the *Studies of the Roman World in the Roman Period* series, published by the Institut de Patrimoni Cultural at the Universitat de Girona.

Beyond the aforementioned villas, throughout his career he has also directed numerous other archaeological excavations and has researched extensively in urban areas, in the Roman city of Empúries and its surroundings. He has been a member of the technical team of the Cursos Internacionals d'Arqueologia d'Empúries since 1983 and a member of the board (treasurer) and editorial council of the *Annals of the Institut d'Estudis Empordanesos* in Figueres since 1995.

He is currently the principal investigator of the four-year research project approved by the Generalitat de Catalunya entitled 'Ocupació del territori i explotació de l'espai rural a l'àrea del Pla de l'Estany – Garrotxa. *Uillae*, tallers, comunicació i recursos entre els segles II aC-VIII' (2022-2025). He has also participated as a researcher in a considerable number of competitive research projects in both Catalonia and Spain.

Yet not only does he conduct basic research; he is also interested in scholarly synthesis. He has worked in the field of heritage and museography and has coordinated different exhibitions and the publications of the corresponding catalogues.

Regarding teaching, he has been an associate professor at the Universitat de Girona since academic year 2019-2020. He has also participated in different master's and doctoral programmes. He was a professor in the master's at the Universitat de Girona and the master's in 'Ricerca-tori ed Esperti di Alta Tecnologia e Innovazione Tecnologica Applicata al Settore dei Beni Culturali' at the Università degli Studi di Palermo in 2016. Finally, he has the *venia docendi* as a URV professor associated with the Doctorate in Classical Archaeology. He has also co-directed different doctoral theses in the field of archaeology.

Despite such important, extensive contributions, Joaquim Tremoleda has also had the time to venture into fiction with the novel *La Passió necessària: el pintor Mar-ian Llavanera*, published in 2018.

M. Carme BELARTE I FRANCO

Caterina Valriu Llinàs (Inca, Mallorca, 1960) holds a diploma in Primary Education from the Universitat de Barcelona (UB) (1980), a bachelor's in Spanish Philology from the Universitat de les Illes Balears (1983) with an extraordinary bachelor's degree award and a degree (1985), a PhD in Catalan Philology from the Universitat de les Illes Balears (UIB)

(1992) and a PhD in Anthropology (2021) from the UB, both theses earning a unanimous qualification of *cum laude*. She has worked as an educator since 1981, first as a primary school teacher (1981-1990) and since 1990 as a university professor. In 1992, she earned the post of Full Professor at the Escola Universitària, in 1998 as Full University Professor and in 2018 as University Chair. Thus far, she has four six-year research periods recognised by ANECA.

As a university instructor affiliated with the Department of Catalan Philology and General Linguistics at the UIB, she has taught classes in the different bachelor's, master's and doctoral programmes. She has also directed numerous bachelor's and master's final projects and doctoral theses. In the field of didactics, she is the author of textbooks for primary school (with the Anaya and Barcanova publishing houses) and two university textbooks: *Història de la Literatura Infantil i Juvenil Catalana* (1994), reissued and expanded in 1998, and *La literatura per a infants i joves: anàlisi, gèneres i història* (2013), the latter in conjunction with Gemma Lluch.

She has primarily developed two lines of research: traditional folk literature (ethnopoetics) and the study of children's and young readers' literature. In both, she has made valuable contributions that have garnered scholarly and societal recognition. She has also studied folk culture in general—especially festival series and legends—and literature education.

She has been very actively involved in different research organisations and teams. She has been a member of the Grup d'Estudis Etnopoètics ever since it was created in 2004. In 2004-2005, she was the director of the Oral History Archive project, financed by the Alcover-Moll-Villangómez Chair (CAIB). From 2007 to 2014, she directed the Grup d'Estudis Etnopoètics (GEE) of the IEC's Societat Catalana de Llengua i Literatura. She has worked on four R&D projects funded by the Ministry of Education and Science and has been a full-time researcher on the team led by Dr Carme Oriol from the Universitat Ro-

vira i Virgili in Tarragona. She is also a member of the editorial committee of the journal *Llengua & Literatura* (IEC) and the scientific committee of the scholarly journals *Ítaca* (UA), *Caplletra* (IIFV-PAM) and *ELOS* (USC). In addition to publishing quite a few books, her activity as a researcher has led her to participate in many conferences and to publish her works in compilations and journals, both at home and abroad.

Another aspect of Caterina Valriu worth highlighting is that she is an oral storyteller and a writer of children's books. She has held almost 4,000 storytelling sessions in schools in libraries since 1987. Her books, issued by prestigious publishing houses, have been popular among readers and positively reviewed by critics. Some of them have been translated into other languages, including French, English, Spanish, Galician and Korean. She has published the volumes *Llegendes de Mallorca* (2010) and *Balears i Pitiüses, terres de llegenda* (2013) for adult readers.

Her bibliography in the field of literary studies (ethnopoetics and traditional folk literature) includes the following titles: *El Carnaval a Palma, com era abans* (1989), *El Carnaval a Mallorca* (1995), *Influència de les rondalles en la literatura infantil i juvenil actual* (1998), *El rei Jaume I, un heroi històric, un heroi de llegenda* (2008), *Paraula viva; Articles sobre literatura oral* (2008), *Sant Vicenç Ferrer; història, llegenda, devoció* (2010), *El Comte Mal: entre la història i la llegenda* (2013), *Personatges de llegenda a la tradició popular mallorquina* (2014), *Aux origines du monde. Contes et légendes de l'Espagne* (2015), *Les rondalles que l'Arxiduc no va publicar. Edició, catalogació i estudi del Corpus de Rondalles de Mallorca*. Antoni M. Penya – Arxiduc Lluís Salvador (2022) and *De llegenda. Articles sobre el legendari* (2023).

She has published the following children's and young readers' literature: *Història de la literatura infantil i juvenil catalana* (1998), *Imaginari compartit; Estudi sobre literatura infantil i juvenil* (2010) and *La literatura per a infants i joves en català. Anàlisi, gèneres i història* (2013) with Gemma Lluch.

She has received different awards and accolades for her research, her role as a literary champion and her numerous publications, such as the Pare Colom Award from Obra Cultural Balear (2010); the tenth Aurora Diaz-Plaja Award (2011); the Dijous Bo Award (2016) from the Inca Town Hall; the Mallorca Children's Literature Award (2020); the Mallorca Essay Award (2021); the second Antoni M. Badia i Margarit Award (2023) from the Universitat de Barcelona; and the twenty-ninth Valeri Serra i Boldú Folk Culture Award (2023).

Damià PONS I PONS

Historical publications of the Institut d'Estudis Catalans during 2024

Publicacions de temàtica històrica editades durant l'any 2024 per l'Institut d'Estudis Catalans

Published by the History-Archaeology Section and its Affiliated Societies

Publicats per la Secció Històrico-Arqueològica i les seves societats filials

Books Llibres

ABELLÓ I GÜELL, Teresa. *Insurreccionalisme, romanticisme i bakuninisme: la memòria de Garibaldi entre els primers nuclis internacionalistes catalans. Reflexions al voltant del llibre Garibaldi. Historia liberal del siglo XIX / Discurs de recepció de Teresa Abelló Güell com a membre numerària de la Secció Històrico-Arqueològica, llegit el dia 7 de novembre de 2024*. Institut d'Estudis Catalans. Secció Històrico-Arqueològica, Barcelona 2024. – 18 p.

Alexandre de Riquer i el Modernisme / Edició a cura d'Eliseu Trenc. Institut d'Estudis Catalans. Secció Històrico-Arqueològica, Barcelona 2024. – 170 p. : il.
 I. TRENC I BALLESTER, Eliseu «Pròleg»; II. PINYOL I TORRENTS, Ramon «Verdaguer en l'entorn familiar d'Alexandre de Riquer»; III. JOVÉ, Xavier «Apelles Mestres i Alexandre de Riquer. Amistat i cooperació»; IV. GRAELLS, Joan «La Segarra, font d'inspiració d'Alexandre de Riquer»; V. QUINEY, Aitor «Alexandre de Riquer i la Revista Ibérica de Exlibris, 1900-1907»; VI. QUÍLEZ CORELLA, Francesc «Alexandre de Riquer i l'art publicitari»; VII. FONDEVILA, Mariàngels «Alexandre de Riquer, decorador i moblista»; VIII. FONTBONA, Francesc «Alexandre Riquer, crític d'art»; IX. BRU TURULL, Ricard «Alexandre de Riquer: una aproximació al japonisme en temps del Modernisme»; X. VÉLEZ, Pilar «Alexandre de Riquer i les arts del llibre»; XI. CASACUBERTA I ROCAROLS, Margarida «Alexandre de Riquer i el triomf (efímer) de l'art per l'art»; XII. PLANELLAS SAUMELL, Maria «“Quan dorms sota el fullatge”. La poesia amorosa d'Alexandre de Riquer»; XIII. «Il·lustracions»

Ars subtilior: Estudis d'art medieval en homenatge a la professora Francesca Español / Joan Valero, Marta Crispí (ed.). Institut d'Estudis Catalans. Amics de l'Art Romànic, Barcelona 2024. – 387 p. : il.
 I. CRISPÍ I CANTON, Marta ; VALERO I MOLINA, Joan «Nota dels editors»; II. «Curriculum vitae de la

professora Francesca Español»; III. «Publicacions de la professora Francesca Español»; IV. MARTÍNEZ DE AGUIRRE, Javier «La catedral románica de Jaca: el debate sobre el proyecto y el proceso constructivo»; V. PACE, Valentino «Invenzione e bellezza dei codici siciliani della Biblioteca Nazionale di Madrid provenienti da Messina»; VI. GRAUPERA I GRAUPERA, Joaquim «Nota sobre un conjunt de capitells estandarditzats tardoromànics (segle XIII) com a prefiguració de les finestres coronelles gòtiques de Girona»; VII. BOTO VARELA, Gerardo «Mudaments del panteó episcopal de la Catedral de Girona. Marcs espacials i culturals per a instal·lar un relat històric»; VIII. CRIADO MAINAR, Jesús «Artistas mudéjares y clientes cristianos: una colaboración necesaria en el Aragón bajomedieval. El caso del convento de Santo Domingo de Zaragoza»; IX. FERNÁNDEZ-LADREDA AGUADÉ, Clara «Guillermo Inglés, arquitecto y escultor de la primera mitad del siglo XIV. Una vida itinerante: Inglaterra, Ruan, Burdeos, Pamplona, Huesca»; X. ESCANDELL I PROUST, Isabel «Ab sanyals rayals e de Muncada. Els segells de la reina Elisenda de Montcada»; XI. FITÉ I LLEVOT, Francesc «Noves dades documentals de la Seu Vella (Lleida)»; XII. VALERO I MOLINA, Joan «Bartomeu Rovira, un mestre sorgit del taller de l'escultor Jaume Cascalls»; XIII. VALERO I MOLINA, Joan «Bartomeu Rovira, un mestre sorgit del taller de l'escultor Jaume Cascalls»; XIV. SUREDA I JUBANY, Marc «El braç reliquiari de Sant Daniel de Girona i la promoció del seu culte al segle XIV»; XV. HERRÁEZ ORTEGA, María Victoria «El legado suntuario de los arzobispos toledanos a la catedral primada. Funcionalidad versus autorreferencia en la orfebrería episcopal de los últimos siglos medievales»; XVI. HUGUET TERMES, Teresa «Fem festa de la creu: una breu aproximació a les pràctiques relatives a la disciplina corporal en contextos processionals a la Corona d'Aragó (1350-1550)»; XVII. CORTÉS BURÓN, Albert «Bartomeu Sallent: funcionari reial, almoner liberal, mecenes pinenc»; XVIII. CRISPÍ I CANTON, Marta «Devoció privada de la Barcelona baixmedieval: la capella, l'escriptori i els objectes

devocionaris de la casa de Joan Llull († 1388/1389) al cap de la plaça del Born»; XIX. SERRA DESFILIS, Amadeo «Juegos de espejos en un escenario ambulante: la entrada real en la corona de Aragón y el triunfo napolitano de Alfonso V el Magnánimo»; XX. VELASCO GONZÁLEZ, Alberto «Novetats sobre el retaule de Santa Anna, la Magdalena i Sant Bartomeu procedent de Sant Martí de Pergegàs, una obra de Jaume Huguet promoguda per Francesc Joan de Santa Coloma (1465)»; XXI. MATEOS RUSILLO, Santos M. «Gil Morlanes «el viejo» era Gil Morlán. Una propuesta basada en documentos autógrafos»; XXII. SÁNCHEZ SAULEDA, Sebastià «De Sitges als Estats Units: un viatge sense tornada dels teixits pertanyents a la collecció Deering»; XXIII. KROESEN, Justin E. A. «Una collección glocal. El arte medieval en el Museo Universitario de Bergen y sus conexiones marítimas»; XXIV. BARRAL I ALTET, Xavier «La contribució de Georges Gaillard a l'estudi de l'arquitectura de Sant Miquel de Cuixà i la teoria del mossarabisme (1933-1935)»

BACARDÍ I TOMÀS, Montserrat. *Moments estel·lars de la traducció catalana del segle xx / Discurs de recepció de Montserrat Bacardí i Tomàs com a membre numerària de la Secció Històrico-Arqueològica, llegit el dia 10 d'octubre de 2024*. Institut d'Estudis Catalans. Secció Històrico-Arqueològica, Barcelona 2024. – 33 p.

BELENGUER I CEBRIÀ, Ernest. *Memòries d'un historiador dels Països Catalans*. Institut d'Estudis Catalans. Secció Històrico-Arqueològica; Barcelona 2024. – 96 p.

Confluències entre la història i la literatura / Edició a cura de Francesc Foguet i Maria Llobart Huesca. Institut d'Estudis Catalans. Societat Catalana de Llengua i Literatura, Barcelona 2024. – 167 p. : il.

I. FOGUET I BOREU, Francesc ; LLOMBART I HUESCA, Maria «Presentació»; II. GABRIEL I SIRVENT, Pere «Literatura, política i història: unes confluències (indestriables?) al llarg del segle XIX»; III. SUNYER I MOLNÉ, Magí «Literatura i passat: la història en la literatura catalana romàntica i modernista»; IV. BERJOAN, Nicolas «Una il·lusió literària? Els erudits nord-catalans, el retrocés lingüístic i la literatura al segle XIX»; V. CASACUBERTA I ROCAROLS, Margarida «Tres apunts sobre la novella històrica del segle XX: visions i revisions del Vuit-cents»; VI. DASCA, Maria «Novella i història en la Transició i la democràcia (1979-1999)»; VII. CAMPS I ARBÓS, Josep «Usos i abusos de la història en la novella catalana del segle XXI»; VIII. LLOMBART I HUESCA, Maria ; ICETA LLORENS, Núria ; PUJOL, Clàudia ; PUJOL I CASADEMONT, Enric ; ROCA I COSTA, Maria Carme «Taula rodona»

D'art i d'argent : Montblanc als segles del gòtic / Francesca Español, Joan Valero (ed.). Institut d'Estudis Catalans. Amics de l'Art Romànic, Barcelona 2024. – 172 p. : il.

I. ESPAÑOL I BERTRAN, Francesca ; VALERO I MOLINA, Joan «Prefaci»; II. MENCHON I BES, Joan Josep «De Vilasalva a Montblanc. La formació d'una vila medieval a la Catalunya Nova»; III. SANS I TRAVÉ, Josep Maria «Jaume Conesa: un montblanquí a la cort de Pere el Cerimoniós i forjador de la llengua catalana (1314-1375)»; IV. FELIP I SÁNCHEZ, Jaume «Els *magistri operis ecclesie* constructors de l'església de Santa Maria, la Major, de Montblanc (Conca de Barberà) (s. XIV-XVI)»; V. ESPAÑOL I BERTRAN, Francesca «El Montblanc Baixmedieval i els seus artistes»; VI. VALERO I MOLINA, Joan «La presència d'artífexs allòctons a la Conca de Barberà en època gòtica»; VII. «Bibliografia»

Diccionari d'artistes catalans, valencians i balears [Recurs electrònic] / Francesc Fontbona, Eduard Vallès i Bonaventura Bassegoda (directors). Institut d'Estudis Catalans. Secció Històrico-Arqueològica. Museu Nacional d'Art de Catalunya, Barcelona 2024. – <<https://artistes.iec.cat>>

Simposi sobre l'Ensenyament de la Llengua i la Literatura Catalanes a la Secundària i a la Universitat (4t : 2022 : Barcelona, Catalunya). Institut d'Estudis Catalans. Societat Catalana de Llengua i Literatura. Universitat Autònoma de Barcelona, Barcelona 2024. – 263 p.

I. CASALS I MARTORELL, Daniel ; FOGUET I BOREU, Francesc, ed. ; MASSANELL I MESSALLES, Mar, ed. «Pòrtic»; II. CABRÉ I CASTELLVÍ, Teresa «Llegir, escriure i parlar a l'aula en una societat complexa»; III. LAFUENTE SANCHO, Francisco Javier «[Llegir, escriure i parlar a l'aula en una societat complexa]»; IV. DOLS I SALAS, Nicolau «[Llegir, escriure i parlar a l'aula en una societat complexa]»; V. CASALS I MARTORELL, Daniel «[Llegir, escriure i parlar a l'aula en una societat complexa]»; V. MARTÍ SOLÀ, M. Dolors «[Llegir, escriure i parlar a l'aula en una societat complexa]»; VII. SALORD I RIPOLL, Maite «(Re)trobar-nos en els llibres»; VIII. CUENCA ORDINYANA, Maria Josep «Eines normatives per a l'ensenyament de la gramàtica»; IX. PORTELL RIFA, Joan «Canvi de rumb! O el biaix del supervivent»; X. BAENA, Júlia «La promoció de la lectura a la Biblioteca Escolar de l'Institut Menéndez y Pelayo»; XI. GRIFOLL RIUS, Marina ; POL ASMARATS, Cristina ; URBANEJA MANERO, Elena «Com sortir de la zona de confort i endinsar-se en nous camins innovadors per a l'aprenentatge de la llengua i la literatura»; XII. CUCURULL I CANYELLES, Maria ; PUJOL REYNARES, Berta «Escola andorrana de batxillerat: parlar C1, llegir C2, escriure C3»; XIII. ARMENGOL

GIMENO, Elisabet «Textos literaris per treballar a l'aula»; XIV. GRANELL ROSICH, Alba «Llegir en català amb alumnes castellanoparlants»; XV. FARRÉ OLIVÉ, Montserrat «Les adaptacions dels clàssics a l'aula»; XVI. GUEVARA CLARAMUNT, Marc «Els creadors de continguts a les xarxes socials com a models a seguir per al coneixement i l'ús de la llengua»; XVII. BILBAO ROIG, Olatz de ; GENESCÀ FERRER, Llorenç «La llengua, eix vertebrador del projecte de La Bressola»; XVIII. «Currículums dels autors i dels editors»

Journals Revistes

Acta Numismàtica. Volum: 54. Institut d'Estudis Catalans. Societat Catalana d'Estudis Numismàtics, Barcelona 2024. - 274 p. : il.

I. BOADA SALOM, Jaume ; BERDÚN COLOM, Montserrat «Un canvi d'etapa per a continuar amb l'excel·lència»; II. VILÀ I CASOL, Albert «Presència de la SCEN a Internet»; III. PERETÓ, Òscar «Una mirada romàntica a Numiscat»; IV. VILÀ I CASOL, Albert «Memòria de les activitats de la Societat Catalana d'Estudis Numismàtics durant l'any 2023»; V. GARCÍA GARRIDO, Manuel «Emisiones de Belse»; VI. BERDÚN COLOM, Montserrat «Tipus inèdit d'una dracma ibèrica d'imitació emporitana amb llegenda *iltirtar*»; VII. ONETTI, Alfons «Una variant desconeguda de la seca d'Ilduro»; VIII. AMELA VALVERDE, Luis «La sèrie RRC 457 d'A. ALLIENVS PRO.COS»; IX. FRANCÉS VAÑÓ, David «El dirham handusí»; X. VALL-LLOSERÀ I TARRÉS, Jordi «Noves aportacions sobre els mancusos dels comtats catalans. El tresor de Nis, camí de Terra Santa durant la Primera Croada»; XI. CRUSAFONT I SABATER, Miquel de «Òbol d'Urgell (s. XI), diner de Grècia (s. XV) i florí de Tarragona (s. XV), tres novetats catalanes importants»; XII. VILÀ I CASOL, Albert «Els pirrals de Frederic IV de Sicília amb marques M-M i marques secretes: nova proposta de catalogació i un exemplar inèdit»; XIII. AGUILÓ, Bernat «Assaig de distinció de les marques dels mestres de la seca de Mallorca Gregori i Francesc Burgues, anteriors a la reforma de 1507/8»; XIV. LLOBET I PORTELLA, Josep M. «Una nova aportació sobre l'expedient de l'autorització d'encunyació de moneda a Cervera durant la Guerra dels Segadors (1641)»; XV. PLANTALECH I COLOMER, Salvador «El «Burro de Beget», un bitllet icònic»; XVI. FORTEA I MARZÀ, Vicent Josep «Caracterització de la primera medalla de la Corona. Alfons el Magnànim i Pisanello»; XVII. CRUSAFONT I SABATER, Miquel de «Nova esportella de Montserrat»; XVIII. BOADA SALOM, Jaume «Una medalla de la Société Astronomique de France dedicada a un mallorquí il·lustre»; XIX. CASANOVA, Rossend «Una medalla inèdita

d'Eusebi Arnau relativa a sant Expedit»; XX. BALAGUER, Anna M. «Sant Josep Oriol, un miracle numismàtic... i un ravel!»; XXI. CERDA INSÀ, Pablo «La medalla del centenari de la fundació del Laboratori d'Arqueologia de la Universitat de València»; XXII. CASANOVA I MANDRI, Rossend «Una nova medalla dedicada a Miquel de Crusafont»; XXIII. LÓPEZ VILAR, Jordi ; BOADA SALOM, Jaume ; CRUSAFONT I SABATER, Miquel de ; PONT, Joaquim ; VILÀ I CASOL, Albert «Tresors i troballes monetàries XXXVII»; XXIV. CRUSAFONT I SABATER, Miquel de ; BALAGUER, Anna M. ; ARXIU NACIONAL DE CATALUNYA ; BOADA SALOM, Jaume ; VILÀ I CASOL, Albert ; AGUILÓ, Bernat ; CASANOVA, Rossend «Recensions bibliogràfiques»; XXV. «Publicacions de la Societat Catalana d'Estudis Numismàtics (pròpies o editades en conveni amb altres entitats)»; XXVI. «Indicacions per als autors»

Butlletí de la Societat Catalana d'Estudis Històrics. Volum 35. Institut d'Estudis Catalans. Societat Catalana d'Estudis Històrics, Barcelona 2024. - 417 p. : il.

I. ROIG I ROSICH, Josep M. «La Dictadura de Primo de Rivera i la seva incidència a Catalunya»; II. COTARELO GARCÍA, Ramon «En ruta cap a la Transició. L'afebliment del règim de Franco»; III. YSÀS I SOLANES, Pere «La Transició a Catalunya. La recuperació de l'autogovern»; IV. HORN, Guillaume «Maréchalisme et corporatisme dans la colonie française de Barcelone (juin 1940 - novembre 1942)»; V. PORTA, Frederic J. «L'*Intransigent. Périodic nationalista de joventuts* (1918-1922), una publicació de transició del separatisme polític»; VI. JURADO RIBA, Víctor J. «La Coronela de Barcelona a la Guerra de Successió: continuïtats seculars, problemàtiques específiques i debat entorn del servei militar dels gremis»; VII. DOMINGO RÚBIES, Dolors «La influència dels propietaris de terrenys en la configuració de l'Eixample de Barcelona: Santa Madrona (Poble-Sec) i l'avinguda del Paral·lel»; VIII. ARROYO AMORES, Lluís «Relacions entre la Corona d'Aragó i el Magreb al segle XIII. Un estudi polític, militar i econòmic de l'expansió catalana al Magreb en el temps del rei Jaume I (1213-1276)»; IX. ESTÉVEZ, Xosé «Cen anos de Galeuzca: a periferia contra o ermo»; X. FERRÉ I TRILL, Xavier ; FIGUERES ARTIGUES, Josep Maria «Recensions»; XI. NADAL I FARRERAS, Joaquim ; MARCO PALAU, Francesc ; SOLÉ I COT, Sebastià ; PONS ALZINA, Joan «Evocacions»; XII. «Normes per a la presentació d'originals»; XIII. «Memòria d'activitats de la SCEH 2023»

Llengua & Literatura. Revista anual de la Societat Catalana de Llengua i Literatura. Volum 34. Institut d'Estudis Catalans. Societat Catalana de Llengua i Literatura, Barcelona 2024. - 257 p.

I. MARTÍ I MESTRE, Joaquim «Lèxic procedent dels productes i objectes de la botiga de l'apotecari i especier valencià Bernat Planell (1465)»; II. GRZEGA, Joachim «BE i EA - Diverses anàlisis pragmàtiques d'una guia lingüística trilingüe de 1642»; III. FELIU CUBERES, Mercè «El Casal Cultural de Tremp i la divulgació de la llengua catalana (1929-1938)»; IV. SANTANACH I SUÑOL, Joan «“Com sa més bella inspiració un poeta”. Penitència, redempció i poesia en Canigó de Jacint Verdaguer»; V. NICOLAU PERELLÓ, Josep «*Filología de calendario* (1903), d'Antoni M. Penya i Ildefons Rullan: un glossari filològic i etnopoètic sobre el calendari»; VI. PERARNAU VIDAL, DOLORS «“El viatger no sap” i “no li demanis al camí quina ruta”. La poètica de l'errar en la poesia d'Antoni Clapés i Víctor Sunyol»; VII. CASTAÑO I GARCIA, Joan ; RIBUGENT I GUBAU, Glòria ; SAMPER PRUNERA, Emili ; VENTURA PEDROL, Albert ; ISARCH, Antoni ; CIURANS PERALTA, Enric ; CRAS- TES, Fabienne ; MONTERO I AULET, Francesc ; MAS- GRAU JUANOLA, Mariona ; JULIÀ I GARRIGA, Jordi ; GINEBRA I SERRABOU, Jordi ; GUERRA I RIBÓ, Gerard ; ÁLVAREZ URBANEJA, Xènia ; TIMONEDA- FONFRIAS, Marta ; LLORCA I IBI, Francesc Xavier ; LLORET, Albert ; SORIANO ROBLES, Lourdes ; VAL- SALOBRE PALACIOS, Pep ; MAS I VIVES, Joan ; CAMPS I ARBÓS, Josep ; LLANAS I PONT, Manuel ; NICOLAU PERELLÓ, Josep ; AYENSA I PRAT, Eusebi ; TEMPORAL OLEART, Josep ; GELABERT I MIRÓ, M. Magdalena ; VENY MESQUIDA, Joan Ramon ; ENSE- NYAT PUJOL, Gabriel ; CLUSELLAS CODINA, David ; GALLÉN MIRET, Enric ; PERARNAU VIDAL, Dolors ; GINER MONFORT, Jordi ; RIERA, Carles «Ressenyes i notes crítiques»; VIII. PESSARRODONA, Marta ; BADIA I PÀMIES, Lola ; PÉREZ I PÉREZ, Lidia ; MA- HIQUES I CLIMENT, Joan ; LLANAS I PONT, Manuel ; PIQUER VIDAL, Adolf ; RIERA I FONTS, Carles «Crò- nica»; IX. «Sumari = Contents»; X. «Instruccions per als autors»; XI. «Drets d'autor. Protecció de da- des personals»

Miscel·lània Litúrgica Catalana. Volum 32. Institut d'Estudis Catalans. Societat Catalana d'Estudis Li- túrgics, Barcelona 2024. – 372 p. : il.

I. «Membres de la Societat Catalana d'Estudis Li- túrgics»; II. ALTURO I PERUCHO, Jesús «*In memori- am*. Mn. Miquel dels Sants Gros i Pujol, membre il- lustre d'una legió d'honor (Vic, 1933-2024)»; III. ASTURIOL I CASTELLÓ, Elisenda ; FERNÁNDEZ I BERMÚDEZ, Isidre «Els retaules de l'altar major de l'església de la Pietat de Vic. Segles XVII-XX»; IV. CAÑELLAS MARTÍNEZ, Sílvia «Els evangelistes en els vitralls medievals catalans»; V. FITÉ I LLEVOT, Francesc «Vicissituds del tresor de la catedral de Lleida i els inventaris del segle XIV»; VI. GARRIGO- SA I MASSANA, Joaquim «Aplecs de fragments mu- sicals monòdics a diversos arxius (I): Arxiu Capitu-

lar de Lleida, Arxiu Parroquial de Santa Maria del Pi, CEDOC, Museu de la Música i altres fons me- nors»; VII. GUDAYOL TORELLÓ, Anna «Unes ins- truccions litúrgiques en català a la fi d'un breviari francès (Pierpont Morgan Library, Ms. M 149)»; VIII. ORIO, Francesco «I brani unici e particolari del Graduale di Sant Romà de les Bons»; IX. PAGÈS I PARETAS, Montserrat «Fragment d'una epifania ro- mànica a Sant Andreu de Vila-robau»; X. SANJOSÉ I LLONGUERAS, Lourdes de «L'encensament i el seu context historicolítúrgic»

Revista Catalana de Musicologia. Volum 17. Institut d'Estudis Catalans. Societat Catalana de Musicolo- gia, Barcelona 2024. – 155 p.

I. ALMACELLAS I Díez, Josep Maria «Presentació del nou Equip Editorial»; II. DURAN BORDOY, Bàr- bara «Reciprocitats entre els estudis acadèmics i re- pectoris de tradició oral: la Sibilla, Sant Antoni, Goigs de Pasqua i Missa de to pascal a Mallorca com a marcs d'interacció»; III. FRANCH GONZÁLEZ, Carlota «Estudi de l'ofici quotidià de la Mare de Déu dins el Ms. 72 de la Biblioteca de l'Abadia de Montserrat»; IV. SALIS I CLOS, Josep M. «Icono- grafia musical i presència organològica. Represen- tacions gliptogràfiques de violes de mà renaixentis- tes picades a la pedra»; V. GREGORI I CIFRÉ, Josep Maria «Language and identity: the axes of configu- ration of the musical map of Catalonia during the early modern period»; VI. FUSTÉ LABAILA, Anna «Marie Cécile Galos: una aproximació a la seva bio- grafia i a la recepció de les seves obres»; VII. PUJOL I TOST, Laia ; RENAU I MEIER, Marc «La recuperació del patrimoni musical anterior a la Guerra Civil es-panyola: Joan Pujol i Mateu»; VIII. «Normes de presentació d'originals per a l'edició»

Historical publications of the other Sections of the Institut d'Estudis Catalans

Publicacions de la resta de l'Institut de temàtica històrica

Books

Llibres

BELARTE FRANCO, Maria Carme. **Tombes, necròpolis i ri- tuels funeraris : l'estudi de la mort en l'arqueolo- gia ibèrica a Catalunya : discurs llegit en la sessió inaugural del curs 2024-2025.** Institut d'Estudis Catalans. Publicacions generals, Barcelona 2024. – 59 p.

Celebració del dia de la creació de l'IEC : més de cent anys construint identitat. Institut d'Estudis Cata- lans, Barcelona 2024. – 49 p. : il.

I. CABRÉ I CASTELLVÍ, Teresa «L'Institut d'Estudis Catalans: creació cabdal»; II. PUJOL I CASADEMONT, Enric «El paper crucial de les Diputacions provinci-

als en l'etapa inicial de l'Institut d'Estudis Catalans (1907-1923)»; *III*. «Les Diputacions continuen sent clau en els projectes de l'Institut d'Estudis Catalans»; *IV*. «Pòdcasts: Pioneres del coneixement. Les dones de l'Institut d'Estudis Catalans»; *V*. PUIG I OLIVER, Jaume de «Catàleg dels manuscrits de la Catedral de Girona»; *VI*. LORÉS I OTZET, Immaculada «Pirineus Romànics (PROM): el portal web sobre el patrimoni romànic»; *VII*. ROCA I ROSELL, Antoni «100 Anys d'Einstein a Catalunya. Exposició commemorativa del curs Einstein a Barcelona»; *VIII*. PALAU I BADUELL, Josep Maria «La Casa de Convalescència, seu de l'Institut d'Estudis Catalans»

Exilis polítics a l'època contemporània (segles XIX i XX). Territoris de partida, territoris d'acollida : Actes del XIII Congrés de la CCEPC (La Jonquera, 4, 5, i 6 de novembre de 2022). Institut d'Estudis Catalans; Coordinadora de Centres d'Estudis de Parla Catalana; Institut Ramon Muntaner; Cossetània Edicions, Barcelona 2024. – 572 p. : il.

I. SANTESMASES I OLLÉ, Josep «Després de trenta anys i tretze congressos de la CCEPC»; *II*. FONT AGULLÓ, Jordi ; GAITX MOLTÓ, Jordi ; SERRANO JIMÉNEZ, Miquel «La recerca local sobre els exilis a l'època contemporània (2014-2022). Una aproximació»; *III*. ALCOBERRO I PERICAY, Agustí «L'exili com a constant històrica dels Països Catalans»; *IV*. RIUDOR I GARCIA, Noemí «L'exili de 1938 al Pallars Sobirà»; *V*. CASADEMONT COLOMER, Mercè ; CAPÓ PIRIS, Cristina ; PLANAS SERRA, Albert «Els garrotxins als camps nazis»; *VI*. OLLÉ TORRENT, Maribel «Exili i deportació al Baix Llobregat, una història en construcció de l'emigració republicana de 1939»; *VII*. VINYES I ROIG, Pau «Relatoria de les comunicacions de l'àmbit 1: Estudis locals»; *VIII*. FELIU, Jordi ; SÁNCHEZ ILLÁN, Juan Carlos «L'exili català a Occitània. Història de la família Feliu Blaya»; *IX*. FORT I MARRUGAT, Oriol «Joan Ambrós i Lloreda. Exili de lluita i d'enyor (1939-1992)»; *X*. GIFRE RIBAS, Pere «Abdon Terradas (1812-1856) i Narcís Fages de Romà (1813-1884): un punt de trobada i exilis diferents. Apunts d'exilis i expatriacions en el liberalisme empordanès del segle XIX»; *XI*. GONZÁLEZ CANTERA, Tania «La «doble» retirada: exili(s) de les víctimes del nazisme de l'Hospitalet de Llobregat»; *XII*. LLAGOSTERA I FERNÁNDEZ, Antoni «Peculiaris emigrants i exiliats al començament de l'edat contemporània a Ripoll: Tomàs Barrera o Barrere, Georges Bessièrès, Joan Cavalleria (a) Ne i Charles d'Espagnac, conde de España»; *XIII*. MACH I BUCH, Àngels «Aproximació als exilis andorrans»; *XIV*. SERRA I ROTÉS, Rosa «1939. De Puig-reig (Berguedà) a la frontera: camins de l'exili»; *XV*. VALLÈS I MARTÍ, Josep M. «La força dels testimonis. Exiliats i exiliades de l'Espluga de Francolí, 1939-1976»; *XVI*. CABALLER ALBAREDA, Gemma «1939.

Els refugiats de la Guerra Civil espanyola a França, èxode i solidaritat»; *XVII*. ANDREU ACEBAL, Marc ; GARCÍA SIMAL, Juanma «Els exilis de l'antifranquisme (1963-1980): polítics, sindicalistes, activistes i religiosos»; *XVIII*. CHICA FERNÁNDEZ, Pau «Relatoria de les comunicacions de l'àmbit 2: Exilis polítics i culturals»; *XIX*. ARNABAT I MATA, Ramon «L'exili català durant la primera meitat del segle XIX»; *XX*. ARTIGAS I CANDELA, Jordi «La Memòria dels Dibuxants, el rescat d'una memòria gràfica»; *XXI*. BUSQUETS ARTIGAS, Jaume ; AGUSTÍ MARGARIT, Albert «Un exili i emigració calatana desconeguts durant la guerra del Francès (1804-1814)»; *XXII*. GINÉS I SÁNCHEZ, Andreu «*València*. El carlisme i la unificació a través d'un periòdic de l'exili profeixista valencià (1937)»; *XXIII*. MARTÍ LLUFRIU, Joan Manel «La participació menorquina en el debat nacionalitari de l'exili que inspirarà *Nosaltres, els valencians* de Joan Fuster»; *XXIV*. SERRA I ROTÉS, Rosa «Puig-reigencs a l'exili»; *XXV*. TARÉS I LAGUNAS, Manel «El retorn a Catalunya del canonge Joan Viladrich després de la mort del cardenal Vidal i Barraquer (1945-1946)»; *XXVI*. TOLL DANIEL, Gil «El periodisme professional a l'exili de la Guerra Civil»; *XXVII*. TORAN, Rosa ; MARTÍNEZ-VIDAL, Àlvar «Del Masnou a l'Hospital Varsòvia de Tolosa de Llenguadoc: l'exili del metge lliurepensador, maçó i socialista Josep Torrubia Zea (1885-1978)»; *XXVIII*. SANTANA I MORRO, Manel «Els exilis de la guerra de Franco a les illes Balears: de l'oblit a la reconstrucció d'un èxode insignificant»; *XXIX*. ESCORTELL CRESPO, Jordi «Recuperar l'exili cultural republicà a Mèxic: el cas valencià»; *XXX*. FÈRRIZ ROURE, Teresa «Relatoria de les comunicacions de l'àmbit 3: Memòria, vestigis i oblits»; *XXXI*. GALOFRÉ, Jordi «Les cartes personals com a font de coneixement de l'exili»; *XXXII*. GRAUPERA GARGALLO, Isabel «Referències bibliogràfiques, programes bilaterals i eines historiogràfiques de la memòria de l'exili català a Mèxic»; *XXXIII*. INDIA-NO NAVARRETE, Jordi «Pere Almagro i Coll. De defensor de la Segona República a víctima dels camps nazis»; *XXXIII*. OLIVA LLORENS, Jordi ; PICAS I SALA, Martí ; RIUDOR I GARCIA, Noemí «Fonts per a l'estudi del cost humà de l'exili»; *XXXIV*. PORTELLA COLL, Josep «L'exili menorquí de 1939»; *XXXV*. PREMINGER ROIG, Gerard «*SS Costa Rica*, una via d'esperança. Crònica aproximada de dos exilis»; *XXXVI*. RUBIO VILLALVILLA, Aquil·les «Com Marita fa real la màxima de Zinn»; *XXXVII*. SANTESMASES I OLLÉ, Josep «Dos exilis ideològicament contraposats a França a la segona meitat del segle XIX de dues famílies emparentades de Son (Valls d'Àneu)»; *XXXVIII*. VINYES I ROIG, Pau «Aproximació a l'exili republicà de les dones d'Esquerra Republicana de Catalunya»; *XXXIX*. PUJOL I CASADEMONT, Enric «El congrés Exilis polítics a

l'època contemporània (segles XIX i XX). Territoris de partida, territoris d'acollida»

GARCIA I DOMÈNECH, ROSA M. *La Casa de Convalescència: 1629-1680: seu de l'Institut d'Estudis Catalans / [fotografies: Manuel Armengol]*. Institut d'Estudis Catalans. Publicacions generals ; Barcelona 2024 [1995], 1a reimp. – 153 p. : il.

Joan Mas i Vives i la literatura : passió i ofici / Joan Melià, Damià Pons i Pere Rosselló Bover (coord.). Institut d'Estudis Catalans; Leonard Muntaner, Barcelona 2024. – 204 p. : il.

I. «Presentació»; II. «Biocronologia»; III. TERRADES, Andreu «Imatge»; IV. ARROM NADAL, Joan ; DÍAZ, Ramon ; GELABERT I MAS, Joan ; MELIÀ GARÍ, Joan «De les arrels i els gens»; V. GUISCAFRÈ DANÚS, Jaume «El professor»; VI. SALORD I RIPOLL, Josefina «El paper cabdal de Joan Mas i Vives en la recuperació de la literatura catalana moderna»; VII. TOMÀS, Margalida «Joan Mas i Vives i la literatura catalana del segle XIX»; VIII. SANSANO BELSO, Gabriel «Joan Mas i Vives, mestre i exemple en els estudis teatrals»; IX. PONS I PONS, Damià «Joan Mas i Vives, crític literari i estudiós de la poesia catalana contemporània»; X. RIPOLL PERELLÓ, Maribel «Joan Mas i Vives, l'editor»; XI. ROSSELLÓ BOVER, Pere «Joan Mas i Vives, novel·lista»; XII. ALZAMORA I MARTÍN, Sebastià ; MAS I VIVES, Joan «Joan Mas i Vives : al coneixement per l'honradesa»; XIII. VIDAL, Miquel Àngel ; MAS I VIVES, Joan «Joan Mas i Vives, professor i escriptor»; XIV. ALBERO I MESTRE, Miquel ; MAS I VIVES, Joan «Joan Mas i Vives i les «identitats» del segle XIX»; XV. CAPELLÀ, Llorenç ; MAS I VIVES, Joan «Joan Mas i Vives: tres biografies en una novel·la»; XVI. CABRERA VILLALONGA, Carles ; MAS I VIVES, Joan «Joan Mas i Vives en plural»; XVII. PONS, Pere Antoni ; MAS I VIVES, Joan «Joan Mas i Vives: “He escrit una història d'històries de lluites pel poder”»; XVIII. «Bibliografia de Joan Mas i Vives»; XIX. «Bibliografia sobre Joan Mas i Vives»

Jornada Acadèmica «La vigència de Joan Fuster». Institut d'Estudis Catalans. Publicacions generals; Institució de les Lletres Catalanes, Barcelona 2024. – 174 p.

I. CABRÉ I CASTELLVÍ, Teresa «Fuster i la construcció d'una realitat unitària»; II. ARRETXE, Izaskun «Commemoració de Joan Fuster: de les jornades acadèmiques al gran públic»; III. PINYOL I TORRENTS, Ramon «Una jornada i unes actes»; IV. FURIÓ, Antoni «La meua professió, en canvi, és de ser Joan Fuster»; V. CERDÀ I MOLLÀ, Francesca «Joan Fuster, traductor: la traducció de *La pesta* (1962)»; VI. CASASÚS I GURI, Josep M. «Fuster i Pla, dos homenots humanistes»; VII. GREGORI SOLDEVILA,

Carme «L'empremta intertextual en l'assaig de Joan Fuster»; VIII. MUÑOZ LLORET, Teresa «Joan Fuster i Max Cahner: una complicitat editorial»; IX. Roca Ricart, Rafael «Llorente i Verdaguer, dues figures antípodes de Fuster i tanmateix admirades»; X. ESCARTÍ SORIANO, Vicent Josep «L'interès de Joan Fuster per l'edat»; XI. PINYOL I TORRENTS, Ramon «La invisibilitat de la literatura catalana, punt de les reflexions de Joan Fuster»; XII. FERRANDO SIMÓN, Mireia «A la recerca del gran clàssic nacional: l'aposta de Joan Fuster per Joanot Martorell»; XIII. VICIANO NAVARRO, Pau «Tres reflexions per a un país: *Nosaltres, els valencians* de Fuster entre *Notícia de Catalunya* de Vicens Vives i *Els mallorquins* de Josep Melià»; XIV. SOPENA BUIXENS, Mireia «“Un clam en el desert”: Fuster, la veu dels editors»; XV. PITARCH I ALMELA, Vicent «Vigència de Fuster. Una visió valenciana»; XVI. ENSENYAT PUJOL, Gabriel «Vigència de Joan Fuster a les Balears»; XVII. PUJOL I CASADEMONT, Enric «Existí, realment, Joan Fuster?»

PREVOSTI I MONCLÚS, Marta. *El valor de les humanitats, l'antiguitat i l'arqueologia per viure el present i construir el futur : Onze de Setembre, discurs commemoratiu 2024*. Institut d'Estudis Catalans. Publicacions generals ; Barcelona 2024. – 19 p.

PUIG I OLIVER, Jaume de ; MARTÍ, Sadurní ; VARELA, Elisabet. *Catàleg dels manuscrits de la catedral de Girona*. Volum 1: Mss. 1-20. Institut d'Estudis Catalans. Ateneu Universitari Sant Pacià ; Barcelona 2023. – 539 p. : il.

El Sexenni Democràtic i els límits de l'Estat liberal (1860-1880) / David Cao Costoya (coord.). Institut d'Estudis Catalans; Coordinadora de Centres d'Estudis de Parla Catalana; Institut Ramon Muntaner; Editorial Afers, Barcelona 2024. – 309 p.

I. CAO COSTOYA, David «El Sexenni Democràtic i els límits de l'Estat liberal (1860-1880). Balanç historiogràfic des dels estudis locals»; II. RUBÍ CASALS, Maria Gemma «La necessitat d'una història translocal. Els processos electorals del Sexenni Democràtic a Catalunya»; III. GARCÍA MOSCARDÓ, Ester «La possibilitat republicana als territoris de parla catalana: de l'expectació a l'experiència»; IV. TOLEDANO I GONZÁLEZ, Lluís Ferran «Una història incòmoda. La Catalunya catòlica i carlina en temps de revolució, 1868-1875»; V. SALAS VIVES, Pere «La política municipal: personal polític electe, relacions de poder, administració i reforma a Mallorca (1868-1874)»; VI. PUIGVERT I SOLÀ, Joaquim M. «Societat i Estat liberal. Elits, burgesies i classes mitjanes a Catalunya (1860-1880)»; VII. MARTORELL FULLANA, Catalina «Qüestió social, protesta i obrerisme a les terres de parla catalana»; VIII. CASALS BERGÉS, Quintí «El

context educatiu i el teixit cultural institucional durant el Sexenni Democràtic a Catalunya (1868-1974)»; IX. CAO COSTOYA, David «Espais i formes de sociabilitat per a una nova societat. Catalunya i el seu mosaic associatiu en els àmbits recreatiu i cultural (1860-1880)»; X. MIQUEL MAGRINYÀ, Núria «L'oci a la Catalunya contemporània: nous models, espais i pràctiques. Un estat de la qüestió per al període 1860-1880»; XI. SAUCH CRUZ, Núria «Historiografia sobre el Sexenni Democràtic i els límits de l'Estat liberal (1860-1880). Unes conclusions»

Journals

Revistes

Educació i Història: Revista d'Història de l'Educació.

Volum 42 (juliol-desembre 2023). Institut d'Estudis Catalans. Societat d'Història de l'Educació dels Països de Llengua Catalana, Barcelona 2023. – 150 p. : il.

I. VILANOU I TORRANO, Conrad «El meu Jordi Monés i Pujol-Busquets (1928-2020)»; II. CAPRILES GONZÁLEZ, Irina «El aprendizaje del “Cuatro” en Venezuela, un caso de educación informal y no formal a lo largo de seis décadas de publicaciones»; III. TORNAFOCH YUSTE, Xavier «Jaume Durany i Bellegra (1877-1938): mestre racionalista i polític. Una aproximació biogràfica»; IV. MARCOS MARTÍN, Raúl «La renovación pedagógica en la España de la transición. Un estudio de caso»; V. MATAS PASTOR, Joan Josep «Els orígens i desenvolupament de l'educació especial a Mallorca (1940-1990)»; VI. «Informació sobre els autors dels articles=Information about the authors of the articles»; VII. «Normes de presentació d'originals per a l'edició=Presentation regulations of originals for publishing»; VIII. «Drets d'autor i responsabilitats. Protecció de dades personals=Copyright and responsibilities. Protection of personal data»

Educació i Història: Revista d'Història de l'Educació.

Volum 43 (gener-juny 2024). Institut d'Estudis Catalans. Societat d'Història de l'Educació dels Països de Llengua Catalana, Barcelona 2024. – 174 p. : il.

I. NAVARRO ZÁRATE, Raúl ; SÁNCHEZ MARGALEF, Ferran «D'un jovent per a la guerra a un jovent per a la pau. Moviments Juvenils i Educació (1914-2022). Passat, present i futur»; II. SÁNCHEZ MARGALEF, Ferran ; VILAFRANCA I MANGUÁN, Isabel ; ARIAS ORTIZ, Liliana «Activisme juvenil, dones i educació. Una visió històrica»; III. SOLÉ BLANCH, Jordi ; GARCIA FERRERO, Jordi «Subvertir la vida, transformar la societat. Les revoltes juvenils dels anys seixanta als Estats Units i França»; IV. NAYA ORTEGA, Ramon ; PRADES ARTIGAS, Lourdes ; VILANOU I TORRANO, Conrad «Guerra, llengua i jo-

ventut. El cas de les Brigades Internacionals a la Guerra Civil (1936-1939)»; V. SCOTTON, Paolo ; PASCUAL MARTÍN, Àngel «Universidad, juventud y compromiso social: una mirada histórico-crítica sobre la tercera misión de la educación universitaria»; VI. NAVARRO ZÁRATE, Raúl ; ARANGO PÉREZ, Raúl «Escotar el jovent a partir de les seves músiques: desencants, violències i cultura de pau (2008-2020)»; VII. ORTEGA GONZÁLEZ, Eric ; FONTÁN DE BEDOUT, Laura ; BRASÓ I RIUS, Jordi «Igualtat i democràcia en els moviments juvenils nord-americans de la dècada de 1960: els casos del Black Power i la reivindicació estudiantil mexicana dels Jocs Olímpics de 1968»; VIII. «Informació sobre els autors dels articles=Information about the authors of the articles»; IX. «Normes de presentació d'originals per a l'edició=Presentation regulations of originals for publishing»; X. «Drets d'autor i responsabilitats. Protecció de dades personals=Copyright and responsibilities. Protection of personal data»

Educació i Història: Revista d'Història de l'Educació.

Volum 44 (juliol-desembre 2024). Institut d'Estudis Catalans. Societat d'Història de l'Educació dels Països de Llengua Catalana, Barcelona 2023. – 205 p. : il.

I. MATAS PASTOR, Joan Josep ; BALLESTER BRAGE, Lluís «Història de l'educació social en la segona meitat del segle xx: polítiques, institucions, entitats i educadors»; II. CARIDE, José Antonio «La educación social como construcción histórica, pedagógica y social (1975-2000)»; III. MARTOS CONTRERAS, Emilia «El movimiento asociativo de familiares y la educación de las personas con discapacidad intelectual (1959-1979)»; IV. BASCUÑÁN CORTÉS, Javier «La gestión del cambio en la formación de los profesionales de los servicios socioeducativos: desde el tardofranquismo al final de la transición democrática valenciana (1969-1986)»; V. BALLESTER BRAGE, Lluís «Història dels serveis socials en el marc de les polítiques de drets socials. Les Illes Balears i Espanya»; VI. MATAS PASTOR, Joan Josep «L'Acció Social Catòlica a Mallorca durant la segona meitat del segle xx. Anàlisi d'un compromís social»; VII. SÁNCHEZ-VALVERDE VISUS, Carlos «Les Escoles Professionals Nostra Senyora de l'Esperança del Tribunal Tutelar de Menors de Barcelona: memòria, històries de vida i propostes de renovació pedagògica a la dècada dels setanta»; VIII. «Informació sobre els autors dels articles=Information about the authors of the articles»; IX. «Normes de presentació d'originals per a l'edició=Presentation regulations of originals for publishing»; X. «Drets d'autor i responsabilitats. Protecció de dades personals=Copyright and responsibilities. Protection of personal data»

Catalan **Historical** Review

Number 18 / 2025

Catalan Version

Institut
d'Estudis
Catalans   Barcelona · Catalonia

Catalan Historical Review

Institut d'Estudis Catalans, Barcelona

Sumari

Número 18

2025

Albert Balcells	107	Introducció
Ignasi Grau Mira	109	Els Ibers del País Valencià. Societats i paisatges de l'edat del ferro a la façana central mediterrània
Meritxell Simó	123	La recepció dels trobadors a la Corona catalanoaragonesa
Ricard Torra-Prat	139	Constitucionalisme i parlamentarisme a Catalunya, 1283-1714
Albert Lamarca i Marquès	155	Pervivència i represa del dret civil català. Del Decret de Nova Planta al Codi civil de Catalunya
Francesc Fontbona	171	L'art del Noucentisme
	187	Semblances dels nous membres de la Secció Històrico-Arqueològica

Institut
d'Estudis
Catalans · Barcelona · Catalonia

Introducció

Un any més, continuem la nostra tasca de difondre el creixement de la recerca en el camp del coneixement de la història dels països de parla catalana en tots els aspectes i en totes les èpoques.

Fa tres mil anys, la metallúrgia del ferro i la terrisseria de forn es van introduir entre les tribus que habitaven el territori de l'actual País Valencià i es començaren a produir excedents de vi per al comerç, alhora que els contactes amb els fenicis introduïen objectes de luxe de l'orient mediterrani. Al mateix temps tenien lloc altres canvis notables. Una estratificació social accentuada i una concentració en poblats fortificats acompanyaren el propòsit de controlar els intercanvis i la producció. Els treballs arqueològics recents han desenvolupat el coneixement de l'organització d'aquell mosaic de grups humans i el primer article d'aquest número n'ofereix l'estat de la qüestió.

Un altre article està dedicat a la temàtica de la literatura trobadoresca, que té a Catalunya una llarga tradició acadèmica. Fa anys que l'Institut d'Estudis Catalans té assignada la tasca de liderar l'elaboració del *Corpus des Trobadours* com a programa de la Unió Acadèmica Internacional. La poesia dels trobadors utilitzà la variant culta de la llengua occitana i la seva producció s'estengué des del sud de França a Catalunya i al nord d'Itàlia. La producció lírica catalana emprà l'occità fins ben entrada la baixa edat mitjana. En canvi, des del segle XIII, la prosa de les cròniques, dels documents de cancelleria i de l'assaig filosòfic adoptà aviat la llengua popular catalana en lloc del llatí. L'amor mai consumat eròticament fou la temàtica bàsica de la poesia dels trobadors, però també les rivalitats polítiques apareixen en una literatura de creadors que alhora eren intèrprets i que estaven vinculats als cercles cortesans dels diversos prínceps. Els reis d'Aragó i Catalunya afavoriren la poesia dels trobadors en una època en què les relacions entre les terres situades al nord i al sud dels Pirineus eren notables. Aquest tipus de literatura sobrevisqué a la pèrdua d'influència política dels comtes reis del casal de Barcelona sobre Occitània des de principis del segle XIII, arran de la croada contra els càtars.

Un altre tema que es tracta en aquest número de la revista és el del constitucionalisme antic. Amb la recuperació del control militar del rei d'Espanya sobre Catalunya el 1652, el constitucionalisme antic sortí derrotat i afeblit, però no anul·lat. I això que les Corts catalanes no foren convocades durant els darrers quaranta anys del segle XVII. Primer Felip V de Borbó a les Corts de 1701 i després l'arxiduc Carles d'Àustria a les del 1705, hagueren de donar garanties que ni els seus representants ni els de la mateixa Generalitat com a govern del Principat podrien exercir el poder arbitràriament damunt els súbdits, alhora

que els dos sobirans que es disputaven la corona espanyola acceptaven mesures en favor del lliure comerç en benefici de mercaders catalans. Abans de la desfeta definitiva per les armes del constitucionalisme tradicional català el 1714, l'opció política majoritària a Catalunya tenia més punts en comú amb el parlamentarisme anglès coetani que amb l'absolutisme francès. Seria anacrònic identificar les bases d'aquell constitucionalisme català antic amb les del constitucionalisme liberal dels segles XIX i XX, com feren alguns historiadors romàntics del Vuit-cents. Els drets personals eren compatibles amb el privilegi en els segles XVI i XVII. Però el sistema contenia elements favorables als drets de les persones, i aquests elements eren absents de l'absolutisme que s'imposà al segle XVIII.

El dret civil propi ha format part de la identitat catalana juntament amb la llengua pròpia i la memòria col·lectiva. Aquí s'ofereix una visió sintètica de la supervivència del dret privat català, després de la liquidació del dret públic i de les institucions d'autogovern el 1716. Sense poder legislatiu per a poder actualitzar el dret civil català i adaptar-lo als canvis socials, aquell patí l'erosió de la jurisprudència espanyola que responia al dret civil castellà, que quedà codificat a partir del 1889 com a dret civil espanyol general. La compilació del dret civil català de 1960 el preservà de forma precària. L'Estatut d'autonomia de 1979 ha permès codificar el dret propi i assegurar-ne el futur. Abans d'això, algunes de les normes del dret consuetudinari català, titllat sovint d'arcaic, eren potencialment progressistes, com la separació de béns en el matrimoni, que permetia a l'esposa disposar dels seus béns i dels seus ingressos professionals, a diferència de la comunitat de béns pròpia del dret castellà i espanyol. El dret hi és per a resoldre conflictes, però no els pot evitar si les circumstàncies polítiques i socials porten a l'enfrontament insalvable, com va ser el cas de la llei de contractes de conreu de 1934, votada pel Parlament de Catalunya i anul·lada pel Tribunal de Garanties Constitucionals, que argumentà que una llei que permetia l'accés a la propietat de la terra als cultivadors a canvi que indemnitzessin els propietaris a terminis era competència estatal i no de la Catalunya autònoma, tot i que aquesta tenia potestat en dret civil. Amb altres factors polítics això portà a la revolta del Govern català el sis d'octubre de 1934 i a la suspensió aleshores de l'Estatut d'autonomia de 1931.

A partir del segon decenni del segle XX, el Noucentisme literari i artístic començà a succeir el Modernisme. El Noucentisme prenia el nom de la nova centúria en clara contraposició al segle anterior, i esdevingué dominant a Catalunya al mateix temps que el catalanisme polític aconseguia el 1914 la federació de les quatre diputacions

provincials catalanes amb l'autorització del poder central. Fou la Mancomunitat de Catalunya, com a intent de preparar l'autogovern del país. En les arts plàstiques el Noucentisme també prengué el nom de mediterraneisme. La serenor d'un nou classicisme succeí l'exuberància i el vitalisme del Modernisme. El Noucentisme es manifestà alhora en la literatura, en les arts plàstiques i en l'arquitectura. En el present número es dona una visió de conjunt del que significà el Noucentisme català en l'art. Fou un corrent figuratiu, que volia ser l'expressió més genuïna del caràcter català, tot i que li tocà una època convulsa. Acabà convivint amb les avantguardes i amb el racionalisme arquitectònic. Superar la dicotomia entre urbà i rural, articular Catalunya sencera en tant que Catalunya-ciutat o plasmar l'ideal de la ciutat jardí foren algunes de les metes del Noucentisme. I precisament els jardins públics i privats foren un àmbit en què el Noucentisme tingué una expressió eminent, amb figures com l'arquitecte jardiner Nicolau Rubió i Tudurí, que continuà amb personalitat

pròpia la tasca iniciada a Barcelona per Jean-Claude Nicolas Forestier.

La imatge escollida per a la coberta del número 18 de *Catalan Historical Review* és la pintura a l'oli de Joaquim Sunyer (Sitges, 1874-1956) titulada *Vida mediterrània* (1909), que pot ser considerada típica de la pintura noucentista. Sunyer s'inspira en el paisatge de la platja de Sant Sebastià del seu Sitges natal per convertir una escena quotidiana i plàcida d'una família de pescadors en una imatge que transcendeix la temporalitat i la realitat per assolir una dimensió simbòlica.

El número es tanca amb les habituals seccions que donen compte de les publicacions de temàtica històrica de l'Institut d'Estudis Catalans i que informen dels nous membres de la seva Secció Històrico-Arqueològica i del seu consell ample de redacció.

ALBERT BALCELLS
Editor

Els Ibers del País Valencià. Societats i paisatges de l'edat del ferro a la façana central mediterrània

Ignasi Grau Mira*
Universitat d'Alacant

Rebut 8 gener 2024 · Acceptat 20 abril 2024

Resum

Aquest treball ofereix una anàlisi de l'organització dels paisatges i les estructures socioeconòmiques i polítiques d'època ibèrica al País Valencià durant el primer mil·lenni aC. A través de l'anàlisi espacial s'ofereix una lectura de les dinàmiques històriques i de l'evolució de les societats ibèriques en el marc del procés d'urbanització del Mediterrani occidental. Malgrat les clares evidències de diferenciació social, proposa un model general d'organització sociopolítica de grups amb una forta estratificació social, però també amb comportaments d'ordre corporatiu.

PARAULES CLAU: edat del ferro, cultura ibèrica, País Valencià, urbanització, heterarquies.

La cultura ibèrica es va desenvolupar per una extensa zona que cobreix des del migdia peninsular fins al sud de França, on tot un seguit de pobles de l'edat del ferro, en el primer mil·lenni abans de l'era, van compartir trets materials i processos socioeconòmics similars. En aquesta àmplia franja, l'àrea central corresponia a les actuals terres del País Valencià, sector que presenta unes trajectòries històriques i expressions culturals pròpies, encara que relacionades amb els sectors veïns. I també convé assenyalar que podem trobar diferències importants en el si d'aquest ampli territori central.

La centenària investigació ibèrica en terres valencianes¹ s'ha vist molt impulsada a les darreres dècades. Gràcies a les recerques desenvolupades des de les institucions locals i regionals, museus i universitats, avui dia hem assolit un destacat coneixement arqueològic que no deixa d'incrementar-se a hores d'ara. I el que és més important, s'ha produït la maduració dels models teòrics per a comprendre les dinàmiques socials i territorials d'aquests pobles que van configurar una de les cultures més rellevants en la Mediterrània antiga. Amb aquest bagatge documental, el propòsit d'aquestes pàgines és precisament oferir una síntesi de les dinàmiques sociopolítiques, culturals i territorials dels ibers al País Valencià.

Disposem de molt poques referències en els textos grecollatins, que únicament ens permeten una localització geogràfica dels antics pobles ibèrics de la zona.² Aquestes descripcions es refereixen a dos grans moments cronològics. Les fonts més antigues, Hecateu o Aviè, descriuen els

pobles que ocupaven la zona entre els segles VI i V aC. Al sud, i afrontant amb els *mastiens* que es van estendre per la zona oriental d'Andalusia i les costes del sud-est, es localitzarien els *gimnetes*. Aquest poble ocupava des del riu Segura fins al riu Xúquer. Entorn d'aquest riu, anomenat *Sicà* a les fonts, s'instal·laria el poble amb el mateix nom, i al nord es trobarien els *esdetes*, que ocuparien el sector central valencià. Més al nord, a les actuals terres de Castelló, les fonts parlen dels pobles dels *ilaragautes*.

El segon grup de fonts, basades en Plini o Ptolemeu, il·lustra la situació geogràfica en època imperial cinc segles després. Ara ens trobem amb els *contestans*, que s'ubiquen a la zona ocupada anteriorment pels *gimnetes*; a partir del riu Xúquer, que en aquests textos es denomina *Sucro*, es localitzen els *edetans*, que s'estenen per la zona valenciana que anteriorment ocupaven *sicans* al sud i *esdetes* al nord. Darrerament, al territori ara castellonenc, hi apareixen els *ilercavons*.

L'existència d'una certa coincidència espacial i la similitud d'alguns noms ètnics, com *esdetes-edetans* o *ilaragautes-ilercavons*, ha portat a considerar que la distribució dels pobles més antics es mantenia estable i que d'unes ètnies primitives es va evolucionar cap a les d'època imperial. També és interessant assenyalar que els dos pobles més antics a les terres meridionals, *gimnetes* a l'àrea de la costa i *sicans* a l'interior i entorn del riu Xúquer, es corresponen amb sengles espais geogràfics distingibles a la regió: planures obertes al mar en l'entorn del Baix Vinalopó - Baix Segura i una zona interior de muntanyes voltant les valls del Serpis i el Xúquer. A més, la denominació de *gimnetes* connecta les zones litorals amb les properes illes homònimes, les *Gimnèsies*. Aquest vincle toponímic tindria el seu correlat amb la relació constatada arqueològica-

* **Adreça de contacte:** Departament de Prehistòria, Arqueologia, Història Antiga, Filologia Grega i Filologia Llatina, Universitat d'Alacant. Apartat de Correus 99, 03080 Alacant. Tel. +34965903400 ext: 2836. E-mail: ignacio.grau@ua.es

ment a partir de la forta influència de l'ambient fenicio-púnic d'Eivissa a la zona.

La geografia antiga de les terres del País Valencià que presenta aquest mosaic de pobles es veuria avalada per la mateixa realitat arqueològica, que mostra sensibles diferències en els patrons d'assentament i l'organització socioeconòmica. Tot això amb un marc de trets culturals comuns i dinàmiques històriques semblants. La recerca actual té com un dels reptes principals, precisament, analitzar els processos generals que van configurar les poblacions de l'edat del ferro i al mateix temps reconèixer la variabilitat dels diferents territoris amb atenció a les dinàmiques de les estructures locals.

Possiblement, un fet diferencial i determinant d'aquesta zona és el caràcter obert al Mediterrani que va facilitar la gènesi d'espais colonials en alguns sectors, especialment a les terres meridionals, que va afavorir l'adopció d'influències foranes i la integració primerenca en xarxes econòmiques supraregionals. Aquests influxos externs integrats a les mateixes dinàmiques locals van modelar les diverses formes socials i territorials. Avui dia, aquest escenari s'interpreta des d'una perspectiva centrada en la connectivitat i ja no pretenem identificar la primacia de fenòmens endògens o externs sobre els motors de canvi: reconeixem el paper d'ambdós factors. D'aquesta manera, l'edat del ferro ibèrica s'insereix en la dinàmica a la Mediterrània que ha promogut enfocaments interpretatius derivats d'estudis sobre la globalització moderna.³

LA FORMACIÓ DELS PAISATGES I LES SOCIETATS AL FERRO ANTIC. SEGLES VIII-VI AC

Trajectòries socioeconòmiques, impacte mediterrani i estructures polítiques

Entre els segles VIII i VI aC principalment, encara que amb inicis lleugerament anteriors, hi va haver profundes transformacions històriques que donaren lloc a un nou model de societat. Els grups previs de finals de l'edat del bronze havien desenvolupat un model agrícola sedentari de caràcter camperol amb comportaments territorials aglutinants. La circulació d'alguns béns de prestigi en poques mans i l'existència d'alguns enterraments mostren certs processos de diferenciació social, però no especialment destacats. Es van anar constituint xarxes d'intercanvis de gran distància, que vinculaven les àrees atlàntica i mediterrània de la Península i que tenien com a objecte l'aprovisionament de metalls i altres matèries primeres. Sobre aquesta estructura preexistent, durant el ferro antic, des del segle VIII aC, es van intensificar els intercanvis gràcies als mercaders fenicis assentats a la desembocadura del Segura, al Cabeço Xiquico de l'Estany, primer, i de la Fonteta, poc després.

La integració d'aquestes economies locals en marcs regionals i supraregionals va suposar la modificació dels esquemes tradicionals cap a models que buscarien l'increment de la producció. El creixement econòmic, incentivat

pels grups dirigents i en part canalitzat en els intercanvis, va tindre com a conseqüència l'augment demogràfic que van sostenir processos de concentració poblacional i d'expansió econòmica.

D'altra banda, la interacció amb les poblacions mediterrànies va introduir elements fonamentals que caracteritzaren els models econòmics de l'edat del ferro. Ens referim a innovacions tecnològiques com la metallúrgia del ferro o la terrisseria a torn, que afavoriren l'expansió de les forces productives i l'especialització creixent de la producció. També es va transformar l'agricultura del període amb l'adopció de nous cultius, com la vinya, i el desenvolupament d'altres fruiters, que se sumen als cereals i llegums conreats amb anterioritat. Aquestes plantes són de cicle superior a l'any, la qual cosa va variar la relació de les persones amb la terra, de manera que l'augment dels temps per a esperar les collites i les inversions a llarg termini van haver de fomentar els drets sobre les parcel·les i intensificar els vincles amb el sòl.

Tots aquests canvis tenen la millor expressió en un nou model de poblament basat en l'aparició de grans poblats fortificats i d'altura, que controlaven petits territoris on es disposaren xarxes d'assentaments rurals. Són els anomenats *oppida* per la investigació ibèrica. Les evidències assenyalen els processos de concentració de la població i fortificació en un període de temps que abasta des del bronze final fins al ferro antic, en cronologies des del segle IX fins al VII, la qual cosa assenyalava la complexitat del procés i les diverses respostes locals, i podem assegurar l'existència de dinàmiques diferents en aquest procés general, com veurem a continuació.

El caràcter expansiu d'aquests processos va generar la fricció entre grups en competència per terres i vies de comunicació, situació que desembocaria en la rivalitat i el conflicte entre les comunitats assentades a cada territori. Això explica que els principals poblats buscaren llocs dominants i reforçats per muralles i on la concentració residencial pretenia fer front a aquests desafiaments.

Agregacions urbanes i societats coalescents a les terres centrals i meridionals valencianes

A les comarques meridionals, trobem un bon exemple d'aquest procés d'agregació poblacional a la Penya Negra iniciat en el període de trànsit entre el bronze final i el ferro antic, al segle IX aC. Una nombrosa població es va concentrar en un turó ample i escarpat buscant posicions encimbellades, la qual cosa delata preocupacions defensives que posteriorment, cap al segle VII aC, van provocar que es bastiren fortificacions. La puixança econòmica del centre, amb una destacada activitat artesanal, va caminar alhora amb les profundes transformacions socials que es documenten al poblat i també al registre funerari de la necròpolis del lloc, a les Moreres. Aquest cementiri preludeja el model d'espai funerari de cremació de grups exclusius que es desenvoluparà posteriorment, ja a l'època ibèrica.⁴

Un altre exemple precoç d'aquest procés d'agregació és el de la Solana del Castell de Xàtiva, que arranca també al

voltant del segle IX aC, quan s'estructura un extens assentament en graderia que ocupa bona part del vessant del turó, amb cases àmplies de planta absidal. L'àrea d'hàbitat estava protegida per un potent mur de contenció que era una muralla amb una possible torre o reforç exterior.⁵

Els assentaments als quals hem fet referència assenyalen un procés de centralització de la població en nuclis fortificats que s'escalona durant segles i que ens porta a deduir dinàmiques diverses i complexes, amb pulsions de fortificació que es poden relacionar amb moments de conflicte. El procés s'inicià en el bronze final, possiblement vinculat al control de les xarxes d'intercanvi interregionals prèvies a l'arribada dels fenicis.⁶ Amb posterioritat, aquest procés es va intensificar, especialment a partir del segle VII aC, quan en trobem una extensió a la major part de les comarques en què es desenvolupen centres que aspiren al control del territori i de les vies de comunicació.

Les dinàmiques històriques d'aquest territori s'han d'emmarcar en contextos de cooperació i d'interrelació entre grups locals i fenicis implicats en el control de la producció i dels intercanvis. A la zona de la Marina Alta, destaca l'Alt de Benimaquia de Dénia, un poblat indígena d'altura, sòlidament fortificat i on es documenten les primeres premses peninsulars per a la producció excedentària de vi. La interacció amb els semites explica l'adquisició del coneixement tecnològic necessari per a produir aquesta beguda alcohòlica, la distribució de la qual devia ser fonamental per a la creació de xarxes de poder i consolidació del prestigi dels cabdills locals a partir del consum ritualitzat. A la Marina Baixa, la Vila Joiosa documenta l'existència d'una forta empremta de les influències mediterrànies, possiblement vinculada al focus semita de la veïna Eivissa, especialment visible a les necròpolis de cremació datades a la darrerïa del segle VII i al segle VI aC, com les Casetes. Les tombes presenten destacats elements de procedència oriental, entre els quals destaquen la joieria orientaltzant, amulets o ceràmica egípcia, que mostren relacions intenses amb el món semita i processos de redefinició de les comunitats locals fruit d'aquestes trobades.⁷

Les valls i serres del sud de València i nord d'Alacant mostren aquesta mateixa dinàmica d'emergència de poblats amb funció de llocs centrals i de control de la producció i distribució dels productes d'intercanvi. A la zona alcoiana trobem el Puig d'Alcoi, la Covalta o el Cabeçó de Mariola. Juntament amb aquests *oppida* destaca l'aparició d'un dens poblament de caràcter rural lligat a la intensificació de l'activitat agrícola.

Seguint al nord, el poblament es va articular en entitats autònomes corresponents a les principals valls de la regió, com les del Magre o el Túria. Assistim a la concentració poblacional en nuclis també entre els segles IX i VII aC i que van adquirir rellevància com a resultat del seu paper en la producció i en l'articulació de les xarxes d'intercanvi locals i regionals. Los Villares de Caudete de las Fuentes / *Kelin*, Sant Miquel de Lliria / *Edeta*, el Castell de Sagunt /

Arse o la Carència de Torís / *Kili* són alguns d'aquests centres que apareixen en esta fase i que posteriorment van articular els territoris durant una gran part de l'època ibèrica.

El patró funerari característic d'aquestes zones és el de petites àrees d'enterrament en l'àmbit rural. És el cas del mas del Regall a Alcoi, el Collado de la cova del Cavall a Lliria o la de Sant Cristòfol a Sagunt, per posar-ne alguns exemples. Es tracta de poques tombes que possiblement contribuïen a arrelar les poblacions als nous territoris a partir de la fixació ritual d'avantpassats. Es tracta d'un tipus d'enterraments que s'aparta de les necròpolis més grans i articulades, com les esmentades de la Vila Joiosa o les Moreres, indicatiu de processos socials diferents.

Petits centres de poder del nord del País Valencià

Mentre això succeïa a les comarques centrals i meridionals de l'àrea d'estudi, a les terres septentrionals de les comarques castellonenques s'esdevenien processos territorials de naturalesa diferent i que s'evidencien en la configuració de nuclis distints. Ací assistim a l'edificació de nuclis de reduïda grandària, que no superen la mitja hectàrea en els casos majors, i dotats de potents fortificacions amb murs espessos i sòlides torrasses. Aquest model de poblament es desenvolupa fonamentalment entre finals del segle VIII i el segle VI aC, en el context històric dels inicis dels contactes fenicis en aquests territoris.⁸ L'obertura de les comunitats locals a aquests intercanvis seria l'efecte catalitzador per a la gènesi d'aquesta mena d'enclavaments entre els exemples dels quals trobem Los Morrones de Cortes d'Arenós⁹ o el Tossal del Mortòrum,¹⁰ que emprarem per a il·lustrar el model.

Los Morrones és un petit enclavament, amb aproximadament 0,11 ha l'ocupació del qual es va iniciar en el trànsit entre els segles VIII-VII aC. Hi destaca el potent sistema defensiu compost per torre, terrasses laterals de suport i muralles, que defineixen l'espai i condicionen l'ordenament intern de l'assentament. Segons la seua excavadora, les defenses no sols van tindre una funció defensiva, sinó també la d'exposar el poder i el prestigi. En el si de la comunitat sembla destacar una família resident a la casa principal de l'assentament i que despunta entre la resta d'habitatges caracteritzats per la senzillesa i l'homogeneïtat dels repertoris domèstics.¹¹

Per la seua part, el Tossal del Mortòrum és un assentament de cronologia i característiques semblants que ocupa un espai aproximat de 0'12 ha sòlidament fortificat. Se n'inicia una ocupació en els mateixos moments del ferro antic, encara que en aquest cas es tracta d'una reocupació de l'enclavament després d'una fase de hiatus respecte als nivells de l'edat del bronze.

Les bases econòmiques d'aquests poblats es trobaven en l'aprofitament agropecuari de l'entorn i possiblement en la mineria del ferro, que va poder proporcionar els recursos per a l'intercanvi dels productes fenicis presents entre els seus repertoris. Els estudis actuals matisen el pes de les activitats metallúrgiques que havien estat emfatit-

zades i les valoren com a complementàries en l'estructura econòmica, si s'ha de jutjar per la procedència forana dels metalls processats.¹²

En general, a les comarques castellonenques trobem aquest tipus de petits assentaments del ferro antic que van tenir continuïtat en l'ibèric antic protegits fortament per muralles i fortificacions. Als casos descrits, podríem afegir-hi Santa Llúcia, el Puig de la Misericòrdia a Vinaròs, el Puig de la Nau a Benicarló, Mas de Fabra a Vinaròs, el Torrelló del Boverot a Almassora, Orpesa la Vella a Orpesa o Vinarragell a Borriana.

Com ja ha sigut dit, els primers contactes fenicis van provocar en les comunitats locals una adaptació de les formes de vida i la integració en les dinàmiques culturals de la façana mediterrània. Més enllà dels processos culturals, volem emfatitzar que la configuració de petits assentaments que expressen el seu poder en les destacades arquitectures defensives remet a un model social diferent dels del sud. Ací sembla que l'agregació és limitada i que no busca formar amplis assentaments per a la gestió del territori, sinó més aviat una concepció de cèl·lules autònomes agregades sòlidament. En el si dels poblats, els ambients domèstics no hi mostren diferències destacades d'estatus econòmic i social. Encara que es poden apreciar habitatges principals, a parer meu no expressen grans distàncies socials. Més aviat tot el grup resident es degué reconèixer com una comunitat estretament integrada enfront dels altres nuclis.

En aquest context, podem entendre la fortificació, que és el tret destacat, com una forma de cohesió i identificació de la comunitat davant del risc d'emergència de formes accentuades de desigualtat social. Aquestes obres monumentals van suposar la canalització dels recursos materials col·lectius i la desviació de les possibles friccions a l'interior del col·lectiu cap a la rivalitat entre comunitats. Es pot veure en aquest plantejament la influència de P. Clastres, que assignava a la guerra una importància destacada entre els mecanismes que evitaven l'escissió del grup i el manteniment de la seua forma social indivisa.¹³ En aquest cas, la competència, la fricció i el conflicte entre aquestes petites comunitats pròximes entre si portaria a bastir aquests enclavaments sòlidament fortificats.

Trajectòries territorials diferents per a diferents models socials

Així les coses, les característiques dels enclavaments fortificats ens permeten reconèixer distintes dinàmiques i models socials a les diferents àrees del País Valencià. Les terres meridionals presenten amplis centres poblacionals i tendències territorials aglutinants que van perdurar en el temps i es van desenvolupar en els segles posteriors. Mentrestant, a les comarques septentrionals hi van proliferar petites cèl·lules de poder amb una existència limitada en el temps, perquè en la seua majoria van acabar en la fase del ferro antic i únicament alguns exemples destacats van continuar al segle v aC, com el Puig de la Nau. Són dues respostes diferents que s'emmarquen en el context

d'obertures de les societats locals als intercanvis mediterranis, a la competició pels recursos de l'entorn i la formació de territoris propis de cada comunitat.

EL PERÍODE IBÈRIC ANTIC (SEGLES VI-V AC). LA CONSOLIDACIÓ DE CANVIS CULTURALS I TERRITORIALS

L'inici de l'època ibèrica a finals del segle vi és clarament una continuïtat històrica que segueix els processos socials i espacials ja esmentats, i així les comunitats de l'àrea van avançar cap a la configuració de paisatges fortificats i territoris exclusius. Al mateix temps es van anar conformant i consolidant els trets culturals que defineixen la cultura ibèrica. Ens referim principalment a la generalització de la ceràmica a torn ibèrica, els estris i l'armament de ferro, l'escriptura o les necròpolis de cremació, i en algunes regions, la gran escultura en pedra.

La gradual especialització artesanal vinculada a les tècniques metal·lúrgiques i ceràmiques, com s'observa al Puig de la Nau,¹⁴ a *Kelin*¹⁵ o al Puig d'Alcoi,¹⁶ per esmentar només alguns assentaments, va fomentar un model econòmic més complex i diversificat que va consumir la divisió social del treball. La utilització d'instrumental de ferro va permetre l'ampliació dels camps de cultiu, l'augment de la productivitat i la producció agrícola, reflectits en un dens poblament rural que va impulsar la intensificació agrícola iniciada en segles precedents.

La producció ceràmica a torn va afavorir que l'elaboració de bona part dels atuells isquera del grup domèstic per a fer-se en obradors i terrisseries. Aquest i altres canvis en les activitats domèstiques van alliberar bona part de la força de treball, bàsicament femenina, que va poder destinar-se a tasques que es van incrementar exponencialment, com l'activitat tèxtil. Mentre s'estenia l'ús de ceràmiques a torn es produïen canvis qualitatius, amb el treball de fils primers amb noves tècniques de filatura, com prova l'extensió de fusaiols d'os¹⁷ i, sobretot, l'augment exponencial de l'instrumental tèxtil. A parer meu, aquesta producció de teixits va superar àmpliament les necessitats de les famílies per convertir-se en béns fàcilment acumulables, transportables i transferibles, i que, sens dubte, van ser producte d'intercanvis i generaren riqueses.

Un altre tret destacable en aquesta fase va ser la interrupció del flux de productes fenicis, que assenyalava els canvis en els circuits i sistemes d'intercanvis. Aquesta activitat es va concentrar en centres costaners com l'Oral, la Vila Joiosa, el Grau Vell de Sagunt o el Puig de la Nau, i va arribar molt esporàdicament a les terres de l'interior. Possiblement hi va haver una substitució gradual de béns forans a causa del desenvolupament de produccions locals, com el preuat vi, que va començar a produir-se localment i va substituir les importacions fenícies. Això, necessàriament, va haver d'afectar les relacions socials construïdes sobre la redistribució de béns preuats i els rituals de comensalitat.

Els canvis s'expressen en la consolidació dels esquemes territorials que hem mencionat anteriorment amb les dinàmiques diferents entre els territoris. A les terres septentrionals s'hi continuen refermant els centres de poder de dimensions reduïdes, que reflecteixen les limitacions en el procés d'agregació residencial, possiblement limitats a grups de poder, famílies i propparents que s'elevan al capdamunt de la societat.

Vinculades a aquestes cèl·lules de poder són les nombroses necròpolis de cremació, amb les característiques urnes d'orelletes i aixovars formats per alguns elements d'armament, com llances, i elements de distinció en la vestimenta i l'adornament corporal, com els fermalls de cinturó, fibules o arracades. Aquests cementiris tenen una extensió reduïda, amb algunes desenes de tombes, i són molt nombrosos, vinculats a cadascuna de les fortaleses de la zona. Aquestes necròpolis són pròpies de grups excloents, ja que l'escàs nombre de tombes indica que la major part de la població no tenia dret a l'enterrament en aquests espais. S'hi configura, d'aquesta manera, un paisatge atomitzat en petites unitats territorials amb l'emergència de lideratge per part d'algunes famílies i grups que es destaquen en les seues residències fortificades i en la distinció funerària.

Als territoris de l'àrea central del País Valencià, hi continuen els processos d'agregació territorial i centralització d'abast més ampli. A *Kelin*, *Edeta* o *Arse*, hi va haver un augment dels poblats amb mostres d'un ordenament jerarquitzat del territori. Es van acompanyar del desenvolupament del poblament rural, amb granges i alqueries com la Senya, al territori edetà, la qual cosa indica l'increment de l'activitat agrària vinculada a l'expansió demogràfica i al desenvolupament de l'economia política.¹⁸

A la major part de les comarques del sud de València i nord d'Alacant també es van continuar les tendències anteriors de densificació rural i jerarquització del poblament. Les desembocadures del Xúquer, el Serpis o la zona de la Marina Baixa es desenvolupen com a connectors al mar dels territoris interiors. L'Alter de la Vint-i-huitena a la Ribera Baixa, la Vital-Hospital de Sant Marc a la Safor o el potent focus de la Vila Joiosa donen testimoni d'aquest ordenament. A les terres del Baix Segura i del Baix Vinalopó s'assisteix a una profunda transformació amb el final de la presència fenícia i l'adquisició del protagonisme d'enclavaments ibèrics, com l'Oral, que van reordenar l'estructura territorial.¹⁹ És possible que aquesta zona tingués el centre de referència a l'Alcúdia d'Elx, com proven els importants vestigis escultòrics del seu entorn, com veurem a continuació, i les evidències d'ocupació, encara escassament conegudes, relacionades amb aquest període.²⁰

La transformació del model econòmic i els avenços de la jerarquització social, encara que amb diferents desenvolupaments en cada àrea, es van expressar en les formes de materialització ideològica de les estratègies de domini social dels grups de poder. Així, a la meitat sud de les terres valencianes, destaca l'aparició de la gran estatuària en pedra a partir del segle v aC. És el mode d'expressió de

l'hegemonia social de potents grups dominants. Com ja hem indicat, el territori entorn de l'Alcúdia es converteix en un focus de gran rellevància. Alguns exemples, com el tors del guerrer o la cèlebre Dama d'Elx, donen bon compte d'aquest fenomen. Generalment, aquests monuments es vinculen al desenvolupament de les necròpolis de cremació a partir de la segona meitat del segle v aC. Alguns exemples d'aquests cementiris són el Corral de Saus, el Cabezo Lucero, el Molar, les Casetes o Poble Nou, que mostren el desenvolupament i la sanció simbòlica de les desigualtats socials. A partir dels funerals i dels monuments es va construir i es va expressar el poder de les famílies dominants de la comunitat i els seus parents immediats.²¹

Mentre tot això s'esdevenia en terres meridionals, al nord del Xúquer les estratègies de distinció social no van fer servir aquestes manifestacions escultòriques, ni van desenvolupar les àmplies necròpolis de cremació. Almenys no amb la mateixa profusió, ja que algunes escultures apareixen esporàdicament en llocs com Sagunt o la Carència i es poden relacionar amb tombes, o bé amb monuments. De tota manera, sembla clar que en aquest territori les estratègies simbòliques desplegades evitaven formes ostentoses d'expressió del poder i han de remetre a estructures socials de naturalesa diferent. Aquestes pautes simbòliques i altres patrons culturals assenyalen diferències de caràcter regional en sintonia amb la menció de diversos pobles de les fonts grecollatines.

L'ÈPOCA IBÈRICA PLENA (SEGLES V-III AC). LA CONFORMACIÓ DELS PAISATGES URBANS

L'increment de la complexitat social i la desigualtat

A finals del segle v i inicis del iv aC es constata un període d'expansió de l'habitatge amb l'aparició de nous *oppida* i el desenvolupament del poblament rural. Aquests canvis s'acompanyen d'una sèrie d'indicadors arqueològics que ens situen davant d'un panorama de creixement econòmic i increment de la complexitat social. Les bases es troben en la gestió agrícola del territori, que va proporcionar els productes de subsistència i els fons de renda amb què es podia mantenir una població creixent i una economia especialitzada, les artesanies i els intercanvis. Es van consolidar les tecnologies introduïdes anteriorment i l'articulació econòmica en esquemes cada vegada més complexos. També l'intercanvi va assolir un desenvolupament notable, com testifica l'aparició freqüent de béns de prestigi mediterranis com ara vaixelles fines àtiques i aliments envasats de procedència púnica.

Respecte de les activitats d'intercanvi, és necessari referir-se al desenvolupament de l'escriptura, que en aquesta zona va tenir una rellevància especial. Es documenta una concentració de testimonis escrits, principalment sobre làmines de plom i grafitis ceràmics, en els sistemes d'escriptura meridional, nord-oriental i grecoibèric. Aquest últim, que fa servir la grafia jònica per a escriure l'iber, és

exclusiu de terres alacantines i murcianes, a excepció d'un plom a Sagunt, i delata la intensa coexistència de comunitats gregues i iberes amb una convivència tan estreta que va possibilitar l'aparició d'aquesta escriptura.²²

Tots aquests processos van conduir al reforçament de l'economia política i a l'increment de la desigualtat social. Els testimonis obtinguts en assentaments, paisatges, necròpolis i circulació de béns de prestigi remeten cap a un clar increment de la jerarquització social. Aquest ordre desigual troba la millor expressió en el paisatge funerari formalitzat en el període anterior i que ara assoleix el màxim desenvolupament. No obstant això, en aquest context d'increment de la desigualtat hi podem observar graus diversos de jerarquització i també tendències de caràcter igualitari i corporatiu.

Les necròpolis que a partir del segle IV aC sovintegen a les terres meridionals, com ja hem dit, expressen l'existència d'un ordre social definit per tres grans grups. El primer, el conformen aquelles persones enterrades en tombes amb escultures o amb aixovars remarcables, en què destaca l'armament. Un altre grup el constitueixen les persones amb accés a les necròpolis, però sense escultura i amb aixovars poc destacats. I, finalment, la població majoritària, que no va ser enterrada als cementiris per motius d'estatus. En definitiva, l'escissió de la societat en un estament de poderosos i gent comuna dependent.

La legitimació d'aquesta desigualtat es va basar també en estratègies com la manipulació de la violència simbòlica i la figura del protector de la comunitat, segons es desprèn de la importància del guerrer que es reconeix a les tombes. Altres representacions com les cèlebres dames ibèriques, entre les quals brilla amb llum pròpia la d'Elx, remeten a altres referents de poder que s'expressen en femení. Així, la vinculació genealògica a avantpassats preeminents, tant homes com dones, era a la base del poder, que tendeix a fer-se hereditari. Altres estratègies de distinció social emprades sovint es basaren en el control dels béns fets servir en festes i banquets, com el vi o les vaixelles fines procedents d'altres regions del Mediterrani. També el domini dels rituals i de les pràctiques esotèriques va ser una altra de les formes de creació i sanció de les diferències socials.

Els elements de materialització de les desigualtats es distribueixen de manera distinta en els diferents territoris, i també tenen una particular incidència cronològica. Això indica diverses maneres d'exercir el poder i la dominació i la seua dinàmica temporal. Com ja hem assenyalat, escultures i necròpolis són absents a la meitat nord de les terres valencianes, i assenyalarien formes atenuades de control i exhibició del poder en el marc de les estructures desiguals. Tanmateix, les necròpolis meridionals tan característiques dels segles V-IV aC pràcticament desapareixen a les acaballes d'aquest últim segle. Això pot significar, a parer meu, la mitigació de les estratègies excloents que segregaven els grups poderosos que s'arrogaven el paper predominant en la societat amb les honres funeràries i la perduració de la seua memòria a les necròpolis. A

partir d'aquest moment i durant el segle III, el focus principal de l'activitat ritual es va desplaçar als santuaris, on es desenvoluparen rituals comunitaris que fomentaren l'agregació social i la creació de noves comunitats i identitats de caràcter urbà.²³

La conformació dels paisatges urbans

Les diferències regionals continuaren sent paleses en les formes d'ordenament territorial i les seues trajectòries, i mostren estructures sociopolítiques diferents. L'àrea septentrional va viure un període d'una certa debilitat ocupacional, amb un poblament escadusser i una absència de centres urbans que aglutinaven la població i ordenaven el territori. Només alguns assentaments, com el Torrelló del Boverot, la Balaguera o la Punta d'Orleil sembla que mantenen l'ocupació, mentre que els altres nuclis rellevants, com el Puig de la Nau, s'abandonen en aquest període.²⁴

Per contra, al centre i sud del país les formes d'ordenació territorial basades en cada *oppidum* i els seus dominis a escala local van donar pas a noves formes de cohesió a escala comarcal. En altres paraules, els territoris dispersos es van ajuntar per donar forma a noves estructures polítiques de caràcter aglutinant i àmbit comarcal, entorn dels 700-1.000 km². Els processos es van anar ordenant gradualment en el temps, i mentre sembla que a les terres centrals aquesta concentració urbana va assolir-se al segle IV, a les terres meridionals va tenir lloc unes quantes generacions després, cap al segle III.²⁵ Farem un recorregut de nord a sud per aquestes ciutats ibèriques.

Los Villares de Caudete de las Fuentes és una de les ciutats ibèriques més ben conegudes, especialment en la seua evolució cultural i la seua estructura territorial, gràcies a una dilatada i àmplia investigació de moltes dècades. Situada sobre una lloma que domina la vall del riu Magre i amb una àmplia extensió que cobriria entorn de 10 ha, aquesta ciutat ibèrica s'ha associat, per part de la investigació numismàtica, amb la seca de *Kelin* del segle II, que ens aporta el nom ibèric i mostra la rellevància de la ciutat en l'època ibèrica final, encara que la seua importància a la comarca es remunta fins al ferro antic, com ja hem descrit.²⁶

Als segles IV-III aC, Los Villares desenvolupa un urbanisme complex en el qual es troben grans cases d'entre 80 i 100 m² i amb destacades capacitats d'emmagatzematge, juntament amb altres de més senzilles, fet que assenyalava la diferent extracció social dels habitants. Precisament el control d'un extens espai agrícola, on es distribueix un dens poblament subordinat, degué ser la font principal de riquesa d'aquesta ciutat, a més del domini sobre una important xarxa de camins.

L'altra gran ciutat ibèrica valenciana que destaca per l'extens coneixement dels seus principals trets urbans i territorials és la del Tossal de Sant Miquel de Lliria, seu de l'antiga *Edeta*,²⁷ que va presidir un ampli territori d'aproximadament 900 km² a la vall del Túria. Amb un origen antic, destaca en l'època plena per la seua posició de control territorial, l'àmplia extensió —entorn de 10 ha—, els

habitatges de l'elit rectora i la presència d'un temple urbà, que afirma la seua capitalitat des del camp simbòlic i ideològic.

L'estudi de la trama urbana i dels espais domèstics ha permès identificar les residències dels grups preeminents en l'anomenada illa 7, pròximes a altres edificis destacats i al temple ja alludit. Els habitatges d'aquests grups preeminents disposen d'infraestructures per al control i la transformació agrícola, com ara cups, almàsseres i forns, que remetien al control de la terra i a les produccions agràries com a font rellevant de riquesa. El domini simbòlic s'expressa en la seua autorepresentació en vaixelles prestigioses amb riques decoracions, a més del control i l'ús d'importacions mediterrànies. Aquests mateixos elements es troben en els habitatges destacats del territori i permeten reconèixer els grups socials preeminents dispersos i que configuren un model de poder descentralitzat.

El seu territori apareix plenament definit i articulat en l'època plena per un complex sistema de poblament amb fortins i caserius fortificats, connectats visualment amb la ciutat i que es van encarregar de controlar i explotar els espais territorials perifèrics, com el Puntal dels Llops o el Castellet de Bernabé. Tota una sèrie de llogarets i pobles, com la Mont-ravana o la Sénia, van explotar altres parcel·les de la vall.²⁸

La ciutat ibèrica d'*Arse*, al castell de Sagunt, destaca en l'àmbit costaner central del País Valencià, i la seua importància queda demostrada en els esdeveniments històrics de la conquesta i la destrucció cartaginesa, el *casus belli* que va ocasionar l'entrada de Roma en el conflicte. Emplaçada en un turó pròxim al litoral, domina les comunicacions marítimes i terrestres de l'eix costaner i un ampli espai agrícola del Camp de Morvedre. Tot sembla indicar que la ciutat es va desenvolupar principalment en època plena, quan es va dotar d'un ampli recinte emmurallat que va encerclar un espai d'entre 8 i 10 ha. Se situa al capdavant d'un complex sistema de poblament amb amplis poblats, com el Raboser, poblacions menors i talaies semblants a les que configuren el poblament de la veïna *Edeta*, encara que menys conegut.²⁹

Les restes de la ciutat ibèrica s'identifiquen només molt parcialment, emmascarades per les ocupacions històriques posteriors. Per a afavorir la gestió dels intercanvis supraregionals, es va desenvolupar un barri portuari al Grau Vell on s'han documentat les estructures i els materials vinculats a aquesta activitat, amb importacions i inscripcions ibèriques. També es relaciona amb els intercanvis l'encunyació de moneda en plata de la seca d'*Arse* des de final del segle iv aC.

Dominant la vall mitjana del riu Magre, trobem l'assentament de la Carència / *Kili*, a Toris. La ciutat era coneguda per investigacions i treballs efectuats fa algunes dècades, represos fa pocs anys i que han caracteritzat la ciutat ibèrica en la seua morfologia, duració, funcions i implantació territorial.³⁰ La ciutat es disposa en tres recintes emmurallats contigus amb diferents extensions que constitueixen una estructura en amplis replans aplanats.

Amb orígens antics, de manera semblant a altres nuclis, és en el període ibèric ple, entre els segles iv i iii aC, quan s'hi consolida la ciutat ibèrica amb obres de fortificació que tanquen els dos recintes superiors de l'assentament.³¹ A aquesta àmplia superfície s'hi han de sumar alguns elements rellevants, com la presència d'inscripcions ibèriques o ceràmiques figurades. Tradicionalment, s'ha relacionat aquesta ciutat amb la seca de *Kili*, encara que l'estudi numismàtic no permet confirmar-ho amb una total seguretat.

El Castellar de Meca és un imponent poblat emplaçat en una mola rociosa d'aspecte inaccessible, on domina una cruïlla de camins que uneix la franja costanera de les terres valencianes amb l'interior peninsular i controla un ampli espai agrícola. La ciutat s'estén per més de 15 ha amb evidències de fortificacions, camins tallats a la roca i algunes restes d'habitatge. El repertori moble presenta elements destacats que concorden amb la categoria urbana del lloc, com ara importacions mediterrànies, ceràmiques ibèriques amb decoració figurada i alguns epígrafs. L'origen de la ciutat se situa al ferro antic, amb l'apogeu en època plena i una destrucció violenta del poblat cap al trànsit dels segles iii-ii aC.³²

A la zona de la desembocadura del Xúquer se situa la ciutat de *Sucro*, coneguda especialment en relació amb els esdeveniments bèl·lics de la Segona Guerra Púnica i la Guerra de Sertori, encara que no hi ha consens de quin assentament era aquesta ciutat. La primera opció és l'Alter de la Vint-i-huitena, en el gual del riu a Albalat de la Ribera. L'existència d'un ampli assentament amb materials en una seqüència de llarga duració, des del ferro antic fins a època republicana, advocaria per aquesta opció. La segona opció és l'Alt del Fort a Cullera, ja a la costa. En diferents ubicacions del cim i del vessant del turó s'hi han trobat vestigis ceràmics i algunes estructures d'un assentament amb una cronologia entre els segles v i ii aC.³³ Davant d'aquestes mancances, hem d'esperar l'avanç dels estudis que aporten dades per a conèixer la realitat urbana i territorial en les boques del Xúquer.

Al cim i a la solana del castell de Xàtiva se situa la ciutat de *Saitabi*, que coneixem per les fonts i la seca que va encunyar moneda des de finals del segle iii aC. Es tracta d'un ampli assentament, amb més de 10 ha i una dilatada ocupació que s'explica per la seua situació estratègica, ja que domina la vall del Cànyoles per on discorre la via Heraclea, i també pel domini d'un ric espai agrícola. Les fases ibèriques de la ciutat s'han constatat per estructures parcialment conservades i paquets estratigràfics amb materials de datacions variades, entre els quals trobem materials d'importació. Algunes mencions textuais dels esdeveniments de la Segona Guerra Púnica assenyalen la importància de la ciutat en aquest període.³⁴

Al segle iv aC hem d'assenyalar la rellevància de la Bastida de les Alcusses,³⁵ una poderosa ciutat emmurallada que es troba a l'extrem occidental d'esta unitat comarcal. Possiblement, tots dos nuclis es trobaven tan pròxims que va ser impossible que evitaren una certa fricció territorial,

cosa que va poder provocar que entraren en conflicte fins a la destrucció completa de la Bastida a final del segle iv aC. Més enllà de les conjectures, la veritat és que la ciutat de *Saitabi* va mantenir la seua ocupació i potser va ampliar la rellevància territorial després de la destrucció de la Bastida.

El Tossal del Morquí és un extens lloc arqueològic compost d'espais funeraris i residencials amb una llarga seqüència d'ocupació des del bronze final fins al segle III aC. Controla el pas que connecta la comarca de la Vall d'Albaida amb la costa de la Safor i domina una zona de gran riquesa agrícola. El poblat s'estendria principalment en el sector del vessant ocupat densament en forma de graderia i que abasta més de 5 ha. Això situa el Morquí entre els *oppida* més grans de la zona central valenciana i amb un edifici singular de funció ritual.³⁶ Hi ha pocs dubtes de la seua funció central en l'ordenació del territori fins al segle III aC, en el període ibèric immediat a la conquesta romana. És possible que amb posterioritat fora substituït en el seu paper rector pel Rabat de Rafelcofer, al bell mig de la comarca de la Safor.

La ciutat de la Serreta (Alcoi, Cocentaina, Penàguila) es va elevar en una posició dominant en l'estructura territorial de l'Alcoià-Comtat durant el segle III aC. El poblat va estar ocupat des del ferro antic, però en aquells períodes a penes es distingia dels altres *oppida* de la comarca. Va ser al segle III quan es va esdevenir un creixement urbà que va arribar a ocupar una superfície entorn de les 6 ha. A més de la grandària, concentrava una sèrie de funcions urbanes, entre les quals cal destacar l'existència d'un santuari de caràcter comarcal al qual acudien els fidels a depositar les seues ofrenes, principalment en forma d'exvots de terracota. Així mateix, concentrava les activitats d'intercanvi, evidenciades en un important conjunt d'epigrafia ibèrica en alfabet nord-oriental i grecoibèric i amplis repertoris d'importacions. També destaca un complex sistema de fortificació i un programa iconogràfic propi plasmat sobre vaixelles ceràmiques. La ciutat va ser destruïda durant els esdeveniments de la Segona Guerra Púnica, a finals del segle III.³⁷

El centre ibèric situat sota el nucli urbà de la Vila Joiosa s'ha associat a l'antiga ciutat ibèrica d'*Alon*, la posterior *Alone* romana. La principal documentació d'aquest assentament, a més d'alguns sondejos al centre urbà, procedeix de les àrees de necròpolis que, amb origen antic ja esmentat, mostren un gran dinamisme durant l'ibèric ple, amb àrees al nord i al sud de la ciutat. Aquestes necròpolis i altres àrees artesanals envoltaren el centre habitat al turó del barri antic, on alguns sondejos han identificat els nivells d'habitat. El territori d'*Alon* no sembla que sofrira els efectes de la conquesta romana amb la mateixa intensitat que altres territoris, i molts indicadors ens assenyalen l'activitat d'aquest centre i el seu territori durant el segle II aC.³⁸

La ciutat d'*Ilici* / l'Alcúdia d'Elx s'emplaça en un monticle artificial que controla l'eix de comunicacions del Baix Vinalopó i una àmplia porció de les terres més fèrtils del sud valencià. La revisió de les evidències conegudes

proposa l'existència d'un nucli inicial, des del bronze final fins a època plena, que se situaria al nord de la lloma i que a continuació s'ampliaria fins a cobrir tota la superfície de l'Alcúdia.³⁹ Excavacions recents han identificat importants obres de fortificació cap al segle v i restes de l'habitatge, encara que amb informació a hores d'ara prou limitada.⁴⁰ La principal evidència de la importància del lloc en aquest moment és la destacada col·lecció d'escultures ibèriques vinculades a un espai funerari o sacre⁴¹ en el trànsit entre l'època ibèrica antiga i plena.

Ciutats, estructures polítiques i organització social

Fins ací hem compost el mapa polític dels principals centres rectors del territori ibèric a l'actual País Valencià, però és una imatge d'escassa resolució que s'enfosqueix a mesura que intentem aproximar-nos a una escala de més detall. Malgrat aquestes limitacions, presentarem algunes valoracions de conjunt en l'esquema descrit i, sobretot, un comentari sobre la societat ibèrica que subjau sota aquesta realitat territorial.⁴²

Ciutats en la pràctica

L'estat actual de les investigacions ha ofert dades limitades per a conèixer el funcionament pràctic i la gestió política i econòmica de les ciutats. Més enllà de suposar el protagonisme en termes defensius o la centralització de béns agraris o d'intercanvi, encara ens queda un llarg camí fins a conèixer-ne els mecanismes concrets de funcionament i l'estructura econòmica i administrativa.

Les ciutats mai van acollir la totalitat de la població dels territoris respectius i en aquesta regió van existir nuclis urbans secundaris, normalment d'altura, que replicaven el model de la ciutat a una escala menor i que concentraven activitats especialitzades com l'intercanvi, la transformació de productes i la defensa. I, sobretot, es localitzen constel·lacions d'assentaments rurals que graviten entorn de les ciutats i els *oppida* secundaris. Això advoça per una limitada centralització de funcions i poders en aquesta regió.

Relació camp-ciutat

Els entorns topogràfics elevats de moltes de les ciutats ibèriques obligaven els camperols residents a fer desplaçaments a vegades costosos i feia lògicament complicat traslladar grans volums de producció agrícola a les ciutats. A conseqüència d'aquestes condicions, els centres ibèrics no solen presentar grans infraestructures de transformació agrícola o activitat artesanal. Pels camps pròxims es van distribuir instal·lacions relacionades amb una producció agrícola especialitzada, com almàsseres, molins fariners, terrisseries i d'altres. També, per a facilitar l'activitat agrària, una part de la població es va fixar en llogarets rurals a prop dels nuclis urbans.

Aquesta forma de gestió del sòl, amb camperols vinculats estretament a parcel·les i terrenys diversos, va generar la riquesa que s'observa a les ciutats. Els sistemes agraris que s'han proposat per a la zona valenciana mostren el

desenvolupament de fruiters i produccions mixtes que es diferenciaven de la gestió més orientada als cereals d'altres àrees.⁴³ Aquest model agrari intensiu obligava els diferents grups domèstics o corporatius a laborar amb major amplitud temporal i a vegades amb aplicació de coneixements molt específics per a la gestió dels agrosistemes. D'aquesta manera, s'introduïren modalitats de gestió del treball, organització de les tasques i relacions socials de producció que, sens dubte, condicionaren el desenvolupament d'institucions diferents de les d'altres zones amb models rurals i patrons d'assentament diferents. La investigació futura s'haurà de referir a aquests aspectes per a entendre les bases socioeconòmiques ibèriques i el seu correlat en l'entramat urbà.

Estructura física i anàlisi social

Fins ara només disposem de perfils borrosos de la realitat urbana, perquè per a bona part de les ciutats únicament es coneixen dades de la suposada superfície, perímetres emmurallats i vestigis destacats com l'escriptura o ceràmiques de prestigi. Malgrat aquestes limitacions en el coneixement de l'estructura urbana i la realitat arquitectònica, podem suggerir unes quantes pautes.

La mobilització de treballs col·lectius en la construcció de les ciutats ibèriques valencianes és equiparable a l'erecció de monuments en altres àrees. Algunes de les ciutats més ben conegudes, com el Tossal de Sant Miquel de Lliria / *Edeta*, Xàtiva / *Saetabi* o la Serreta, presenten àmplies terrasses de murs en maçoneria de pedra seca amb reble de sediments, a vegades de més de dos metres d'altura, que formen plataformes sobre les quals s'erigeixen els habitatges i altres estructures. Aquestes construccions són compartides per diverses cases i barris, cosa que delata obres de caràcter col·lectiu, en forma de blocs cúbics compactes que són iniciatives arquitectòniques d'escala comunitària. També les muralles i les fortificacions construïdes es poden considerar autèntiques obres comunals massives.

L'absència d'altres edificis públics, com ara temples monumentals, per tant, no ha de considerar-se una limitació en les capacitats tècniques i econòmiques de les ciutats ibèriques de la zona; més aviat deu tractar-se d'una qüestió cultural i d'inhibició en l'expressió de certes formes de poder, que diferencia la ciutat ibèrica de les ciutats clàssiques del Mediterrani. Podríem fins i tot parlar d'un patró d'arquitectura cooperativa feta pel col·lectiu urbà per a ell mateix i que emfatitza el disseny comunitari. I així s'eludeixen les formes conspícues i jerarquitzades d'altres zones que anaven encaminades a distingir àmpliament els grups destacats i a marcar les distàncies socials. En el nostre cas d'estudi, aquests patrons edilicis devien afavorir els comportaments cooperatius i corporatius.

Ciutats i poders descentralitzats

A hores d'ara, bàsicament sols trobem espais excavats àmpliament a les ciutats de la Serreta i del Tossal de Sant Miquel, i en tots dos casos amb les limitacions pròpies del

registre d'excavacions antigues. No obstant això, de les dades disponibles se n'extrauen algunes reflexions d'interès sobre el model urbà. La principal conclusió a la qual volem alludir és el caràcter descentralitzat de les estructures de poder observables en les trames urbanes. Els principals elements que es refereixen al control dels recursos econòmics, a l'esfera ideològica o a l'administració, es distribueixen en diverses unitats domèstiques en el si de la ciutat, sense que hi haguera un únic focus de poder econòmic, social o ideològic clarament definit i delimitat en l'espai, com els palaus o les cases destacades d'altres territoris ibèrics. I aquests mateixos elements de poder són presents en altres assentaments del territori.⁴⁴

Hem relacionat aquesta dispersió dels elements diacrítics amb l'absència d'institucions centralitzadores pròpies de les societats antigues com el palau o el temple, o l'escassa monumentalitat dels centres ibèrics. Tot això ens porta a proposar un model social en què no s'emfatitzen les distàncies socials clarament definides entre un reduït grup de poder i la població de base. Més aviat pensem que, sense negar la jerarquització política i social, també es fomentaven comportaments de caràcter col·lectiu i corporatiu en les estratègies socials i en l'exercici del poder.

A parer meu, més que sistemes altament jeràrquics que comportaren la imposició clarament d'un llinatge dominant sobre la resta de la població, l'estructura social del País Valencià ens ofereix una imatge d'unitats socials semblants, amb poders parcel·lats i de naturalesa heteràrquica, competint per les posicions de domini. Aquestes unitats socials de base es poden correspondre amb cases (en el sentit de Lévi-Strauss), faccions o altres grups corporatius que mantindrien actituds de competició, però també amb pautes de mitigació dels seus aspectes més agressius i desenvolupant col·laboració entre si.⁴⁵

Una expressió espacial la podem trobar en el fet que les cases de les famílies poderoses es troben distribuïdes en el territori edetà, o en el contestà de la Serreta. Un altre tret que expressaria aquesta estructura de grups en competició es podria trobar, per exemple, en l'existència de diverses necròpolis a la ciutat d'*Alon*. En efecte, al nord i al sud de la ciutat i articulades pels diferents eixos viaris es disposen àrees funeràries equiparables en composició, cronologia, estructures i gradient de riquesa.⁴⁶ Aquesta estructura policèntrica difereix de la concentració de l'espai funerari en un únic emplaçament, com correspondria al lloc de memòria i ritual d'un únic grup dirigent, i més aviat suggereix grups de poder semblant compartint l'espai urbà.

En definitiva, aquesta panoràmica esbossada amb pinzellades gruixudes no pretén ser més que un punt de partida de futurs estudis que permeten avançar en el coneixement de l'estructura urbana dels paisatges ibèrics, i especialment en els esquemes socials que els materialitzaven. La societat ibèrica estaria articulada des de la base de grups corporatius d'estructura semblant i en competició per accedir i mantenir les seues cotes de poder. Aquest es-

quema ajudaria a entendre el model escassament centralitzat de les ciutats ibèriques de la zona i sobretot a explicar l'escassa diferència entre els principals centres i els *oppida* secundaris, que varien únicament en l'escala i en la grandària, no pas en l'estructura. D'aquesta manera es va configurar una estructura urbana que comparteix components amb altres sistemes, però que constitueix un model certament original en el marc dels processos urbans del Mediterrani antic.

Ciutats i sistemes de govern

Aquestes ciutats estaven regides per grups de poderosos que van quedar reflectits en els rics programes iconogràfics d'*Edeta* o de la Serreta d'Alcoi. Grups de dansaires, genets, processons, escenes de caça o de combat es van pintar sobre les parets dels vasos ceràmics fets servir per les classes dirigents per a exhibir el seu estatus.⁴⁷ Si traslladem aquesta expressió col·lectiva a termes polítics, cal concloure que les imatges no mostren la preeminència d'un gran líder, ni una única persona que destaquí sobre les altres, cosa que seria pròpia d'un lideratge personal. Més aviat trobem l'expressió d'un grup d'homes i dones, de famílies, fet que ens portaria a suggerir l'existència d'un poder col·legiat, o bé competitiu, entre els diferents caps de llinatges i faccions.

Es podria adduir que som davant d'expressions que no necessàriament mostren escenes objectives, sinó representacions simbòliques de l'ideal aristocràtic. Tot i això, encara que siguin representacions ideals, si s'haguera volgut reforçar la identitat individual i la preeminència personal en els mateixos termes simbòlics, trobaríem les seues representacions associades a un personatge, representació del lideratge. A parer meu, hem d'emmarcar aquesta expressió en les formes de poder col·lectiu, negociat i competitiu entre diferents persones que comparteixen la direcció de la societat i els seus diversos segments.

L'IBÈRIC FINAL (SEGLES II-I AC). ELS TERRITORIS IBÈRICS DAVANT LA DOMINACIÓ ROMANA

A partir de l'últim terç del segle III aC va començar a deixar-se sentir la pressió territorial i política de *Carthago*, la metròpoli nord-africana, a través de la dinastia bàrquida. Instal·lats a *Qart Hadasht*, actual Cartagena, els cartaginesos van emprendre un projecte de domini territorial que refermava una intensa interacció econòmica desenvolupada des de feia segles. Van emprendre actuacions de naturalesa diversa, des de pactes amb els *oppida* locals fins a enfrontaments oberts. Precisament l'atac i la captura de Sagunt / *Arse* va desencadenar la guerra entre cartaginesos i romans lliurada a bona part d'Ibèria.

Continuïtats i canvis en la geografia política

La guerra va donar pas als inicis de la dominació romana i, amb això, a una nova etapa en què el territori ibèric es va integrar gradualment a la nova potència hegemònica al

Mediterrani, encara que a la pràctica va continuar gaudint d'un bon grau d'autonomia i un destacat desenvolupament cultural. Les circumstàncies de les guerres d'annexió, les actituds hostils o, al contrari, les aliances van provocar abandonament i pervivències d'una important trama dels *oppida* que van configurar una nova estructura territorial. Podem identificar diferents tipus de processos que de manera convergent van anar configurant una nova geografia política que va marcar el període final de la cultura i la societat ibèriques.⁴⁸

D'una banda, trobem importants abandonaments en algunes de les ciutats esmentades que van ser capitals dels territoris respectius i que havien articulat organitzacions polítiques de caràcter estatal. Potser la principal reestructuració la trobem als territoris de Sant Miquel de Lliria / *Edeta* i la Serreta, dos casos ben estudiats arqueològicament. També en altres territoris van patir els efectes de la conquesta romana i la caiguda dels nuclis centrals dona compte de la dissolució dels projectes polítics que encapçalarien. En aquesta dinàmica podem incloure el Castellar de Meca, als límits sud-occidentals del País Valencià, o el Tossal del Morquí, a cavall de la Vall d'Albaida i la Safor, o La Escuera,⁴⁹ al Baix Segura.

Un procés contrari és la pervivència d'importants nuclis de població, entre els quals s'inclouen les principals ciutats que dirigien els entorns respectius, com *Kelin*, *Arse*, *Kili*, *Saitabi*, *Alon* o *Ilici*. I juntament amb aquests nuclis, alguns *oppida* secundaris es van reforçar en aquest període i van exercir el control dels seus territoris, com és el cas d'El Pico de los Ajos,⁵⁰ Cerro Lucena,⁵¹ el Rabat de Rafelcofer, el Cabeçó de Mariola o El Monastil. Aquesta perduració d'un bon nombre d'importants nuclis ibers s'ha d'entendre com el manteniment de les estructures socials i polítiques locals, sempre sota l'aquiescència de Roma.⁵²

Noves fundacions refermaren el disseny territorial a partir d'importants nuclis en llocs fins a aquell moment no ocupats per nodes d'ordenament regional i centres de decisió política entre els quals destaca la fundació de la colònia romana de *Valentia* el 137 aC. Aquesta ciutat, a més, va articular la desembocadura del riu Túria i va reforçar la trama urbana supraregional després de l'abandonament de la ciutat d'*Edeta*.⁵³ Un centre destacable és el nucli portuari de la Torre de la Sal (Castelló), una aglomeració urbana que articulava les terres septentrionals del país, en un entorn que fins llavors no havia estat ocupat per centres urbans de dimensions i importància semblants als d'altres comarques.⁵⁴

Hi havia una intensa activitat als santuaris territorials com a centres d'agregació i creació de noves comunitats en el marc de la redefinició ètnica fruit de la conquesta i dominació romana. Alguns santuaris que es van veure reforçats en aquests moments foren els de Muntanya Frontera, la Carrasposa, la Serreta, la Malladeta o Guardamar. Aquests llocs de culte no tingueren processos de monumentalització edilícia en època tardoibèrica, com va ocórrer a La Encarnación i al Cerro de los Santos, a les zones

veïnes d'Albacete i de Múrcia, però comparteixen l'increment de l'activitat ritual. Aquests santuaris van adquirir les funcions d'agregació territorial i construcció d'identitats col·lectives en un període previ a la municipalització romana de temps d'August.⁵⁵

El darrer procés destacable d'aquest període és l'augment notori del poblament rural en forma d'alqueries i llogarets en un procés d'intensificació de la producció agrària. Possiblement, la necessitat de satisfer els tributs i les exigències romanes sobre els territoris conquerits explica aquest increment productiu. A més, la pacificació que havia comportat la dominació va permetre ocupar espais geogràfics que abans havien estat deserts per friccions territorials i la inestabilitat pròpia del context de conflicte ibèric. Les formes d'assentament són les pròpies de la tradició ibèrica de la zona, i difícilment es pot deduir que es tractara d'un procés de colonització de poblacions d'origen italià. Més aviat podríem parlar del reassentament de poblacions locals, quan l'abandonament dels *oppida* va anar acompanyat de la subsegüent ocupació de les planes.

Per damunt de tota aquesta trama, el poder romà se situava a la cúspide i s'exercia des de dos importants enclavaments: la vella ciutat de *Carthago Nova* o la colònia de *Valentia*, al nostre territori. Aquestes dues ciutats necessàriament requerien la connivència dels poders ibèrics i la continuïtat de bona part de les estructures polítiques i de domini indígenes durant el primer moment de dominació romana. Roma permetria una certa autonomia de gestió de l'espai a les comunitats ibèriques sota el reconeixement del seu domini i amb la finalitat d'extreure'n els recursos a partir de la imposició de tributs.

Tota aquesta documentació s'incardina en el context històric del segle II aC, que es pot considerar un període d'impuls del procés de dominació de Roma, especialment cap als anys centrals de la centúria. En aquell moment, amb la derrota de Viriat i la presa de Numància, es van pacificar les àrees interiors de la Península, fet que va permetre dedicar esforços a l'ordenació dels territoris conquerits. A l'àrea d'estudi s'hi identifiquen clars avenços en aquest sentit, com la fundació de *Valentia*, ja esmentada. En aquests anys, concretament el 132 aC, es va enviar una comissió a Hispània de deu senadors per organitzar els territoris conquerits.⁵⁶

L'impuls d'aquestes accions degué obeir a decisions centralitzadores romanes que buscaven refermar la dominació i una gestió més eficaç dels territoris conquerits. Tanmateix, l'abast d'aquestes iniciatives, lluny de donar-se per garantit, s'ha de valorar en el context local i en el marc de participació dels grups ibèrics, que eren les poblacions absolutament predominants en aquests moments. Qualsevol estratègia de dominació romana a l'àrea oriental d'Ibèria havia de comptar amb la necessària connivència de les poblacions locals, tenint en compte l'amplitud del projecte territorial i la localització de les àrees preferents sotmeses al control directe en altres regions peninsulars.

Processos econòmics i socials en un món canviant

Juntament amb els sistemes de domini polític s'anaven implementant noves estratègies de control i explotació econòmica, com la introducció de la moneda com a nou instrument d'intercanvi o la creació de calçades per a noves formes de connexió de territoris basades en l'increment de trànsit rodat. Del primer fenomen en donen compte les encunyacions de monedes de les seques d'*Arse*, *Kelin*, *Kili* o *Saiti-Saitabi*. Evidència del segon procés són les calçades empedrades documentades a *Alon*, a la comarca de la Costera i en altres zones⁵⁷ i que anticipen els grans projectes de construcció de vies a partir del regnat d'August. També les activitats d'intercanvi van quedar afavorides per aquesta trama urbana i les seues funcions de centres redistribuidors. Així va tenir lloc una ràpida expansió del comerç italià, amb l'arribada massiva d'àmfores vinàries itàliques i de vaixelles fines campanianes i calenes.

Testimoni del protagonisme de les estructures socials i de poder ibèriques serà la revitalització de les necròpolis, com el Corral de Saus, el Poble Nou i les Casetes a la Vila. Encara que es documenten canvis en la composició dels aixovars, en què desapareixen les armes, i en les formes de les tombes, aquests cementiris donen testimoni de trames socials sancionades al camp dels ritus funeraris.⁵⁸

Finalment, va tenir lloc el floriment de rics estils simbòlics sobre ceràmiques. Als coneguts tallers figuratius il·licitans s'hi poden sumar altres cercles pictòrics, com el d'Alcoi, els de la Vila Joiosa o les representacions d'éssers híbrids propis de terres valencianes i presents a *Kelin*, *Kili* o *Valentia*, expressió d'un complex món ideològic i simbòlic.⁵⁹

En aquests temps finals de la cultura ibèrica es van donar algunes de les expressions culturals més destacades, com les esmentades ceràmiques figurades, mentre que es mantenien actives les estructures polítiques i socials ibèriques. Possiblement, en aquest primer moment de la dominació es van desplegar estratègies de col·laboració i Roma va mostrar actituds permissives que facilitaven el control i l'explotació dels dominis conquerits a Ibèria, mentre centaven l'atenció en l'annexió d'altres territoris allunyats d'aquesta franja mediterrània.

Les guerres civils i el final d'una època

Els processos territorials i socioeconòmics descrits configuren una etapa inicial de la implantació romana que, a grans trets, hem de situar en uns temps aproximats i que finalitzà cap a la dècada dels anys 70 aC. La fita és el conflicte bèl·lic de Sertori que va afectar intensament les terres valencianes i que va marcar un punt d'inflexió en les dinàmiques territorials de la regió, tal com les evidències arqueològiques i els testimonis literaris assenyalen.⁶⁰ En aquestes dates es va escaure l'episodi històric de les guerres civils entre els partidaris de Sertori i el bàndol senatorial. Bona part d'aquesta confrontació es va lliurar en terres valencianes, i les fonts grecollatines esmenten el protagonisme de *Dianium* com a principal base naval portuària o les batalles de *Lauro*, *Sucro*, *Valentia* i *Saguntum*.⁶¹

Aquest conflicte va suposar la destrucció de *Valentia*, el 75 aC, i de tot un seguit de ciutats ibèriques. Aquests esdeveniments històrics van tenir un gran impacte sobre les poblacions locals, que patiren els efectes de la guerra als seus territoris, o bé s'hi van veure implicades directament o indirectament. Aquesta fita històrica va significar un canvi dràstic en el poblament ibèric secular en el qual podríem situar l'inici d'una nova etapa que va suposar l'actuació directa del domini romà i va preludiar els processos de les dècades següents, ja sota l'empremta d'unes noves formes culturals i territorials de clara matriu romana.

VALORACIONS FINALS

Aquesta breu anàlisi dels paisatges i de les societats del País Valencià en època ibèrica contribueix a la nostra comprensió de les dinàmiques sociopolítiques a la Mediterrània del primer mil·lenni aC. Si bé ens manca una major informació arqueològica per entendre aquests processos amb més profunditat, podem afirmar, tanmateix, que la recerca ha assolit una destacada maduresa en les darreres dècades. La incansable tasca investigadora desenvolupada pels departaments universitaris, museus i altres institucions ha situat el nostre coneixement de l'edat del ferro al nivell d'altres regions mediterrànies. I la renovació metodològica i teòrica dels estudis ibèrics permet síntesis actualitzades com la presentada en aquestes planes.

El nostre treball s'ha enfocat com una anàlisi comparativa dels diversos territoris de l'àrea d'estudi per a entendre processos culturalment específics, identificant, mitjançant una investigació a microescala, les variacions entre àrees. Som conscients que molts trets eren compartits pels diferents pobles, tots inserits en la cultura ibèrica, però amb l'estudi sensible al context s'han revelat formes canviants de caràcter territorial, social i econòmic i també dinàmiques temporals i històriques pròpies.

Així, les comarques septentrionals mostren una intensa dinàmica de formació de petits centres fortificats que des del ferro antic marquen un paisatge heteràrquic i de competició de cèl·lules de poder que declina a finals del segle v. Aquest panorama contrasta amb les tendències aglutinants de les comarques centrals i meridionals valencianes, que des de la mateixa època van anar constituint centres urbans amplis que van tenir un major recorregut temporal, amb un desenvolupament intens en l'època ibèrica plena, just quan declinaven els centres del nord. Tanmateix, trobem altres diferències entre el sud intensament freqüentat per poblacions colonials en certes èpoques i zona de les àmplies necròpolis tumulàries amb escultures, i que contrasta amb unes terres centrals que manquen d'aquests elements i que van bastir centres urbans de majors dimensions.

Possiblement, darrere d'aquestes variacions regionals, i moltes d'altres que podríem citar, s'hi amaguen les identitats ètniques que van reconèixer els autors grecollatins.

Però ací no acaba el relat; si reduïrem l'escala d'anàlisi, encara podríem veure més diferències en dinàmiques, estructures i processos històrics que s'avenen amb la naturalesa fragmentada de l'espai geopolític ibèric. Lluny de les visions generalitzadores de la societat i la història ibèriques escrites en èpoques passades, avui la recerca transita entre els processos generals i l'atenció a les particularitats d'aquesta intricada època de la nostra història.

NOTES I REFERÈNCIES

- [1] Vegeu-ne una completa síntesi historiogràfica a C. ARANEGUI. *Los iberos ayer y hoy. Arqueologías y culturas*, Madrid 2012, p. 29-52.
- [2] L. ABAD. «Las culturas ibéricas del área suroriental de la Península Ibérica». *Paleoetnología de la Península Ibérica. Complutum*, núm. 2-3 (1992), p. 151-166.
- [3] T. HODOS. *The Archaeology of the Mediterranean Iron Age: A Globalising World, c. 1100-600 BCE*. Cambridge 2020.
- [4] A. LORRIO, S. PERNAS, J. TRELIS, D. TEJERINA i G. OLMEDO. «Peña Negra (Crevillent, Alicante): La ciudad orientalizante de Herna y su territorio». A: S. CELESTINO i E. RODRÍGUEZ (coord.). *Un viaje entre el Oriente y el Occidente del Mediterráneo*. Mèrida 2020, p. 521-540.
- [5] J. PÉREZ BALLESTER, A. VELASCO, R. BORREDÁ i J. A. RODRÍGUEZ. «La solana del Castell de Xàtiva desde la prehistoria hasta la llegada de Roma». *Saitabi*, núm. 70 (2020), p. 15-42.
- [6] H. BONET i C. MATA. «Habitat et territoire au Premier Âge du Fer en Pays Valencien». A: *Mailhac et le Premier Âge du Fer en Europe Occidentale: Hommages a Odette et Jean Taffanel (Carcassonne, 1997)*. Latas 2000, p. 61-72.
- [7] C. GÓMEZ BELLARD i P. GUÉRIN. «Testimonios de producción vinícola arcaica en L'Alt de Benimaquía (Denia)». *Huelva Arqueológica*, núm. 13/2 (1991), p. 9-32; J. VIVES-FERRÁNDIZ. *Negociando encuentros: Situaciones coloniales e intercambios en la costa oriental peninsular (ss. VIII-VI a. C.)*. Barcelona 2005; I. GRAU i D. RUIZ-ALCALDE (ed.). *La Necrópolis Protohistórica y Romana de Les Casetes - Sector Jovada (La Vila Joiosa, Alacant: Espacios, prácticas y rituales funerarios en el litoral de la Contestania (ss. VII a. n. e. - V d. n. e.))*. Jaén 2021.
- [8] A. OLIVER. «Bosquejo de la investigación y problemática de la Edad del Bronce y del Hierro Antiguo en Castellón». A: G. AGUILELLA (ed.). *Tossal del Mortórum: Un asentamiento de l'edat del bronze i del ferro antic a la Ribera de Cabanes (Castelló)*. Castelló 2017, p. 7-14.
- [9] A. BARRACHINA. *Los Morrones de Cortes de Arenoso: Un poblado de la Edad de Hierro en el Alto Mijares, Castellón*. Castelló 2020.
- [10] G. AGUILELLA (ed.). *Tossal del Mortórum: un asentament...*, op. cit.
- [11] A. BARRACHINA. *Los Morrones de Cortes...*, op. cit.
- [12] G. AGUILELLA (ed.). *Tossal del Mortórum: un asentament...*, op. cit.

- [13] P. CLASTRES. *Investigaciones en antropología política*. Barcelona 1981, p. 181-216.
- [14] A. OLIVER. *El Puig de la Nau, Benicarló*. Castelló 2006.
- [15] C. MATA (coord.). *De Kelin a Los Villares (Caudete de las Fuentes, Valencia): Nacimiento y decadencia de una ciudad ibera*, València 2021.
- [16] I. GRAU i J. M. SEGURA. *El oppidum ibérico de El Puig d'Alcoi: Asentamiento y paisaje en las montañas de la Contestania*. Alcoi 2013.
- [17] R. BASSO. «La producción de hilo a finales de la Edad del Bronce e inicios de la Edad del Hierro en el Sureste y el Levante peninsular: las fusayolas de materiales óseos», *MARQ. Arqueología y Museos*, núm. 9 (2018), p. 47-59.
- [18] H. BONET i C. MATA. «El urbanismo ibérico en el área valenciana. El oppidum como centro de poder y reflejo del tejido social». *Butlletí Arqueològic*, núm. 31 (2009), p. 107-144.
- [19] L. ABAD, I. GRAU, F. SALA i J. MORATALLA. «Ancient Trade in South-Eastern Iberia: the Lower Segura River as Focus of Exchange Activities», *Ancient West and East*, núm. 2 (2003), p. 265-287.
- [20] J. MORATALLA. «El territorio meridional de la Contestania». A: L. ABAD, F. SALA i I. GRAU (ed.). *La Contestania Ibérica: Treinta años después*. Alacant 2005, p. 91-117.
- [21] H. BONET, I. GRAU i J. VIVES-FERRÁNDIZ. «Estructura social y poder en las comunidades ibéricas de la franja central mediterránea». *Arqueo Mediterrània*, núm. 14 (2016), p. 251-272.
- [22] J. VELAZA. «Epigrafía y lengua ibéricas». A: A. G. SINER i J. VELAZA (coord.). *Lenguas y epigrafías paleohispánicas*. Barcelona 2022, p. 183-221.
- [23] H. BONET, I. GRAU i J. VIVES-FERRÁNDIZ. «Estructura social y poder...», *op. cit.*; I. GRAU, «Ciudades y sociedad urbana ibérica en el País Valenciano (siglos VIII-I a. C.). Una visión panorámica y algunas reflexiones sobre los modelos sociales». A: M. C. BELARTE, J. NOGUERA, R. PLANA-MALLART i J. SANMARTÍ (ed.). *Urbanization in Iberia and Mediterranean Gaul in the first millennium BC*. Tarragona 2019, p. 229-250.
- [24] A. OLIVER. *El Puig de la Nau...*, *op. cit.*
- [25] H. BONET, I. GRAU i J. VIVES-FERRÁNDIZ. «Estructura social y poder...», *op. cit.*; I. GRAU, «Ciudades y sociedad urbana...», *op. cit.*
- [26] C. MATA (coord.). *De Kelin a Los Villares...*, *op. cit.*
- [27] H. BONET. *El tossal de Sant Miquel de Lliria: la antigua Edeta y su territorio*. València 1995; H. BONET, C. MATA i A. MORENO. «Iron Age Landscapes and Rural Habitat in the Edetan Territory, Iberia (4th-3rd Centuries BC)». *Journal of Mediterranean Archaeology*, núm. 21/2 (2008), p. 165-189.
- [28] H. BONET. *El tossal de Sant Miquel...*, *op. cit.*
- [29] C. ARANEGUI. *Sagunto: Oppidum, emporio y municipio romano*. Barcelona 2014; M. A. MARTÍ BONAFÉ. *El área territorial de Arse-Saguntum en época ibérica*. València 1998.
- [30] R. ALBIACH. *L'oppidum de la Carència de Torís i el seu territori*. València 2013.
- [31] R. ALBIACH. *L'oppidum de la Carència...*, p. 41-88.
- [32] S. BRONCANO i M. ALFARO. *Los accesos a la ciudad ibérica de Meca mediante sus caminos de ruedas*. València 1997; J. FERRER, A. LORRIO i J. VELAZA. «Las inscripciones ibéricas en escritura suroriental del Castellar de Meca (Ayora)». *Palaeohispanica*, núm. 15 (2015), p. 161-176.
- [33] J. PÉREZ BALLESTER, F. ARASA i E. MORA, «Arqueología», A: Carlet. *Historia, geografía, arte y patrimonio*. València 2015, p. 119-144; C. ARANEGUI. *El sucronense sinus en época ibérica*. València 2015.
- [34] J. PÉREZ BALLESTER, A. VELASCO, R. BORREDÁ i J. A. RODRÍGUEZ. «La solana del Castell de Xàtiva...», *op. cit.*
- [35] H. BONET i J. VIVES-FERRÁNDIZ. *La Bastida de les Alcuses 1928-2010*. València 2011.
- [36] I. GRAU, S. CLOQUELL i P. ROSELLÓ. «El conjunt arqueològic del Tossal del Morquí. Aportacions al coneixement de la Protohistòria (s. IX a III aC) a les comarques centrals valencianes». *Archivo de Prehistoria Levantina*, núm. 32 (2018), p. 81-103.
- [37] M. OLCINA, I. GRAU, S. MOLTÓ, C. REIG, F. SALA i J. M. SEGURA. «Nuevas aportaciones a la evolución de la ciudad ibérica: el caso de La Serreta». A: C. ARANEGUI (ed.). *Los iberos, príncipes de Occidente. Las estructuras de poder en la sociedad ibérica*. València 1998, p. 35-46; I. GRAU. *La organización del territorio en el área central de la Contestania Ibérica*, Alacant 2002; I. GRAU, I. AMORÓS i J. M. SEGURA. *El santuario ibérico y romano de La Serreta. Prácticas rituales y paisaje en el área central de la Contestania*. Alcoi 2017.
- [38] A. ESPINOSA, D. RUIZ i A. MARCOS. «Nuevas aportaciones al conocimiento de La Vila Joiosa en Época Ibérica». A: L. ABAD, F. SALA i I. GRAU (ed.). *La Contestania Ibérica*, p. 179-196; P. ROUILLARD, A. ESPINOSA i J. MORATALLA. *Villajoyosa Antique (Alicante, Espagne): Territoire et topographie: Le sanctuaire de la Malladeta*, Madrid 2014.
- [39] J. MORATALLA. «El territorio meridional...», *op. cit.*
- [40] H. UROZ, A. LORRIO i J. UROZ SÁEZ. «La muralla y las primeras huellas de urbanismo de la fase ibérica antigua de La Alcudia de Elche». *Complutum*, núm. 33/1 (2022), p. 177-209.
- [41] F. SALA. «Algunas reflexiones a propósito de la escultura ibérica de la Contestania y su entorno». A: L. ABAD i J. SOLER (ed.). *Actas del Congreso de Arte Ibérico en la España Mediterránea*. Alacant 2007, p. 51-82.
- [42] H. BONET, I. GRAU i J. VIVES-FERRÁNDIZ. «Estructura social y poder...», *op. cit.*; I. GRAU, «Ciudades y sociedad urbana...», *op. cit.*
- [43] G. PÉREZ JORDÀ, N. ALONSO i M. P. IBORRA. «Agricultura y ganadería protohistóricas en la Península Ibérica: modelos de gestión». A: A. RODRÍGUEZ i I. PAVÓN (ed.). *Arqueología de la tierra: Paisajes rurales de la protohistoria peninsular*. Càceres 2007, p. 327-372.
- [44] I. GRAU i J. VIVES-FERRÁNDIZ. «Entre casas y comunidades. Formas de organización y relación social en el área oriental de la Península Ibérica (siglos V-II a. n. e.)». A: A. RODRÍGUEZ, I. PAVÓN i D. DUQUE (ed.). *Más allá de las casas: Familias, linajes y comunidades en la protohistoria peninsular*. Càceres 2018, p. 73-109.

- [45] H. BONET, I. GRAU i J. VIVES-FERRÁNDIZ. «Estructura social y poder...», *op. cit.*, nota 43.
- [46] C. GÓMEZ BELLARD i P. GUÉRIN. «Testimonios de producción...», *op. cit.*; J. VIVES-FERRÁNDIZ. *Negociando encuentros*, *op. cit.*; I. GRAU i D. RUIZ-ALCALDE (ed.). *La Necrópolis Protohistórica...*, *op. cit.*
- [47] C. ARANEGUI (coord.). *Damas y caballeros en la ciudad ibérica: las cerámicas decoradas de Lliria (Valencia)*. Madrid 1997.
- [48] F. ARASA. «La romanización de los *oppida* en el País Valenciano. Evolución del poblamiento en los siglos II-I a. C.». *Alebus*, núm. 13 (2003), p. 199-219.
- [49] J. MORATALLA. «El territorio meridional...», *op. cit.*
- [50] D. QUIXAL, D. PÉREZ, J. L. AZORÍN i A. SERRANO. «El Pico de los Ajos (Yátova, Valencia) durante los siglos II-I a. C. Territorio, movilidad y comercio en el valle del magro tras la conquista romana». A: J. J. CASTELLANO, E. GANDÍA, A. MARTÍNEZ i Á. VELASCO (coord.). *Jornades d'estudis sobre contestans i edetans davant de la romanització*. Xàtiva 2023, p. 387-400.
- [51] J. J. CASTELLANO. «La romanización de un *oppidum*». A: J. J. CASTELLANO, E. GANDÍA, A. MARTÍNEZ i Á. VELASCO (coord.). *Jornades d'estudis...*, *op. cit.*, p. 345-366.
- [52] I. GRAU. «El Cabeço de Mariola y las dinámicas complejas de la expansión romana (siglos II-I a. C.). Fortificaciones republicanas y reinterpretaciones locales en los *oppida* de Iberia oriental». *Archivo Español de Arqueología*, núm. 94 (2021), p. 1-16.
- [53] A. RIBERA i H. BONET. «La conquista romana i el procés de romanització en el món ibèric». A: H. BONET, R. ALBIACH i M. GOZALBES (coord.). *Romans i visigots a les terres valencianes*. València 2003, p. 79-90.
- [54] E. FLORS. *Torre la Sal (Ribera de Cabanes, Castellón): Evolución del paisaje antrópico desde la prehistoria hasta el medioevo*. Castelló 2009.
- [55] I. GRAU. «Ritual Practices and Sacred Landscapes: Identity and Territorial Organisation in Late Iron Age and Early Roman Eastern Iberia». A: A. G. SINER i V. REVILLA (ed.). *Religious Dynamics in a Microcontinent: Cult Places, Identities, and Cultural Change in Hispania*. Turnhout 2022, p. 27-36.
- [56] M. SALINAS. «Reflexiones sobre la guerra de Sertorio en la Hispania Citerior y sus fuentes literarias». A: F. SALA i J. MORATALLA (ed.). *Las guerras civiles romanas en Hispania: una revisión histórica desde la Contestania*. Alacant 2014, p. 23-33.
- [57] F. ARASA, «Una aproximación al estudio de los caminos ibéricos en el País Valenciano». *Complutum*, núm. 34/1 (2023), p. 197-220.
- [58] C. GÓMEZ BELLARD i P. GUÉRIN. «Testimonios de producción...», *op. cit.*; J. VIVES-FERRÁNDIZ. *Negociando encuentros*, *op. cit.*; I. GRAU i D. RUIZ-ALCALDE (ed.). *La Necrópolis Protohistórica...*, *op. cit.*
- [59] T. TORTOSA i A. POVEDA (coord.). «*Vasa picta* ibérica: Talleres de cerámica del sureste hispano (s. II a. C. - I d. C.)». Mèrida 2021.
- [60] F. SALA i J. MORATALLA (ed.). *Las guerras civiles romanas...*, *op. cit.*
- [61] F. SALA i J. MORATALLA (ed.). *Las guerras civiles romanas...*, *op. cit.*

NOTA BIOGRÀFICA

Ignasi Grau Mira (Alcoi, 1971), catedràtic d'arqueologia de la Universitat d'Alacant (2019). Ha centrat la seva recerca en les societats de l'edat del ferro de la Ibèria mediterrània, especialment en els seus processos històrics i les dinàmiques socials. A més, ha orientat la seua preocupació científica a l'estudi del comportament espacial de les societats a través de l'arqueologia del paisatge, desenvolupant els seus estudis, a més de la Mediterrània, a la Polinèsia i als Andes.

La recepció dels trobadors a la Corona catalanoaragonesa*

Meritxell Simó**

Institut de Recerca en Cultures Medievales
Universitat de Barcelona

Rebut 6 febrer 2024 · Acceptat 18 abril 2024

RESUM

L'article vol oferir una visió panoràmica de la recepció de la lírica trobadoresca occitana a la Corona catalanoaragonesa. S'hi estudien les continuïtats i les ruptures del model trobadoresc en la literatura catalana medieval des d'àmbits de recepció diversos i complementaris: el mitjà sociocultural que acollí la poesia, la producció dels trobadors catalans, el pas de l'oralitat a l'escriptura o la tradició manuscrita catalana que ha conservat el llegat trobadoresc.

PARAULES CLAU: trobadors, literatura catalana medieval, recepció.

LA LÍRICA DELS TROBADORS

Els orígens de la lírica moderna els hem d'anar a buscar sens dubte en la novetat radical que va suposar la irrupció del moviment trobadoresc a les corts feudals de l'Occitània medieval entre finals del segle XI, en què tenim documentat el primer trobador, Guilhem de Peitieu, i finals del segle XIII, quan s'apaga la veu del darrer, Guiraut Riquier. La novetat se sustentava en la confluència de tres fenòmens: la veu que parla a les composicions trobadoresques és la d'un *jo* líric que hi expressa la seva subjectivitat; es tracta de composicions que són obra d'autor conegut, que en reivindica la propietat intel·lectual, i, finalment, per primera vegada una lírica d'aquestes característiques adopta la llengua vulgar, l'occità antic, com a vehicle d'expressió. Malgrat que el lector modern de lírica trobadoresca tendeix a oblidar-ho, cal insistir en el vincle indissoluble entre mots i música. Aliena a l'escriptura, la lírica trobadoresca es «publica» a través del ritual de la *performance* cortesana en cerimònies col·lectives. En aquest context de recepció, el trobador té ocasió de mostrar els seus mèrits poètics davant un auditori elitista i refinat, capaç de reconèixer en el cant que escolta els valors ètics i estètics compartits que integren intèrpret i audiència dins d'un mateix espai físic: la cort, i simbòlic: la cortesia. Orientada a l'assoliment d'un ideal cortès fonamentat en la noblesa d'esperit més

que no pas en els béns materials, el conreu de la poesia lírica va esdevenir un element de promoció social que va permetre en aquestes corts meridionals el diàleg entre grans feudataris, pobres cavallers i fins i tot humils joglars, tots compromesos en el noble art de fer versos.

Tot i que els trobadors també conrearen altres gèneres poètics, el gènere rei va ser la *canço* amorosa, articulada al voltant de la *fin'amor*, o amor noble, concepte que designava tant un ideal amorós com una poètica, és a dir, el motlle retòric que l'encabia. La insatisfacció del desig eròtic era condició necessària perquè la passió amorosa pogués esdevenir una pulsio ennoblidora, com exigia la *fin'amor*. Aquest desig no consumat actuava com estímul d'un esforç permanent, en el pla moral i en el de la creació poètica, per assolir l'ideal cortès. Des d'aquest plantejament, la destinatària del cant només podia ser l'esposa del senyor del castell, la dona més inaccessible i alhora el millor mirall de l'ideal cortès que perseguia el trobador. D'altra banda, la identificació de la dama amb el senyor de la cort, fins i tot palesa en l'apel·latiu amb què el trobador la designa, *midons* (senyor meu), propiciava sovint, més enllà de l'abstracció de les reflexions amoroses, una projecció sobre la realitat immediata, freqüent en una poesia que també va ser una potent arma de propaganda política. Dit d'una altra manera, la relació, contradictòria i conflictiva, entre el trobador suplicant i una dama esquiva i inassolible revesteix no poques vegades una dimensió metafòrica en tant que projecció de les tensions entre senyors i vassalls que conviuen a les corts occitanes. Fortament arrelada en el teixit socioeconòmic de l'Occitània medieval, la poesia dels trobadors va ser una «poesia feudal», i també una «poesia formal», atès el seu alt grau d'elaboració retòrica

* Aquest article s'emmarca en el projecte PID2023-149444NB-I00 finançat per MICIU/AEI/10.13039/501100011033 i per FEDER, UE.

** **Adreça de contacte:** Institut de Recerca en Cultures Medievales, Facultat de Geografia i Història, Universitat de Barcelona. Carrer de Montalegre, 6, 08001 Barcelona, Catalunya, EU. Tel. +34934031342. E-mail: msimotor@ub.edu

en el marc d'un sistema tancat conceptualment i formal que apel·lava a un auditori reduït d'*entendedor*s. Lluny de convertir-se en una poètica estereotipada i rígida, però, la lírica trobadoresca va ser una poesia viva i essencialment dinàmica, definida pel diàleg constant entre trobadors en un context de producció i de recepció en què tots es coneixien i eren capaços de reconèixer el valor de les subtils variacions contingudes en cada represa intertextual.

Prova del dinamisme de la lírica trobadoresca és també la seva ductilitat, la seva capacitat d'adaptació i de recodificació constants en trasplantar-se a nous contextos geogràfics i socioculturals.

ELS TROBADORS A CATALUNYA

L'empremta dels trobadors a Catalunya va ser primerenca —des del darrer terç del segle XII—, pregona i duradora. A Europa, la irradiació de la poesia trobadoresca va esdevenir cresol de nous moviments poètics i sobretot va permetre l'emergència de diverses tradicions líriques en llengües vernacles: és el cas dels *minnesänger* alemanys, dels *trouvères* francesos o dels trobadors galaicoportuguesos, entre d'altres. Fins i tot a Itàlia, el territori on els trobadors conegueren una recepció més intensa, el llegat occità feu eclosionar el primer moviment poètic en llengua italiana a la cort siciliana de Frederic II; després, trasplantat al ric teixit urbà i mercantil de la Toscana, esdevingué embrió de la profunda renovació que aportaria el *dolce stil nuovo* impel·lint al registre més alt i sublimat la concepció ennoblidora de la passió amorosa. No va ser aquest el cas de les terres catalanes, que no tan sols perpetuaren el sistema de gèneres i els patrons poètics trobadorescos sinó també la llengua, esdevenint la koiné occitana, des d'una consciència de continuïtat natural, el canal d'expressió de la poesia lírica fins que, entrat el segle XV, fou definitivament desplaçada per la figura imponent d'Ausiàs March. Aquesta permeabilitat a casa nostra envers el moviment trobadoresc, des dels seus mateixos orígens, s'explica per diversos factors que, a grans trets, van des de la proximitat geogràfica i lingüística fins a les relacions feudals i dinàmiques entre les cases nobiliàries d'ambdós costats dels Pirineus. En el marc d'aquests contactes d'ordre polític i cultural, cal atorgar sens dubte un paper privilegiat als interessos dels monarques catalanoaragonesos, comtes de Barcelona, i marquesos de Provença des de 1166.

LA MONARQUIA CATALANOARAGONESA, IMPULSORA DE LA POÈTICA TROBADORESCA

Les mencions al casal de Barcelona en els versos dels trobadors remunten ja a l'època del comte rei Ramon Berenguer IV (1131-1162), i és possible que a la seva cort hi hàgim d'ubicar el primer trobador de què tenim notícia en una cort catalana si efectivament el gascó Marcabru hi va compondre el 1149 la cançó de croada que coneixem com

a *Vers del Lavador* en la qual fa una crida als senyors cristians a unir-se per expulsar els sarraïns de la península Ibèrica.¹

Amb tot, el veritable punt d'arrencada en la configuració de la cort reial com un espai de mecenatge i promoció de l'activitat trobadoresca el marcarà el regnat d'Alfons II, rei d'Aragó (1162-1196) i comte de Provença (1167-1173). Cal insistir, en aquest sentit, que una diferència primordial entre la gènesi occitana d'una lírica que hem titllat de «poesia feudal» i la seva recepció a Catalunya passa justament per la implicació de la monarquia catalanoaragonesa com a promotora del moviment trobadoresc.²

L'artífex d'aquesta imatge d'una monarquia cavalleresca que incorpora i fa seu el model ètic i estètic de la cortesia dissenyat en terres occitanes fou, com dèiem, Alfons II, a qui es deu la sòlida implantació del llegat trobadoresc a casa nostra ja al segle XII. Més enllà dels nombrosos trobadors que l'esmenten, tenim constància d'una vintena que freqüentaren la seva cort, entre els quals algunes de les figures més prestigioses del moment, com ara Arnaut Daniel,³ Arnaut de Maruelh, Peire Rogier, Peire Bremon de Tolosa, Uc Brunet, el Monge de Montaudou, Raimbaud de Vaqueiras, Aimeric de Sarlat, Ponç de Capduelh i molt especialment Peire Vidal, que va mantenir una relació estreta i perllongada amb la cort catalana, i Giraut de Bornelh, conegut com a «mestre dels trobadors».⁴ Aquest darrer, a més de ser un dels trobadors amb més influència en la lírica catalana medieval, va tenir una presència important en l'espai cortesà d'Alfons II i fins i tot va compondre amb el mateix monarca el *partimen Be-m plairia seigner en reis* (BEDT 242,22).⁵ El *partimen* era un debat poètic en què el trobador que pren la paraula planteja en la primera estrofa (*cobla*) del poema una qüestió de casuística amorosa en forma de dilema que admet postures diferents i defensa l'alternativa contrària a la triada pel seu interlocutor. En aquest cas, Giraut de Bornelh, que obre el debat i parla en les estrofes senars, planteja un tema tan arrelat en l'univers trobadoresc com la relació entre la riquesa material, la noblesa moral i l'amor, essent la tensió eròtica generada per la impossible satisfacció d'un amor adreçat a una dona superior l'estímul que educa l'enamorat en l'espera pacient i el corona de totes les virtuts cortesanes. A ulls de Giraut, l'home poderós, avesat a disposar en tot moment d'allò que anhela, no hauria de tenir espai en el joc de la cortesia ni cap atractiu a ulls de les dames. No cal dir que el rei no es reconeix en aquest retrat i defensa la compatibilitat entre la seva dignitat reial i una noblesa de cor que l'empeny a servir la dama estimada com el més humil dels vassalls. A més d'aquest *partiment*, ens ha arribat, atribuïda a Alfons II, una *canço* amorosa, *Per mantas guizas m'es datz* (BEDT 23,1), en la qual, adoptant els motlles retòrics del vassallatge amorós, es presenta com a *fin amant* de la dama destinatària del cant. Sens dubte un dels trets més interessants de la vinculació entre Alfons II i el moviment trobadoresc és aquesta iniciació com a trobador que complementa la seva condició de mecenes. L'activitat poètica del rei, que també adornaran altres mo-

narques posteriors, devia cridar l'atenció entre els contemporanis, ja que és designat com «aquel que trobat» en una *vida* medieval, és a dir, en una de les breus biografies en prosa occitana redactades pels compiladors dels cançoners de poesia trobadoresca als segles XIII i XIV com a presentació dels autors de les composicions que s'hi recollen.

L'adhesió al model cultural de la cortesia forjat a les corts feudals occitanes cercava construir una imatge elegant i refinada de la cort reial, cimentada en el luxe, les bones maneres i el noble art del trobar; tanmateix, hem de posar en primer pla la dimensió política d'aquesta adhesió, indeslligable dels interessos de la Corona a l'altre costat dels Pirineus, on, sense anar més lluny, les pretensions d'Alfons sobre la regió de Provença topaven amb les del comtat de Tolosa i de la monarquia francesa. Acollint a la seva cort trobadors que lloessin els seus mèrits, el rei hauria volgut, d'una banda, aglutinar al seu voltant la noblesa del país i construir una imatge de la seva persona afí a la dels senyors occitans, i de l'altra, neutralitzar i contrarestar els dards que ja havia rebut d'alguns trobadors hostils. Recordem, en aquest sentit, el valor de la poesia trobadoresca com a arma política. Més enllà de la dimensió propagandística que puguem atribuir al desplaçament metonímic de la lloança de la cort i del senyor sobre la persona de la dama destinatària de la *canço* amorosa, la vocació dels trobadors d'incidir en la realitat més immediata és prou explícita en l'alt rendiment d'un gènere com el *sirventès*, composició que, amb un llenguatge directe i punyent, difon l'ideari polític del mecenes sovint a través de la desqualificació virulenta dels enemics. Val a dir en aquest sentit que Alfons havia hagut de patir mordaços sirventesos que qüestionaven les seves polítiques i fins i tot la seva legitimitat al tron.⁶ Entre aquests trobadors hostils, són dignes d'esment l'occità Bertran de Born, senyor d'Autafort, a qui el rei havia pres el castell el 1183; el rossellonès Giraut del Luc, i el trobador català Guillem de Berguedà, al qual ens referirem més endavant com a capdavanter de la revolta dels barons catalans contra l'Administració reial. La mort del monarca va ser lamentada per Aimeric de Peguilhan i Peire Vidal en sengles *planhs*, gènere trobadoresc consagrat al lament fúnebre per la mort d'un personatge important, normalment el protector o la dama del trobador.

De l'èxit de la tasca de patrocini trobadoresc endegada per Alfons II, n'és prova la continuïtat que tingué durant el regnat del seu fill, Pere II el Catòlic (1196-1213), la cort del qual esdevingué un centre important en l'espai trobadoresc.

Dediquen composicions a Pere el Catòlic diversos trobadors, com ara Peire Vidal, Aimeric de Belenoi, Pistoleta o Pons de Capduelh, i el citen ben bé una trentena⁷ fent elogi de les seves virtuts cortesies i cavalleresques i sovint comminant-lo a prendre partit en els conflictes polítics que sacsejaren Occitània durant aquest turbulent període. La imatge del regnat de Pere com una monarquia cavalleresca que, continuant el llegat d'Alfons II, incorpora al

seu ideal de vida i de govern els valors de la cortesia modelats en l'espai trobadoresc és corroborada indirectament i completada pel retrat de la noblesa catalana que construeix la literatura del període. El millor pintor d'aquests ambients és el trobador català Ramon Vidal de Besalú, de qui es parla més endavant. En les seves *novas rimadas*, narracions en versos octosíl·labs apariats, els nobles catalans, homes i dones, citen versos trobadorescos per justificar les seves actituds o censurar les d'altri, tot buscant en la poesia trobadoresca el model de conducta que ha de guiar el seu capteniment; l'*effet de réel* es veu incrementat per la convivència en la ficció de personatges inventats amb figures històriques contemporànies de l'autor, com és el cas del noble català Hug de Mataplana (~1185-~1213), que fou mecenes de trobadors i també trobador. De la seva activitat poètica, conservem un intercanvi de *coblas* amb el trobador Blacatz (BEDT 454,2), una *tenso* o debat poètic amb el joglar Reculaire (BdT 458,1) i un sirventès (BEDT 454,1) en el qual censura la descortesia del trobador Raimon de Miraval, que, per gelosia, havia abandonat l'esposa *trobairitz* (femení de trobador en occità) pretextant que n'hi havia prou amb un trobador a casa. Més enllà del to burlesc o paròdic, el posicionament del noble català denota una interessant actitud en termes de gènere, en la mesura que, reconeixent, segons els dictats de la cortesia, la natura extraconjugual de l'autèntic amor, reclama per a l'esposa *trobairitz* la mateixa llibertat de què gaudeix el marit trobador. Una altra mostra de la cultura trobadoresca de la noblesa catalana ens l'ofereix l'*ensenhamen* (ensenyament) que el vescomte Guerau IV de Cabrera adreçà al seu joglar Cabra (BEDT 242a,1). Amb el pretext d'instruir el mal documentat joglar, al llarg de 216 versos l'obra ens apropa al que devia ser la literatura de consum que corria pels cercles nobiliaris catalans. Hi destaquen un bon repertori de narracions franceses, i en el capítol de les composicions trobadoresques se cita com a trobador un N' Anfós que podria ser el rei Alfons II.

La imatge d'aquesta brillant i culta societat cortesana restà enterbolida i fins a cert punt distorsionada per la implicació del monarca català en la política occitana en el context del conflicte càtar. Com és sabut, la forta implantació de l'heretgia càtara en els territoris on la noblesa occitana havia acollit els trobadors va oferir a la Corona francesa l'ocasió d'una intervenció militar que hauria de permetre finalment exercir un control real, efectiu i durador sobre els rics feus meridionals. El triomf dels croats va suposar el desmantellament de la civilització cortesana que havia acollit els trobadors amb la consegüent diàspora als territoris limítrofs, principalment Catalunya i Itàlia. Reculant a l'inici del conflicte, recordem que l'assassinat del llegat papal Pere de Castellnou en l'entorn del comte Raimon VI de Tolosa va ser el detonant que dugué Inocenci III a proclamar una croada que, comandada pel noble francès Simó de Montfort, s'inicià cruentament amb el sanguinari setge de Besiers de 1209. Davant la pressió implacable dels croats, el comte de Tolosa Raimon VI demanà

l'ajuda del rei català, que el 1213 rebé l'homenatge dels comtats situats al nord dels Pirineus. La implicació del rei en la lluita contra els croats francesos va tenir un tràgic desenllaç quan va trobar la mort en la fatídica batalla de Muret el 12 de setembre de 1213.⁸

Aprofitem l'avinentsa per a fer notar el poc fonament dels vincles que —des de l'imaginari popular, però també dels del món científic, i des d'interessos molt diversos: polítics, religiosos, identitaris i fins i tot turístics i comercials— sovint s'han establert entre el moviment religiós dels càtars i un moviment poètic, el dels trobadors, amb el qual únicament coincideix de manera parcial en el temps i en l'espai. El mite de la presumpta influència del catarisme sobre la *fin'amor*, alimentat per la interpretació errònia d'alguns aspectes de l'eròtica trobadoresca, com poden ser les paradoxes d'un amor que nega la satisfacció del desig sexual, va començar a forjar-se al segle XIX a redós de l'ocultisme amb personatges com Gabrielle Rossetti, Eugène Auroux o Joséphin Péladan. Al segle XX, estudiosos com Denis de Rougemont, autor del conegut assaig intitulat *L'amour à Occident*, defensaren que la religió càtara hauria influenciat els trobadors, determinant d'aquesta manera, atesa la difusió europea del seu llegat, la fesomia de l'amor romàntic occidental; una postura anàloga va sostenir també René Nelli basant-se en analogies entre els rituals de la *fin'amor* i la doctrina càtara quasi sempre explicables per un context cultural compartit. No és en el pla doctrinal on hem d'anar a buscar les connexions entre el catarisme i la lírica trobadoresca, sinó en el marc de les relacions interpersonals possibles en una civilització com l'occitana, refinada i culta, i potser també per això particularment oberta al diàleg i a la tolerància. Casos emblemàtics en aquest sentit podrien ser el del trobador Peire Vidal, acollit pel càtar Guilhem de Durfort al *castrum* de Fanjaus, epicentre del catarisme que el trobador va descriure com un paradís a la terra; o el del ja citat Raimon de Miraval que, sense ser càtar, va mantenir relació amb adeptes al catarisme i va acabar els seus dies a Lleida, desposseït pels croats del seu castell. Els trobadors catalans també van mantenir contactes ocasionals amb el catarisme. Fou el cas de Guillem de Berguedà (1138-1192), que, acusat de l'assassinat del vescomte Ramon Folc de Cardona, es va refugiar al comtat del càtar Arnau de Castellbò, segons els seus biògrafs medievals perquè «cap parent ni amic el va voler, ja que els violava esposes, filles i germanes». Altres càtars que apareixen en els versos de Guillem de Berguedà són Bertran de Saissac o Arnautz de Vilar, aquest darrer esmentat en una composició en què el trobador retreu a Pere de Berga que no li donés peix, tenint-ne a casa, al·lusió probable a la dieta càtara de l'hoste. Podríem engreixar la llista amb altres al·lusions puntuals o amb exemples més dubtosos; allò interessant, però, és que aquests versos denoten, com s'apuntava més amunt, una convivència estreta en un marc de civilitzada tolerància, però en cap cas afinitat doctrinal. La veritable sintonia entre càtars i trobadors, la trobem en l'àmbit de la cançó política o *sirventés*, on trobadors com Peire Car-

denal, Guilhem Figueira, Guilhem de Montanhagol o Gui de Cavaillo celebren els herois de la croada, exhorten a la lluita el comte de Tolosa i els seus aliats i llancen virulents atacs contra el clergat, acusat de tots els vicis i dels motius espuris de la croada.

L'heretgia tanmateix no tan sols va contaminar la imatge del moviment trobadoresc, sinó que probablement també va malmetre la impecable imatge de Pere el Catòlic celebrada poc abans com a campió de la cristiandat i com un dels artífexs de la victòria contra els infidels en la batalla de Las Navas de Tolosa de 1212. La derrota a Muret lluitant en el bàndol contrari al dels defensors de l'ortodòxia cristiana explica probablement l'eclipsi de la imatge reial en la historiografia i la literatura posteriors. La seva figura és discretament silenciada a les cròniques catalanes quan no se'n fa un retrat negatiu. És aquest el cas del *Llibre dels feyts*, on Jaume I atribueix la derrota del seu pare al pecat de combatre els defensors de la fe cristiana i, en un pla més mundà, a l'error tàctic de no haver pactat amb els homes de Simó de Montfort. Més ressò tingué l'anècdota que completa el record del desgraciat capteniment del monarca fent al·lusió als excessos sexuals que, incapaç de reprimir la natura feble de la seva carn, hauria protagonitzat la nit abans de la batalla: «E aquel dia que feu la batayla hauia jagut ab una dona, si que nos hoim dir depuys a son reboster qui hauia nom Gil, e fo puys frare del espi-tal, qui hauia estat en aquel conseyl, e a altres qui ho uiren per sos uyls, que anch al Evangeli no poc estar en peus, ans sasech en son seti mentres deya.»⁹ La imatge de Pere com «un rei faldiller», possible distorsió caricaturesca de l'esperit cortès d'aquest monarca protector dels trobadors, apareix en altres documents medievals com les *vidas* i les *razos*. Com ja s'ha indicat, es tracta de breus textos en prosa occitana, redactats als segles XIII i XIV, que acompanyen les composicions trobadoresques en els cançoners i que amb la intenció de contextualitzar les composicions i facilitar-ne la interpretació donaven notícies, sovint deformades o inventades, de la biografia del trobador (*vida*) i/o de les circumstàncies en què va compondre les seves cançons (*razo*).¹⁰ En la *razo* de la composició *Entre dos volers sui pensius* (BEDT 406.B.D), de Raimon de Miraval, s'arriba a dir que el motiu real de l'anada a Occitània del rei Pere II hauria estat conèixer la dama occitana Alazais de Boissazon, de la qual s'havia enamorat sense veure-la per les lloances que en feia el trobador Raimon de Miraval en les seves poesies. Martí de Riquer fa notar la coincidència entre aquest retrat del rei i l'explicació que dona Guilhem de Pueglaurenç a la seva crònica sobre la guerra dels albigeos. Segons el text cronístic, a les portes de la batalla Simó de Montfort hauria interceptat una carta del rei català que, en comptes d'una estratègia militar, li hauria descobert els amors de Pere amb una dama tolosana a la qual confessava haver estat l'autèntic motiu pel qual havia vingut a combatre els francesos.¹¹ A aquests documents que matisen el retrat certament elogiós que ofereixen altres *vidas* del sobirà, cal afegir testimonis com el del trobador Aimeric de Sarlat, que en la seva *canço Aissi mieu*

mas chansos (BEDT, 1) expressa la por que el rei d'Aragó li prengui l'estimada. Sempre en l'àmbit de les *vidas* trobadoresques, un altre indicador de l'estigma que suposà per a la memòria de Pere el desastre de Muret és la cèlebre *vida* del trobador català Guillem de Cabestany. La novel·lesca biografia narra la tràgica mort del trobador i de la seva dama a mans del malvat marit; tot i ser Pere II el senyor natural del trobador, l'heroic paper d'àrbitre de la cortesia i administrador de justícia que castiga l'assassí no recaurà en la seva persona, sinó en la del seu pare, Alfons II. L'anacronisme podria ser conscient i es podria explicar pels motius adduïts.¹² No es conserven traces segures de la creació poètica de Pere II, però tal vegada és ell el «Roi d'Aragon» que participà en un debat trobadoresc transmès pel cançonier C (París, BnF, fr. 856), copiat a Narbona al segle XIV.

El fill de Pere, Jaume I (1208-1276), tot i no exercir un mecenatge equiparable al del seu pare i el seu avi, fou també ben present en els versos dels trobadors.¹³ Molts van ser els qui, en el nou context marcat per l'hegemonia francesa i del papat en terres occitanes, li retragueren l'oblit de la causa i l'abandonament de la política de mecenatge que havien practicat els seus avantpassats. Aquesta esperança decebuda és ben palesa, per exemple, en el *planh* del trobador Sordel per la mort del mecenes i trobador Blacatz d'Alms (BEDT 437,24), compost el 1236. En una original adaptació a un context cavalleresc del motiu líric del cor menjat al qual ens haurem de referir en parlar del trobador català Guillem de Cabestany, Sordel proposa que els sobirans contemporanis comparteixin el cor del difunt Blacatz menjant-ne cadascun un tros per tal adquirir d'aquesta manera les virtuts que el noble tenia en vida. Traduïm la referència a Jaume I als versos 25 al 28 de la composició: «Vull que el rei d'Aragó mengi el cor, perquè pugui alliberar-se de la vergonya que ha obtingut a Marsella i a Millau. Si no és així, ja no podrà conquerir cap honor per cap cosa que faci o digui.» La desvinculació dels interessos polítics occitans per part de Jaume en benefici de les perspectives que obrien les conquestes dels territoris ibèrics ocupats pels sarraïns també suscità altres crítiques, com les dels trobador Peire Duran i Bertran de Born el Jove, o les d'Aimeric de Belenoi en una composició (BEDT 9,12) feta a la cort catalana. Buscant sempre la connexió amb la producció autòctona, destaquem també el *sirventés* de Bernard Sicard de Maruejols *Ab greu cosire* (BEDT 67,1) perquè imita l'esquema formal de la *canço Lo dous cossire* (BEDT 213,5) del trobador català Guillem de Cabestany, una de les composicions més cèlebres i amb més projecció europea del corpus català. Aprofitem l'aviñentesa per a fer notar que la tècnica del *contrafactum*, és a dir, la utilització de la melodia o esquema mètric i rítmic d'una peça d'èxit, era freqüent en la poètica del *sirventés*, ja que, com bé saben els publicistes d'avui en dia, era una forma ràpida i efectiva d'assegurar la difusió del missatge. Al costat de les composicions que orbiten en la situació política ultrapirinenca, trobem referències al monarca en altres peces referides a conflictes interns entre la noblesa i

la monarquia, i també en cançons de croada, com la del trobador català Oliver del Temple (BEDT 312,1), que es fa ressò de la fracassada expedició a Terra Santa de Jaume I; o la del també català Guillem de Murs, promovent la participació en la croada de Sant Lluís a Egipte (BEDT 312,1). Al servei de Jaume I i adscrit a la seva cort, trobem també el trobador català Cerverí de Girona, tot i que, ja en aquest període, es mostra més estretament vinculat a la persona i els interessos de l'infant Pere que als del seu pare.

A partir del moment en què l'infant succeeix Jaume I com a Pere III el Gran (1276-1285), és quan realment assistim de forma programàtica a la represa de la política cultural iniciada per Alfons II. Com el seu avantpassat, Pere III fou protector de trobadors, entre els quals destaquen Guilhem de Montanhagol, Paulet de Marseilla o Folquet de Lunel, i segurament el rei mateix era trobador, ni que fos ocasionalment. Hom li atribueix una *tenso* datable cap a 1268 amb el joglar Peironet, que podria ser el mateix Pere Salvatge, «joglar del rei», que participa amb el rei Pere al debat de l'anomenat «Cicle de sirventesos de 1285».¹⁴ Com es veurà en parlar dels trobadors catalans, la política de mecenatge de Pere III passa essencialment per la promoció del trobador Cerverí de Girona com a poeta de cort consagrat íntegrament a la construcció de la imatge del monarca com a príncep modèlic.

A Jaume II (1267-1327), a qui Jofre de Foixà va dedicar el tractat poètic intitulat *Regles de trobar*, li hem d'atribuir la dansa *Mayre de Deu e fylha*, comentada per Arnau de Vilanova; mentre que el seu germà Frederic III de Sicília envià entre 1296 i 1298 a Ponç Hug IV d'Empúries una cobla esparsa (BEDT 160, 1) que reprèn l'esquema mètric d'un sirventès del trobador català Guillem de Berguedà; i de Pere el Cerimoniós (1335-1387) se'n conserven tres cobles amb tornada. Sembla que Pere de Ribagorça va compondre *dansas* perdudes de les quals tenim notícia per testimonis indirectes, i que promogué l'elaboració dels tractats de poètica trobadoresca de Raimon de Cornet i de Joan de Castelnou així com probablement la compilació del *Cançoneret de Ripoll*.¹⁵ L'anomenat «Bord del rei d'Aragó» (1291?-1310?), al qual s'atribueixen tres cobles burlesques bescanviades amb el trobador Rostaing Berenguier de Marseilla, podria ser un fill bastard de Jaume I o de Pere el Gran. Assenyalem finalment que Constança d'Aragó, esposa de Jaume III de Mallorca de 1325 a 1346, podria ser *La Reyna de Mallorques* a la qual el cançonier Vega-Aguiló atribueix una poesia amorosa, també inserida en la traducció catalana del *Decameró*, tot i que res no exclou que pogués tractar-se de Violant de Vilaragut, amb la qual Jaume III va contraure segones núpcies.

ELS TROBADORS CATALANS

Coneixem el nom de poc més d'una vintena de trobadors catalans,¹⁶ de talla irregular, que oscil·la entre la d'aquells que només ens han llegat una cobla i la de personatges

com Cerverí, al qual hem d'adjudicar més de cent composicions de les prop de dues-centes que conservem. Cal afegir els trobadors perduts, dels quals tenim notícia per allusions, però l'obra dels quals no ens ha arribat. És el cas d'Ot de Montcada, esmentat per Guillem de Berguedà. Si és certa, ja sigui en sentit literal o figurat, l'afirmació del trobador de Berga, que diu que Ot de Moncada ja feia versos «anz que peira pausada / fos el clochier de Vic», és a dir, abans que es construís el campanar de Vic (consagrat el 1038), aquest seria probablement el trobador més antic del qual tenim coneixement. Entre els d'obra conservada, però, la primacia en el temps correspon al rossellonès Berenguer de Palol, la producció del qual hem de situar al voltant de 1164, data de la mort de Jofre III de Rosselló, a qui el trobador envia una composició. L'interès d'aquest primer trobador català rau sobretot en l'aspecte musical, atès que el cançonier *R* ens ha conservat notació musical de vuit de les deu composicions que li han estat atribuïdes i que semblen inspirades en tonades populars, tret característic, com es veurà, de la tradició trobadoresca catalana.

Si bé hem incidit en la importància estratègica de la lírica trobadoresca per a la Corona catalanoaragonesa, principalment, com a instrument de penetració en la política occitana, cal també tenir ben present la integració d'aquesta poesia en la vida cultural i política dels llinatges comtals i vescomtals. Molts trobadors com l'esmentat Berenguer de Palol, Guerau de Cabrera, Guillem de Berguedà, Ponç de la Guàrdia, Guillem de Cabestany, Hug de Mataplana, Ponç Hug d'Empúries, etc. van ser membres de la petita noblesa i de fet sovint la poesia trobadoresca va ser per a ells una eina ben potent a l'hora de canalitzar la seva oposició a les polítiques emanades de l'Administració reial.

Quan parlem de trobadors catalans cal també insistir, més enllà de la distinció que implica l'etiqueta, en la consciència d'una continuïtat natural entre els trobadors catalans i els occitans, que palesa la utilització de la mateixa koiné lingüística, la tradició manuscrita, que no els diferencia, i els constants vincles intertextuals, és a dir, les influències literàries recíproques. Al marge de la gran recepció que tingueren a casa nostra trobadors com Giraut de Bornelh o Arnaut Daniel, són també freqüents les influències mútues, com les que va generar la relació personal entre el català Guillem de Berguedà i l'occità Bertran de Born; la projecció europea d'alguns trobadors catalans, com Guillem de Cabestany; o els casos de contrafatura, que no es limitaren, d'altra banda, al corpus occità, sinó que, sobretot en el cas dels trobadors tardans, com Cerverí, incorporen també models francesos i galaicoportuguesos.¹⁷

Ateses les limitacions d'espai, ens ha semblat oportú i econòmic dissenyar el moviment trobadoresc català a través d'una sèrie de cales estratègiques en l'obra dels trobadors més importants, tant pel volum de l'obra conservada com per la seva repercussió en la literatura catalana posterior. Són aquests també els trobadors que més bé il·lustren les diverses idiosincràsies que caracteritzen el moviment

trobadoresc a la Corona catalanoaragonesa i que tindran continuïtat en la literatura catalana posterior.

Ramon Vidal de Besalú (~1190-~1220)¹⁸

Un aspecte característic de la recepció catalana dels trobadors és la dimensió metaliterària que es manifesta a través d'una constant reflexió al voltant de la poètica, de la llengua, del cànon, és a dir, el repertori d'autors i textos de referència, com ja hem tingut ocasió d'apreciar en parlar de l'*ensenhamen* de Guerau de Cabrera; i dels valors que aquests textos vehiculen.

Emblemàtica d'aquest paradigma de recepció és l'obra de Ramon Vidal de Besalú, l'autor que més s'acosta al perfil del trobador professional, molt més arrelat entre els occitans.

Amb una sòlida formació clerical, i tal vegada un cert bagatge com a joglar, pertoca a Ramon Vidal de Besalú el mèrit de ser l'autor del primer tractat gramatical en llengua vulgar, les *Razós de trobar* (c. 1200). La finalitat de l'obra no és altra que la d'ensenyar l'ús correcte de la llengua occitana, atesa la dificultat que suposaven per al públic i per als autors catalans les peculiaritats lèxiques de la llengua veïna, o alguns aspectes de la seva morfologia, com ara la declinació bicasual. L'elaboració d'una gramàtica de la llengua occitana dona, a més a més, una idea del prestigi assolit pels trobadors, els primers autors en llengua vulgar que van rebre un tractament anàleg al dels clàssics llatins. Per tal de dur a terme el seu propòsit de definir el model de correcció lingüística i d'ensenyar la «dreicha manera de trobar», Ramon Vidal il·lustra els seus ensenyaments amb exemples pràctics. De vegades es tracta de frases inventades pel mateix autor, però sovint insereix com a model en el tractat citacions, per norma general d'un o dos versos, extreïdes de composicions trobadoresques. Aquestes citacions tenen un valor extraordinari com a testimonis de la difusió de la lírica trobadoresca occitana en terres catalanes, atès que precedeixen en el temps la compilació d'aquesta poesia en grans reculls manuscrits. Malgrat que, des de la perspectiva de la finalitat de l'obra, orientada a il·lustrar la correcció lingüística, el contingut de la citació sembla irrellevant. Un estudi acurat posa en relleu la tendència a triar afirmacions proverbials i sentencioses, en les quals puguin confluïr d'alguna manera l'aprenentatge de la llengua i el de l'*ethos* que vehicula l'eròtica de la *fin'amor*. Ja en el preàmbul de l'obra, Ramon Vidal insisteix en la dimensió didàctica de la lírica trobadoresca com a font de valors morals i de civilització («trobars et chantars son movemenz de totas gallardías»), donant així sentit a aquest doble ús de la citació com a model de correcció gramatical alhora que com a vehicle de models de comportament.

La complementarietat entre l'aprenentatge de la llengua i el de la cortesia, o, dit d'una altra manera, la consideració de la lírica trobadoresca no com un codi poètic, una experiència del llenguatge, sinó com un codi de conducta que convida a mimesi, és segurament el tret més característic de l'obra poètica de Ramon Vidal de Besalú. Malgrat

la diversitat de registres genèrics, tota la producció del trobador gira al voltant de l'univers trobadoresc: les *Razós de trobar*, les composicions líriques que ens ha llegat i fins i tot les tres narracions extenses que va escriure en *novas rimades*. Es tracta de *So fo e-l tems c'om era gais* i *Abrils issi'e mays intrava*, que incorporen citacions de trobadors, i del *Castia gilós*, que, inspirat en el triangle amorós de la *canço*, donarà nom a un tòpic, el del gelós escarmenat, que reapareixerà en novel·les occitanes com *Flamenca* o en *Las nòvas del papagai*.

Un interès particular en el marc del tema que tractem revesteixen les dues narracions que intercalen citacions de trobadors. *Abris issia* (1209-1213), a mig camí entre la nova i l'ensenyament de joglar, explica la trobada a la plaça de Besalú entre el poeta i un joglaire amb el qual debat sobre la decadència dels costums en un món en què sembla haver entrat en crisi l'ideal de vida cortès sostingut pels nobles i de retruc l'ofici de joglar. L'obra incorpora nou citacions de trobadors i en el decurs del debat els personatges citen corts reals, com la de Daufin d'Auvèrnia (1155/1160-1235), comte de Clarmont i de Montferrand, trobador i protector de trobadors; o la del mecenes català Hug de Mataplana. El lament per la decadència de la cortesia s'acompanya d'una mirada nostàlgica envers un passat gloriós projectat sobre un escenari que, no gaire reculat en el temps, se situa a poca distància respecte del present de Ramon Vidal. En aquest context, el vell tòpic de la *laudatio temporis acti*, més que entendre's com un mer artifici retòric, probablement hauria de relacionar-se amb el desenvolupament d'una consciència de pèrdua i de transformació, segurament interpretable a la llum d'un rerefons històric marcat pel clima de la croada contra els càtars a què ens hem referit més amunt.

En *So fo-l tems c'om era gais* (1204-1209) la interacció entre lírica trobadoresca i relat és molt més estreta. A l'increment de les citacions trobadoresques, que superen la quarantena, cal afegir-hi la matriu lírica de la narració, que en certa manera no és més que la dramatització d'una *tenso*, que proposa un tema tòpic en els debats trobadorescos com ara l'existència o no d'un límit temporal per a la fidelitat en l'espera pacient de l'enamorat vassall. Concretament, la *nova* planteja la situació d'un cavaller que, després de set anys de servei amorós a la seva dama, considera que ja s'ha guanyat prou l'accés a l'estadi de *drutz* (amant) i, en ser rebutjat, decideix abandonar-la per servir una donzella que li és més favorable; els fets donen lloc a un debat dels personatges que discuteixen la legitimitat de l'actuació del cavaller. Incapaç d'arribar a un acord, l'afer és sotmès al judici d'Hug de Mataplana, que resol a favor de la dama, comminant el cavaller a tornar al seu servei. En aquest debat les citacions trobadoresques funcionen com a arguments d'autoritat als quals recorren els personatges, que avalen la seva postura donant el nom del trobador i citant versos extrets d'alguna de les seves composicions.

A l'hora d'il·lustrar la diferent recepció a Catalunya i a altres indrets d'Europa de la lírica dels trobadors resulta

molt eloqüent la comparació de *So fo-l tems c'om era gais* de Ramon Vidal amb una obra francesa contemporània, el *Roman de la rose* de Jean Renart. En les mateixes dates, les dues obres de ficció van ser pioneres d'una moda literària que assolí un gran èxit arreu, consistent a intercalar en una narració en vers fragments lírics extrets de composicions trobadoresques. Ambdues obres cerquen una estètica realista incorporant a la ficció figures històriques i posen els versos trobadorescos en boca dels personatges. Tanmateix, la diferència és notable i significativa, ja que en el cas del *Roman de la rose* els versos trobadorescos no són citacions sinó cançons, de manera que l'obra resulta perfectament equiparable al que seria un musical d'avui en dia: una obra pensada per a entretenir a través d'una representació teatralitzada en la qual personatges de ficció canten per expressar les seves emocions en els punts emocionalment àlgids del relat. La poesia trobadoresca queda així completament absorbida pel pla ficcional, fins al punt que Jean Renart suprimeix el nom de l'autor real de les cançons, un trobador conegut, per afavorir la il·lusió que el cant és un discurs dels personatges de ficció. L'obra de Ramon Vidal de Besalú, en canvi, és producte d'un clima cultural molt diferent, absolutament dominat per la recepció no oral, sinó escrita dels trobadors, llegits com a clàssics, i orientada a la construcció d'un ideal ètic i estètic. A través del mecanisme de la citació, Ramon Vidal cerca el mestratge moral dels seus col·legues occitans amb la intenció de fixar un cànon d'autors i de textos i vincular-los a una determinada jerarquia de valors cortesos. Mentre que el *Roman de la rose* és una ficció novel·lesca que recrea un conte de matriu folklòrica, *So fo-l tems c'om era gais*, dramatitzant un debat poètic, cerca un ensenyament. Inserides en un text didàctic que vol fer de Catalunya l'hereva de la cultura occitana bastint un model ètic a partir de la conversió en autoritat d'una selecció canònica de versos trobadorescos, les citacions, lluny d'obrir una via d'evasió del món real, com passa en l'obra francesa, pretenen acostar el món ideal dels trobadors al del seu públic, anul·lar la fissura que separa ficció poètica i realitat. Malgrat que la *fin'amor* i la cortesia són una realitat d'ordre purament textual, Ramon Vidal les presenta com un model de conducta a imitar. La necessitat de conservació i de reglamentació ètica i estètica de la producció trobadoresca que anima l'esperit dels tractats retòrics i de les noves rimades amb citacions líriques sorgides en l'espai literari català és indeslligable de la crisi política que al segle XIII viu Occitània, convertida en un complex escàquer que afavoreix la percepció de la cultura trobadoresca com una civilització en risc de periclitar. En aquest context de «rescat» de la memòria i de sistematització dels valors cortesos, cobra sentit l'insòlit relleu que assoleix en l'obra de Ramon Vidal la noció de «saber» i la figura del joglar com a motiu/personatge literari. La natura textual del saber identificat amb la conservació dels valors cortesos, emblemàticament representats pels textos lírics, atorga un paper crucial al joglar, esdevingut memòria i educador de la societat cortesana. Aquest enaltiment de la

figura del joglar transmissor de lírica trobadoresca introdueix un tema de gran actualitat al segle XIII. La qüestió sens dubte té a veure amb una recodificació del sistema literari heretat del segle XII, que, com veurem en abordar Cerverí, obrint-se a l'experimentació i concedint un espai cada cop més ample a la subjectivitat, obliga a redefinir el paper de l'intel·lectual; però també té a veure amb les noves condicions socials lligades a la diàspora trobadoresca que seguí els temps de la croada contra els càtars, i amb el fenomen real de la joglarització que il·lustren les peripècies vitals de trobadors com Paulet de Marseilla.

L'aspiració a una nova funció de l'intel·lectual dins de l'espai del lirisme cortès trobarà una veu personal i una reformulació més complexa en la figura de Cerverí.

Guillem de Berguedà (...1138-1192...)

Guillem de Berguedà és un trobador molt representatiu de les dinàmiques culturals i polítiques de la lírica trobadoresca en els cercles de la noblesa catalana. La seva obra palesa com la lírica dels trobadors, a més de ser un instrument polític en mans de la Corona, també va servir els interessos dels barons catalans, sovint en tensió amb el poder reial i eclesiàstic. Conservem 31 composicions d'aquest trobador, fill del vescomte de Berguedà i vassall dels comtes de Cerdanya i del senyor català Hug de Mataplana. Tot i que també conreà poesia amorosa i altres gèneres trobadorescos, el gruix de la seva producció gira al voltant de la poètica del sirventès, una poesia de circumstàncies que es fa ressò de la realitat immediata sovint conflictiva i que en el cas del trobador català adopta el to d'una sàtira virulenta. Els seus versos parlen del permanent enfrontament amb les polítiques del rei Alfons II, però també dels nombrosos conflictes que mantingué amb els seus veïns. Les desavinences amb un d'ells, el vescomte Ramon Folc de Cardona, que proclamà cantant (BEDT 210,8a), culminaren violentament el 3 de març de 1175, amb l'assassinat del vescomte a mans de Guillem de Berguedà, que va haver de marxar a l'exili. El 1184 el trobador apareix de nou en la mainada del rei, a qui va acompanyar a Provença, on tingué ocasió d'establir relacions personals i literàries amb alguns dels trobadors més prestigiosos del moment. En destaca per sobre de totes la relació amb el mestre del sirventès, el trobador occità Bertran de Born.¹⁹ L'estret lligam entre ambdós trobadors, manifest en el *senhal* o pseudònim *Frare* amb què Bertran designava el català, va donar lloc a influències poètiques recíproques. Allunyat novament de l'entorn reial, el trobador esdevindrà portaveu dels interessos de la lluita vescomtal contra el poder de la Corona. La *vida* conservada recorda els excessos comesos i li atribueix una mort indigna per a un cavaller, a mans d'un soldat de peu.

Com apuntàvem, el més característic de la producció de Guillem de Berguedà és la virulència de la sàtira que canalitza a través dels seus sirventesos. En el sistema de gèneres trobadorescos, el sirventès es presenta com un gènere d'una vitalitat extraordinària, la qual cosa mostra clarament que una de les funcions primordials de la poe-

sia trobadoresca a les corts tant reials com feudals és la funció propagandística encaminada a crear un estat d'opinió, atacar els adversaris o promoure un determinat posicionament ideològic. La immediatesa que reclama aquesta funció explica prou bé que la poètica del sirventès passi per la freqüent contrafactura d'esquemes melòdics i formals d'èxit. De fet, una de les etimologies proposades per al nom occità *sirventès*, ja en els tractats medievals, fa referència al fet que aquest gènere poètic fa servir l'esquema mètric i la melodia d'una composició preexistent, la qual cosa s'ha de relacionar amb l'efectivitat i la difusió ràpida que demana un gènere abocat a l'actualitat sobre la qual vol incidir en un sentit o altre.

En l'arc cronològic que va de la dècada dels setanta a principis dels vuitanta del segle XII, Guillem de Berguedà va atacar amb els seus versos un ampli ventall d'enemics: el seu veí Pere de Berga, Ramon Folc de Cardona, el rei Alfons i una sèrie de personatges que gravitaven en la seva òrbita, com ara el bisbe d'Urgell, Arnau de Preixens o Ponç de Mataplana. En un pla estilístic, en aquestes composicions, el domini de les convencions retòriques de la lírica àulica conviu amb una sèrie de recursos que busquen l'efectivitat de la sàtira a través de mecanismes com l'humor i en què les subtileses de la ironia conviuen amb una comicitat histriònica. El trobador recorre a la hipèrbole caricaturesca i utilitza moltes vegades un lèxic obscè i grogler per a bastir jocs de paraules que vehiculen amenaces o continguts injuriosos.²⁰ Jugant amb el codi trobadoresc, que fa preceptiu l'encobriment de la identitat del destinatari sota un *senhal* o pseudònim, crea apel·latius còmics per als seus enemics (Ramon Folc de Cardona = Folcalquer; Ponç de Mataplana = Nas-de-corn, etc.), o explota el contrast entre el registre elevat dels estilemes cortesos i la brusca caiguda de to que genera la incursió d'un element lèxic obscè o escatològic, com en el cas de BEDT 210,10: «A vós m'atorgo, bona dama de Berga: vós sou or fi i el vostre marit "merga".»

En un pla melòdic i formal, la immediatesa i l'ampla difusió que reclama la propaganda passa per l'adopció d'un estil *leu* (lleuger, senzill), amb una marcada propensió a patir la contaminació de gèneres popularitzants precortesos com ara la presència de la tornada. Així, sobre una cançó popular es construeix segurament la melodia del sirventès contra Ponç de Mataplana (BEDT 210,10), com ja suggereixen els primers versos: «Cansoneta leu i plana / leugereta, ses ufana / cantarei» i on la tornada, recurs aliè al registre àulic de la *canço* trobadoresca, reitera al final de cada cobla la maldat del marquès: «A, Marques, Marques, Marques, d'engan etz farsitz e ples.»

Isabel Grifoll ha analitzat el sincretisme de les fonts que convergeixen en la sàtira de Guillem de Berguedà, des de la retòrica escolàstica fonamentada en la imitació dels clàssics fins a un corrent panromànic de literatura satírica que troba algunes de les seves millors realitzacions en les *cantigas d'escarnho* galaicoportugueses, sense oblidar la vena satírica de la lírica occitana des dels seus orígens. La mateixa autora assenyala una fissura important en la poe-

sia política de Guillem de Berguedà que hauria generat la trobada amb l'occità Bertran de Born. El contacte i les sinèrgies entre els dos trobadors haurien comportat, en el cas del català, una elevació de registre tant en el pla retòric i formal, conduint a esquemes molt més elaborats, com en el pla del contingut, conduint a explorar filons temàtics com l'exaltació de la guerra o a una reflexió moral, que acusa la influència del trobador Marcabru.

Un darrer aspecte important que aporta l'estudi de Grifoll i que abunda en qüestions que ja hem fet notar és el redimensionament del caràcter personal de la poesia política de Guillem de Berguedà inserida en un context ideològic. Els atacs contra Pere de Berga, Ramon Folc de Cardona o Ponç de Mataplana, més enllà de les rivalitats territorials inherents al veïnatge, són testimonis de la revolta vescomtal contra un monarca que havia derivat els antics pactes per la possessió de la terra (els *Usatges*) i la *pax* pública diocesana en instrument de l'Administració reial. No reflectirien, doncs, tant un posicionament personal com documentarien el descontentament d'un sector de la noblesa amb la política reial i eclesiàstica i amb la seva instrumentalització de la poesia trobadoresca.²¹

Assenyalant finalment que el gènere trobadoresc del *planh*, o elogi fúnebre, té una singular representació en el de Guillem de Berguedà *Consirós cant e plan e plor* (BEDT 210,9), dedicat al desaparegut Ponç de Mataplana, l'enemic a qui havia escarnit cruelment en els seus sirventesos. El plany destaca per la seva profunda originalitat, ja que el trobador trenca amb totes les convencions retòriques prescrites per la poètica del gènere, reemplaçant-les per un discurs en què es penedeix dels excessos envers el difunt i acaba amb una sensacional imatge del paradís que li desitja. Es tracta d'un ben poc ortodox paradís cortès i cavalleresc, on el marquès, sobre una catifa de flors, gaudeix de la companyia de dames i de joglars i dels herois èpics Rotllà i Olivier. Aquesta originalitat ha estat interpretada en clau sincera, però també en clau de darrer escarni pòstum per part dels qui hi han volgut veure una subtil ironia només copsable per un reduït cercle d'entesos.²²

Guillem de Cabestany (...1212...)

A diferència dels dos anteriors, Guillem de Cabestany és un trobador de producció íntegrament amorosa. El tret diferenciador de la seva lírica en el panorama català passa pel ressò internacional i pel fet d'haver donat lloc a una biografia llegendària que integraria el trobador en la mitologia amorosa de la literatura occidental des de l'edat mitjana fins als nostres dies. El trobador rossellonès va viure al voltant de 1212, data en què apareix documentat en la batalla de Las Navas de Tolosa. Ens ha llegat nou cançons, dues de les quals d'atribució dubtosa. D'entre aquest reduït corpus, despenja la composició *Lo dous cossire* (BEDT 213,5) per la seva extraordinària difusió (conservada en 23 manuscrits) i per les imitacions a què donà lloc per part de Bernart Sicart de Marvejols (*Ab greu cossire*, BEDT 67,1), Peire Basc (*Ab greu cossire* BEDT 327,1), Peire Cardenal (*Quals aventura*, BEDT 335,43) i Cerverí

de Girona (*Pus fis amayre* BEDT 434a,51). Sens dubte la posteritat del trobador català comporta l'anècdota biogràfica que confegiren els autors de *vidas* i *razos* que el convertiria en «el trobador del cor menjat»²³. Sotmetent a una reelaboració en clau cortesa el vell motiu folklòric del «cor menjat», els orígens del qual es perden en la nit dels temps, la llegendària *vida* narra la tràgica mort del trobador assassinat per Ramon de Castell Rosselló, espòs de la seva dama Saurimonda. Després de matar-lo, el marit culmina la venjança extraient-li el cor del pit i fent-lo cuinar per després donar-ne de menjar a la dama sense revelar-li de què es tracta; només quan la dama ha consumit la menja li és desvelada la terrible procedència. Lluny d'horroritzar-se, realitzant el que s'ha d'entendre com un acte simbòlic de rebel·lió, atesa la dimensió metafòrica de la ingesta del cor com a imatge de la unió carnal, la dama replica que ha rebut tan dolça menja que ja mai més voldrà tastar-ne cap altra. Iracund, el marit corre vers ella per colpir-la amb l'espasa, però ella s'hi avança i es dona mort deixant-se caure al buit des d'un balcó. Convertits en emblema de la més exquisida cortesia, els amants màrtirs susciten la pietat dels habitants de totes les contrades, que demanen justícia al rei. Com ja s'ha comentat, i probablement per les raons adduïdes, el rei Pere el Catòlic és anacrònicament suplantat en el relat per Alfons II, el Rei Trobador, que actua aquí com a jutge i garant de la cortesia.

El substrat històric de la inversemblant llegenda, explorat per Montserrat Cots i, més recentment, per Joan Dalmaes, apunta a la identificació de l'heroïna amb Saurimonda de Navata, filla de Maria de Peralada i germana de Bernat de Navata, documentada el 1197 com a esposa del baró rossellonès Ramon de Castell Rosselló.²⁴ Una possible explicació de l'elecció de Guillem de Cabestany com a protagonista d'aquesta llegenda potser passa no tan sols per la natura íntegrament amorosa del seu cançoner, sinó també pel tractament «tràgic» a què sotmet els motius tòpics de la *fin'amor*. Una de les paradoxes de la concepció amorosa dels trobadors rau en l'exaltació joiosa d'un desig insatisfet. Malgrat que els trobadors lamenten la no correspondència amorosa en els seus versos, són ben conscients que la tensió eròtica que se'n deriva és el que genera el gaudi suprem (*joi*) que alimenta el cant. Davant d'aquesta celebració vitalista del *joi*, la poesia de Guillem de Cabestany apareix dominada per un pessimisme tràgic sobre el qual plana l'ombra de la mort i que troba la seva millor expressió en la martirologia del cor tractat com a entitat autònoma que només anhelava ser al costat de la dama. Aquest ús metafòric del cor és ben palès en la composició més celebrada (BEDT 213,5 v. 1-8) i en les nombroses ramificacions que tingué en la lírica europea.²⁵

El mite de Guillem de Cabestany depassà amb escreix els límits de la lírica catalana i fou recreat en textos francesos, alemanys, italians, etc.; i en gèneres diversos, que, més enllà de la poesia lírica, ens porten també a l'àmbit de la narrativa breu o la novel·la cavalleresca. Dante tria justament el motiu del cor menjat associat a la figura de Guillem de Cabestany, la *vida* del qual el florentí podia haver

conegut a través del cançoner *P* copiat a Itàlia, per plasmar a l'inici de la *Vita Nuova* el significat de la seva obra poètica amb relació al llegat trobadoresc. La magnífica visió allegòrica que obre el llibret, on apareix Beatriu morta menjant el cor en flames de Dante abans que Amor se l'endugui cap a la glòria celestial, lliga la poesia dantesca a l'univers trobadoresc, alhora que suggereix la reorientació d'aquesta herència poètica en una direcció nova, atorgant una dimensió teològica a l'amor per Beatriu, inexplorada i del tot aliena a la tradició trobadoresca. Les reminiscències eròtiques i carnals, inherents al motiu de la ingesta del cor en la tradició trobadoresca, subtilment suggerides en el sonet dantesc, es transfiguren en una comunió espiritual en què l'amor per Beatriu ja només podrà conduir al Paradís de la *Commedia*.

Cerverí de Girona (...1259-1285...)

Cerverí de Girona, que és també el Guillem de Cervera autor dels *Proverbis*, és una presència obligada en aquesta visió panoràmica tant pel volum com per la qualitat de l'obra conservada.²⁶ El seu corpus, que supera el centenar de composicions, el converteix en autor de dues terceres parts de la producció trobadoresca catalana conservada. El cançoner de Cerverí, tal vegada ordenat pel mateix autor, sembla, a més, haver estat l'embrió a partir del qual es va articular el cançoner Gil (Sg) de la Biblioteca de Catalunya, un dels dos reculls catalans més importants de poesia trobadoresca.²⁷ La secció acèfala de 104 composicions de Cerverí, que inaugura el cançoner, posa en relleu el tractament de clàssic concedit a aquest trobador, que tindrà una influència important i duradora en la literatura catalana posterior.

Abans d'entrar en la valoració d'aquest llegat poètic, fem notar que Cerverí és un trobador interessant des de la perspectiva de la vinculació entre activitat trobadoresca i monarquia que hem assenyalat com un dels trets diferencials d'aquest moviment poètic a la Corona catalanoaragonesa. Tot i que inicià la seva trajectòria poètica al servei del vescomte Ramon Folc V de Cardona i després al de Jaume I, Cerverí de Girona és essencialment, com subratlla el títol del llibre de Miriam Cabré, *El trobador de Pere el Gran*.²⁸ Com ha posat de manifest l'estudiosa, el llarg vincle amb Pere el Gran s'inicia ja a la cort de Jaume I, autèntic promotor i destinatari, encara com a infant, de molts dels sirventesos que Cerverí va compondre entre 1270 i 1275. Com ja s'ha dit, Pere el Gran reprèn el model de mecenatge iniciat per Alfons II i l'orienta íntegrament a construir la seva imatge com a príncep modèlic. El context, però, ha canviat en el decurs dels anys i la diferència es manifesta, entre d'altres fenòmens, en la nova dimensió que pren la figura del trobador de cort encarregat d'aquesta missió. Tant per la seva vinculació fixa i permanent al servei del rei Pere i de la seva cort com pel seu perfil intel·lectual, Cerverí encarna un nou tipus de poeta de cort que amalgama la tradició lírica cortesana amb un saber nou de matriu escolàstica, i que, en un context marcat pel pas de la lírica trobadoresca de l'oralitat a la conservació

escrita, enriqueix aquest llegat amb coneixences llibresques de procedència diversa. Miriam Cabré ha explorat com el propi trobador reflexiona sobre el seu paper en tant que intel·lectual de cort elaborant en la seva obra un complex autoretrat com a mestre de saber i de trobar. Dona idea del caràcter polièdric i complex de la nova figura del trobador de cort la diversitat de rostres sota els quals Cerverí s'autorepresenta i que van des de la figura del joglar a la del conseller àulic.²⁹

La finalitat de servir el seu patró i representar-ne la cort com un espai culte i cortesà és clarament l'objectiu primer i últim de tota la producció de Cerverí, tant de l'obra lírica com de la narrativa, de la poesia lírica com de la poesia política. La poesia lírica de Cerverí ha estat definida per l'experimentació formal, la hibridació de gèneres i la recuperació de formes populars, i segurament l'hem d'ubicar en el context de la «festa cortesana», és a dir, en un espai en què les peces de ball i la vistositat formal reemplacen en cert sentit el vell model de *performance* trobadoresca adreçada a un auditori reduït i elitista capaç de gaudir apreciament subtils variacions en l'expressió d'una determinada doctrina amorosa.

Cerverí mostra una notable predilecció per gèneres com ara la pastorella, l'alba —que declina en clau religiosa—, algunes modalitats de la *chanson de femme*, i per la *dansa*, gènere també conreat per altres trobadors tardans, com Guiraut d'España o Paulet de Marseilla.

Malgrat la innegable mediació, en aquesta renovació temàtica, formal i genèrica, dels models francesos que es difonien a la cort de Carles d'Anjou, hom ha destacat també la influència de la lírica galaicoportuguesa i de certs trobadors occitans, com Raimbaut de Vaqueiras, autor de composicions plurilingües (BEDT 392,7) i d'innovadores formes mètriques i musicals que semblen també inspirar-se en la literatura francesa.

Prova de la diversitat d'influències que nodreix l'experimentalisme de Cerverí és la *viadeyra*, una de les composicions més originals del seu repertori. Es tracta d'una peça de circumstàncies composta el 1269 amb motiu d'un viatge (la *viadeyra* és una cançó que es canta fent camí) de l'infant Pere a la cort toledana d'Alfons X per pactar una aliança contra Carles d'Anjou. Coneguda és la faceta del Rei Savi com a trobador, que Cerverí mateix elogia en la *Cançó de Madona Santa Maria* (BEDT 434a,54). És molt probable que aquesta vessant poètica de l'amfitrió tingui també a veure amb l'estètica singular de la *viadeyra*, caracteritzada per l'ús de jocs de paral·lisme i estructures iteratives de tota mena, que no estalvien la tècnica coneguda com a *leixa-pren*, característica de la tradició galaicoportuguesa que es difonia a la cort castellana.³⁰

La complexitat i el virtuosisme en el pla formal contrasten amb la senzillesa del repertori temàtic de regust tradicional, tot i que a vegades no exempt de lectures allegòriques que, sota una simplicitat aparent, poden amagar un contingut de caire doctrinal o polític.³¹

La lírica de Cerverí marcarà de forma determinant la lírica i la recepció dels models trobadorescos en la litera-

tura catalana posterior. Una de les formes conreades per Cerverí, la dansa, ocupa un gran espai al *Cançoneret de Ripoll*, que, datat a mitjan segle XIV, pot considerar-se el punt de partença d'una tradició lírica genuïnament autòctona. A aquest gènere pertany també la composició mariana de Jaume II *Mayre de Deu e fylha* i altres composicions religioses, com les incloses als reculls de Castelló d'Empúries i de Sant Joan de les Abadesses, que donen testimoni de la difusió d'aquests models poètics en ambients clericals. La declinació en clau religiosa i mariana de la dansa conegué una gran fortuna en la literatura catalana i esdevingué el motlle formal dels goigs. El *Cançoneret de Ripoll*, manuscrit 129 de Ripoll, conservat a l'Arxiu de la Corona catalanoaragonesa, compilat probablement en l'entorn de Pere de Ribagorça entre 1325 i 1341, ens forneix les primeres mostres de danses retrinxades a Catalunya, gènere de gran vitalitat en la poesia dels segles XIV i XV.

Costanzo Di Girolamo subratllava també el pes de Cerverí en la fortuna mètrica del decennari en la literatura catalana fins ben entrat el segle XV, atesa la predilecció del trobador per la cadència lenta que imposa aquesta tria en els textos morals, que contrapunten els ritmes breus i ràpids de les seves danses.³²

ELS CANÇONERS CATALANS

Dediquem un últim apunt a valorar la recepció trobadoresca a Catalunya a través de la tradició manuscrita. Dels reculls catalans de lírica trobadoresca, únics en tota la península Ibèrica, la prioritat en termes cronològics correspon a la selecció antològica del cançoner V de la Biblioteca Marciana de Venècia, datat el 1268 i copiat pel català Ramon de Capellades, que conté dues peces del trobador català Berenguer de Palazol i ens dona també útils informacions des del punt de vista de la recepció del llegat poeticomusical dels trobadors provençals. Són, però, els dos grans reculls tardans conservats a la Biblioteca de Catalunya, el manuscrit 146, conegut com a *Sg* o *Cançoner Gil*, i el Vega Aguiló (*VeAg*), els que revesteixen un interès més gran.

De factura molt acurada i luxosa, *Sg* inclou, com ja s'ha dit, cent quatre composicions de Cerverí de Girona, divuit de trobadors clàssics, entre els quals ocupa un lloc preeminent Giraut de Bornelh, i cinquanta set de poetes del segle XIV. Aquests poetes més moderns apareixen vinculats a l'ambient cultural dels burgesos de Tolosa de Llenguadoc que fundaren el Consistori de la Gaia Ciència el 1323 amb la intenció de revitalitzar la poesia trobadoresca tot sotmetent-la a una rígida observança en matèria moral i a una reglamentació poètica que podem llegir en les *Leys d'amor* de Guilhem de Tolosa, redactades entre 1328 i 1333. Participaren en els certàmens poètics auspicats pel Consistori poetes catalans com Joan Blanch, Llorenç Malloll, Jaume Rovira, Bernat de Palol, Lluís Ycart, Lluís de Masdovelles i els autors o autores de dues peces anònimes de veu femenina.³³ A imitació de la iniciativa

tolosana, se celebraren uns Jocs Florals a Lleida el 1388 i es creà el Consistori del gai saber de Barcelona l'any 1393. Ja hem comentat com a tret definidor del cançoner la categoria de «clàssic» que atorga a Cerverí de Girona i la voluntat de confegir una proposta canònica de models lírics per als poetes catalans de la segona meitat del segle XIV. Aquesta vocació modèlica o didàctica connecta clarament amb una de les principals dinàmiques de recepció de la lírica trobadoresca a Catalunya, que ja il·lustra l'obra de Ramon Vidal al segle XIII i que continua als segles successius amb la redacció de tractats poètics: la traducció catalana de les *Leys d'amor*, conservada al ms. 239 de la Biblioteca de Catalunya, copiat a finals del segle XIV o començaments del XV, o, també en aquesta època, el *Llibre de concordances* de Jaume Marc o el *Torcimany* de Lluís d'Averçó.

Noves perspectives per a la recerca han obert els estudis de Miriam Cabré i Sadurní Martí sobre els cançoners catalans i la seva relació amb els circuits cortesans de producció i difusió. Els estudiosos han relacionant el cançoner *Sg* amb un comitent proper a l'entorn reial, possiblement el comte Pere II d'Urgell, i han analitzat l'estructura interna del recull a la llum de la seva vinculació a aquest centre de poder. Un interès particular té la valoració que fan de la secció de poetes del segle XIV, en la qual reconeixen un criteri selectiu que no té tant en compte la vinculació al certamen tolosà com la vinculació dels poetes a l'entorn polític dels Urgell (sobretot Jaume I d'Urgell, comte de 1324 a 1347 i pare de Pere II) i en el cas de Joan de Castelnou i Raimon de Cornet probablement també la seva tasca com a redactors de tractats poètics. Aquests plantejaments s'emmarquen en el context d'una acurada revisió de plantejaments que, arrelats a la historiografia literària, porten a contemplar la lírica catalana de la primera meitat del segle XIV com una poesia menor íntegrament situada sota l'òrbita del Consistori de Tolosa, que hauria nascut per revitalitzar una tradició extingida ja al segle XIII. Els dos autors afirmen la relació de continuïtat que lliga aquests poetes amb l'obra dels trobadors tardans tot documentant la vitalitat d'una àrea cultural occitanocatalana que en aquests segles troba un important punt d'ancoratge en la cort catalana.³⁴

El *VeAg*, còdex miscel·lani compilat en cercles propers al rei Alfons el Magnànim entre 1420 i 1430, constitueix la font principal de què disposem per a l'estudi de la lírica catalana anterior a Ausiàs March. El cançoner inclou, a més a més, una trentena de composicions de trobadors actius entre el segle XII i l'època del Cerimoniós, setze composicions anònimes escrites en occità, vint-i-dues composicions franceses del segle XIV i una notable selecció de poemes narratius. S'han destacat, en aquest sentit, com a trets més característics del cançoner la juxtaposició de textos lírics i narratius que l'assimila als grans reculls catalans de narrativa en vers —l'Estanislau Aguiló (*E*) i el còdex de Carpentras-París (*Fa* i *Fb*)—, propers en certa mesura a la tradició occitana, o la combinació de l'obra de trobadors clàssics i poetes contemporanis.³⁵

Al millor coneixement d'aquests grans còdexs en els darrers anys s'hi ha d'afegir la descoberta de nous testimonis, com ara el fragment *Mh*³⁶ o els registres de Castelló d'Empúries localitzats per Miquel Pujol a l'Arxiu Històric de Girona, en la coberta d'uns llibres notariais.³⁷ Igualment valuoses són les notícies que fan referència a l'existència de testimonis perduts, com el cançoner de Girona estudiat per Vicenç Beltran i que ofereix una combinació de trobadors clàssics i poetes del segle XIV anàloga, en certa mesura, a la dels dos grans reculls trobadorescos que conservem.³⁸ Aquestes troballes fonamenten, a més, la hipòtesi d'una circulació del llegat trobadoresc més ampla de la que permeten deduir els testimonis pervinguts, direcció cap a la qual, d'altra banda, i com es desprèn de la lectura dels estudis citats, també apunten els còdexs conservats. Recordem, per exemple, la secció de Cerverí de Sg, que fa pensar en la circulació d'un recull d'aquest trobador, o, en un altre àmbit, els estudis sobre el cançoner occità C de la Biblioteca Nacional de París, on el nombre i la seqüència de les composicions de trobadors catalans suggereixen l'existència d'una font catalana perduda.³⁹

Al marge dels cançoners, l'estudi de les composicions conservades en espais blancs romanos en protocols notariais i documents de tota mena ha incrementat en els darrers temps el corpus conegut de la lírica occitana que circulava a Catalunya.⁴⁰ La reconstrucció a partir de tots aquests testimonis del panorama de gustos i modes i de les formes poètiques de l'escola de Barcelona ha dut igualment a qüestionar, sobretot durant els anys del regnat de Pere el Cerimoniós i de Joan I, la concepció monolítica de la cort com a centre impulsor de cultura i a reivindicar el paper de centres culturals perifèrics i de grups socials burgesos i eclesiàstics a l'hora de promoure l'obertura de la lírica catalana al registre popularitzant i d'introduir innovacions poètiques que només en un segon moment hauria incorporat la cultura cortesana.

NOTES I REFERÈNCIES

- [1] El context de la composició de Marcabru ens porta a recordar que el 13 d'abril de 1147 el papa Eugeni havia beneït la lluita contra els infidels a la península Ibèrica i que l'any següent, el 1148, va donar caràcter de croada a la conquesta de Tortosa atorgant els mateixos privilegis que conferia la croada a Terra Santa. El nom amb què coneixem la composició de Marcabru fa referència a la imatge que construeix el trobador de la croada com un *lavador*, és a dir, com un bany que ha de permetre als cristians rentar els seus pecats. Cf. A. M. MUSSONS. «*Preizicar en cantan* a la lírica trobadoresca occitana». A: G. AVENOZA, M. SIMÓ i L. SORIANO ROBLES (COORD.). *Estudis sobre pragmàtica de la literatura medieval*. Publicacions de la Universitat de València, València 2017.
- [2] Sobre la importància del patronatge reial com a tret diferenciador de la lírica trobadoresca a Catalunya, vegeu des dels treballs clàssics d' I. CLUZEL. «Princes et trouba-

dours de la maison royale de Barcelone-Aragon». *Boletín de la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona*, núm. XXVII (1957-1958), p. 321-373; Martí de RIQUER. «La littérature provençale à la cour d'Alphonse II d'Aragon». *Cahiers de Civilisation Médiévale*, núm. II (1959), p. 177-201; C. ALVAR. *Poesía trovadoresca en España y Portugal*. Planeta i Reial Acadèmia de Bones Lletres de Barcelona, Barcelona 1977; *Textos trovadorescos sobre España y Portugal*. Planeta i Reial Acadèmia de Bones Lletres de Barcelona, Barcelona 1978; «Reyes trovadores». A: *Scène, évolution, sort de la langue et de la littérature d'oc: Actes du VIIe Congrès International de l'Association Internationale d'Études Occitanes*. Reggio Calabria-Messina, 7-13 juillet 2002. Vol. 1. Viella, Roma 2004, p. 15-24, fins a les aportacions més recents de S. ASPERTI. «I trovatori e la Corona d'Aragona. Riflessioni per una cronologia di riferimento». *Mot so Razo*, núm. 1/1999, p. 12-31. Sobre el regnat d'Alfons, vegeu M. AURELL. «Les troubadours et le pouvoir Royal. L'exemple de Alphonse Ier (1162-1196)». *Revue des langues romanes*, núm. 85 (1981), p. 54-67; J. E. RUIZ DOMÈNEC. *A propósito de Alfonso, rey de Aragón, conde de Barcelona y marqués de Provenza*. Barcelona, Reial Acadèmia de Bones Lletres de Barcelona i Servei de Publicacions de la Universitat Autònoma de Barcelona, Barcelona 1996; Isabel DE RIQUER. «Presencia trovadoresca en la Corona de Aragón». *Anuario de Estudios Medievales*, núm. 26/2 (1996), p. 933-966.

- [3] D'entre els diversos criteris gràfics vigents per a reproduir els noms dels trobadors occitans, adoptem el del *Corpus des Troubadours* de l'Institut d'Estudis Catalans: https://trobadors.iec.cat/autors_d.asp.
- [4] A la seva relació amb Alfons, s'hi ha d'afegir la fortuna manuscrita (72 composicions conservades en el cançoner Sg de la Biblioteca de Catalunya) i la constant i notòria petja en l'obra dels trobadors catalans, des de Ramon Vidal de Besalú fins a trobadors tardans com Cerverí. Vegeu en aquest respecte els estudis d'Isabel de RIQUER: «Giraut de Bornelh en las obras de Ramon Vidal de Besalú y Jofre de Foixà». *Boletín de la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona*, núm. XLII (1989-1990), p. 161-184, i «Presencia trovadoresca en la Corona de Aragón». *Anuario de Estudios Medievales*, núm. 26/2 (1996), p. 933-966.
- [5] Les referències entre parèntesis amb què identifiquem els textos corresponen a *BEdT: Bibliografía elettronica dei trovatori*, dir. Stefano Asperti, Università degli Studi di Roma La Sapienza, Facoltà di Lettere e Filosofia - Dipartimento di Studi Romanzi, con la collaborazione dell'Institut de Recherche et d'Histoire des Textes del CNRS-Paris, 2002-2004. URL: <<http://www.bedt.it>>.
- [6] Alguns adversaris del rei havien semblat dubtes sobre la seva legitimitat com a successor a la Corona d'Aragó donant suport a un impostor que pretenia ser Alfons el Bataller, germà de l'avi del rei, Ramir II el Monjo, i que va ser executat el 1170. Cf. Antonio UBIETO ARTETA. «La aparición del falso Alfonso I El Batallador». *Argensola: Revista de Ciencias Sociales del Instituto de Estudios Al-*

- toaragoneses, núm. 33 (1958), p. 29-38; Martí AURELL. «Les troubadours et le pouvoir royal. L'exemple d'Alphonse Ier (1162-1196)». *Revue des langues romanes*, núm. 85 (1981), p. 54-67.
- [7] Aquests trobadors són: Ademar Jordan, Ademar lo Negre, Aimeric de Belenoi, Aimeric de Peguilhan, Aimeric de Sarlat, Albertet, Bernart Arnaut de Moncuc, Bertran de Born lo fill, Elias Fonsalada, Gui de Cavaillo (si se'l considera l'autor de la segona part del la *canso* de la croada albigesa), Gui d'Ussel, Guilhem Ademar, Guillem de Cabestany, Guilhem Magret, Guilhem Rainol d'At, Guilhem de Tudela, Guiraut de Cabrera, Guiraut de Calanson, Hug de Mataplana, Peire de Bragairac, Peire Vidal, Perdigon, Pistoleta, Pons Barba, Pons de Capduelh, Ponç d'Ortafà, Raimon de Miraval, Raimon Vidal i Uc de Sant Circ. A aquesta llista cal sumar-hi l'autor del sirventès *Vai, Hugonet, ses bitensa* (sempre que es consideri que no és Raimon de Miraval) i el *trouvère* Andrieu amb el qual Pere el Catòlic podria haver intercanviat uns versos. Cf. Saverio GUIDA. «Pietro il Cattolico ed i trovatori». A: *Els trobadors a la península Ibèrica*. Ed. a cura de Vicenç Beltran, Meritxell Simó i Elena Roig. Publicacions de l'Abadia de Montserrat, Barcelona 2006, p. 223-240.
- [8] Cf. Martin ALVIRA CABRER. *El jueves de Muret: 12 de septiembre de 1213*. Universitat de Barcelona, Barcelona 2002.
- [9] Ferran SOLDEVILA. «La figura de Pere el Catòlic en les cròniques catalanes». *Revista de Catalunya*, núm. 4 (1926), p. 495-506.
- [10] Els trobadors catalans dels quals els cançoners ens han conservat *vidas* i *razos* són Berenguer de Palou, el rei Alfons d'Aragó, Guillem de Berguedà, Guillem de Cabestany i Hug de Mataplana.
- [11] Cf. Martí DE RIQUER. *Los trovadores*. Vol. I. Ariel, Barcelona 1975, p. 955.
- [12] Isabel de Riquer fa notar que en la versió de la llegenda escrita per Pompeu Gener el 1916 és Pere II i no Alfons el rei implicat en l'afer. Cf. Isabel de RIQUER. *El corazón devorado*. Siruela, Barcelona, 2007.
- [13] Per a la lírica trobadoresca sota el regnat de Jaume I, cf. Albert HAUF. «Història i literatura. Jaume I i els trobadors». A: *Jaume I: Commemoració del VIII centenari del naixement de Jaume I*. Institut d'Estudis Catalans, Barcelona 2011, p. 897-920; Miriam CABRÉ. «Trobadors i cultura trobadoresca durant el regnat de Jaume I». A: *Jaume I: Commemoració del VIII centenari...*, p. 921-938.
- [14] Cf. Martí DE RIQUER. *Los trovadores...*, vol. III, p. 1590-1600.
- [15] Cf. Lola BADIA. *Poesia catalana del segle XIV: Edició i estudi del Cançoneret de Ripoll*. Quaderns Crema, Barcelona 1983.
- [16] Prescindint dels personatges vinculats al casal reial, citats en el cos de l'article, els trobadors catalans de què tenim notícia són: Berenguer d'Anoia, Berenguer de P., Bernat Vidal, Cerverí de Girona, Formit de Perpinyà, Guerau de Cabrera, Guillem de Berguedà, Guillem de Cabestany, Guillem de Murs, Guillem de Ribes, Guillem Ramon de Gironella, Guiraut de Luc, Huguet de Mataplana, Jofre de Foixà, Olivier del Temple, Ot de Moncada, Palazol, Peire de la Roca, Peire Ramon de Tolosa, Peire de Montsò, Peironet, Pere Salvatge, Pere Galceran, Ponç de la Guàrdia, Ponç d'Ortafà, Ponç Hug IV, comte d'Empúries, Raimon Vidal de Besalú, Ramon de Rosselló, Tremoleta. Per a una aproximació als respectius perfils, vegeu Antoni ROSSELL. *Els trobadors catalans*. Dinsic, Barcelona 2006, p. 69-159.
- [17] Per a l'estudi d'aquests casos, vegeu Antoni ROSSELL. *Els trobadors catalans*, i Dominique BILLY. «Contrafactures des modèles troubadouresques dans la poésie catalane (XIVe siècle)». A: *Le rayonnement des troubadours: Actes du colloque de l'Association Internationale d'Études Occitanes*. Amsterdam, 16-18 octobre 1995, Rodopi, Amsterdam 1998, p. 51-74.
- [18] Per a un estat de la qüestió sobre l'autor i la cronologia de l'obra conservada, cf. Anton M. ESPADALER. *Ramon Vidal de Besalú: Obra completa*. Edicions de la Universitat de Barcelona, Barcelona 2018.
- [19] Cf. Stefano ASPERTI. «L'heredità lírica di Bertran de Born». *Cultura Neolatina* (Mòdena), núm. 64 (2004), p. 475-525.
- [20] Cf. Martí de RIQUER. *Guillem de Berguedà*. Abadia de Poblet 1976 (2 v.); Martí de RIQUER. *Les poesies del trobador Guillem de Berguedà: Text, traducció, introducció i notes per...* Quaderns Crema, Barcelona 1976; Vicent SALVADOR. «Sobre la poesia del trobador Guillem de Berguedà. Recursos estilístics i pragmàtica del discurs». A: *Actes du XVIIe Congrès International de Linguistique et Philologie Romanes: Aix en Provence, 1983*. Université d'Aix-en-Provence, Aix de Provença 1986.
- [21] Isabel GRIFOLL. «Guillem de Berguedà: de la cançó satírica al sirventès». A: Aitor CARRERA i Isabel GRIFOLL (ed.). *Occitània en Catalonha: De tempses novèls, de novèlas perspectives*. Actes de l'XI^{en} Congrès de l'Associacion Internacionala d'Estudis Occitans. Generalitat de Catalunya i Diputació de Lleida, Lleida 2017, p. 529-542.
- [22] Vegeu Antoni ROSSELL. *Els trobadors catalans*, p. 117-122.
- [23] Montserrat COTS. «Notas históricas sobre el trovador Guillem de Cabestany». *Boletín de la Real Academia de Buenas Letras*, núm. XXXVII (1977-1978), p. 23-65; «Las poesías del trovador Guillem de Cabestany». *Boletín de la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona*, núm. XI (1985-1986), p. 227-330; Montserrat COTS. «Pervivencias de una leyenda medieval: el corazón comido». A: *Studia in honorem prof. M. de Riquer*. Vol. IV. Quaderns Crema, Barcelona 1991, p. 401-410; Luciano ROSSI. «Il cuore, mistico pasto d'amore: dal "Lai Guirun" al "Decameron"». *Romanica Vulgaria*, quadern 6 (1983), *Studi provenzali e francesi*, p. 28-128; Isabel de RIQUER i Meritxell SIMÓ. «Cor de dona, dolça vianda». A: *Miscellanea Mediaevalia: Mélanges offerts à Philippe Ménard*. Honoré Champion, Vol. 2. París 1998, p. 1109-1122; Joan DALMASES. *Dones que mengen el cor de l'amant: La poesia de Guillem de Cabestany, el Châtelain de Coucy i Reinmar von Brennenberg*. Viella, Roma 2023.

- [24] Cf. Montserrat COTS. «Notas históricas»; Joan DALMASES. *Dones que mengen...*
- [25] Cf. Luciano ROSSI. *Le poesie di Guilhem de Cabestanh*. Japadre, Aquila 1987; Joan DALMASES. *Dones que mengen...*
- [26] Martí de RIQUER (ed.). *Obras completas del trovador Cerverí de Girona*. Instituto Español de Estudios Mediterráneos, Barcelona 1947. Informacions i bibliografia sobre Cerverí de Girona es troben a la pàgina web dedicada a aquest trobador que Miriam Cabré manté actualitzada: <http://narpan.net/recerca/cerveri.html>.
- [27] Cf. Simone VENTURA. «Intavulare»: *Tavole di canzonieri romanzi*. Sèrie coordinada per Anna Ferrari. Vol. I. *Canzonieri provenzali: Barcelona, Biblioteca de Catalunya*, Sg (ms. 146). Mucchi, Mòdena 2006, p. 48; Miriam CABRÉ. «Un cançoner de Cerverí de Girona?». A: *Canzonieri ibèrici: Atti del Convegno, Padova-Venezia, 25-27 maggio 2000*. Vol. I. Toxosoutos, Pàdua i la Corunya, 2001, p. 283-299.
- [28] Miriam CABRÉ. *Cerverí de Girona: Un trobador al servei del príncep*. Universitat de Barcelona i Universitat de les Illes Balears, Barcelona i Palma 2010.
- [29] Miriam CABRÉ. «“Ne suy juglars ne-n fay capteniments”. L’ofici de trobador segons Cerverí de Girona». A: *Actes du Cinquième Congrès International de l’Association Internationale d’Études Occitanes*. Vol. I. Université de Toulouse-Le Mirail, Pau 1998, p. 211-224.
- [30] Cf. Stefano ASPERTI. «Generi poetici di Cerverí de Girona». A: *Els trobadors a la península...*, p. 29-72; Dominique BILLY. «Les influences galégo-portugaises chez Cerverí de Girona». A: Dominique BILLY, François CLÉMENT i Annie COMBES (ed.). *L’espace lyrique méditerranéen au moyen âge: nouvelles approches*. Presses Universitaires du Mirail, Tolosa 2006, p. 251-263; Dominique BILLY. «L’hybridation générique dans l’œuvre de Cerverí de Girona». *Méthode*, núm. 17 (2010), p. 25-37.
- [31] Irenée CLUZEL, «L’hermétisme du troubadour Cerverí». *Annales de l’Institut d’Études Occitanes*, tom II (1970), p. 49-64.
- [32] Costanzo DI GIROLAMO. «Excursus. L’herència dels trobadors a Catalunya». A: *Els trobadors*. Edicions Alfons el Magnànim i Generalitat Valenciana, València 1994, p. 283-302.
- [33] Martí de RIQUER. «Contribución al estudio de los poetas catalanes que concurrieron a las justas de Tolosa». *Boletín de la Sociedad de Cultura Castellonense*, núm. 26 (1950), p. 280-310.
- [34] Miriam CABRÉ, Sadurní MARTÍ i Marina NAVÀS. «Geografia i història de la poesia occitanocatalana del segle XIV». A: Anna ALBERNI, Lola BADIA i Lluís CABRÉ (ed.). *Translatar i transferir: La transmissió dels textos i el saber (1200-1500)*. Obrador Edendum i Universitat Rovira i Virgili, Santa Coloma de Queralt 2010, p. 349-376; Miriam CABRÉ i Sadurní MARTÍ. «Les corts catalanes i els manuscrits trobadorescos». *Plecs d’Història Local*, núm. 174 (2019), p. 5-7.
- [35] Per al cançoner Vega Aguiló, vegeu el treball d’Anna ALBERNI. «Intavulare»... *Biblioteca de Catalunya: VeAg (mss. 7 e 8)*, p. 48.
- [36] Madrid, Real Academia de la Historia, 9-24-6/4579. El fragment, que donà a conèixer S. Pellegrini, incorpora textos de Bertran de Born, Falquet de Romans, Jaufre Rudel, Guilhem Ademar, Giraut de Bornelh i Guilhem Magret. Vegeu François ZUFFEREY. *Recherches linguistiques sur les chansonniers provençaux*. Droz, Ginebra 1987, p. 274-279. A la Real Academia de la Historia, Maria Careri va trobar un segon còdex, que va siglar Mh2. Vegeu «Alla ricerca del libro perduto: un doppio e il suo modello ritrovato». A: Madeleine TYSENS (ed.). *Lyrique romane médiévale: La tradition des chansonniers. Actes du Colloque de Liège, 13-17 décembre 1989*. Publications de la Faculté des Lettres de l’Université de Liège, Lieja 1991, p. 329-378.
- [37] El *Recull* de Castelló d’Empúries aplega vint-i-un poemes, alguns de fragmentaris, datables entre 1288 i 1330: catorze cobles, tres sirventesos, dues danses, una cançó i una composició classificada per Miquel Pujol com a estampida. L’edició i estudi filològic dels poemes es completa amb una reconstrucció del clima cultural del comtat de Castelló d’Empúries, que afavorí la recepció i imitació dels models trobadorescos, i amb una comparació entre el *Recull* i el *Cançonet de Ripoll*, que contempla la temàtica, la mètrica, les influències literàries, l’hibridisme lingüístic (molt més a prop de l’occità per al *Recull*) i la condició d’entreteniment lúdic de les dues antologies. Pujol defineix el *Recull* com «un conjunt d’entreteniments literaris propis de notaris i escrivans i jurisperits, afeccionats a l’art de trobar». Miquel PUJOL i CANELLES. *Poesia occitanocatalana de Castelló d’Empúries: Recull de poemes de final del segle XIII i primer terç del XIV*. Institut d’Estudis Empordanesos i Patronat Eiximenis, Figueres i Girona 2001, p. 76.
- [38] Vicenç BELTRAN. «El cançoner perdut de Girona: els Mayans i l’occitanisme il·lustrat». A: *Els trobadors a la península...*, p. 91-117.
- [39] Magdalena LEÓN. «Los trovadores catalanes de C». A: *Els trobadors a la península...*, p. 241-270.
- [40] Vegeu Stefano ASPERTI. «Flamenca e dintorni. Considerazioni sui rapporti fra Occitania e Catalogna nel XIV secolo». *Cultura Neolatina*, núm. 45 (1985), p. 59-103; Isabel de RIQUER i María del Carmen GÓMEZ. *Las canciones de Sant Joan de les Abadesses: Edición filológica y musical*. Reial Acadèmia de Bones Lletres, Barcelona 2003; Gemma AVENOZA. «Poemas catalano-occitanos en un ms. del s. XIV. La huella de Cerverí de Girona y del Capellà de Bolquera». *Revista de Literatura Medieval*, núm. XXI (2009), p. 7-33.

NOTA BIOGRÀFICA

Meritzell Simó és professora de filologia romànica i directora de l'Institut de Recerca en Cultures Medievales (IRCVM) de la Universitat de Barcelona (UB), i membre numerària de la Secció Històrico-Arqueològica de l'IEC, on dirigeix el projecte «Corpus des Troubadours». Ha dedicat la seva recerca a la historiografia romànica i, primordialment, a la recepció europea dels trobadors i a la creació i la representació literàries de les dones, àmbits en els quals ha treballat com a directora de grups de recerca consolidats i de diversos projectes finançats tant de recerca com de divulgació científica. S'ha interessat per la traducció de textos romànics dels segles XII i XIII des de la reflexió teòrica i també en qualitat de traductora. Ha estat investigadora del Centre Dona i Literatura de la UB (2003-2013). És codirectora de les col·leccions «Medieval Cultures» (Roma, Viella), «MVNERA» (Barcelona, EUB) i «IRCVM Premis» (Barcelona, EUB), directora de la revista *SVMMMA* i membre de diversos comitès científics i consells editorials internacionals. En l'àmbit de les humanitats digitals, és *Time Machine ambassador* de la xarxa europea Time Machine Organisation, orientada a la gestió de dades massives per a la reconstrucció del passat cultural d'Europa, i directora del projecte finançat «Veus líriques femenines i filologia digital».

Constitucionalisme i parlamentarisme a Catalunya, 1283-1714*

Ricard Torra-Prat**

Universitat Autònoma de Barcelona

Rebut 17 gener 2024 · Acceptat 20 març 2024

RESUM

Aquest article planteja la hipòtesi que la societat catalana de les èpoques baixmedieval i moderna es vehiculà a l'entorn de la pràctica política del pacte subscrit entre el rei i el regne en el marc de les Corts Catalanes. A través de l'anàlisi de la historiografia que s'ha ocupat de la qüestió, es fa un recorregut cronològic per les distintes etapes de l'observança del dret a la Catalunya baixmedieval i moderna, fins a la supressió del dret públic català coincidint amb el final de la Guerra de Successió espanyola.

PARAULES CLAU: constitucionalisme, parlamentarisme, Corts Catalanes, Parlament de Catalunya, *State-building*.

«Lo fruyt de las leys és observança de aquellas,
en altra manera, en va són ordenadas»¹

INTRODUCCIÓ

A principis de la dècada dels anys quaranta del segle xx, l'historiador nord-americà Charles H. McIlwain publicà l'edició d'un recull de conferències que durant els anys precedents havia dedicat al recorregut històric del constitucionalisme. Per McIlwain, la característica principal d'aquesta pràctica política a mitjans del segle xx continuava essent la mateixa que havia estat durant els segles precedents, això és, la limitació del govern (*gubernaculum*) a través del dret (*jurisdictio*).² Amb posterioritat a l'obra de McIlwain, diversos autors continuaren perfilant aquesta idea. Així, Howard A. Lloyd, en una síntesi publicada l'any 1991, definí el concepte *constitucionalisme* com aquella paraula utilitzada a partir de mitjan segle xix per a descriure els sistemes polítics que preveïen mecanismes de «checks upon the

exercise of political power».³ Tanmateix, la trajectòria relativament recent del concepte no implicaria pas que alguns dels sistemes polítics previs a les revolucions liberals del segle xix no haguessin presentat mecanismes destinats a limitar el radi d'acció del poder polític. En aquest sentit, Scott Gordon, l'any 1999, publicà una monografia en què s'estudiaven les pràctiques constitucionalistes des de l'antiga Grècia fins al món contemporani. Seguint en bona mesura els postulats de McIlwain, per a Gordon, qualsevol règim «that imposes constraints upon the exercise of political power» es podia considerar plenament constitucionalista.⁴ I encara, seguint la línia d'aquests autors, més recentment, Maurizio Fioravanti hauria acabat de reblar el clau asseynyalant les assemblees parlamentàries d'antic règim com a elements fonamentals a l'hora d'explicar per què la limitació del poder polític hauria participat plenament en el procés de construcció estatal en l'àmbit europeu.⁵

Si deixem de banda una perspectiva general per focalitzar la nostra atenció en el cas que ens ocuparà tot seguit, això és, el del Principat de Catalunya a les èpoques baixmedieval i moderna, més enllà de l'obra pionera de Jaume Vicens Vives,⁶ un dels primers autors que estudià el recorregut del constitucionalisme català fou John H. Elliott, que en el seu estudi sobre la Revolta Catalana de 1640 ja avisà del fet que «el tret distintiu dels catalans era el constitucionalisme del seu sistema polític».⁷ Anys després, en el marc dels seus estudis sobre el noble Francisco de Gilabert, Joan-Pau Rubiés remarcà que el constitucionalisme típic dels territoris de la Corona d'Aragó i, més concretament, del Principat de Catalunya s'hauria construït tant a partir de fonts teòriques —com ara elaboracions abstractes del concepte de sobirania i de la justícia segons la llei natural— com a través de models més empírics basats en la

* Aquest estudi ha estat finançat per l'Agència de Gestió d'Ajuts Universitaris i de Recerca en el marc del Programa Beatriu de Pinós (Grant agreement núm. 2021 BP 00040) i s'emmarca dins de les activitats de recerca del Grup de Recerca en Estudis Polítics, les Identitats, les Institucions i la Corrupció (GREPIIC) 2021 SGR 00053, finançat per l'Agència d'Ajuts Universitaris i de Recerca, i del Projecte I+D+i «Las otras voces: ordenación política y resiliència del territorio a partir de los actores locales. El caso de Cataluña (siglos xvii-xix)». PID2019-109670GB-I00/MICIN/AEI/ 10.13039/501100011033, i «Conflictos singulares para juzgar, arbitrar o concordar (siglos xii-xx)». PID2020-117702GA-I00/MICIN/ AEI/10.13039/501100011033, finançats pel Ministeri de Ciència i Innovació i l'Agència Estatal d'Investigació. ORCID ID: 0000-0001-8896-8486.

** **Adreça de contacte:** Ricard Torra-Prat, Edifici B, Carrer de la Fortuna, 08193 Bellaterra (Cerdanyola del Vallès). Tel. +34 93 581 4829. E-mail: Ricard.Torra.Prat@gmail.com

pràctica política, legal i institucional de cada comunitat històrica.⁸ De manera més recent, tot seguint Víctor Ferro,⁹ Eva Serra ha insistit en el caràcter empíric del constitucionalisme català,¹⁰ mentre que, des d'una òptica més propera a la història del dret, tant Joaquim Albareda com Hèctor López Bofill n'han evidenciat com a trets diferencials el caràcter iuscentrista, la subjecció a l'imperi del dret i les incipients llibertats individuals i de participació política.¹¹ Per la seva banda, en la monografia dedicada al Tribunal de Contrafaccions de Catalunya, Josep Capdeferro i Eva Serra han remarcat la importància del sistema constitucional català d'època moderna en tant que element vehiculator de la identitat catalana: «el dret que resumim era concebut i percebut com a dret de la comunitat, de la terra o de la pàtria, com un dret objectiu —que successivament, i de manera derivada, podia generar drets subjectius a favor dels membres de la comunitat—, tenint en compte que una gran part d'aquest dret protegia tots aquests membres, però una altra part beneficiava de manera singular uns col·lectius per raó de la seva condició estamental, professional, de gènere, etc., atès que un dels malaurats trets de les societats preliberals era la radical desigualtat de les persones».¹² I, finalment, no ens agradaria pas cloure aquest breu repàs historiogràfic sense fer menció dels treballs recents d'Antoni Simon i Ricard Torra, que en bona mesura han confirmat la dicotomia teoria-empirisme del constitucionalisme català detectada per Joan-Pau Rubiés. En aquest sentit, mentre que el treball de Simon s'ha ocupat de recordar la tradició intel·lectual del constitucionalisme català des de l'època medieval fins als temps moderns i l'estreta relació que aquesta hauria tingut amb l'existència d'una concepció de la construcció de l'estat diametralment oposada a la de la *intelligentsia* castellana,¹³ l'estudi de Torra ha demostrat com a finals del segle XVI els dirigents de la Diputació del General de Catalunya tenien molt clars quins eren els fils conductors que, des de la baixa edat mitjana, guiaven la tradició pactista catalana.¹⁴

L'objectiu d'aquest article és insistir en la hipòtesi que la societat catalana de les èpoques baixmedieval i moderna es vehiculà a l'entorn de la pràctica política del pacte subscrit entre el rei i el regne en el marc de les Corts Catalanes. Per fer-ho, es dividirà l'exposició en quatre apartats. En el primer, s'analitzarà la gènesi del sistema constitucional a l'època baixmedieval, des de la primera limitació del poder legislatiu del monarca coincidint amb les Corts de 1283 fins a la instauració del procediment de l'observança a l'assemblea de 1481. En el segon, s'estudiaran les dinàmiques institucionals i els enfrontaments jurisdiccionals entre la institució encarregada de garantir l'observança de la legislació acordada a les Corts —la Diputació del General de Catalunya— i l'encarregada de jutjar i executar les contrafaccions —la Reial Audiència de Catalunya—, fruit de la incapacitat d'acordar un mecanisme mixt i paritari entre la jurisdicció del monarca i la dels estaments reunits en Corts. Les disputes entorn de l'observança juntament amb la voluntat d'exercir la sobirania segons els nous postulats de la raó d'estat dugueren a un

trencament entre el rei i el regne certificat durant la Guerra dels Segadors (1640-1652). Un tercer apartat s'encarregarà d'analitzar el que he anomenat els anys del pactisme *concedit*, entre 1652 i 1702. Coincidint amb el retorn a l'obediència de la monarquia de Felip IV de Castella (r. 1621-1665), l'estatus constitucional del Principat de Catalunya mutà des del pacte mutu entre el rei i el regne establert en Corts a un pactisme concedit graciosament pel monarca. Com es veurà, aquest fet desequilibrà la balança de les relacions entre les institucions catalanes i la monarquia en favor d'aquesta darrera, que situà qualsevol tipus de contravençió de l'ordenament legislatiu a l'aixopluc de la mercè de concessió de 1653. Finalment, un darrer apartat estudiarà la represa constitucional coincidint amb les assemblees de principis del segle XVIII i la creació del Tribunal de Contrafaccions, l'organisme encarregat de vetllar per l'observança de la legislació acordada en Corts a partir de 1702 gràcies a la seva estructura mixta i paritària entre les jurisdiccions del rei i dels estaments.

L'OBSERVANÇA DEL DRET ABANS DE LA CONSTITUCIÓ DE L'OBSERVANÇA, 1283-1481

En un article recent, Tomàs de Montagut i Pere Ripoll situen els orígens del constitucionalisme català en els pactes feudals de la plena edat mitjana. Pel dir d'aquests autors, la negociació i el consens presents en les societats feudovassallàtiques juntament amb la rellevància del reicentrisme i «la vinculació de les persones amb l'ordre de les coses» conduí a la creació d'acords intersubjectius entre les parts que actuaven de bona fe i que es comprometien a «observar els compromisos assolits com a drets», obligant-se per «decisió pròpia i lliure». El dret pactat es constituïa, doncs, com una plasmació de la voluntat particular dels individus que podia quedar anul·lada en el cas que es trenqués el pacte de la «fe recíproca», entre d'altres, en el cas de no observar els usos i costums de la comunitat política.¹⁵ En un sentit similar, Jesús Villanueva apuntà ara fa uns anys que el pactisme, si més no en els seus orígens, no deixava de representar un equilibri de forces situat a la base dels repartiments de jurisdicció lligats a través del dret natural mitjançant un acte d'autolimitació per part del príncep, el qual es comprometia a respectar els drets adquirits per la comunitat política mitjançant una declaració jurídica en forma de jurament o pacte que el propi dret natural convertia en inviolable. Aquesta autolimitació del poder podia ésser circumstancial o bé erigir-se com a base d'un sistema general de protecció dels drets dels súbdits d'un determinat espai polític, que és el que succeí a Catalunya en el moment que el pacte es feu extensiu tant a la legislació emanada de les Corts com al conjunt de privilegis de la societat que quedaren protegits pel jurament d'observança fet pels monarques en accedir al tron i que renovaven a cada nova assemblea.¹⁶

L'autolimitació de la qual parla Villanueva és un element central en el cas català; en el fons, una ficció forçada

pel context polític, social i econòmic dels reis d'Aragó al Principat de Catalunya. Les bases tal vegada febles de la monarquia, juntament amb la voluntat expansionista al Mediterrani, obligaren els reis del Casal de Barcelona a buscar suports economicomilitars en les assemblees del regne, que si bé contribuïren a la causa de la monarquia, ho feren a canvi d'incrementar el seu poder polític. Així, durant la Cort de Barcelona de 1283, els estaments aconseguiren assentar tant la periodicitat de l'assemblea —Constitució 23/1283— com la seva capacitat colegisladora amb el rei —Constitució 14/1283—. ¹⁷ Val la pena remarcar, doncs, que, contràriament a allò exposat per Charles H. McIlwain, la recepció del *ius commune* a Catalunya no hauria potenciat pas les pretensions absolutistes dels monarques, ans al contrari, ja que poques dècades després d'aquest fet els estaments aconseguiren lligar curt el radi d'acció dels monarques del Casal de Barcelona. ¹⁸ Durant les Corts immediatament posteriors a la de 1283, la limitació de l'esfera jurisdiccional del monarca continuà a través de constitucions que reafirmaven l'observança de la legislació acordada —37/1299, 17/1301 o 29/1321—, ¹⁹ mecanismes com el Judici de Taula o el procediment dels greuges en el marc de les Corts. ²⁰ En el cas del Judici de Taula que, com és sabut, era el procediment destinat a la rendició de comptes dels oficials reials quan finia el seu ministeri, entre 1283 i 1311 se n'establiren la planta, la periodicitat, els delictes que podia perseguir i punir, la forma del judiciari i el sistema d'apel·lacions. ²¹

L'existència d'aquesta dinàmica eminentment iuspositivista —en el sentit que la pràctica política sembla haver anat per davant de la teorització dels autors de l'època— tradicionalment hauria estat interpretada per la historiografia especialitzada en el sentit que el sistema constitucional català baixmedieval i modern estigué caracteritzat pel seu juridicisme i alhora manca d'especulació política d'alta volada. ²² Aquesta tesi, prou llatinera, és a dia d'avui, com a mínim, qüestionable. D'una banda, l'edició i estudi de l'obra del franciscà gironí Francesc Eiximenis (ca. 1330-1409) demostraria la importància del pensament constitucionalista català a les èpoques baixmedieval i moderna. ²³ Tal com ha recordat Eduard Juncosa, Eiximenis plantejà en els capítols CLXI i CLXII del seu *Dotzè llibre del Crestià* la teoria del pacte originari pel qual el poble transferí el poder al monarca, poder que podia ser reclamat en qualsevol moment. A través de tot aquest procés, el príncep era constituït pel poble i mitjançant els pactes convinguts entre ambdues parts se'n definia i limitava el poder, prevalent sempre el bé de la comunitat per sobre del del monarca, que, en el fons, es considerava més com un servidor públic que com un senyor. ²⁴ D'altra banda, els estudis de Jesús Villanueva i Antoni Simon han desgranat la rellevància dels juristes catalans del segle xv —principalment Jaume Callís i Tomàs Mieres— a l'hora d'establir les bases teòriques de la pràctica constitucional catalana dels segles xvi i xvii, tot i que han desvinculat —erròniament, al meu entendre— el pensament dels autors catalans moderns de l'influx teòric de Francesc Eixi-

menis. ²⁵ Com es desprèn de l'escrit de Felip Vinyes publicat en el marc de la polèmica per la continuïtat del virrei del Principat de Catalunya després de la mort de Felip III (r. 1598-1621) l'any 1621, la idea eiximeniana del pacte originari continuava vigent. ²⁶ En tot cas, la innovació dels temps hauria consistit a identificar el moment concret d'aquest pacte amb la conquesta carolíngia. ²⁷

Paral·lelament a l'aparició i difusió de l'obra de Francesc Eiximenis, durant les darreres quatre dècades del segle xiv tingué lloc un altre fet clau en el procés de conformació del constitucionalisme català baixmedieval: la creació i posterior institucionalització de la Diputació del General de Catalunya, la comissió permanent dels tres estaments amb representació a les Corts Catalanes. ²⁸ Tot i que durant les primeres dècades la institució tingué unes atribucions eminentment econòmiques, això és, s'encarregà de recaptar i administrar el donatiu atorgat pels estaments al monarca, des del punt de vista de Pere Ripoll a la Cort de Barcelona de 1368-1369 la legislació sobre la Diputació del General començà a reconèixer Catalunya com una comunitat política representada pel monarca conjuntament amb els estaments aplegats a la Cort. ²⁹ Tampoc caldria menystenir la importància del Compromís de Casp (1412), en el qual, val la pena recordar-ho, Ferran I (r. 1412-1416) fou escollit per la comunitat política de tota la Corona d'Aragó i no pas imposat. De fet, en el seu *Recort* —escrit durant la segona meitat del segle xv— el ciutadà honrat de Barcelona Gabriel Turell recordava que el fet que el primer dels Trastàmara hagués estat un «rey ab pactes elegit» implicava que hagués de «servar les llibertats, les quals primer ha jurades ans de pendre possessió». Encara més, considerava que «los qui principien ésser reys en les terres, fan les leys que volen e ls plau, e ço que donen és per gràcia; mas los reys elegits troben coses ordenades a en son ésser, e aquelles han de servir, e ab aquell mijà e pactes e condicions accepten la senyoria. E per la mateixa rahó, los successors són obligats les dites coses servir». ³⁰ Soc del parer que, amb totes les reserves que es vulgui, ³¹ tot aquest substrat ideològic contribuï de manera decisiva a l'«ofensiva pactista» dels estaments durant la Cort de Barcelona de 1413: d'una banda, els estaments desvincularen el govern de la Diputació del General de la pròpia inèrcia de la Cort, ja que els seus dirigents, els diputats i oïdors de comptes, passaren a ésser escollits mitjançant un sistema de cooptació; d'altra banda, a la institució se li atribuïren competències de vigilància constitucional amb l'objectiu de contrapesar el poder del monarca. ³²

L'ofensiva dels braços, però, no s'aturà a la Cort de Barcelona de 1413. Vuit anys després, a la Cort de Barcelona de 1421-1423, es reforçaren els poders de la Diputació del General en matèria d'observança a través de la Constitució 27/1422, coneguda popularment com a *Fruyt de las Leys*. Segons aquesta constitució, que asseverava que els actes legislatius només tenien sentit si hom observava les lleis de manera efectiva, els diputats i oïdors de comptes passaven a ser els responsables de denunciar els actes an-

ticonstitucionals comesos pels monarques, els seus familiars i els seus oficials i de perseguir-ne la reparació.³³ És a partir d'aquest moment que hom ha parlat del fet que Catalunya esdevingué una monarquia dualista on la comunitat política dels catalans era representada pel monarca i per la corporació que personificava el Principat de Catalunya, això és, els estaments reunits en Corts i la seva diputació permanent, la Diputació del General de Catalunya. Segons Tomàs de Montagut i Pere Ripoll, «la relació entre les dues potestats generals es basava en la fidelitat, que quedava formalitzada en el jurament previ del monarca d'observar el dret català, condició *sine qua non* perquè el rei assolís la titularitat de la *iurisdictio generalis* a Catalunya, i posteriorment en el jurament d'obediència i fidelitat per part dels naturals catalans».³⁴

En definitiva, la «ideologia pactista» —en paraules de Josep Maria Gay Escoda— no només cercà limitar la *plenitudo potestatis* del monarca a través de la cooperació dels estaments en la creació del dret general en Corts, sinó que n'exigí l'observança en considerar que, si bé és cert que segons el *ius commune* el príncep tenia la potestat plena, no la podia exigir pel que feia a la legislació catalana, perquè, tal com deia l'escrit de denúncia d'un dels greuges presentat durant la Cort de Barcelona de 1431-1434, «los dits Usatges e Constitutions e leys del dit Principat no sien romanes, ans són leys del dit Principat fetes, fermades e loades per lo dit Senyor e sos predecessors [...] ab sos vassals e sotsmesos passades en convenció e contracte; e forsa e virtut han de ley. E, per consegüent, lo dit Senyor és tengut de servir aquelles per dret comú, leys romanes e justícia, e en aquesta conclusió romanen tots los glosadors de dret».³⁵ Un argument similar al que emprà anys més tard el jurista Tomàs Mieres en el seu *Aureum apparatus super constitutionibus et capitulis curiarum Cathalonie* escrit l'any 1465 i que, segons Jesús Villanueva, fou clau a l'hora d'articular el caràcter excepcional de la legislació pactada a les Corts, situant-la per sobre de les regales del monarca.³⁶

Durant els anys centrals del segle xv, rei i regne anaren assumint posicions politicoconstitucionals cada vegada més allunyades, fet que acabà essent un dels desencadenants de l'esclat de la Guerra Civil catalana (1462-1472).³⁷ Des del punt de vista d'Imma Muxella, amb la Capitulació de Vilafranca (1461) —per la qual les institucions catalanes aconseguiren imposar el primogènit Carles de Viana com a lloctinent general— s'acabà institucionalitzant el conflicte constitucional entre el rei i els estaments representats per la Diputació del General de Catalunya. Amb tot, soc del parer que la Capitulació de Vilafranca no fou pas el punt de partida del sistema constitucional de l'època moderna, sinó un episodi més dins de la successió de plets jurisdiccionals entre el monarca i els estaments per establir els límits de la seva sobirania. En canvi, sí que resultaria més convincent la hipòtesi que la Capitulació de Vilafranca tingué una influència notable en la futura Constitució de l'Observança.³⁸ De fet, tota l'experiència constitucional prèvia en tingué. També en el Capítol de

Cort 53/1470 de les Corts celebrades per Joan II (r. 1458-1479) a Montsó el 1470 que, malgrat aprovar-se només amb la participació dels membres dels tres estaments favorables al rei destronat, reiterava el paper central dels diputats i oïdors de comptes com a garants de l'observança;³⁹ o la Constitució 18/1481, que declarava nul·les qualssevol actuacions dutes a terme pel rei i els seus oficials contraris al dret acordat a les Corts.⁴⁰ Sigui com sigui, la majoria d'historiadors han focalitzat la seva atenció en la Constitució 22/1481, coneguda com a Constitució de l'Observança. El seu element innovador consistí, principalment, en el fet que per primera vegada s'establí un procediment judicial efectiu per jutjar les actuacions contràries al dret paccionat dutes a terme pels oficials reials. Tanmateix, del procediment se n'hauria d'ocupar el màxim òrgan de la justícia reial a Catalunya, la Reial Audiència, és a dir, que el control constitucional de les actuacions dels oficials reials quedava en mans de la jurisdicció reial.⁴¹ Com es podrà veure al llarg de les properes planes, aconseguir un procediment mixt i paritari conformat per oficials del rei i membres dels estaments fou el principal cavall de batalla d'aquests darrers durant les Corts de l'època moderna.

ELS LÍMITS DE LA CONSTITUCIÓ DE L'OBSERVANÇA, 1481-1652

La Constitució de l'Observança no deixava de ser la plasmació legislativa del nou equilibri resultant de la Guerra Civil catalana, en el qual els monarques de la casa de Trastàmara aconseguiren imposar-se als estaments. Ho feren, però, per un marge relativament reduït que, si bé els obligà a acceptar la realitat constitucional catalana, és cert que els permeté fer-ho des d'una posició relativament beneficiosa, ja que controlaven el procediment de les contrafacions a través de la Reial Audiència. A més a més, Ferran II (r. 1479-1516) va afermar encara més les posicions de la Corona en reformar el sistema de provisió dels càrrecs de la Diputació del General i el Consell de Cent de Barcelona amb la introducció del sistema de la insaculació i el control de les llistes de candidats que el conformaven.⁴² Fruit d'aquest reequilibri de forces, es podria dir que els primers anys del segle xvi estigueren protagonitzats per una calma relativa, o fins i tot per una entesa, a nivell constitucional. Amb tot, Antoni Simon ha puntualitzat que a partir de la mort de Ferran II la basculació del pes de la monarquia vers els territoris de la Corona de Castella comportà la marginalització política d'amplis sectors de la classe dirigent catalana, els quals optaren per seguir el corrent d'una «renovada» ideologia constitucionalista que adoptà un camí diferent al marcat pel procés de centralització i unificació que s'anava imposant en els òrgans de govern centrals de la monarquia hispànica dels Habsburg.⁴³ Una de les conseqüències més evidents d'aquest canvi de rumb al capdamunt de la monarquia fou la progressiva castellanització de les bases econòmiques i políti-

ques de la Corona que, entre moltes altres qüestions, implicaren l'espaiament entre convocatòries de Corts Catalanes degut a la capacitat de mobilització de recursos provinents d'altres àmbits —com per exemple la plata americana— tal vegada més senzilla.⁴⁴ Tal com apuntà en el seu moment Víctor Ferro, els segles moderns visqueren la «paralització» d'aquesta institució «absolutament bàsica» per al correcte funcionament de la vida política al Principat de Catalunya, ja que hom no podia «governar sense recórrer a la dialèctica institucionalitzada entre el príncep i el país, representat pels Braços» reunits a les Corts.⁴⁵

Amb més o menys convocatòries de Corts, la pugna per l'observança del dret pactat a Catalunya continuà vigent durant els segles moderns. Així, ben aviat hom reclamà una reforma de la Constitució de l'Observança. A les Corts de 1533, els diputats i oïdors de comptes del General presentaren un memorial en què, entre d'altres qüestions, denunciaven la inoperància de la Constitució 22/1481. Segons els dirigents de la Diputació del General, el procediment no funcionava perquè quedava encallat un cop ells denunciaven les actuacions contràries al dret paccionat davant les institucions reials —ja fos davant el lloctinent general o davant la Reial Audiència de Catalunya—. És per aquest motiu que es mostraven partidaris de crear un nou tribunal dedicat únicament i exclusiva a jutjar les causes de contrafació.⁴⁶ Tanmateix, la manca d'acords tangibles en matèria d'observança comportà que les diferències entre el rei i el regne s'agreugessin a mesura que avançà el segle XVI.⁴⁷ A les tensions ocasionades pels òrgans de govern militars del Principat —principalment la Capitanía General— caldria afegir-hi també les topades entre la Diputació del General i la Inquisició. Des d'almenys la Cort de Barcelona de 1533,⁴⁸ els braços maldaren per reduir el nombre d'oficials del Sant Ofici, cosa que no s'aconseguí ni en l'assemblea de 1563-1564 ni en la de 1585. De fet, durant la Cort de Barcelona de 1563-1564, els estaments fins i tot havien fracassat a l'hora d'intentar imposar als inquisidors del Principat l'obligació de jurar el text de la concòrdia subscripta l'any 1512 entre els seus predecessors i les institucions catalanes, document que rei i regne havien ratificat a la Cort de Barcelona de 1519-1520 i que, posteriorment, Lleó X (r. 1513-1521) havia elevat al rang de butlla papal.⁴⁹ En bona mesura, aquesta incapacitat dels braços de lligar curt el radi d'actuació de la Inquisició conduí a desencadenar el conflicte que enfrontà els dirigents de la Diputació del General i els inquisidors de Barcelona a les acaballes de la dècada dels anys seixanta del segle XVI i que culminà amb la detenció dels diputats per part de la Monarquia l'estiu de 1569.⁵⁰

A tot aquest escenari hi contribuï decidivament el fet que durant el regnat de Felip II (r. 1556-1598) la Reial Audiència de Catalunya s'anà confirmant com la institució central del govern reial al Principat, tant pel que fa a l'àmbit judicial com en matèria política exercint de consell assessor del lloctinent general.⁵¹ Jutge i part en les causes de contrafació, l'estructura del tribunal es reforçà amb la

creació de la Sala Criminal, i si bé hom acordà que aquesta darrera havia de confirmar-se a cada nova Cort, el distanciament entre convocatòries ajudà a assegurar-ne la continuïtat i puixança dins la Catalunya dels segles XVI i, sobretot, XVII. Paral·lelament, el reforçament de l'autoritat de la Diputació del General, que es considerava a si mateixa com el «nervi de Catalunya» i que defensava que, com a procuradors de la Cort General, als seus dirigents se'ls havia concedit «líba y absoluta potestat» per resoldre les qüestions tocants a la seva jurisdicció, no ajudà a l'entesa.⁵² A les Corts celebrades a Montsó l'any 1585, els estaments aconseguiren l'aprovació d'una legislació referent a la Diputació del General d'allò més ambiciosa, fins al punt que, en paraules de Miquel Pérez Latre, havia de convertir-se en «una via alternativa per trencar la nullitat pràctica en què des de feia dècades havia restat la Constitució de l'Observança».⁵³ Val a dir que més que assajar una via alternativa de control constitucional, amb les reformes acordades l'any 1585 s'aconseguí un envigoriment de l'autoritat de la Diputació del General gràcies al reforçament de les seves decisions mitjançant l'ampliació de la participació social en aquestes a través de les *divuitenes* —comissions de divuit membres dels tres estaments amb capacitat per a decidir sobre algunes de les matèries de govern de la Diputació del General—. Tot plegat conduí a una crisi política que a partir de l'estiu de 1587 s'allargà durant més de sis anys i que tingué el moment culminant amb la suspensió unilateral decretada per Felip II de tres capítols del redreç sancionats a les Corts de 1585 i la fugida de la plana major del govern de la Diputació del General.⁵⁴

Aquest veritable cop d'estat constitucional fou rebut amb hostilitat per part dels dirigents de la Diputació del General que començaren el seu mandat l'agost de 1593. A través de dues ambaixades dirigides al monarca catòlic els anys 1594-1595 i 1596, recordaren la naturalesa del sistema constitucional català. Així, es remarcava la importància de l'observança del dret, ja que a Catalunya «lo mateix consentiment que-s requereix en fer contractes se requereix en los distractes de aquell, y la mateixa solemnitat qués necessària per a fer statuts és necessària per a desfer-los».⁵⁵ A aquest argument, manllevat de la doctrina de Papinià,⁵⁶ s'hi sumaven dues altres qüestions que els diputats consideraven fonamentals: d'una banda, la pròpia naturalesa del poder reial al Principat de Catalunya, on els monarques aragonesos havien renunciat a parcelles jurisdiccionals en favor dels estaments; d'altra banda, la interrelació entre la legislació pactada a les Corts Catalanes, que comportava que la supressió d'una normativa sense estudiar-ne a fons el context posés en entredit el funcionament d'altres lleis no revocades.⁵⁷ Tota aquesta elaboració doctrinal fou sintetitzada pocs anys després pel jurista Antoni Olibà que, situant-se un pas més enllà de Tomàs Mieres, a la transmissió de les regalies per casos especials hi sumà la de la transferència a través d'una llei general, això és, la legislació pactada en Corts.⁵⁸

Coincidint amb la Cort de Barcelona de 1599, rei i regne intentaren acostar posicions. Així, mentre que Felip III

(r. 1598-1621) obtingué un donatiu extraordinari d'un milió cent mil lliures barcelonines, els estaments aconseguiren recuperar les posicions perdudes en matèria d'observança durant els darrers anys del regnat de Felip II. En primer lloc, s'establí de manera definitiva la prelatió de les fonts del dret al Principat de Catalunya, havent d'atendre en primer lloc a les lleis particulars catalanes i, després, i seguint aquest ordre, al dret canònic, al romà i al civil, i, finalment, al dret comú i a les doctrines dels doctors.⁵⁹ Segonament, la Constitució 16/1599 establí la primàcia legislativa de la Cort General per sobre de qualsevol altre poder politicolegislatiu a Catalunya, ja que, segons aquesta constitució, les lleis pactades només es podien modificar parlamentàriament.⁶⁰ A més a més, la Constitució 1/1599 confirmava tota la legislació prèvia acordada a les Corts que no fos explícitament derogada per la de 1599.⁶¹ En tercer lloc, mitjançant la resposta als greuges tramitats davant la Cort Felip III acceptà el caràcter inconstitucional de la suspensió dels capítols del redreç 7, 13 i 34/1585 decretada pel seu pare.⁶² I, finalment, hom acordà mecanismes de rendició de comptes tant dels oficials reials com dels oficials de la Diputació del General, contribuint d'aquesta manera a la limitació dels poders públics no només en l'àmbit jurisdiccional de la monarquia, sinó també en el del regne.⁶³ No ens haurien d'estranyar, doncs, les valoracions positives que rebé l'assemblea per part dels coetanis, com per exemple la del noble barceloní Frederic Despalau, que considerà que «a consedit Sa Magestat tot lo que se li a demanat [...] de tal manera que no y avie més que desiyar».⁶⁴

Amb tot, recentment, Josep Capdeferro i Eva Serra han qualificat de «conformista» la posició dels estaments en matèria d'observança a la Cort de Barcelona de 1599. En bona mesura, el context en el qual es desenvolupà l'assemblea, fortament marcat per les presses del monarca per tornar a Castella d'una banda, i pel període previ de les *torbacions* de l'altra, hauria contribuït al fet que els estaments no intentessin millorar el procediment de control constitucional que, com és sabut, continuà en mans de la Reial Audiència de Catalunya.⁶⁵ De fet, ben aviat tornaren les topades d'indole constitucional. Així, l'any 1602 el lloctinent general, duc de Feria, feu arrestar el diputat i l'oïdor militars per acabar amb l'oposició de la Diputació del General que s'incloguessin cinc constitucions en l'edició impresa de les Constitucions de 1599 que, segons els diputats i els estaments, no s'havien acordat durant l'assemblea de 1599. Per a Felip III, l'actitud dels diputats suposava contribuir al desconcert i al desordre i assegurava que sempre que es donés una situació semblant la combatria al·legant «la soberanía y suprema potestad que tengo sobre todo».⁶⁶ Finalment, hom arribà a una entesa per la qual les constitucions en disputa es publicaren, però amb la promesa reial que no es farien efectives fins després d'una nova celebració de Corts. Aquesta no fou l'última topada, però. Mesos més tard, els estaments tornaren a posar el crit al cel quan el visitador dels oficials reials, Diego Clavero, torturà alguns cavallers catalans per prosse-

guir amb els interrogatoris de la visita, fet totalment anti-constitucional.⁶⁷ Fins i tot els visitadors de la Diputació del General arribaren a patir la *vis expansiva* de la jurisdicció reial. Durant la fiscalització que realitzaren els anys 1617-1618, un dels visitadors fou empresonat per ordre del lloctinent general acusat de malparlar públicament dels oficials reials. La detenció amagava l'intent barroer de la jurisdicció reial d'impedir la publicació de les acusacions contra els governants de la Diputació durant el trienni de 1614-1617 per no haver denunciat les contraccions comeses per la Reial Audiència de Catalunya.⁶⁸

Durant les dècades de 1620 i 1630, en comptes d'amainar, l'acarament entre el rei i el regne entrà en una nova dimensió. Coincidint amb la mort de Felip III i l'arribada al tron de Felip IV (r. 1621-1665), els debats sobre la naturalesa constitucional del sistema polític català s'intensificaren exponencialment. La primera ocasió en la qual aquestes disputes tingueren lloc fou, precisament, amb motiu de la mort de Felip III. A diferència del que s'havia estilat durant el segle XVI, el primogènit, el futur Felip IV, no havia jurat les constitucions catalanes en vida del seu pare. Aquest fet comportà que, en morir el monarca catòlic, tota l'administració del rei a Catalunya quedés en *standby* en espera que el seu successor acudís al Principat per jurar les constitucions i celebrar Corts. Amb tot, Felip IV no mostrà cap interès a visitar els seus súbdits catalans de manera immediata. Encara més: l'any 1622 decidí substituir el virrei duc d'Alcalà pel bisbe de Barcelona. Les institucions catalanes, que uns mesos abans ja havien acceptat a desgrat que no s'activés la vicerègia —el procediment pel qual l'oficial ordinari de més rang al Principat (el portantveus del general governador) passava a ocupar les funcions del lloctinent general fins que el monarca no jurava les constitucions—, posaren el crit al cel. Durant els mesos següents al nomenament del nou lloctinent general, encarregaren diversos escrits a juristes com Felip Vinyes o Joan Pere Fontanella amb l'objectiu d'explicar a Felip IV la naturalesa constitucional del sistema polític català. En un dels seus escrits, Joan Pere Fontanella recordava: «Estas lleys que tenim en Cathalunya, són lleys paccionades entre lo rey y la terra, y se han de observar per sa Magestat [...] per lo cual ditas lleys comprenen de tal manera lo Príncipe, que no pot eximir-se d-ellas.»⁶⁹ Per la seva banda, Felip Vinyes recordava el pacte originari pel qual els Habsburg castellans regnaven a Catalunya. Una doctrina que, com he dit, si bé presentava la novetat de situar el pacte en el moment de la conquesta carolíngia, tenia un fil conductor prou clar des dels postulats baixmedievals de Francesc Eiximenis.⁷⁰ La idea del pacte originari continuà ben vigent els anys posteriors del conflicte per la vicerègia. N'és un bon exemple el tractament que en feu el jurista perpinyanenc Andreu Bosch en el seu *Summari, index o epitome dels admirables y nobilíssims títols de honor de Cathalunya, Rosselló y Cerdanya*, on considerà el vincle entre Catalunya i els reis francs una «elecció ab convenció y pacte y de aquí venir-nos governar per lleys convencionals y paccionades».⁷¹

Els debats intel·lectuals sobre el constitucionalisme català tingueren un intent de plasmació real en matèria d'observança a les Corts de 1626-1632, que, com és sabut, no arribaren a bon port. A les sessions de 1626 es plantejaren diversos projectes per modificar el mecanisme de l'observança vigent des del 1481. Felip Vinyes elaborà una proposta de treball per a l'estament militar que preveia la conformació d'un tribunal de contrafaccions mixt format per tretze persones, sis o set de les quals, de manera alternativa, serien jutges de la Reial Audiència i membres de la base electoral de la Diputació del General.⁷² Paral·lelament, la ciutat de Girona plantejà una proposta de «signe republicanista» en què el procediment de contrafacció quedava en mans dels estaments personificats en la terna de jutges conformada pel bisbe de Barcelona, el diputat militar i el conseller en cap de Barcelona.⁷³ Per la seva banda, en comptes de plantejar una reforma, Cervera s'inclinà per insistir en la resolució extrajudicial de les contrafaccions.⁷⁴ I, encara, caldria destacar el fet que moltes altres propostes legals plantejades durant l'assemblea de 1626 remetien al procediment de l'observança amb l'objectiu d'estendre la força de la futura llei a oficials reials i, fins i tot, baronials. Pel que fa a la reunió de 1632, els estaments varen reclamar una altra vegada un tribunal de contrafaccions mixt format per jutges designats pel rei i pels estaments que rebé el nom de Sala de Sant Jordi.⁷⁵ Tot plegat fou, però, endebades. La manca d'acord entre els estaments i Felip IV comportà que les Corts no es cloguessin, fet que va contribuir decisivament a l'enrarament de les relacions entre Barcelona i Madrid. Els anys següents, plets com el de la clau de comte —pel qual la monarquia intentà que Barcelona fes efectiu el pagament de l'impost del quint—⁷⁶ o procediments com la visita dels oficials reials comandada pel visitador Matias de Bayetola tensaren encara més la corda.⁷⁷ Fins al punt que l'any 1639, amb motiu del litigi entre la Diputació del General i la monarquia per la confiscació de mercaderies de contraban franceses dipositades al magatzem de la Diputació a Mataró, Felip Vinyes —ara alineat amb els interessos de la monarquia a la qual servia des de 1630— reformulà la tesi del pacte originari en època carolíngia assegurant que no contenia convencions o pactes entre els reis francs i els catalans, «sino meras y puras gracias que concedieron a los vasallos de los condes particulares».⁷⁸ Un raonament que, com veurem més endavant, avançava els postulats que havien de regir les relacions constitucionals entre el rei i els catalans després de 1652.

Quant a l'àmbit constitucional, un cop descartada la via republicana, l'esclat revolucionari de 1640 suposà, per sobre de tot, una reafirmació teòrica de la tesi del pacte originari en tant que casava perfectament amb l'entrega del Principat a Lluís XIII de França. Així, en el seu *Praesidium inexpugnabile*, Francesc Martí Viladamor elaborà una llei règia pròpia del Principat de Catalunya que anava molt lligada al concepte de sobirania popular per tal de defensar el dret dels catalans a elegir el seu rei. De fet, el pacte carolingi no havia implicat una transferència del

poder absolut al monarca, sinó només d'algunes facultats, fet que hauria permès que el poble conservés la màxima llibertat. La llei règia era, doncs, implícita en el sistema constitucional català, ja que els pactes primitius només podien confirmar-se o modificar-se a les Corts Catalanes.⁷⁹ Per la seva banda, Acaci de Ripoll acabà de reblar el clau establint els dos orígens possibles de les regalies i, per tant, de la sobirania: les que s'originaven a partir d'una decisió reial i les que ho feien per consens i aprovació del «poble», això és, les Corts.⁸⁰

ELS ANYS DEL PACTISME CONCEDIT, 1652-1702

L'any 1956, l'historiador Joan Reglà plantejà per primera vegada la hipòtesi que un cop finida la Guerra dels Segadors (1640-1652) les relacions entre la monarquia hispànica i el Principat de Catalunya s'haurien caracteritzat per una renovada entesa constitucional basada en el respecte al caràcter singular de Catalunya, situació que ell anomenà *neoforalisme*.⁸¹ El plantejament, que fou prou ben rebut per la historiografia dels anys immediatament posteriors,⁸² fou qüestionat a principis dels anys vuitanta del segle xx per Fernando Sánchez Marcos en dos treballs que evidenciaren el calat de les reformes introduïdes per Felip IV un cop recuperada l'obediència dels catalans, fins al punt que les considerava un precedent del reformisme borbònic de la centúria següent.⁸³ Seguint el camí marcat per Sánchez Marcos, en el decurs de les darreres tres dècades diversos historiadors han aprofundit en l'estudi d'aquests canvis que, com és sabut, afectaren principalment els dos actors institucionals més destacats de la revolta catalana de 1640, això és, la Diputació del General i el Consell de Cent de Barcelona.⁸⁴ En el cas de la Diputació del General, les mesures implementades des de Madrid n'afectaren l'autonomia política —control de la base electoral de candidats elegibles pels principals càrrecs de la institució, això és, la *insaculació*—, els ingressos —segregat de l'impost de la *nova ampra*—⁸⁵ i, de manera indirecta, l'àmbit de recaptació territorial, ja que pel Tractat dels Pirineus (1659) els comtats de Rosselló i part de la Cerdanya passaren a formar part de la Corona francesa. Pel que fa a la ciutat de Barcelona, les reformes consistiren a limitar el control militar que la ciutat exercia sobre les seves defenses, assumir la gestió del procediment de la *insaculació* i, finalment, l'assimilació de les antigues baronies barcelonines a les possessions directes del monarca com a compensació econòmica per les despeses ocasionades per la guerra.⁸⁶

Més enllà de les qüestions que acabo de mencionar, darrerament s'ha insistit en el fet que la repressió introduïda per Felip IV no solament fou de caire polític i econòmic, sinó que també tingué un fort component constitucional.⁸⁷ En aquest sentit, la clau de tot plegat hauria residit en els conceptes jurídics emprats tant en la carta que el lloctinent general Joan Josep d'Àustria hauria enviat als diputats i oïdors de comptes de la Diputació del

General el 12 de febrer de 1653 per confirmar les constitucions catalanes⁸⁸ com en el decret de reserva del procediment de la insaculació del 24 de febrer de 1654.⁸⁹ En ambdós casos, el monarca feu la mercè de concedir la legislació. Per tant, del pacte originari renovat a cada nova assemblea de Corts mitjançant el jurament d'observança del rei es passava a una mercè de concessió que el monarca podia retirar a pler.

Com he anat desgranant en el punt anterior, a nivell teòric, la idea que la jurisdicció de la Diputació del General —i, per extensió, de les Corts Catalanes i de tot l'edifici pactista en tant que nucli originari del poder d'aquella— es fonamentava en concessions reials de jurisdicció i que, per tant, la monarquia tenia la capacitat d'intervenir en els seus afers en major o menor mesura, ja havia sigut exposada per Felip Vinyes a finals de la dècada dels anys trenta del segle XVII.⁹⁰ Amb tot, també s'ha evidenciat que, abans del 1652, tots els intents per part del poder reial d'imposar una interpretació reduïda del constitucionalisme havien tocat amb l'oposició frontal de les institucions catalanes, parapetades darrere el baluard de l'observança. En canvi, l'any 1653 no hi hagué cap protesta per part dels dirigents de la Diputació del General. De fet, no fou fins al 1678 que els diputats participaren en una ambaixada a la cort de Madrid liderada pel Consell de Cent de Barcelona per queixar-se de les nombroses contrafacions comeses pels oficials reials del Principat, ambaixada que només serví per a aconseguir un permís reial perquè els ambaixadors de les institucions catalanes poguessin situar els seus escuts d'armes a l'hostal on s'albergaven.⁹¹

El canvi de paradigma constitucional es pot entrellucar en diversos àmbits com ara els intents més o menys barrejats d'alguns oficials reials d'exercir simultàniament un càrrec a la Diputació del General —exercicis que, segons el dret pactat a les Corts, eren incompatibles—, l'assumpció del dret reial com a propi per part de la Diputació del General, la timidesa a l'hora de denunciar les contrafacions dels oficials reials o l'acceptació de reformes profundes sobre la Visita del General introduïdes per via de decret reial.⁹² En aquest sentit, la polèmica entre la Diputació del General i el Consell de Cent, d'una banda, i els escrivans de manament reials, de l'altra —deguda a la voluntat dels darrers de formar part d'algunes de les bosses de candidats a ocupar oficis d'aquelles institucions—, és prou il·lustrativa. En el memorial que els escrivans de manament enviaren al lloctinent general Vicente Gonzaga insistien en el fet que les seves pretensions no s'havien de resoldre segons allò establert a les lleis pactades a les Corts, perquè en virtut de la reserva reial de 1654 el monarca podia disposar el que considerés oportú sobre la provisió d'oficis a les dues principals institucions catalanes, «de suerte que no hay ley, constitución ni privilegio alguno que limiten esta reserva».⁹³

Tanmateix, val a dir que el pas enrere efectuat per la Diputació del General en tant que institució encarregada de garantir l'observança dels drets constitucionals dels catalans deixà un espai que fou ocupat progressivament per

dues institucions en clara puixança durant les darreres dècades del segle XVII: el Braç Militar de Catalunya i la Conferència dels Tres Comuns.⁹⁴ A més a més, la defensa del marc constitucional no només la dugueren a terme les institucions catalanes, sinó que fou un fenomen socialment transversal. Tal com ha recordat recentment Jaume Dantí, les demandes dels insurrectes durant la Revolta dels Barretines (1687-1689) plasmaven a la perfecció els elements en joc dins la societat catalana de l'època: des del punt de vista polític, les dificultats que tingueren la Diputació del General i el Consell de Cent de Barcelona a l'hora de trobar un equilibri entre la defensa de la «constitucionalitat» en tant que «mitjà» per preservar la legalitat i els interessos dels catalans, d'una banda, i la fidelitat a la Corona, de l'altra; des del punt de vista socioeconòmic, l'accentuació de les diferències socials internes, tant al món rural com al món urbà, fruit de la crisi dels primers seixanta anys de la centúria i dels diferents camins iniciats a l'hora d'aprofitar el «redreç» econòmic dels darrers trenta anys.⁹⁵

Totes aquestes qüestions són les que han dut Josep Capdeferro i Eva Serra a concloure que el període comprès entre 1652 i 1702 resultà del tot «frustrant» des del punt de vista de l'observança del dret a Catalunya. Encara que la Diputació del General —cal recordar-ho una vegada més, la institució encarregada d'instar el procediment de control constitucional previst a la Constitució 22/1481— exercí competències de vigilància constitucional sobretot en matèria fiscal i d'allotjaments de tropes per la població civil, sovint ho feu a través de la via política, mitjançant ambaixades al virrei, actuant com a portaveu del malestar de les comunitats locals.⁹⁶ I malgrat que Josep M. Torras i Ribé ha valorat positivament el paper de la Diputació del General com a garant dels drets individuals per la impossibilitat de continuar exercint una representació, diguem-ne, més global, tot plegat no aconseguí amagar el fet que les reformes constitucionals imposades per la monarquia després de 1652 inauguraren una nova etapa en la configuració històrica de Catalunya, una etapa caracteritzada pel fet que el poder polític s'inclinà més cap a la banda del rei que cap a la de la terra.⁹⁷ Les Corts catalanes no foren convocades mai durant el regnat de Carles II, de 1665 a 1700.

EL CANT DEL CIGNE DEL CONSTITUCIONALISME CATALÀ: EL TRIBUNAL DE CONTRAFACCIONS, 1702-1714

Amb l'arribada del segle XVIII s'albiraren aires de canvi en el sistema polític català. La mort de Carles II d'Habsburg (r. 1665-1700) l'1 de novembre de 1700 donà pas a l'entrada d'una nova dinastia al tron hispànic, amb un nou monarca, Felip d'Anjou; si hom feia cas de la tradició constitucional catalana, més d'hora que no pas més tard hauria d'acudir a visitar els súbdits catalans per jurar les constitucions i celebrar Corts. Abans, però, hom tornà a experi-

mentar el desdeny reial pel procediment de la vicerègia quan Felip V (r. 1700-1746) confirmà la continuïtat de Jordi de Hessen-Darmstadt com a lloctinent general del Principat de Catalunya i, sobretot, quan el substituï pel comte de Palma a finals de gener de 1701. Tot i que la Diputació del General es mostrà partidària de transigir amb l'actuació del nou monarca, el Consell de Cent i el Braç Militar es negaren a assistir al jurament del comte de Palma i intentaren posar en marxa el mecanisme de la vicerègia. L'obstinació d'aquestes dues institucions obligà Felip V a trametre'ls una carta en la qual els comminava a obeir les decisions reials al mateix temps que els confirmava que acudiria al Principat de Catalunya per celebrar Corts als catalans. Com ha apuntat recentment Antoni Simon, la visita de Felip V a Catalunya per jurar les constitucions i materialitzar les Corts cal interpretar-la no pas com una mostra del tarannà constitucionalista del nou monarca, sinó com el preu polític que els Borbó i la cort de Madrid hagueren de pagar per assegurar-se una transició dinàstica plàcida al Principat.⁹⁸ Similarment, la intensitat renovada de les demandes constitucionals d'observança per part de les institucions catalanes caldria interpretar-la com a «targeta de presentació» del sistema constitucionalista català davant el nou monarca.⁹⁹

Tradicionalment, la historiografia especialitzada ha interpretat les Corts de 1701-1702 des de dues òptiques: d'una banda, caldria mencionar aquells autors que, com Jaume Bartrolí o Josep Fontana, n'haurien destacat l'ambició programa econòmic.¹⁰⁰ D'altra banda, els historiadors que, sense menystenir les reformes econòmiques, haurien posat l'accent en el desplegament politicoconstitucional, amb fites prou rellevants com la creació del Tribunal de Contrafaccions. Tal com han recordat recentment Josep Capdeferro i Eva Serra, «el Tribunal de Contrafaccions constituï l'estructura més elevada i reeixida per garantir el respecte al dret de la comunitat dels catalans». L'aparició d'aquest tribunal suposà un perfeccionament dels mecanismes de l'observança ja consolidats amb la Constitució de l'Observança l'any 1481. En aquest sentit, la legislació que dissenyà la planta i funcionament del Tribunal de Contrafaccions —capítols de Cort 36, 37 i 38/1702— serví per a sostreure la decisió en matèria d'actuacions contràries a la legislació pactada a una de les parts —la Reial Audiència— per situar-la en mans d'un organisme paritari conformat per jutges provinents de les institucions del rei i de la terra. Encara més, esdevingué la instància judicial suprema del Principat: contra les sentències dictades pel Tribunal només s'acceptaven recursos davant la Cort General per via de greuge.¹⁰¹

Una altra de les institucions que les Corts de 1701-1702 s'encarregaren de modificar fou la visita dels oficials reials. Les dificultats per posar-la en funcionament d'una manera recurrent durant el segle XVII portaren els estaments a replantejar-la completament, constituint un nou tribunal que s'havia de reunir cada tres anys i que estaria dirigit per set visitadors escollits a mitges entre el monarca i la Diputació del General. Encara més, a diferència de

la visita dels oficials reials establerta l'any 1599, la de 1701-1702 encarregà l'execució de les sentències als diputats i oïdors de comptes.¹⁰²

Comptat i debatut, si la monarquia cedí tant en la configuració del Tribunal de Contrafaccions com en el nou sistema de la visita, és a dir, del control dels oficials reials fou perquè segurament pensava que l'estatus constitucional del Principat posterior a 1652 li havia de permetre lligar curt l'actuació de les institucions catalanes. Tanmateix, les picabaralles entre la classe dirigent catalana i Madrid després de 1702 demostren fins a quin punt fou errat aquest càlcul.¹⁰³ La decisió de Madrid ens indicaria, com a mínim, dues qüestions fonamentals: d'una banda, que les altes instàncies de la monarquia consideraven la Diputació del General com una institució propera, car contràriament mai no haurien deixat que controlés dos tribunals que havien d'ocupar-se de jutjar les actuacions dels oficials reials; de l'altra, que no pensaven en cap cas que la celebració de la Cort pogués ésser identificada pels braços com la fi del període de la concessió i l'entrada en vigor, novament, del pacte constitucional. Les actuacions subsegüents tant de la monarquia —contravenint els acords presos a les Corts— com de la classe dirigent catalana —denunciant la situació des d'aquelles institucions que escapaven al control electoral reial (la Conferència dels Tres Comuns i el Braç Militar)— confirmen aquesta hipòtesi.

Tenint en compte aquest context, la tesi plantejada per Antoni Simon —això és, que l'aixecament austriacista de 1705 fou bàsicament polític, constitucionalista i proactiu— és ben plausible, i encara hi afegiria que, més enllà de la qüestió de fons de recuperar l'autogovern perdut el 1652, allò que molt probablement enervà els sectors dirigents de la societat catalana fou el trencament del pacte constitucional pocs mesos després d'haver-se segellat a les Corts per part de Felip V, un pacte que durant gairebé mig segle havia estat ignorat, recordem-ho, en virtut de la «concessió» de 1653.

Pel que fa a les Corts de 1705-1706, els estaments novament debateren amb intensitat la qüestió de l'observança del dret. En aquest sentit, la junta de constitucioners de la Cort plantejà la possibilitat de crear un tribunal que englobés les visites dels oficials de la Diputació del General i reials i el Tribunal de Contrafaccions. Amb l'objectiu d'estalviar uns recursos econòmics clau en el context de la guerra que enfrontava Felip d'Anjou i l'arxiduc Carles es pretenia, doncs, unir la rendició de comptes i el control de la constitucionalitat. Aquest fet no era pas nou: durant tot el segle XVII, els visitadors de la Diputació del General perseguiren les actuacions contràries al dret pactat dels seus oficials. Amb tot, la proposta no quallà i hom acabà optant per renovar el Tribunal de Contrafaccions a partir d'una normativa molt semblant a l'acordada a les Corts de 1701-1702.¹⁰⁴ Des del poder reial ben aviat s'arribà a la conclusió que per calmar les exigències constitucionals dels catalans s'hauria de transigir en l'aprovació del tribunal. Tanmateix, també s'adonà que l'existència de la ma-

gistratura era perfectament compatible amb el fet d'empanegar-ne el funcionament perquè o bé no s'iniciessin les causes de contrafacció o bé no es sentenciessin ni s'executessin. En aquesta postura, la monarquia, contra tot pronòstic, trobà com a aliada l'encarregada d'instar els processos de contrafacció davant del Tribunal de Contrafaccions —això és, la Diputació del General— que per evitar traslladar una allau de denúncies a l'organisme constitucional primer n'estudiava la solidesa a nivell intern. I encara caldria afegir que el context bèl·lic impedí que el Tribunal es reunís fins a principis de gener del 1713, ben bé, doncs, fins a les acaballes del conflicte successori a Catalunya.¹⁰⁵

RECAPITULACIÓ

La història del dret públic català posterior a la capitulació de Barcelona l'11 de setembre de 1714 és prou ben coneguda: Felip V decretà immediatament la suspensió de totes les institucions catalanes i, posteriorment, el Decret de Nova Planta de 1716 introduí el sistema de govern propi de la Corona de Castella. Amb això es posava fi a més de quatre segles de constitucionalisme a Catalunya.

En el decurs d'aquest article s'ha ofert un recorregut de llarga durada sobre el constitucionalisme català a les èpoques baixmedieval i moderna tot destacant-ne les arrels parlamentàries. En el primer dels apartats, dedicat a l'eclosió del constitucionalisme baixmedieval, s'ha insistit en la rellevància de la tradició iuspositivista catalana al mateix temps que s'ha remarcat el paper clau jugat per intel·lectuals de la talla de Francesc Eiximenis, Jaume Callís o Tomàs Mieres a l'hora d'establir les bases teòriques del sistema polític català de les centúries posteriors. Així mateix, s'ha destacat la importància que tingué per a la preservació d'aquesta pràctica política la creació de la Diputació del General de Catalunya, especialment a partir de 1413, quan adquirí competències de vigilància constitucional.

La segona part del treball ha estudiat el període comprès entre l'aprovació de la Constitució de l'Observança a la Cort de Barcelona de 1481 i la fi de la Guerra dels Segadors l'any 1652. Així, s'ha remarcat el fet que ben aviat els estaments catalans s'adonaren de les limitacions del procediment de control constitucional establert l'any 1481. Això els portà a plantejar en diverses ocasions al llarg de diferents Corts dels segles XVI i XVII una reforma del procediment amb l'objectiu que no restés exclusivament dins de l'àmbit jurisdiccional que havia de supervisar, això és, el reial. La impossibilitat de reparar les contrafaccions comeses pels oficials reials originà diverses tibantors i, fins i tot, moments d'una certa ruptura constitucional entre el rei i el regne, com per exemple entre 1587 i 1593. I, encara que a la Cort de Barcelona de 1599 hom intentà acostar posicions, durant les dècades de 1620 i 1630 Felip IV i els seus súbdits catalans toparen cada vegada més sovint fins que l'any 1640 ho feren de manera definitiva.

A la tercera part de l'article s'han analitzat els gairebé cinquanta anys que van des de la fi de la Guerra dels Segadors l'any 1652 fins a la mort de Carles II l'any 1700, un període caracteritzat pel nou estatus constitucional concedit al Principat de Catalunya com a represàlia per la revolta i posterior enfrontament amb Felip IV. Com s'ha pogut constatar, la mutació de la naturalesa política que sustentava el sistema politicojurídic català —del pacte a la mercè de concessió— comportà un retrocés notable de l'observança i del poder de les dues principals institucions catalanes, això és, el Consell de Cent de Barcelona i la Diputació del General, encarregada aquesta darrera de denunciar les contrafaccions comeses pels oficials reials des del 1422. Amb tot, l'ascens de noves corporacions com la Conferència dels Tres Comuns i el Braç Militar o la revolta rural dels Barretines de 1687-1688 contra la càrrega dels allotjaments de tropes són indicatius del fet que la societat catalana de la segona meitat del Sis-cents encara considerava el constitucionalisme com un dels seus eixos vertebradors.

Finalment, el darrer apartat del text s'ha centrat a estudiar els anys de la dita «represa» del constitucionalisme. En aquest sentit, s'ha evidenciat l'empenta renovada de les institucions catalanes a l'hora d'exigir l'observança del dret a Felip V i com aquesta empenta es traduí en la renovació del pacte entre el rei i el regne a les Corts de 1701-1702. Així mateix, també s'ha remarcat que en l'origen del desencís entre el primer dels Borbons hispànics i els catalans que posteriorment duria a la ruptura de 1705 caldria situar-hi, precisament, la renovació del pacte constitucional, una qüestió clarament infravalorada per la monarquia de Felip V.

NOTES I REFERÈNCIES

- [1] *Constitutions y altres drets de Cathalunya compilats en virtut del capítol de cort LXXXII de las Corts per la S. C. y R. Majestat del Rey don Felip IV, nostre senyor, celebradas en la ciutat de Barcelona, any MDCII*. Joan Pau Martí i Josep Llopis, Barcelona 1704, p. 45. En endavant, CYADC.
- [2] Charles H. McILWAIN. *Constitucionalismo antiguo y moderno*. Centro de Estudios Constitucionales, Madrid 1991. [Trad. ed. 1947]
- [3] Howard. A. LLOYD. «Constitutionalism». A: J. H. BURNS i Mark GOLDIE (ed.). *The Cambridge History of Political Thought, 1450-1700*. Cambridge University Press, Cambridge 1991, p. 254-297; faig referència a les p. 254-255.
- [4] Scott GORDON. *Controlling the State: constitutionalism from ancient Athens to today*. Harvard University Press, Massachussets 1999; citem concretament les pàgines 236-237. Des del món hispànic, Rafael Jiménez Asensio n'ha ofert una visió similar: Rafael JIMÉNEZ ASENSIO. *El Constitucionalismo: proceso de formación y fundamentos del Derecho constitucional*. Marcial Pons, Madrid 2005 (3a ed.); vegeu-ne la p. 24.

- [5] Maurizio FIORAVANTI. *Constitucionalismo: Experiencias históricas y tendencias actuales*. Trotta, Madrid 2014, especialment la p. 17.
- [6] Jaume VICENS VIVES. *Notícia de Catalunya*. Proa, Barcelona 1999 [1960 ed.], vegeu especialment les p. 90-91, on Vicens Vives compara els sistemes polítics anglès i català d'antic règim.
- [7] John H. ELLIOTT. *La revolta catalana, 1598-1640. Un estudi sobre la decadència d'Espanya*. Publicacions de la Universitat de València, València 2006 [1a ed. 1963]; cito concretament les p. 66-67.
- [8] Joan-Pau RUBIÉS. «La idea del gobierno mixto y su significado en la crisis de la Monarquía Hispánica». *Historia Social*, núm. 24 (1996), p. 57-81; vegeu-ne la p. 61.
- [9] Víctor FERRO. *El Dret Públic Català: Les institucions a Catalunya fins al Decret de Nova Planta*. Eumo, Vic 1987; vegeu-ne la p. 430.
- [10] Eva SERRA I PUIG. «El sistema constitucional català i el dret de les persones entre 1702 i 1706». *Butlletí de la Societat Catalana d'Estudis Històrics*, núm. xxvi (2015), p. 47-63; vegeu-ne les p. 49-50.
- [11] Joaquim ALBAREDA. «Les Corts de 1701-1702 i 1705-1706. La represa del constitucionalisme». A: *Constitucions, capítols i actes de les Corts de 1701-1702 i 1705-1706*. Generalitat de Catalunya. Departament de Justícia, Barcelona 2004, p. xvii-xlv; faig referència a la p. xviii. D'altra banda, Hèctor LÓPEZ BOFILL. *Constitucionalisme a Catalunya. Preludi de modernitat*. Tria, Barcelona 2009.
- [12] Josep CAPDEFERRO I PLA i Eva SERRA I PUIG. *El Tribunal de Contrafacions de Catalunya i la seva activitat (1702-1713)*. Parlament de Catalunya; Departament de Justícia, Barcelona 2015; la citació a les p. 41-42. Aquesta síntesi magnífica que posa de manifest les contradiccions inherents a les societats d'antic règim no sembla, tanmateix, haver arribat a mans d'alguns autors despistats, tal com es desprèn de la lectura d'Andrew DOWLING. *Catalonia: A New History*. Routledge, Abingdon Oxon i Nova York 2023; vegeu-ne la p. 61. Sigui com sigui, tant si la confusió és deguda a la ignorància de la tradició historiogràfica precedent com a la mala fe acadèmica (*cherry picking*), que hom sostingui segons quins punts de vista a dia d'avui és, certament, preocupant.
- [13] Antoni SIMON I TARRÉS. «The Medieval Legacy: Constitutionalism versus Absolutism. The Case of Catalonia». A: Flocel SABATÉ (ed.). *The Crown of Aragon: A Singular Mediterranean Empire*. Brill, Leiden i Boston 2017, p. 459-483.
- [14] Ricard TORRA I PRAT. «Repressió institucional i constitucionalisme vindicat: les ambaixades de la Diputació del General a Felip II durant el bienni de 1594-1596». *Afers: Fulls de Recerca i Pensament*, núm. 86 (2017), p. 221-248.
- [15] Tomàs de MONTAGUT I ESTRAGUÉS i Pere RIPOLL SASTRE. «El pactisme a Catalunya: una concepció dual de la comunitat política». *Revista de Dret Històric Català*, núm. 20 (2021), p. 189-210; les citacions, a les p. 194-195.
- [16] Jesús VILLANUEVA. *El concepto de soberanía en las polémicas previas a la Revuelta Catalana de 1640*. Tesi doctoral. Universitat Autònoma de Barcelona 2002; faig referència a la p. 13.
- [17] Eva SERRA I PUIG. «Butlletí bibliogràfic sobre les Corts Catalanes». *Arxiu de Textos Catalans Antics*, núm. 26 (2007), p. 663-738; vegeu-ne les p. 683-684. Les Constitucions 14 i 23/1283 a CYADC, *op. cit.*, p. 37 i 43, respectivament.
- [18] Josep M. PONS GURI. «El dret comú a Catalunya». A: Josep M. PONS GURI (ed.). *Recull d'estudis d'història jurídica catalana*. Vol. IV. Fundació Noguera, Barcelona 2006, p. 65-88; vegeu-ne les p. 73-75.
- [19] CYADC, *op. cit.*, p. 44-45.
- [20] Pel que fa al procediment dels greuges, vegeu: Oriol OLEART. *Els greuges de cort a la Catalunya del segle XVI*. Tesi doctoral. Universitat de Barcelona, 1992.
- [21] Ricard TORRA-PRAT. «El judici de taula. El procediment del sindicato en el marc del dret públic català, segles XIII-XVIII». *Revista Catalana de Dret Públic*, núm. 67 (2023), p. 255-268; faig referència a la p. 258.
- [22] Víctor FERRO. *El Dret Públic Català*, *op. cit.*, p. 430; Joan-Pau RUBIÉS. «El constitucionalisme català en una perspectiva europea: conceptes i trajectòries, segles XV-XVIII». *Pedralbes: Revista d'Història Moderna*, núm. 18/2 (1998), p. 453-474; faig referència a la p. 465; Antoni SIMON I TARRÉS. *Els orígens ideològics de la revolució catalana de 1640*. Publicacions de l'Abadia de Montserrat, Barcelona 1999: cito les p. 45-46; Eva SERRA I PUIG. «El sistema constitucional català...», *op. cit.*, p. 49-50.
- [23] Jaume VICENS VIVES. *Notícia de Catalunya*, *op. cit.*, p. 92. Sobre la influència del pensament eiximenià en autors posteriors, vegeu Josep HERNANDO. «Obres de Francesc Eiximenis en biblioteques privades de la Barcelona del segle XV». *Arxiu de Textos Catalans Antics*, núm. 26 (2007), p. 385-568.
- [24] Eduard JUNCOSA BONET. «Pensar el pacto en la Corona de Aragón: Francesc Eiximenis y el Dotze del cristià». A: François FORONDA (ed.). *Avant le contrat social: Le contrat politique dans l'Occident médiéval (XIIIe-XVe siècle)*. Publications de la Sorbonne, París 2011, p. 451-480; vegeu-ne les p. 461-462. Pel que fa als capítols CLXI i CLXII de *Lo Crestià*, vegeu Francesc EIXIMENIS. *Dotze llibre del Crestià*, I, 1. Universitat de Girona i Diputació de Girona, Girona 2005, concretament les p. 347-350.
- [25] Jesús VILLANUEVA. *El concepto de soberanía...*, *op. cit.*, p. 155; Antoni SIMON I TARRÉS. «The Medieval Legacy...», *op. cit.* p. 464.
- [26] «Sa Magestat ve a ésser Senyor y Compte de Barcelona y Príncep de Cathalunya per successió a sos majors en execució y virtut de aquells primers pactes que foren fets ab lo primer senyor, après de perduda Espanya, los quals constitueixen los fonaments inviolables, y són les lleys fundamentals del Principat». Felip VINYES. *Memorial dels fonaments, y motius ab los quals se prova hi-s justifica que la nominació y deputació de Lloctinent General per a exercir jurisdicció en lo Principat de Cathalunya*,

- Comtats de Rosselló y Cerdanya, no té lloch abans de haver jurat sa Magestat en la Ciutat de Barcelona*. Barcelona 1622, f. 2v-3. Biblioteca de Catalunya (BC), F. Bon, 13.
- [27] Cf. el punt de vista de Francesc Eiximenis: «Qual hom se pot pensar que quant les comunitats se començaren a ordonar en lo començament del món, que les gents, qui lavors eren purament franques e sens tota senyoria, fahessen tanta oradura que, simplement e sens tot pati, se posassen en mans d'un hom qui fos lur senyor, axí que ell pogués fer d'ells alt e baix, e-ls pogués auciere de destruir a tota sa voluntat e-ls tractàs axí com fahera d'un moltó o un tros de fust! [...] Donchs per força covench que la senyoria fos elegida e posada en alt sobre la comunitat per tal que la cosa pública fos per aquella mantenguda, e defensa e posada en millor estament que no era si fos sens senyoria.» Francesc EIXIMENIS. *Dotzè llibre...*, op. cit., p. 347-348.
- [28] Un bon balanç de la història de la Diputació del General a: Maria Teresa FERRER I MALLOL (dir.); Josep M. ROIG ROSICH (coord.). *Història de la Generalitat de Catalunya: dels orígens medievals a l'actualitat, 650 anys*. Institut d'Estudis Catalans i Generalitat de Catalunya, Barcelona 2012.
- [29] Pere RIPOLL SASTRE. *Llibre de Vuit Senyals (15th century): an Edition, Legal and Comparative Study*. Tesi doctoral. Universitat Pompeu Fabra 2018; faig referència a la p. 21.
- [30] Gabriel TURELL. *Recort*. Barcino, Barcelona 1950.
- [31] Jaume SOBREQUÉS I CALLICÓ. «El pactisme en l'origen de la crisi política catalana: les Corts de Barcelona de 1413». A: *Les Corts a Catalunya. Actes del Congrès d'Història Institucional*. Generalitat de Catalunya. Departament de Cultura, Barcelona 1991; faig referència a la p. 80.
- [32] Maria Teresa FERRER I MALLOL. «El naixement de la Generalitat de Catalunya (1359-1413)». A: Maria Teresa FERRER I MALLOL (dir.); Josep M. ROIG ROSICH (coord.). *Història de la Generalitat de Catalunya...*, op. cit., p. 19-42; vegeu-ne la p. 40.
- [33] La Constitució 27/1422 a CYADC, op. cit., p. 45-46.
- [34] Tomàs de MONTAGUT ESTRAGUÉS i Pere RIPOLL SASTRE. «El pactisme a Catalunya...», op. cit., p. 200.
- [35] Citat per Josep Maria GAY ESCODA. «La creació del dret a Corts i el control institucional de la seva observança». A: *Les Corts a Catalunya...*, op. cit., p. 86-96; vegeu-ne la p. 92.
- [36] Jesús VILLANUEVA. *El concepto de soberanía...*, op. cit., p. 24-26.
- [37] Sobre aquest conflicte vegeu: Alan RYDER. *The Wreck of Catalonia. Civil War in the Fifteenth Century*. Oxford University Press, Oxford 2007; Laura MIQUEL MILIAN. *La Guerra Civil catalana i la crisi financera de Barcelona durant el regnat de Joan II (1458-1479)*. Tesi doctoral. Universitat de Barcelona, 2020.
- [38] Imma MUXELLA PRAT. *La Terra en guerra: L'acció de les institucions durant el regnat de Renat d'Anjou (1466-1472)*. Tesi doctoral. Universitat de Barcelona, 2013; vegeu-ne les p. 622-623.
- [39] CYADC, op. cit., p. 46-47.
- [40] CYADC, op. cit., p. 47.
- [41] CYADC, op. cit., p. 47-50.
- [42] La introducció del procediment de la insaculació en el cas de la Diputació del General ocorregué en el marc de la Cort de Barcelona de 1493. Cf. Eva SERRA I PUIG. «Introducció. La insaculació i els llibres de l'ànima de la Generalitat». A: Eva SERRA I PUIG (coord.). *Els llibres de l'ànima de la Diputació del General de Catalunya (1493-1714)*. Vol. 1. Institut d'Estudis Catalans, Barcelona 2015, p. 7-55; vegeu-ne les p. 28-31. En el cas del govern municipal de Barcelona, la reforma es dugué a terme en dues fases: 1493 i 1498. Cf. Núria FLORENSA I SOLER. «La insaculació pactada. Barcelona 1640». *Pedralbes: Revista d'Història Moderna*, núm. 13/1 (1993), p. 447-455; vegeu-ne la p. 447.
- [43] Antoni SIMON I TARRÉS. *Construccions polítiques i identitats nacionals: Catalunya i els orígens de l'estat modern espanyol*. Publicacions de l'Abadia de Montserrat, Barcelona 2005; cito la p. 145.
- [44] Antoni SIMON I TARRÉS. «The Medieval Legacy...», op. cit. p. 459-460.
- [45] Víctor FERRO. *El Dret Públic Català*, op. cit., p. 440.
- [46] Àngel CASALS. *L'emperador i els catalans: Catalunya a l'Imperi de Carles V (1516-1543)*. Editorial Granollers, Granollers 2000; vegeu les p. 250-252.
- [47] Jordi BUYREU JUAN. *Institucions i conflictes a la Catalunya moderna: Entre el greuge i la pragmàtica (1542-1564)*. Rafael Dalmau editor, Barcelona 2005; vegeu les p. 450-454.
- [48] Àngel CASALS. *L'emperador i els catalans*, op. cit., p. 250.
- [49] Joan BADA ELIAS. *La Inquisició a Catalunya (segles XIII-XIX)*. Barcanova, Barcelona 1992, especialment les p. 69-71. Miquel PÉREZ LATRE. *Entre el rei i la terra: El poder polític a Catalunya al segle XVI*. Eumo, Vic 2003; vegeu-ne les p. 163-164.
- [50] Doris MORENO MARTÍNEZ. *Representación y realidad de la Inquisición en Cataluña: El conflicto de 1568*. Tesi doctoral, Universitat Autònoma de Barcelona 2002; cito les p. 550-551. També resulta indispensable per resseguir aquest episodi Miquel PÉREZ LATRE. *La Generalitat de Catalunya en temps de Felip II: Política, administració i territori*. Afers, Catarroja-Barcelona 2004, concretament les p. 90-101.
- [51] Miquel PÉREZ LATRE. *Entre el rei i la terra*, op. cit., p. 113.
- [52] Ernest BELENGUER. «Pròleg: la Generalitat en la cruïlla dels conflictes jurisdiccionals (1578-1611)». A: *Dietaris de la Generalitat de Catalunya*. Vol. III. Generalitat de Catalunya, Barcelona 1996, p. ix-xlvi; vegeu-ne la p. x.
- [53] Miquel PÉREZ LATRE. *Entre el rei i la terra*, op. cit., p. 175.
- [54] Miquel PÉREZ LATRE. *Entre el rei i la terra*, op. cit., p. 181-222.
- [55] Citat per Ricard TORRA I PRAT. «Repressió institucional i constitucionalisme vindicat», op. cit., p. 238-239.
- [56] Charles H. MCILWAIN. *Constitucionalismo antiguo...*, op. cit., p. 142.
- [57] Ricard TORRA I PRAT. «Repressió institucional i constitucionalisme vindicat», op. cit., p. 238-246.

- [58] Jesús VILLANUEVA. *El concepto de soberanía...*, op. cit., p. 32-37.
- [59] Ernest BELENGUER. «La legislació político-judicial de les Corts de 1599 a Catalunya». *Pedralbes: Revista d'Història Moderna*, núm. 7 (1987), p. 9-28; vegeu-ne la p. 14.
- [60] Víctor FERRO. *El Dret Públic Català*, op. cit., p. 305; Josep CAPDEFERRO I PLA i Eva SERRA I PUIG. *El Tribunal de Contrafaccions...*, op. cit., p. 39.
- [61] Les Constitucions 1/1599 i 16/1599 a *Constitutions fetes per la S. C. R. Magestat del Rey don Phelip Segon, Rey de Castella, de Aragó, etc. en la primera Cort celebra als catalans en la ciutat de Barcelona en lo Monastir de S. Francesch en lo any 1599*. Gabriel Graells i Giraldo Dotil, Barcelona 1603, f. 1r-1v i 6v, respectivament.
- [62] Miquel PÉREZ LATRE. *Entre el rei i la terra*, op. cit., p. 251.
- [63] Respectivament, vegeu: Ricard TORRA-PRAT. «De la teoria a la pràctica: la Visita de los oficiales reales en Cataluña, 1635-1711». *Memoria y Civilización*, núm. 22 (2019), p. 263-287; Ricard TORRA I PRAT. *Anticorrupció i pactisme. La Visita del General de Catalunya (1431-1714)*. Afers, Barcelona-Catarroja 2020.
- [64] «Diari de Frederic Despalau (1572-1600)». A: Antoni SIMON I TARRÉS (cur.). *Cavallers i ciutadans a la Catalunya del Cinc-cents*. Curial, Barcelona 1991, p. 100-177; faig referència a la p. 172.
- [65] Josep CAPDEFERRO I PLA i Eva SERRA I PUIG. *El Tribunal de Contrafaccions...*, op. cit., p. 45.
- [66] Citat per Antoni SIMON I TARRÉS. *Construccions polítiques i identitats nacionals*, op. cit., p. 141-142.
- [67] Ernest BELENGUER. «Pròleg: la Generalitat en la cruiïlla...», op. cit., p. XXXVI.
- [68] Ricard TORRA I PRAT. *Anticorrupció i pactisme*, op. cit., p. 81-84.
- [69] Joan Pere FONTANELLA. *Per los Diputats del General de Cathalunya, en defensa de la resolució presa en la Diputació y Casa de la Ciutat acerca la assistència que-s pretenia avien de fer al jurament de Lloctinent General, provehit per sa magestat ans de jurar*, Barcelona 1622. BC, F. Bon, 12, f. 2r-2v. Citat per Antoni SIMON I TARRÉS. *Els orígens ideològics...*, op. cit., p. 126.
- [70] Flocel SABATÉ. «El temps de Francesc Eiximenis. Les estructures econòmiques, socials i polítiques de la Corona d'Aragó a la segona meitat del segle XIV». A: Antoni RIERA I MELIS (coord.). *Francesc Eiximenis (c. 1330-1409): el context i l'obra d'un gran pensador català medieval*. Institut d'Estudis Catalans, Barcelona 2015, p. 79-166; vegeu la p. 165.
- [71] Andreu BOSCH. *Summari, índex o epítome dels admirables y nobilíssims títols de honor de Cathalunya, Rosselló y Cerdanya*. Pere Lacavalleria Estamper, Perpinyà 1628; vegeu-ne la p. 162.
- [72] Jesús VILLANUEVA. *El concepto de soberanía...*, op. cit., p. 254-255.
- [73] Josep CAPDEFERRO I PLA i Eva SERRA I PUIG. *El Tribunal de Contrafaccions...*, op. cit., p. 47.
- [74] Josep CAPDEFERRO I PLA i Eva SERRA I PUIG. *El Tribunal de Contrafaccions...*, op. cit., p. 48.
- [75] John H. ELLIOTT. *La revolta catalana...*, op. cit., p. 291.
- [76] John H. ELLIOTT. *La revolta catalana...*, op. cit., p. 304-308. Antoni SIMON I TARRÉS. *Els orígens ideològics...*, op. cit., p. 140-152.
- [77] Ricard TORRA-PRAT. «De la teoria a la pràctica...», op. cit., p. 275-279.
- [78] Felip VINYES. *Puntos en respuesta de la relación que se ha impreso por los Diputados del General de Cataluña sobre los procehimientos hechos en Mataró y en la Real Audiencia, a instancia del procurador fiscal de la Capitanía General de Cataluña*. Barcelona 1639. Citat per Antoni SIMON I TARRÉS. *Els orígens ideològics...*, op. cit., p. 157.
- [79] Francesc MARTÍ VILADAMOR. *Praesidium inexpugnabile Principatus Cataloniae. Pro iure eligendi Christianissimum Monarcam. Historia, Politica et Iurisprudencia omni umque divinarum, et humanarum rerum armis munitissimum. In que graviores ac magis arduae. Regum et Principum disquisitiones, pro Catalonia et Barcinona*. Barcelona 1644; vegeu-ne el capítol 22. Citat per Antoni SIMON I TARRÉS. *Els orígens ideològics...*, op. cit., p. 266.
- [80] Acaci de RIPOLL. *Regaliarum tractatus eminentissimo et reverendissimo Alexandro Bichio episcopo carpektoracten. s.r.e. cardinali dicatus*. Gabriel Nogués, Barcelona 1644; vegeu-ne el capítol 3. Citat per Jesús VILLANUEVA. *El concepto de soberanía...*, op. cit., p. 39.
- [81] Joan REGLÀ. *Els virreis de Catalunya*. Teide, Barcelona 1956; faig referència a les p. 159-171.
- [82] A tall d'exemple: John H. ELLIOTT. *La España Imperial, 1469-1716*. Vicens Vives, Barcelona 1965; vegeu-ne les p. 391-404.
- [83] Fernando SÁNCHEZ MARCOS. «El autogobierno perdido en 1652: el control por Madrid de la vida política de Cataluña durante el virreinato de don Juan de Austria (1653-1656)». *Pedralbes, Revista d'Història Moderna*, núm. 2 (1982), p. 101-125; Fernando SÁNCHEZ MARCOS. *Cataluña y el gobierno central tras la Guerra de los Segadores (1652-1679)*. Publicacions i edicions de la Universitat de Barcelona, Barcelona 1983.
- [84] Sense ànim d'exhaustivitat: Josep M. TORRAS I RIBÉ. «El control polític de les insaculacions del Consell de Cent de Barcelona (1652-1700)». *Pedralbes: Revista d'Història Moderna*, núm. 13/1 (1993), p. 457-468; Eva SERRA I PUIG. «Catalunya després del 1652: recompenses, censura i repressió». *Pedralbes: Revista d'Història Moderna*, núm. 17 (1997), p. 191-216; Eva SERRA I PUIG. «El pas de rosca en el camí de l'austriacisme». A: Joaquim ALBAREDA (ed.). *Del patriotisme al catalanisme: societat i política (segles XVI-XIX)*. Eumo, Vic 2001, p. 71-103; Eduard PUIG BORDERA. *Intervenció reial i resistència institucional: el control polític de la Diputació del General de Catalunya i el Consell de Cent de Barcelona (1654-1705)*. Tesi doctoral. Universitat Pompeu Fabra 2011; Antoni SIMON I TARRÉS. *Del 1640 al 1705: L'autogovern de Catalunya i la classe dirigent catalana en el joc de la política internacional europea*. Publicacions de la Universitat de València, València 2011, molt especialment les p. 61-97.

- [85] Aquest impost fou introduït per la Diputació del General durant la Guerra dels Segadors amb l'objectiu de finançar la guerra contra la monarquia hispànica de Felip IV. Cf. Antoni SIMON I TARRÉS. «L'estatus de Barcelona després de la Pau dels Pirineus, presidi o ciutadella?». *Estudis: Revista d'Història Moderna*, núm. 32 (2006), p. 237-262. L'impost fou finalment retornat a la Diputació coincidint amb la Cort de Barcelona de 1701-1702. Cf. Joaquim ALBAREDA. «Les Corts de 1701-1702 i 1705-1706», *op. cit.*, p. XXVII.
- [86] Fernando SÁNCHEZ MARCOS. *Cataluña y el gobierno central...*, *op. cit.*, p. 61-62.
- [87] Ricard TORRA I PRAT. «La reconfiguración del espacio político catalán a partir de 1652: ¿Hacia un constitucionalismo más ficticio que real?». *Magallánica: Revista de Historia Moderna*, núm. 4/8 (2018), p. 157-180.
- [88] *Dietaris de la Generalitat de Catalunya*. Vol. VI. Generalitat de Catalunya, Barcelona 2000; vegeu-ne la p. 1223.
- [89] El decret es troba reproduït a: Eva SERRA I PUIG (coord.). *Els llibres de l'ànima...*, *op. cit.*, p. 90-99.
- [90] Jesús VILLANUEVA. *El concepto de soberanía...*, *op. cit.*, p. 261 i següents.
- [91] Antoni SIMON I TARRÉS. *Del 1640 al 1705*, *op. cit.*, p. 79-80.
- [92] Ricard TORRA I PRAT. *Anticorrupció i pactisme*, *op. cit.*, p. 149-166.
- [93] ACA, Consell d'Aragó, lligall 243. Memorial inserit dins d'una carta datada l'11 d'abril de 1665. Citat per Ricard TORRA I PRAT. *Anticorrupció i pactisme*, *op. cit.*, p. 151-152.
- [94] Vegeu, respectivament, Eduard MARTÍ FRAGA. *El Braç Militar de Catalunya (1602-1714)*. Publicacions de la Universitat de València, València 2016; Eduard MARTÍ FRAGA. *La Conferència dels Tres Comuns (1697-1714): Una institució decisiva en la política catalana*. Fundació Ernest Lluch i Pagès Editors, Barcelona 2009. La Conferència dels Tres Comuns era la reunió dels representants de les tres principals institucions polítiques catalanes de les darreres dècades del segle XVII: la Diputació del General, el Consell de Cent i el Braç Militar. Per la seva banda, el Braç Militar de Catalunya era la institució que defensava i reunia els nobles catalans laics i que cal no confondre amb l'estament militar de la Cort General (també anomenat braç militar).
- [95] Jaume DANTÍ RIU. «Catalunya entre el redreç i la revolta: afebliment institucional i diferenciació social». *Manuscripts. Revista d'Història Moderna*, núm. 30 (2012), p. 55-76; faig menció a la p. 56. La importància de la qüestió constitucional en les demandes dels barretines també ha estat destacada per Antoni SIMON I TARRÉS. *Del 1640 al 1705*, *op. cit.*, p. 167. Eduard PUIG BORDERA. *Intervenció reial i resistència institucional...*, *op. cit.*, p. 278-279; Eva SERRA I PUIG. «La Generalitat de Catalunya entre 1652 i 1700». A: M. Teresa FERRER I MALLOL (dir.); Josep M. ROIG ROSICH (coord.). *Història de la Generalitat de Catalunya...*, *op. cit.*, p. 199-219; vegeu-ne les p. 211-214; Héloïse HERMANT. «Combattre par la plume: les écrits politiques soutenant la révolte des barretines (1687-1690)». *Caplletra*, núm. 57 (2014), p. 193-214; faig referència a la p. 205.
- [96] Josep CAPDEFERRO I PLA i Eva SERRA I PUIG. *El Tribunal de Contrafacions...*, *op. cit.*, p. 49.
- [97] Antoni SIMON I TARRÉS. «The Medieval Legacy...», *op. cit.* p. 472.
- [98] Antoni SIMON I TARRÉS. *Del 1640 al 1705*, *op. cit.*, p. 250-255.
- [99] Eva SERRA I PUIG. «El debat de la vicerègia (1700-1701): baralla judicialista o conflicte polític?». *Revista de Dret Històric Català*, núm. 7 (2007), p. 135-148; vegeu la p. 148.
- [100] Jaume BARTROLÍ ORPÍ. «La cort de 1701-1702: un camí truncat». *Recerques: Història, Economia, Cultura*, núm. 9 (1979), p. 57-75.
- [101] Josep CAPDEFERRO I PLA i Eva SERRA I PUIG. *La defensa de les constitucions de Catalunya: El Tribunal de Contrafacions (1702-1713)*. Generalitat de Catalunya. Departament de Justícia, Barcelona 2014; vegeu-ne les p. 40-41.
- [102] Ricard TORRA I PRAT. *Anticorrupció i pactisme*, *op. cit.*, p. 184-186.
- [103] Eduard Martí ha destacat la distància existent entre allò pactat per Felip V i els braços a la Cort de 1701-1702 i la pràctica política duta a terme per les institucions monàrquiques un cop finalitzada l'assemblea. En aquest sentit, ha identificat els següents focus de tensió política: la configuració del Tribunal de Greuges; la governació general del cardenal Portocarrero; l'intent d'expulsió d'Arnold Jäger; les continuades denúncies fetes per la Diputació del General per l'entrada de robes dels monarques sense pagar els drets corresponents; els fraus comesos pels mercaders francesos tot evitant la inspecció dels diputats; problemes relacionats amb els allotjaments dels soldats; l'exercici del control de les insaculacions sense cognició de causa; l'exportació de fusta de manera il·legal per part de la monarquia; el retard i les dificultats a l'hora d'imprimir les Constitucions, i la negativa d'entregar el control del dret de la Nova Ampra a la Generalitat, malgrat que s'hagués pactat en el marc de les Corts Catalanes. Cf. Eduard MARTÍ FRAGA. «La Diputació del General sota Felip V i Carles III, l'arxiduc (1700-1714)». A: M. Teresa FERRER I MALLOL (dir.); Josep M. ROIG ROSICH (coord.). *Història de la Generalitat de Catalunya...*, *op. cit.*, p. 221-242; faig referència a les p. 223-224.
- [104] Ricard TORRA I PRAT. *Anticorrupció i pactisme*, *op. cit.*, p. 200-204. De la planta del Tribunal de Contrafacions pactada a les Corts de 1705-1706 se n'ocuparen els capítols de Cort 83, 84 i 85/1706. *Constitucions, capítols i actes de Cort...*, *op. cit.*, p. 128-143.
- [105] Josep CAPDEFERRO I PLA i Eva SERRA I PUIG. *La defensa de les constitucions de Catalunya...*, *op. cit.*, p. 70-74.

NOTA BIOGRÀFICA

Ricard Torra-Prat és investigador postdoctoral Beatriu de Pinós a la Universitat Autònoma de Barcelona. Amb anterioritat ha sigut investigador postdoctoral María Zambrano a la Universitat Autònoma de Barcelona i Alexander von Humboldt a la Ludwig-Maximilians-Universität München. És autor d'*Anticorrupció i pactisme. La visita del General de Catalunya (1431-1714)* (Afers, 2020) i coeditor juntament amb Joan Pubill-Brugués i Arndt Brendecke de *Corruption, Anti-Corruption, Vigilance, and State Building from Early to Late Modern Times* (Routledge, 2024). D'altra banda, ha publicat més d'una vintena d'articles i capítols de llibre en revistes com ara *Journal of Medieval Iberian Studies* o *Social History*.

Pervivència i represa del dret civil català. Del Decret de Nova Planta al Codi civil de Catalunya

Albert Lamarca i Marquès*
Universitat Pompeu Fabra

Rebut 27 febrer 2024 · Acceptat 18 maig 2024

RESUM

En el present treball s'exposa l'evolució del dret català durant els tres segles que van del Decret de Nova Planta (1716) a l'aprovació del darrer llibre del Codi civil de Catalunya (2017). En aquest temps, el dret català ha perviscut malgrat els diferents intents de supressió per part de l'Estat i d'assimilació jurídica de Catalunya al dret de Castella. La tenacitat i la constància dels juristes catalans i de tota la societat han fet possible la conservació i represa d'aquest dret, que és un dels elements que configuren la identitat catalana.

PARAULES CLAU: legislació, dret civil, codificació, juristes, autogovern.

INTRODUCCIÓ

El 8 de febrer de 2017, el Parlament de Catalunya aprova la Llei del llibre sisè del Codi civil de Catalunya, relatiu a les obligacions i els contractes. Amb aquesta llei es culmina la tasca iniciada l'any 2002, d'aprovació successiva dels sis llibres que integren el Codi civil català. Aquest fet s'esdevenia als tres-cents anys del Decret de Nova Planta de la Reial Audiència del Principat de Catalunya, del 1716. Tres segles després, Catalunya completava un procés codificador que donava lloc a un Codi civil propi, un objectiu difícil d'albirar només unes dècades enrere i que era fruit de la persistència i del treball valuós de generacions de juristes. El que podia haver semblat una quimera —com tantes altres quimeres catalanes— esdevenia realitat, en revenja d'una història de segles prou adversa.

El dret civil de Catalunya constitueix un dels elements que caracteritzen la identitat catalana. Aquest dret ha conformat Catalunya com a nació en el seu espai al món al llarg dels segles. La història de Catalunya va lligada al dret, i el respecte a la llei i la passió per la justícia han estat un tret característic dels catalans des de temps immemorial. La voluntat de fer triomfar el dret, en el sentit més noble, ha presidit moments cabdals de la història de Catalunya, sovint amb un cost molt alt. El naixement mateix de Catalunya com a nació va lligat a actuacions jurídiques. Aquesta vinculació amb el dret se significa en els primers dels Usatges de Barcelona, considerats la primera constitució

catalana. L'usatge *Cum Dominus* es refereix a la creació del dret per part del comte Ramon Berenguer I. D'una manera prou simbòlica, i com a cant del cigne d'un món que finia, aquests primers usatges es reproduïen per cloure el darrer volum del llibre de les Constitucions i altres drets de Catalunya del 1704, amb una formulació de gran bellesa.¹

De fet, va ser aquest preciós volum, que recollia el dret català general fins aleshores, el que va fonamentar-ne la preservació i la voluntat de recuperació durant els decennis posteriors.

Els tres-cents anys transcorreguts entre el Decret de Nova Planta i l'aprovació del darrer dels sis llibres del Codi civil de Catalunya constitueixen una bona ocasió per a girar la vista enrere i valorar el procés de pervivència i represa del dret català en el temps. Aquest procés evolutiu, durant els segles XVIII, XIX i XX, ha anat paral·lel a la història de Catalunya i ha experimentat les mateixes dificultats i oportunitats, encerts i fracassos que la resta d'àmbits de la vida catalana. Cal destacar, però, durant tot aquest temps, la determinació dels juristes catalans a mantenir el dret propi, evitar-ne la supressió i recuperar-lo en la màxima extensió possible, adaptant-se a les circumstàncies de cada moment, amb una clara consciència de ser testimonis per al futur, en espera de moments més propicis. El dret català ha hagut de transitar de l'absolutisme borbònic a l'autogovern en democràcia, un període llarg i difícil de segles, en un context social i econòmic canviant, amb successió de règims polítics i de guerres civils. Un camí que, en paraules de Joan Coromines, ha estat ple de «tombs i marrades», però que ha reeixit.²

En les pàgines que segueixen es presenten les fites cabdals d'aquest procés de pervivència i represa del dret cata-

* Adreça de contacte: Albert Lamarca i Marquès, Departament de Dret de la Universitat Pompeu Fabra, Ramon Trias Fargas 25-27, 08005 Barcelona. E-mail: albert.lamarca@upf.edu

là. A més, en visió retrospectiva, es poden identificar les constants o elements que han caracteritzat el període de temps considerat. D'antuvi, i des d'una perspectiva tant interna com externa, cal referir les dues qüestions principals que han condicionat l'existència del dret català. D'una banda, la qüestió del dret supletori. El dret català històricament ha estat un ordenament incomplet, atès que s'ha basat en l'existència dels drets canònic i romà com a supletoris d'aplicació general, als quals el dret català superposava regulacions concretes a tall de modificació. Aquesta era la dinàmica de l'anomenada recepció del *ius commune*, pròpia dels ordenaments jurídics de l'Europa medieval i moderna, que a Catalunya va tenir una intensitat especial. A Catalunya s'aplicaven els drets canònic i romà, com a dret propi rebut, junt amb les disposicions singulars privatives que s'havien anat aprovant al llarg dels segles, designades com a *ius municipale*.³ A partir del segle XVIII, però, la qüestió del dret supletori, o de la convivència i interferència entre ordenaments, s'estén al dret castellà, el qual malda per substituir i ocupar el lloc dels drets canònic i romà com a tradicionals supletoris del dret català, i àdhuc per anar arraconant aquest darrer en el seu propi espai. La segona qüestió estructural del dret català en el temps, d'altra banda, ha estat la de la voluntat centralitzadora i uniformitzadora de l'Estat, el qual, fonamentant-se en diversos arguments, ha intentat suprimir el dret català i substituir-lo per un únic dret basat en el de Castella o, quan això no ha estat del tot possible, reduir-lo a la mínima expressió, com un conjunt d'institucions singulars a conservar. A aquest propòsit de l'Estat s'hi ha oposat una forta resistència i defensa sostinguda del dret propi per part de la comunitat jurídica catalana.

A més de les dues anteriors constants principals, es poden assenyalar altres qüestions recurrents que han condicionat l'existència del dret català en els darrers tres segles. En primer lloc, la qüestió del «jutge de fora», és a dir, dels funcionaris o juristes que exerceixen a Catalunya i que desconeixen el dret català, i que sovint el bandegen i no l'apliquen. Vinculat a això, i en segon lloc, la qüestió de la formació en dret català dels juristes a les universitats i l'existència d'obres doctrinals d'exposició i estudi sobre aquest dret, a les quals es pugui acudir per conèixer-lo. En darrer terme, la ideologia imperant en cada moment quant a la pervivència i vigència del propi dret civil: absolutisme i liberalisme, centralisme i federalisme o autonomisme, confessionalitat o laïcitat de l'Estat, conservadorisme i progressisme, a banda de la successió de guerres civils, dictadures i revolucions. Tots aquests elements han influït clarament en la singladura del dret civil català, a banda, és clar, del condicionant principal: el fet de no disposar d'un Estat propi.⁴

EL DECRET DE NOVA PLANTA I EL DRET CATALÀ

La fi de la Guerra de Successió, amb la victòria del bàndol borbònic, va implicar l'ocupació militar de Catalunya i

l'establiment d'un nou sistema institucional de «nova planta», en expressió de la norma fonamental que l'establí.⁵ Les noves autoritats van considerar el Principat de Catalunya un territori conquerit, sobre el qual es podia fer *tabula rasa* del passat jurídic i institucional, i establir-lo de nou en virtut del dret de conquesta. El Decret de Nova Planta va ser atorgat per Reial Decret de 9 d'octubre de 1715 i va ser comunicat per Reial Cèdula el 16 de gener de 1716.⁶ A la pràctica, va suposar la supressió de les institucions catalanes d'autogovern, singularment la Generalitat i el Consell de Cent barceloní. Malgrat que alguns elements d'aquest sistema precedent es van mantenir, el dret públic català va quedar tocat de mort, i era qüestió de temps que desaparegués del tot. Per descomptat, el que sí que va desaparèixer va ser la idea del pactisme, el tradicional sistema de les Corts segons el qual el rei a Catalunya no podia aprovar lleis si no era amb el consentiment dels tres estaments reunits.

El Decret de Nova Planta del Principat de Catalunya va succeir els decrets homònims del Regne de València del 1707 i d'Aragó, aquest darrer revisat posteriorment el 1711, i va precedir el de Mallorca del 1716. El Decret primer del 1707, per a València, contenia una declaració de principis que no es va incloure en el català. S'hi afirmava que tots dos territoris, com a terra conquerida, passaven a regir-se completament per les lleis de Castella. En el cas català, atès que l'aprovació va ser més tardana i l'elaboració fou objecte de diferents estudis, informes i deliberacions, es va concloure que no era oportuna aquesta substitució en bloc de tot el dret i tractar tot d'una els catalans com si fossin castellans.⁷ En determinades matèries, com seria el cas del dret civil, el Decret mantenia la vigència del dret precedent. Durant segles, la realitat social i econòmica, i especialment les relacions familiars, s'havien conformat segons el dret civil català, una influència que abastava fins i tot l'estructura de les ciutats i el paisatge del país. No semblava possible, doncs, ni potser tampoc era desitjable, una modificació legislativa d'aquest abast, amb un resultat incert i probablement molt difícil d'implementar. Per aquest motiu, l'article 42 del Decret de Nova Planta va disposar el manteniment del dret recollit al llibre de les Constitucions del 1704, en tot el que no resultava afectat expressament per allò que s'hi preveia. Cal notar, però, que el «justo derecho de conquista» i el principi absolutista, que fonamentaven el decret, s'aplicaven també en aquesta disposició. Expressament es disposava que les Constitucions de Catalunya s'havien d'entendre establertes de nou pel Decret. De manera humiliant, la legitimitat de la vigència del dret civil català tradicional naixia de la decisió del nou monarca recollida en el Decret de Nova Planta.

A efectes pràctics, i quant al resultat, aquest va ser el mal menor del Decret de Nova Planta per al dret català: es mantenia la vigència del dret privat. Tanmateix, i deixant de banda la qüestió simbòlica de la seva successiva derogació i restabliment pel nou monarca, la situació clarament no era la mateixa que la precedent. El Principat dei-

xava de tenir institucions d'autogovern i les Corts no podrien actualitzar aquest dret privat mitjançant l'aprovació d'unes noves Constitucions. A més, aquest dret passaria a ser aplicat per jutges sovint sense cap formació específica en dret català, en un context de repressió i d'hostilitat cap a la societat catalana, una bona part de les classes dirigents de la qual havien hagut d'exiliar-se. Aquest estat de coses va marcar l'evolució de l'aplicació del dret civil català durant el segle XVIII, que sovint s'ha considerat de decadència en relació amb el segle XVII, el segle d'or del dret català.⁸ En aquest segle es van publicar nombroses i valuoses obres jurídiques, i la vida pública catalana va estar presidida per un debat jurídic constitucional d'alta intensitat, el qual servia de fonament a les decisions d'ordre polític que es volien prendre.⁹ La decadència jurídica del segle XVIII va venir motivada per una derrota i la posterior ocupació militar del Principat durant dècades,¹⁰ amb una repressió i manca de llibertat per a la classe jurídica per actuar tal com ho havia fet en el punt àlgid del segle precedent.¹¹

LA UNIVERSITAT DE CERVERA I LA FORMACIÓ DELS JURISTES

D'entre les moltes mesures repressives preses per les noves autoritats borbòniques per sotmetre el Principat de Catalunya, cal esmentar la supressió dels antics Estudis Generals o universitats catalanes existents i la creació d'una nova i única Universitat a Cervera. La formació dels juristes havia de tenir lloc a partir d'aleshores en aquest nou centre universitari, ubicat a la capital de la Segarra, allunyat dels nuclis urbans més importants del país, i d'acord amb les directrius ideològiques del nou règim absolutista. La Universitat de Cervera es va crear l'any 1717 i la seva activitat es perllongà durant més d'un segle, fins al retorn de la Universitat a Barcelona entorn de l'any 1842. Pel que fa a la docència universitària en dret, es fonamentava en els drets romà i canònic, considerats els de més prestigi i elaboració tècnica. De manera que el dret català, designat sovint com a «dret municipal», no era objecte d'estudi preferent com ens pot semblar avui.

De la Universitat de Cervera s'ha tendit a fer-ne una valoració negativa, per motius molt diversos, en bona mesura derivats de les circumstàncies de la seva creació imposada en el context de l'absolutisme borbònic. Específicament per al dret català, s'ha assenyalat la desatenció de l'estudi del dret propi del país i la manca de publicació d'obres monogràfiques referides a aquest dret. A més, també s'ha destacat com els professors abraçaren les noves doctrines de l'absolutisme, en contrast amb el tradicional pactisme imperant tot just poques dècades enre.¹² Tanmateix, aquestes valoracions negatives, sovint motivades per raons d'ordre polític, han estat objecte de revisió i contrast, i de reivindicació de l'obra dels juristes de Cervera,¹³ d'entre els quals cal esmentar les figures acadèmiques que excel·liren en l'estudi cerverí, com foren Jo-

sep de Finestres i Monsalvo (1688-1777) i Ramon Llätzer de Dou i de Bassols (1742-1832).¹⁴

LA GUERRA DEL FRANCÈS I L'ANNEXIÓ DE CATALUNYA A L'IMPERI

La Revolució Francesa va suposar un canvi de fons a tot Europa, també en l'àmbit jurídic. A l'Estat espanyol va donar lloc a un intent de canvi dinàstic i a l'anomenada Guerra del Francès. Pel que fa a Catalunya, la invasió napoleònica va implicar l'annexió al nou Imperi francès del Principat, el qual va ser dividit en quatre departaments, afaïçonats a la manera revolucionària republicana. L'annexió va comportar que l'organització institucional de Catalunya, i el seu dret públic, s'hagués d'emmotllar a la francesa, com també el dret civil pel que fa a les relacions entre els particulars. Això darrer, en cas de triomfar, n'hauria suposat la supressió, tal com s'esdevingué al Rosselló, ja de dret un nou departament francès. De manera remarcable, la llengua catalana va tornar a ser emprada per les noves autoritats. Aquests esdeveniments històrics, probablement no prou coneguts per la seva brevetat i pel caràcter anecdòtic que se li ha volgut donar, tenien un fort component simbòlic.

Malgrat aquesta annexió formal de Catalunya a l'Imperi francès, el fet és que el domini del territori no fou complet per part de les noves autoritats. Alhora es va constituir la Junta General del Principat de Catalunya, per tal d'organitzar la resistència al que es considerava una invasió i omplir el buit de poder que s'havia produït. Durant aquells anys hi hagué dues Audiències actuant a Catalunya, la «francesa» i la «legítima», conseqüència de la guerra que es lliurava a Catalunya. La francesa, que tenia la seu a Barcelona, aplicà el Codi civil francès durant els anys en què estigué en funcionament.¹⁵ Al seu torn, diputats catalans, en representació del Principat, havien acudit a Cadis per als debats constituents que havien de donar lloc a l'aprovació de la Constitució del 1812, en els quals van poder defensar la pervivència del dret català.

Aquests esdeveniments van suposar un fort trasbals en tots els ordres, però també van propiciar un desvetllament social i institucional de gran abast per a la societat catalana, en relació amb la situació d'ocupació militar i opressió del segle precedent. Amb l'entrada al segle XIX, Catalunya havia experimentat uns canvis polítics i una situació de relativa llibertat, que permetien posar en qüestió l'absolutisme viscut fins aleshores i pensar en uns canvis que fins feia poc semblaven impossibles i que també incidirien en la pervivència del dret civil.

L'IDEAL UNIFICADOR EN EL CONSTITUCIONALISME ESPANYOL DEL SEGLE XIX

Amb la Guerra del Francès van irrompre a l'Estat les idees liberals enfront del sistema absolutista de l'Antic Règim.

L'elaboració i aprovació de la Constitució de Cadis el 1812 irradià una gran influència en la resta del segle XIX, pel que fa a la construcció d'un Estat modern de caire liberal, que propugnava importants reformes en l'àmbit del dret públic i el dret privat. La Constitució de 1812, segons el model revolucionari francès, recollia la idea de la unificació jurídica. Calia aplegar en unes lleis modernes tot el dret vigent, especialment pel que fa al dret civil, el mercantil, el penal i el processal.¹⁶

La codificació del dret, reeixida a França de manera paradigmàtica, reflectia el triomf de les idees de la Il·lustració. Per a bastir un Estat modern calien lleis modernes. Tot el dret vigent d'un àmbit determinat havia d'estar recollit en un sol text legal. Un codi havia de ser una llei ordenada sistemàticament per matèries, amb preceptes formulats en articles breus i de redacció precisa. Però aquesta unificació legislativa, mitjançant una codificació material, havia de ser també territorial. Aquest dret nou havia de ser únic i igual per a tots els ciutadans, i calia acabar amb la diversitat legislativa del dret de l'Antic Règim. Per a l'Estat espanyol aquest ideal tenia connotacions de gran abast, ja que per a la unificació proposada es prenia per base el dret de Castella. Es donava la paradoxa, per als juristes catalans, que prendre partit pel nou ideal codificador modern implicava renunciar al propi dret i sotmetre's a la vigència d'un dret de matriu castellana.

Les successives constitucions espanyoles del segle XIX reproduïren el model codificador de l'article 258 de la de 1812, amb variacions puntuals. El lema «Unos mismos códigos regirán para toda la Monarquía» s'anà repetint com un objectiu a aconseguir, per al qual es veia com a principal obstacle l'oposició dels juristes catalans. Tot just pocs anys abans de la Constitució de Cadis, el dret a l'Estat havia estat compilat en la *Novísima recopilación de las Leyes de España*, del 1805, d'acord amb el model de les recopilacions de normes de l'Antic Règim. Malgrat que durant el segle XIX s'aprovaren els codis penal i de comerç i també la Llei d'enjudiciament civil, els quals acabarien amb la vigència del que restava de l'antic dret català que no havia estat derogat,¹⁷ la codificació civil no reeixia. Se succeïren diversos projectes i intents d'elaborar un Codi civil, el més important dels quals va ser el de l'any 1851, que serví de model per als projectes posteriors, tots els quals, però, fracassaren.¹⁸ L'elaboració d'un Codi civil era una tasca complexa, en la mesura que afectava les relacions familiars, les successions, la propietat de la terra o els contractes per a l'intercanvi de béns i serveis. L'opció de trasplantar el Codi civil francès, com passà en altres països, d'entrada no fou possible, i els diversos projectes endegats toparen amb dificultats diverses, de manera remarcable amb la inestabilitat política espanyola. L'oposició dels juristes catalans a la unificació del dret civil, amb la consegüent supressió del dret català, ha estat assenyalat com un dels principals obstacles a aquesta codificació espanyola.¹⁹

Aquesta idea d'aprovar un Codi civil espanyol serà una constant de la vida jurídica del segle XIX, amb la qual els juristes catalans hagueren de conviure. Pel que fa pròpia-

ment a l'aplicació del dret català, tot just acabada la Guerra del Francès es plantejà obertament la qüestió de quin era el dret supletori a Catalunya, en els termes del que resultava del Decret de Nova Planta. El 1815, l'alcalde major de Figueres elevà una consulta a la Reial Audiència sobre si, en absència de regulació específica a les Constitucions i altres drets de Catalunya, calia aplicar el dret de Castella o bé els tradicionals drets canònic i romà com a supletoris, els quals eren els que allegaven els juristes catalans a la pràctica. Aquest dubte plantejat per un «jutge de fora» que havia d'actuar a Catalunya va donar lloc a un seguit d'informes i dictàmens sobre la qüestió a sol·licitud del Consell de Castella.²⁰ Les diferents opcions possibles que es plantejaren arran d'aquesta consulta planaren sobre la resta del segle XIX, pel que fa a una de les qüestions transcendents per a la pervivència del dret català.

Entre els informes elaborats, cal destacar el de quatre advocats catalans, els quals es pronunciaren obertament de manera positiva sobre la vigència del dret supletori tradicional, i exposaren les principals institucions del dret civil català, que el diferenciaven del dret castellà i que eren viscudes i aplicades generalment al Principat. D'antuvi, afirmaren aquesta aplicació general a la pràctica del dret romà, junt amb el dret canònic. A més, afirmaven la vigència del principi de llibertat de testar, les diferències pel que fa a les formes testamentàries, l'admissió dels pactes successoris, la llegítima d'una quarta part per a tots els fills que es podia pagar en diners, els drets del cònjuge vidu, l'ordre de crides en la successió intestada, la vigència del règim de separació de béns en el matrimoni, la compravenda a carta de gràcia, les relacions entre veïns derivades de les Ordinacions d'en Santacília, l'emfiteusi o els anomenats censos com a sistema per a la tinença i aprofitament de la terra, entre moltes altres, a banda de recordar el sentit de justícia o d'equitat que informa el dret català.²¹ La defensa de l'aplicació d'aquestes institucions seculares característiques del dret català, junt amb l'aplicació general del dret romà i d'algun element del dret canònic, foren la base de la reivindicació catalana durant els anys a venir enfront del procés de codificació que s'hauria d'endegar.²²

Amb posterioritat, i a partir de la seva creació el 1834, el Tribunal Suprem confirmà la vigència dels drets supletoris tradicionals, però això no impedí que periòdicament la qüestió de quin era el dret civil aplicable a Catalunya es plantejés, a banda de la progressiva erosió de l'aplicació del dret català motivada per la manca d'institucions d'autogovern i de producció normativa pròpies.²³ Les normes generals estatals aprovades amb posterioritat al Decret de Nova Planta també eren aplicables a Catalunya, en relació amb un dret que havia quedat sense desenvolupament possible. Pel que fa a la pràctica notarial, cal destacar la importància dels notaris en la pervivència del dret català, així com fins i tot per a l'ús de la llengua catalana, a diferència de l'àmbit judicial en què es prohibí pel Decret de Nova Planta.²⁴

Per bé que al segle XVIII pràcticament no es publicaren obres jurídiques monogràfiques destacables sobre el dret

català, això canvià a la primera meitat del segle XIX amb l'inici, el 1832, de la publicació de l'obra cabdal de Pere Nolasco Vives i Cebrià (1794-1874), la qual tenia per finalitat fer accessible el coneixement del dret català mitjançant la traducció al castellà dels textos, en el que aleshores es considerava català antic, de les Constitucions i altres drets de Catalunya que es podien considerar vigents.²⁵ Alhora, i aquesta va ser una altra gran contribució de l'obra, la traducció comptava amb unes extensíssimes notes expositives del dret català. Tot seguit aparegueren altres obres també monogràfiques sobre el dret català, les quals tindrien una importància cabdal per a la seva pervivència i aplicació en la pràctica.²⁶ Cal dir, a més, que, en les ocasions que hi hagué durant aquest temps, des de Catalunya es reivindicà el passat jurídic i institucional i fins i tot es reclamà la restitució del dret o el retorn a la situació anterior al Decret de Nova Planta. Així es constata en els textos dels Memorials de Greuges del 1760 i 1885 o a les Bases de Manresa del 1892, entre molts d'altres.²⁷ Malgrat el temps passat, ja prop de cent cinquanta anys, el record de les institucions perdudes era ben viu.

L'APROVACIÓ DEL CODI CIVIL ESPANYOL I L'APÈNDIX DEL DRET CATALÀ

Després de diversos intents infructuosos, l'any 1888 es va aprovar la primera edició del Codi civil espanyol (CCe), el qual va ser objecte d'una important revisió, arran dels errors detectats, que va donar lloc a la coneguda com a segona edició definitiva del 1889. Aquest CCe es va elaborar a partir de la Llei de bases de l'11 de maig de 1888, per la qual s'autoritzava el Govern espanyol a publicar el Codi civil, segons les condicions i bases que establia. L'aprovació era el resultat d'un llarg i complex procés, ple de dificultats, iniciat amb el propòsit expressat a la Constitució de Cadis de 1812. El procés codificador espanyol va tenir fases molt diverses, però es va convertir en motiu de disputa política rellevant. Algunes vegades s'ha vist aquest retard en l'aprovació del CCe, a diferència del que havia succeït en altres estats propers, com un fracàs espanyol que tingué causes molt diverses, incloses la inestabilitat política, la necessària transformació del règim de la propietat de la terra, amb el procés desamortitzador, com a determinants, i singularment l'oposició dels juristes catalans.²⁸

Per al dret català, l'aprovació i vigència d'un Codi civil a l'Estat va suposar un canvi molt rellevant en relació amb l'estat de coses precedent, de manca de codificació de tots dos drets, amb aspectes que cal valorar com a positius, però també d'altres clarament negatius. D'una banda, va comportar la renúncia a la idea de la unificació immediata de tot el dret civil a l'Estat, amb la consegüent supressió del dret civil català. D'acord amb l'article 5 de la Llei de bases del 1888, l'article 12 del CCe aprovat mantenia la vigència íntegra del dret civil català, tant de les institucions jurídiques concretes aplicables com també de tot el seu sistema de fonts, singularment dels drets canònic i

romà com a supletoris, amb preferència al nou CCe.²⁹ D'una altra banda, per bé que es renunciava, de moment, a la idea d'un Codi civil únic, es preveia l'existència futura d'uns Apèndixs de dret civil foral o territorial al CCe, el qual s'autoanomenava «común». Els drets civils territorials de l'Estat no se suprimien, però es pretenien conservar com una mena d'especialitats o d'institucions singulars en unes lleis específiques, les quals complementarien el Codi civil general o comú per a tot l'Estat. Això tenia de positiu que permetria legislar de nou sobre el dret civil català, formulant-lo de manera moderna. Tanmateix, alhora n'implicava la reducció a un conjunt d'institucions esparses, bandejant la idea d'un ordenament jurídic propi, ja que se suprimiria el seu sistema de fonts tradicional. En darrer terme, i mentre tot aquest procés no s'esdevenia, el dret català subsistia en la seva formulació tradicional del 1704, amb l'aplicació del dret romà i del dret propi formulat en un llenguatge antic i que es trobava en uns llibres que eren poc a l'abast dels juristes pràctics, en contrast amb un dret civil estatal codificat de manera moderna, clara i precisa. Això va fer que el coneixement i l'aplicació del dret estatal codificat s'estengués ràpidament en detriment del dret civil català.

Malgrat la claredat del Codi civil del 1889 pel que feia a la vigència del dret civil català, amb el seu sistema de fonts, els conflictes en l'aplicació pràctica pels tribunals de justícia no van cessar, ni de bon tros. Durant el segle XIX s'havien aprovat tot un seguit de lleis en dret privat que incidien en l'àmbit del dret civil català. Entre aquestes normes cal esmentar la Llei hipotecària del 1861, la Llei del notariat del 1862, les Lleis del matrimoni civil i del Registre Civil del 1870 o les Lleis d'enjudiciament civil dels anys 1855 i 1881, a més dels Codis de comerç del 1829 i del 1885. La seva vigència general a l'Estat va provocar controvèrsia quant a la continuïtat de l'aplicació del dret català, tal com era conegut fins aleshores a la pràctica pels juristes. En l'aplicació d'aquestes i altres normes la posició dels tribunals de justícia, especialment del Tribunal Suprem, no va ser sempre favorable al dret civil català, cosa que va generar una forta oposició dels juristes catalans. Entre les moltes controvèrsies que es van donar per la convivència en l'aplicació del dret estatal i el català van destacar les relatives al veïnatge civil de les persones i a la vigència a Catalunya de l'anomenada *Ley de mostrencos* del 1835 en matèria de successió intestada. Aquests conflictes es van agreujar amb l'entrada en vigor del CCe.³⁰

Els juristes catalans havien salvat el dret català de l'embat del CCe del 1889, però aquest l'havia mantingut de manera provisional o temporal, amb l'incís «por ahora» al seu article 12. Els drets civils territorials de moment no se suprimien, i havien de ser també objecte d'una regulació moderna en un nou text legal articulat, anomenat Apèndix. Aquests Apèndixs ho eren al CCe, i només havien de contenir les institucions dels drets civils territorials que es considerava que calia conservar, amb una vocació clarament reduccionista. Els Apèndixs suposaven una solució de compromís entre les posicions contràries i favorables a

la codificació i la unificació del dret civil a l'Estat. Els drets civils territorials que havien de tenir un Apèndix eren els antics territoris de la Corona d'Aragó —Catalunya, Aragó i les Illes Balears, amb excepció del País Valencià—, així com Navarra, el País Basc i Galícia.

Pel que fa al dret català, el jurista Manuel Duran i Bas (1823-1907), que va ser catedràtic de la Universitat de Barcelona, advocat i ministre de Justícia, ja havia elaborat un recull normatiu en aquesta línia, la *Memoria acerca de las instituciones del Derecho civil de Cataluña*, publicada el 1883. Aquesta memòria anava precedida d'una extensa introducció i tenia 345 articles. A partir d'aquest text es van elaborar diversos projectes d'Apèndix de dret català al Codi civil, en forma de text legal articulat, tant públics com privats.³¹ Oficialment es va constituir una comissió de juristes per a la redacció d'aquest Apèndix, però no fou fins a l'any 1930 que es pogué publicar un projecte oficial, partint de l'esmentada *Memoria* de Duran i Bas. Cal dir que la majoria dels juristes catalans no manifestaren gaire entusiasme amb el projecte de l'Apèndix, atès que implicava la reducció del dret català, la supressió del sistema de fonts tradicionals i la seva conversió en un conjunt d'especialitats al CCe. Era indubtable que amb l'aprovació de l'Apèndix el dret català havia de perdre substantivitat.³²

LA MANCOMUNITAT DE CATALUNYA I L'OFICINA D'ESTUDIS JURÍDICS

Amb la creació de la Mancomunitat de Catalunya l'any 1914, la primera institució moderna d'autogovern des del 1714 amb una certa estabilitat, es va poder treballar des d'una institució catalana a favor del dret civil català. L'any 1918 la Mancomunitat va constituir l'Oficina d'Estudis Jurídics, al capdavant de la qual hi hagué el jurista Francesc Maspons i Anglès (1872-1966) i que va produir diversos treballs monogràfics d'estudi sobre el dret català i va emetre informes i dictàmens com a òrgan consultiu de la Mancomunitat. Aquesta Oficina va succeir en el temps a la creació de l'Institut d'Estudis Catalans el 1907, en el marc del qual també es produïren estudis sobre el dret català i d'altres iniciatives relatives a la cultura i llengua catalanes.

Un estudi cabdal de l'Oficina va ser l'informe *El dret català i la codificació*, en què clarament es va manifestar en contra de l'aprovació d'un Apèndix de dret català al CCe, pel seu caràcter reduccionista, i, en canvi, preconitzava una codificació extensa del dret civil català, amb la idea d'aprovar un Codi civil propi.³³ La creació de l'Oficina d'Estudis Jurídics va manifestar la projecció de la Renaixença en l'àmbit del dret i la important revifada dels estudis jurídics a Catalunya, en defensa de la pervivència del dret civil català. En aquesta tasca va tenir un paper cabdal la *Revista Jurídica de Catalunya*, fundada l'any 1895 pel Col·legi d'Advocats de Barcelona i l'Acadèmia de Jurisprudència i Legislació de Barcelona, les institucions que fins aleshores havien liderat la defensa del dret propi. En aquest context es va elaborar la primera proposta d'Es-

tatut d'autonomia del 1919, que finalment no reeixí, però que va constituir el pòrtic de reivindicacions posteriors.

En el tombant del segle XIX al XX floriren a Catalunya els estudis sobre el dret civil català, els quals serviren de fonament a la reivindicació del seu manteniment enfront de la voluntat unificadora i centralista del Govern de l'Estat. Dins la comunitat jurídica catalana tingueren un fort predicament les doctrines de l'anomenada escola històrica del dret, sorgida a Alemanya, amb fonament en els treballs de Friedrich Karl von Savigny (1779-1861). Aquest corrent permetia fonamentar el manteniment del dret català i l'oposició a la codificació.³⁴ Entre les obres dedicades al dret català que veïeren la llum durant aquests anys, cal destacar-ne tres per la seva amplitud i tractament global. D'una banda, la *Història del dret de Catalunya*, de Guillem M. de Brocà i Montagut (1850-1918), apareguda el 1918, amb una vocació d'exposició històrica i alhora del dret vigent.³⁵ En segon lloc, el *Código civil de Cataluña*, de Josep Pella i Forgas (1852-1918), del 1916, que comparava l'articulat del CCe amb el dret català que considerava vigent i que en constituïa una exposició completa.³⁶ I en darrer terme, el *Dret civil vigent a Catalunya*, d'Antoni Borrell i Soler (1864-1956), del 1923, publicat per l'Oficina d'Estudis Jurídics de la Mancomunitat, en el qual es feia una exposició del dret civil català d'acord amb les orientacions modernes en dret comparat.³⁷ Paral·lelament, cal esmentar també que l'any 1909 es va fer una reedició en facsímil del llibre de les Constitucions i altres drets de Catalunya del 1704 per part del Col·legi d'Advocats de Barcelona, el volum que simbolitzava, i en el qual es fonamentava, la pervivència i represa del dret català.

LA RESTAURACIÓ DE LA GENERALITAT I L'ESTATUT DE 1932

La proclamació de la República Catalana per Francesc Macià el 14 d'abril de 1931 va donar lloc a la restauració de la Generalitat com a institució d'autogovern de Catalunya. L'Estatut d'autonomia de 1932, anomenat de Núria, reconeixia la competència de la Generalitat en dret civil, en concordança amb el que preveia la Constitució de la II República Espanyola de 1931. Després de dos llargs segles, Catalunya recuperava la potestat legislativa i l'autogovern, i a partir d'aleshores el Parlament de Catalunya podria legislar tant en dret públic com en dret privat i començar a bastir el sistema institucional català.

La restauració de la Generalitat i el reconeixement de competències normatives àmplies en dret civil van suposar un canvi de paradigma en relació amb l'estat de coses immediatament precedent, assenyaladament amb la darrera dictadura del 1923. Amb això no tan sols s'abandonava la idea de la unificació del dret civil a l'Estat, sinó que s'atribuïa a la Generalitat la potestat per a legislar en dret civil sense les limitacions existents fins aleshores. Malgrat que la competència no era completa i es reservaven determinades matèries a la legislació exclusiva de l'Estat, les pre-

visions normatives obrien el camí a la legislació en dret civil per part de la Generalitat, la qual podria portar a terme polítiques pròpies en aquesta matèria.³⁸ La tasca que tenia la Generalitat per endavant per actualitzar el dret civil era ingent. D'una banda, calia formular el propi dret d'acord amb les tècniques de legislar modernes i en un llenguatge actual, i de l'altra, calia adaptar la regulació existent a la nova realitat política, social i econòmica. Amb aquesta finalitat el Govern de la Generalitat va crear el 1932 la Comissió Jurídica Assessora, integrada per prestigiosos juristes.³⁹

El Govern de la Generalitat va encarregar a la Comissió l'elaboració de projectes de llei en dret públic i dret privat, els quals posteriorment serien objecte d'aprovació pel Parlament de Catalunya.⁴⁰ Pel que fa al dret civil, es va abandonar la idea d'aprovar el text de l'Apèndix al Codi civil, i la Generalitat va optar pel desenvolupament del dret civil mitjançant lleis especials, amb vista a la futura aprovació d'un Codi civil de Catalunya. Sobre la qüestió s'hi va pronunciar el I Congrés Jurídic català que se celebrà el 1936. Com tants altres projectes d'aquells anys prodigiosos, va haver d'esperar l'arribada de temps millors.

En matèria de dret civil, el Parlament de Catalunya va aprovar diverses lleis molt rellevants per al moment, entre les quals cal destacar la Llei de majoria i habilitació d'edat del 8 de gener de 1934, en què s'establí la majoria d'edat de les persones als 21 anys, amb una important rebaixa en relació amb els 25 anys del dret romà i els 23 anys del CCe. La llei sobre capacitat jurídica de la dona i dels cònjuges, del 19 de juny de 1934, va suposar una fita cabdal en el reconeixement de la igualtat entre l'home i la dona, molt avançada pel seu temps i en relació amb altres països. La Llei de successió intestada, del 7 de juliol de 1936, va establir un ordre propi de crides a la successió, el qual tenia especialment en compte la posició del cònjuge vidu. En un altre ordre, el Parlament va aprovar, l'11 d'abril de 1934, la Llei de contractes de conreu, que abordava la qüestió dels conflictes entre pagesos conreadors de la terra i els propietaris i en permetia l'adquisició forçosa per part dels primers a canvi d'una indemnització. Aquesta llei, pel seu caràcter de legislació de reforma agrària, va ser impugnada davant el Tribunal de Garanties Constitucionals, l'equivalent al Tribunal Constitucional d'aleshores, el qual va considerar que la Generalitat no tenia competència per aprovar-la, en ser matèria social. La Generalitat va tornar a aprovar la llei el 14 de juny de 1934. El conflicte sobre aquesta llei va estar a la base dels fets del 6 d'octubre de 1934, amb la declaració de l'Estat català, i que suposaren la destitució i condemna a presó del Govern de la Generalitat i la suspensió de l'Estatut, fins a la victòria del Front d'Esquerres el febrer del 1936, que implicà una amnistia per als polítics catalans d'aleshores.⁴¹

L'obra en dret civil de la Generalitat republicana ha inspirat la legislació posterior, tant la Compilació del dret civil del 1960 com la del Parlament de Catalunya de la Generalitat restablerta l'any 1977. La Comissió Jurídica Assessora va ser dissolta per un decret del 24 d'agost de 1936,

i en el seu lloc es van crear altres comissions assessores del Govern en matèria jurídica.⁴² Durant el període de la Guerra civil, el Parlament de Catalunya no va aprovar cap llei, i les normes equivalents les va aprovar directament el Govern de la Generalitat, atesa l'excepcionalitat del moment. En darrer terme, cal esmentar que el sistema institucional autonòmic republicà preveia la creació d'un tribunal propi de la Generalitat per a la resolució dels recursos de cassació en dret civil català, junt amb altres matèries. Aquest tribunal s'anomenà Tribunal de Cassació de Catalunya i va estar en funcionament des d'aquest any 1934 fins al 1938.⁴³

LA COMPILACIÓ DEL DRET CIVIL ESPECIAL DE CATALUNYA DEL 1960

Un cop les tropes franquistes hagueren entrat en territori de Catalunya per Lleida, es va disposar la derogació de l'Estatut del 1932 per part de les autoritats del nou règim, amb la Llei del 5 d'abril de 1938. Aquesta llei considerà l'Estatut «en mala hora concedido por la República» i entengué que deixà d'estar en vigor des del cop d'estat, el 17 de juliol de 1936. Amb la llei es considerava que revertia a l'Estat la competència legislativa i executiva que li corresponia «en los territorios de derecho común». A Catalunya la guerra no s'acabaria fins al febrer de 1939. A més d'aquesta llei general de 1938, el 8 de setembre de 1939 es va aprovar una llei específica per al dret civil català, la qual tenia per objecte deixar sense efecte totes les lleis, disposicions i doctrines emanades del Parlament de Catalunya i del Tribunal de Cassació.⁴⁴

Amb aquestes dues disposicions es manifestava la idea dels vencedors de la guerra civil d'eliminar tota l'obra de la Generalitat republicana i tornar a l'estat de coses precedent a la proclamació de la Segona República i la restauració de la Generalitat. Malgrat que les institucions de la Generalitat es van preservar a l'exili, el sistema institucional establert amb l'Estatut de 1932 va ser desmantellat. Pel que fa al dret civil, la legislació autonòmica havia estat derogada i es volia fer desaparèixer del record dels juristes que la van aplicar. Això implicava que la qüestió dels drets civils territorials tornava a estar pendent i s'havia d'afrontar. L'any 1946 es va celebrar a Saragossa un Congreso Nacional de Derecho Civil, autoritzat pel Ministeri de Justícia i organitzat pel Consejo de Estudios de Derecho Aragonés. Entre les conclusions del Congrés hi hagué la d'elaborar unes «compilacions» de les institucions dels drets civils anomenats forals. Aquestes compilacions havien de recollir el dret civil territorial vigent, adaptat als temps presents i que es considerés oportú conservar. Un cop publicades, divulgades i estudiades les compilacions, s'hauria de determinar com es procediria per a l'aprovació de l'anomenat Código general de derecho civil español.⁴⁵

Amb la finalitat de redactar aquesta compilació, i d'acord amb les disposicions normatives aprovades, es constituí l'any 1948 una comissió de juristes catalans, for-

mada per notaris, acadèmics, advocats i jutges, alguns dels quals havien participat activament en el passat en defensa del dret català. El treball inicial es basava en el projecte d'Apèndix de l'any 1930, el qual, al seu torn, partia de l'originària *Memoria* de Duran i Bas. La comissió va elaborar un primer avantprojecte de Compilació l'any 1952. Aquest text fou objecte d'una important reelaboració posterior més ambiciosa, que donà lloc a un nou text conegut com el Projecte de Compilació de 1955, el qual era més extens i complet i regulava de manera moderna les institucions tradicionals del dret civil català. Aquest projecte de 1955 va ser retallat en la tramitació a les institucions de l'Estat, però va servir d'inspiració per a la legislació aprovada durant el període democràtic posterior de recuperació de l'autogovern. En la seva elaboració hi va tenir un paper molt destacat el notari Ramon M. Roca Sastre (1899-1979), que havia estat antic magistrat del Tribunal de Cassació de Catalunya i membre de la Comissió Jurídica Assessora de la Generalitat republicana.⁴⁶

La *Compilación del derecho civil especial de Cataluña* es va aprovar com a llei de l'Estat el 21 de juliol de 1960 i va suposar una fita cabdal per al dret civil català contemporani. Aquest dret passava a estar recollit en un text legal articulat, una única llei redactada en un llenguatge modern, i amb una estructura i sistemàtica paragonables a les dels codis civils en dret comparat.⁴⁷ La Compilació regulava institucions centrals del dret català, com el règim econòmic matrimonial o la successió per causa de mort, i institucions pròpies del dret patrimonial. Amb tot, era un text legal incomplet i fragmentari, qualificat com de dret especial, ben allunyat, per tant, dels objectius manifestats pels juristes catalans en el passat. S'aprovà en un context de falta de llibertats i d'autogovern per a Catalunya i tenia, des de diversos punts de vista, un biaix clarament conservador. D'una banda, i de manera positiva, els compiladors van procurar conservar el màxim possible del dret civil català que consideraren vigent, sense portar a terme innovacions especials. Alhora, però, el caràcter conservador de la Compilació es reflectia de manera específica en la regulació del dret de família, clarament discriminatòria, en consonància amb el nou règim polític.

Tanmateix, els compiladors van voler preservar al màxim la idea del dret català com un sistema jurídic complet que havia estat en el passat. A banda de recollir el major nombre d'institucions possibles, es va recórrer a dues tècniques jurídiques rellevants amb aquesta finalitat. En primer lloc, es va encunyar la noció de tradició jurídica catalana, en l'article 1, que pretenia evitar l'aplicació indiscriminada del CCe com a dret supletori. Es permetia recórrer a aquesta tradició, encarnada en les antigues lleis, costums i doctrina, per tal d'interpretar el dret compilat.⁴⁸ En segon lloc, la Compilació feia servir la tècnica de la substitució. En comptes de derogar tot el dret precedent, s'afirmava que el dret compilat el substituïa, és a dir, que ocupava el seu lloc, en termes d'una anomenada *iuris continuatio*. A la pràctica, el dret antic va quedar derogat, i es va derogar també el dret supletori tradicional, però la tèc-

nica de la substitució era una manera de manifestar, amb visió d'anys a venir, que no es renunciava a completar el dret català quan fos possible.⁴⁹ De manera coetània a la Compilació catalana es van aprovar la de Biscaia i Àlaba (1959), la de les Balears (1961), la de Galícia (1963), d'Aragó (1967) i la de Navarra (1973).

La Compilació va suposar un gran revulsiu per a l'aplicació del dret català i el seu estudi i difusió.⁵⁰ En aquest context, a la Universitat de Barcelona es va crear l'any 1962 la Càtedra Duran i Bas, dedicada a l'estudi del dret civil català, i es van començar a publicar diversos treballs sobre el dret compilat, el qual va ser objecte de consideració a les aules universitàries, i s'hi van dedicar tesis doctorals. Entre les moltes iniciatives que va generar el dret català amb posterioritat a l'aprovació de la Compilació, en els darrers anys de la dictadura, cal esmentar la celebració, a la tardor de 1971, del II Congrés Jurídic Català, mitjançant el qual es pretenien establir les bases del futur desenvolupament del dret català.⁵¹

EL RESTABLIMENT DE LA GENERALITAT I L'EXERCICI DE LA COMPETÈNCIA EN DRET CIVIL

El setembre de 1977, el Govern de l'Estat va restablir la Generalitat de Catalunya, mantinguda a l'exili des del 1939. Expressament, el Reial Decret-Llei del 29 de setembre de 1977, sobre el restabliment provisional de la Generalitat, derogava la Llei del 5 d'abril de 1938, que havia derogat l'Estatut de 1932. Amb aquest gest, l'Estat reconeixia la continuïtat històrica de la institució. L'11 de gener de 1980 entrava en vigor un nou Estatut d'autonomia de Catalunya i el 20 de març de 1980 es celebraven de nou eleccions democràtiques al Parlament de Catalunya. Entremig s'havia aprovat la Constitució espanyola el desembre del 1978. Catalunya tornava a tenir institucions pròpies d'autogovern i competències per a aprovar noves lleis, tant de dret públic com de dret privat, mitjançant les quals es podria bastir el sistema institucional i portar a terme polítiques pròpies en el marc de les competències atribuïdes. Cal dir que l'àmbit i la delimitació precisa de les competències entre l'Estat i la Generalitat ha estat la qüestió central de l'exercici de l'autogovern des del restabliment de la Generalitat, amb la decisiva posició del Tribunal Constitucional, que ha hagut de pronunciar-s'hi expressament, tant arran dels recursos de l'Estat com dels de la Generalitat. Amb la finalitat d'aprofundir en l'autogovern i fixar l'àmbit precís de les competències respectives es va aprovar un nou Estatut l'any 2006.

A partir del restabliment de la Generalitat i l'entrada en vigor de l'Estatut, la legislació catalana ja no es restringeix exclusivament al dret civil, i pot abastar àmbits molt diversos. En els més de 45 anys de nou autogovern, la Generalitat ha creat un important corpus jurídic, però sempre dins un marc autonòmic, en què ha de respectar les competències de l'Estat. El dret civil és una de les matèries objecte de repartiment competencial tant a la Constitució

espanyola com als Estatuts d'autonomia del 1979 i el 2006, i permet establir un vincle de continuïtat entre el present i la història jurídica catalana. La Constitució del 1978 garanteix l'existència dels drets civils territorials, que han de ser objecte de «conservació, modificació i desenvolupament» per part de les comunitats autònomes, amb respecte a la competència de l'Estat. La idea de la unificació del dret civil a l'Estat va quedar clarament abandonada. En virtut d'allò previst a la Constitució, en l'Estatut del 2006, la competència catalana en dret civil s'entén limitada només per les matèries que la Constitució atribueix en exclusiva a l'Estat.⁵² A més, cal tenir en compte que la competència en dret civil no es considera una matèria més de l'autogovern, ja que en l'Estatut del 2006 s'inclouen el dret civil i la llengua entre els «drets històrics» de l'autogovern català.⁵³

Pel que fa pròpiament al dret civil, l'any 1984 la Generalitat va procedir a modificar la Compilació del 1960 per tal d'adaptar-la al nou règim constitucional de drets i llibertats, fonamentalment al principi d'igualtat i no-discriminació. A més, va incorporar la Compilació al nou ordenament jurídic català, amb una versió en llengua catalana. Tot seguit, i un cop modificat allò que es considerava inajornable, es va començar a implementar un programa de modificació i desenvolupament del dret català de manera àmplia i en la màxima extensió possible.⁵⁴ Fins aleshores el dret català havia hagut de sobreviure a la concepció reduccionista de ser un conjunt d'institucions fragmentàries o especials. En aquesta actuació no mancà l'oposició decidida del Govern de l'Estat.

A la segona meitat de la dècada dels anys 1980 i durant la dècada següent, el Parlament de Catalunya aprovà un gran nombre de lleis de dret civil amb diferents tècniques normatives. D'una banda, amb l'anomenada tècnica de les lleis especials, es procedí a reformar directament els articles de la Compilació substituint-los per d'altres i també a aprovar lleis amb substantivitat pròpia, és a dir, regulant matèries que només estaven esmentades a la Compilació o bé que es regulaven completament de nou en dret català. Partint d'aquest bagatge, i d'una altra banda, es procedí a implementar la idea de la codificació sectorial del dret català. És a dir, atès el gran desenvolupament portat a terme, es considerà que era útil recollir tot el dret català existent en tres codis sectorials, un dedicat al dret de successions, un altre al dret de família i, en darrer terme, un de tercer al dret patrimonial. Amb l'aprovació d'aquests codis sectorials es pretenia anar deixant sense contingut la Compilació, per a poder-la derogar completament en darrer terme. D'aquests codis previstos, l'any 1991 s'aprovà el Codi de successions, un text que va tenir un fort impacte a la pràctica, atès que recollia una regulació completa en aquesta matèria del dret civil, que exclouia l'aplicació del CCe a Catalunya, a més de fer ús del terme simbòlic de «codi». Al seu torn, l'any 1998 s'aprovà el Codi de família. Aquest nou Codi no podia tenir el mateix abast complet que el de successions, atès que hi ha matèries que la Constitució reserva en exclusiva a l'Estat, com

són les formes del matrimoni. Pel que fa al Codi de dret patrimonial, i malgrat l'aprovació de diverses lleis especials en la matèria, finalment no s'acabà aprovant.⁵⁵

El desenvolupament legislatiu del dret civil ha anat acompanyat d'una gran represa de les publicacions i estudis sobre el dret català, que inclouen comentaris sistemàtics a la legislació, manuals universitaris, monografies i articles en revistes científiques, entre d'altres, així com de la docència universitària sobre el dret propi i en llengua catalana. Cal destacar també l'increment de l'aplicació pràctica per part dels tribunals de justícia, tant derivada del creixement de l'ordenament jurídic com del seu coneixement. En aquesta aplicació pràctica, hi ha tingut un paper cabdal el Tribunal Superior de Justícia de Catalunya, darrera instància judicial i tribunal de cassació en matèria de dret civil català, constituït l'any 1989.⁵⁶

EL CODI CIVIL DE CATALUNYA

A finals de l'any 1998 es va celebrar la Jornada cap a un Codi civil de Catalunya, organitzada pel Departament de Justícia de la Generalitat, en la qual es va anunciar el projecte del Govern de redactar un Codi civil de Catalunya.⁵⁷ Amb aquest propòsit s'aprovà la Llei 29/2002, del 30 de desembre, primera llei del Codi civil de Catalunya (CCCat). La llei constava de dues parts, una de primera en què s'establien les bases del programa de codificació del dret català, i una de segona que aprovava el Llibre primer del CCCat. Pel que fa a l'estructura i la sistemàtica del CCCat, s'establia que havia de tenir sis llibres i s'havia d'anar aprovant per fases, amb la idea de ser un «codi obert», és a dir, del qual es podien aprovar els diferents llibres successivament, i no mitjançant un únic acte normatiu. Per a poder-ho fer així s'establí un innovador sistema de numeració decimal dels articles. Quant al Llibre primer del CCCat, conté les disposicions generals, amb les anomenades disposicions preliminars del dret civil català, i la regulació de les institucions de la prescripció i la caducitat. Aquest Llibre primer va entrar en vigor l'1 de gener de 2004 i va suposar de nou un gran revulsiu per al dret català. D'una banda, per l'element simbòlic d'iniciar l'existència d'un Codi civil i, de l'altra, per l'establiment d'una regulació moderna i avançada en les matèries objecte de regulació.

Aquesta primera llei del CCCat va ser objecte d'un recurs d'inconstitucionalitat per part del Govern de l'Estat, que negava la possibilitat que la legislació civil de Catalunya estigués recollida en una norma que s'anomenés i s'identifiqués com un Codi civil, el qual havia d'estar reservat en exclusiva a l'Estat.⁵⁸ En ocasió del canvi de Govern derivat de les eleccions del març del 2004, es va retirar el recurs, de manera que va quedar oberta la via a continuar l'obra legislativa del Codi civil. Aquesta tasca codificadora s'ha portat a terme a partir dels treballs elaborats per experts en el marc de l'Observatori de Dret Privat, creat l'any 2000, en el si del qual hi havia la Comissió de Codificació de Catalunya. Des de l'aprovació de la Llei

del Llibre primer l'any 2002 fins a Llei d'aprovació del Llibre sisè l'any 2017 han passat quinze anys prodigiosos de feina molt intensa, en què s'han aprovat les lleis del Llibre cinquè, relatiu als drets reals, el 2006; les lleis del Llibre tercer, relatiu a les persones jurídiques, i del Llibre quart, relatiu a les successions, el 2008, i la Llei del Llibre segon, relatiu a la persona i la família, el 2010.⁵⁹

El CCCat constitueix en l'actualitat un conjunt normatiu del dret civil de Catalunya de gran abast, que regula bona part de les matèries pròpies del que hauria d'integrar un Codi civil, d'acord amb l'ideal codificador de l'època liberal. Aquesta gran obra legislativa ha minimitzat, però no ha eliminat del tot, les dues grans febleses i amenaces constants del dret català: la qüestió del dret supletori i l'oposició de l'Estat. Al seu torn, i entre les altres febleses o amenaces estructurals del dret català, es pot constatar que actualment aquest dret és objecte d'una important aplicació a la pràctica, s'estudia a les universitats catalanes i s'hi dediquen treballs acadèmics de relleu i de transferència del coneixement. El camí recorregut en aquests darrers tres-cents anys, des del Decret de Nova Planta, passant per l'aprovació del CCe, ha estat molt profitós i manifesta el potencial de les obres collectives empreses per la societat catalana, portades a terme amb determinació i amb un alt nivell d'exigència. D'un dret català amenaçat secularment en la seva pròpia existència s'ha passat a un dret conformat per un Codi civil modern i de gran qualitat. Aquest és un resultat sempre desitjat, però que no ha estat gens senzill d'aconseguir al llarg de tot aquest període de tres segles, i del qual cal felicitar-se obertament.

NOTES I REFERÈNCIES

- [1] El llibre de les *Constitutions y altres drets de Cathalunya, compilats en virtut del Capítol de Cort LXXXI de las Corts per la S. C. y R. Majestat del Rey Don Philip IV Nostre Senyor celebradas en la ciutat de Barcelona any M.DCCII*. En Casa de Joan Pau Martí y Josep Llopis Estampers. Barcelona 1704, tenia tres volums, el tercer dels quals dedicat a les disposicions supèrflues, contràries i corregides, i en la darrera pàgina del qual, en el títol dedicat als proemis, s'inclouen els Usatges *Antequam* i *Cum Dominus*. La darrera frase de tot el volum convida a la pervivència d'aquest dret en el temps lligant les idees d'acabament i començament, com un etern retorn: «E los Usatges que mes lo Senyor Comte començen així.» Pel que fa a la història d'aquesta compilació general del dret català i de les dues precedents, vegeu: Josep M. FONT I RIUS. «Estudi introductori». A: *Constitutions de Catalunya: Incunable de 1495*. Generalitat de Catalunya, Barcelona 1988, p. XI-CXXXVII; Josep M. PONS I GURI. «Introducció». A: *Constitutions y altres drets de Catalunya de 1704*. Generalitat de Catalunya. Barcelona 1995, p. I-XX, tots dos publicats a la col·lecció «Textos Jurídics Catalans», els volums de la qual són

consultables en línia al lloc web del Departament de Justícia de la Generalitat.

- [2] Joan COROMINES. *Diccionari etimològic i complementari de la llengua catalana*. Volum I. Curial, Barcelona 1988, p. ix.
- [3] D'acord amb el capítol 40 de les Corts de Barcelona de 1599, relatiu a «Del Dret que s'ha de seguir en declarar les causes», en el qual es va fixar el sistema de fonts del dret català i s'establí que, a falta de dret propi, s'apliquessin els drets canònic i romà, i les doctrines dels doctors. Certament, el dret aplicat de manera general a la pràctica era el dret romà, i només en alguns aspectes molt concrets el dret canònic, però normativament aquest darrer era preferent al dret romà.
- [4] La bibliografia sobre la història del dret català des del Decret de Nova Planta és molt extensa en l'actualitat. Atès el caràcter i l'extensió del present treball, les referències que s'hi fan són limitades i de caràcter puntual. De la mateixa manera, no s'inclouen exhaustivament les referències completes de les lleis i altres disposicions jurídiques. Pel que fa a obres de conjunt, són cabdals: Guillem M. de BROCA I MONTAGUT. *Historia del Derecho de Cataluña, especialmente del Civil, y Exposición de las Instituciones del Derecho civil del mismo territorio en relación con el Código civil de España y la Jurisprudencia*. Herederos de Juan Gili, Barcelona 1918. Edició anastàtica del 1985 dins la col·lecció «Textos Jurídics Catalans», editada per la Generalitat de Catalunya, amb una «Introducció» d'Encarna ROCA I TRIAS i un «Apèndix bibliogràfic complementari» d'Antoni MIRAMBELL I ABANCÓ; Joaquim de CAMPS I ARBOIX. *Historia del Derecho catalán moderno*. Bosch, Barcelona 1958; Lluís PUIG FERRIOL i Encarna ROCA I TRIAS. *Fundamentos del Derecho Civil de Cataluña. Tomo I. Introducción al Derecho civil de Cataluña*. Bosch, Barcelona 1979; Pablo SALVADOR CODERCH. *La Compilación y su historia: Estudios sobre la codificación y la interpretación de las leyes*. Bosch, Barcelona 1985; Ferran BADOSA COLL. «Introducció». A: Ferran BADOSA COLL (dir) i Joan MARSAL GUILLAMET (coord.). *Manual de dret civil català*. Marcial Pons, Madrid i Barcelona 2003, p. 15-98; Lluís PUIG I FERRIOL. *Reflexions amb motiu del cinquantenari de la Compilació del dret civil de Catalunya: 1960-2010*. Generalitat de Catalunya, Barcelona 2010. Per al coneixement del dret anterior al Decret de Nova Planta, és cabdal l'obra de Víctor FERRO I POMÀ. *El dret públic català: Les institucions a Catalunya fins al Decret de Nova Planta*. Eumo, Vic 1987; i també les obres de conjunt de Santiago SOBREQÜES I VIDAL. *Història de la producció del dret català fins al Decret de Nova Planta*. Universitat Autònoma de Barcelona i Col·legi Universitari de Girona, Girona 1981; i Josep SERRANO DAURA. «Estudio introductorio». A: *Leyes históricas de Cataluña. Vol I*. Agencia Estatal Boletín Oficial del Estado. Madrid 2024, pp. 1-390.
- [5] Víctor FERRO I POMÀ. *El dret públic...*, p. 451.
- [6] El Decret es va recollir a la *Novísima Recopilación de las leyes de España* del 1805, al tom II, en el Llibre V relatiu a *De las Chancillerías y Audiencias del Reyno: sus ministros*

- y oficiales en el Título IX sobre la *Real Audiencia de Cataluña*, amb datació del 16 de gener de 1716, i referència a una disposició prèvia de 9 d'octubre precedent.
- [7] Es considera que el manteniment del dret civil català té l'origen en les consultes i informes que es van fer per a l'elaboració del Decret de Nova Planta, singularment els informes de José Patiño i Francesc Ametller. Josep M. GAY ESCODA. «La gènesi del Decret de Nova Planta a Catalunya. Edició de la consulta original del "Consejo de Castilla", de 13 de juny de 1715». *Revista Jurídica de Catalunya*, núm. 81 (1982), p. 7-41 i 261-348.
- [8] Pel que fa a l'aplicació del dret pels tribunals durant el segle XVIII, vegeu Santiago ESPIAU ESPIAU i Pere del POZO CARRASCOSA. *L'activitat judicial de l'Audiència de Catalunya en matèria civil (1716-1834)*. Generalitat de Catalunya, Barcelona 1996.
- [9] Hèctor LÓPEZ BOFILL. *Constitucionalisme a Catalunya: Preludi de modernitat*. Tria Llibres, Barcelona 2009.
- [10] Afirmar clarament Víctor FERRO I POMÀ. *El dret públic...*, p. 450: «No, les institucions de Catalunya no es neuliren amb el pas del temps ni s'apagaren amb l'absència dels sobirans. Tampoc no s'enrunaren per l'acció de forces internes que les haguessin minades i dutes al col·lapse, sinó que caigueren derrotades pel pes superior de les armes estrangeres.»
- [11] Maurici PÉREZ SIMEÓN. «Censura i autocensura a l'obra de Josep Finestres». *Ius Fugit 2004-2006*, p. 77-93, p. 92 per al cas concret del projecte d'escriure una història del dret català, abandonada per por de possibles represàlies.
- [12] Víctor FERRO I POMÀ. *El dret públic...*, p. 457, es pregunta com fou possible aquest canvi de concepció del dret en un període de temps tan breu.
- [13] Joaquim de CAMPS I ARBOIX. *Historia del derecho...*, p. 29; Lluís PUIG FERRIOL i Encarna ROCA TRIAS. *Fundamentos del derecho...*, p. 91.
- [14] Sobre Josep Finestres i la Universitat de Cervera, des d'un punt de vista jurídic, vegeu: Maurici PÉREZ SIMEÓN. «Estudi introductori» (i traducció, notes i índex). A: Josep FINESTRES I DE MONSALVO. *Praelectio Cervariensis sive commentarius accademicus ad titulum Pandectarum de vulgari et pupillari substitutione*. Edició anastàtica del text publicat a Cervera l'any 1752, publicada dins la col·lecció «Textos Jurídics Catalans». Generalitat de Catalunya, Barcelona 2005, p. 17-51; Josep D. GUÀRDIA CANELLA. «Josep Finestres i de Monsalvo i el dret de Catalunya». A: *Annals de l'Acadèmia de Jurisprudència i Legislació de Catalunya*, vol. III/2014, p. 77-96.
- [15] Aquest és un dels fets més interessants des del punt de vista del dret privat d'aquells anys. El *Code Napoléon* va ser fins i tot objecte d'una traducció al català, que no s'ha localitzat mai. Cal tenir en compte que aquest Codi civil francès va servir de model a un bon nombre de codificacions europees posteriors a la francesa, singularment amb els anys també a l'espanyola. Sobre la qüestió, vegeu: Pedro del POZO CARRASCOSA. «La introducció del derecho francès en Cataluña durante la invasión napoleónica». A: Johannes-Michael SCHOLZ (ed.). *El tercer po-*
- der: Hacia una comprensión histórica de la justicia contemporánea en España*. Vittorio Klostermann, Frankfurt 1992, p. 189-213; Albert LAMARCA I MARQUÈS. «L'Administració de Justícia a Catalunya durant l'ocupació napoleònica (1808-1814). La traducció al català del *Code*». *Pedralbes: Revista d'Història Moderna*, núm. 15 (1995), p. 279-307.
- [16] L'article 258 de la Constitució de 1812 disposava: «El Código civil y criminal y el de comercio serán unos mismos para toda la Monarquía, sin perjuicio de las variaciones, que por particulares circunstancias podrán hacer las Cortes.» Prèviament, la mateixa idea es recollia en l'article 96 de l'Estatut de Baiona del 1808: «Las Españas y las Indias se gobernarán por un solo Código de las leyes civiles y criminales.»
- [17] Sobre el dret processal subsistent després del Decret de Nova Planta, vegeu Jordi NIEVA FENOLL. «El procés jurisdiccional català entre 1714 i 1835. Breu ressenya històrica». *Revista de Dret Històric Català*, núm. 4 (2005), p. 29-89.
- [18] Pel que fa al projecte del 1851, vegeu: Pablo SALVADOR CODERCH. «El Proyecto de Código Civil de 1851 y el Derecho civil catalán». A: Pablo SALVADOR. *La Compilación...*, p. 7-133; Lídia ARNAU RAVENTÓS. «El moviment codificador de mitjan segle XIX: la defensa del dret propi des de Barcelona». *Barcelona Quaderns d'Història*, núm. 10 (2004), p. 203-217.
- [19] Antoni MIRAMBELL I ABANCÓ. «Escoles jurídiques...», p. 72 i seg.; Ferran BADOSA COLL. «Introducció», p. 29; Lluís PUIG I FERRIOL. *Reflexions...*, p. 24.
- [20] Aquest fet ha estat exposat, entre d'altres, per Pere del POZO CARRASCOSA. «L'aplicació del dret civil català a l'Audiència de Barcelona a la segona meitat del segle XIX». A: *Materials V Jornades de Dret català a Tossa: Cent anys del Codi civil des de Catalunya*. Càtedra de Dret Civil Català Duran i Bas, Universitat de Barcelona i Promociones y Publicaciones Universitarias, Barcelona 1990, p. 5-45; Guillem M. DE BROCA, *Historia del derecho...*, p. 428; Ferran BADOSA COLL. «Introducció», p. 23. Pel que fa als «alcaldes mayores», vegeu Rafael CERRO NARGÁNEZ. «La nómina de los alcaldes mayores de Cataluña (1717-1834)». *Ius Fugit*, núm. 8-9 (1999-2000), p. 45-74. A la p. 46, Cerro els caracteritza de la manera següent: «Los alcaldes mayores eran jueces ordinarios de origen castellano, impuestos por la fuerza, y por lo tanto ajenos a su ordenamiento jurídico-foral», per bé que en el treball demostra que també n'hi hagué de catalans formats a la Universitat de Cervera, «a pesar de la voluntad regia por castellanizar la magistratura. Pero la distancia, el desconocimiento de la lengua y derecho civil catalán (no abolido) o el escaso salario fueron suficientes incentivos para disuadir a letrados foráneos de servir en varas del país durante mucho tiempo».
- [21] L'informe del 1818 està transcrit i reproduït completament, juntament amb els altres a què va donar lloc la consulta, a Bienvenido OLIVER. *Estudios históricos sobre el derecho civil en Cataluña*. Librería Española i Librería

- del Plus Ultra, Madrid i Barcelona 1867, p. 71. En concret, els advocats afirmen en defensa de la vigència del dret català: «¿Qué inconvenientes, qué trastornos no resultarían á las familias en la derogación de estas costumbres, conservadas siglos hasta nuestros días! Ellas han sido el origen de nuestras habitudes, ellas son obra de la experiencia y de la observancia, ellas son adaptadas al carácter y á la situación del país y han sido hasta ahora el apoyo a la propiedad, la garantía de la paz y la tranquilidad de las familias; dulces objetos que buscan los hombres á la sombra de la legislación» (p. 81). En el llibre també es recull la memòria que elaborà el Dr. Ramon Llàtzer de DOU I DE BASOLS, sobre el dret supletori, el qual arribava a afirmar: «Tanta repetición de Constituciones, de práctica de costumbres y de naturales en diferentes leyes, no parece que pueda dejar de obedecerse por la débil razón de que diez, veinte ó treinta Jueces que deben venir de fuera han de instruirse con los libros del país» (p. 106).
- [22] Cal recordar que aquesta aplicació generalitzada del dret romà, juntament amb les institucions privatives del dret civil català, era habitual que es produís de la mateixa manera en altres territoris europeus. Així, a tall d'exemple, cal recordar la publicació el 1840 per Friedrich Carl VON SAVIGNY de la seva conegudíssima obra *System des heutigen römischen Rechts*, en 8 volums, és a dir, el sistema del dret romà actual aplicat als territoris germànics, obra que tingué una gran difusió i que es va publicar traduïda al castellà els anys 1878-1879, amb un pròleg de Manuel Duran i Bas.
- [23] Tracta amb detall de la qüestió del «jutge de fora» i la utilització del dret català a la segona meitat del segle XIX: Pere del POZO CARRASCOSA. «L'aplicació del dret civil català...», p. 21 i seg.
- [24] Joan EGEA FERNÁNDEZ i Joan MARSAL GUILLAMET. «L'aportació dels notaris a la ciència jurídica catalana (segles IX a XIX)». A: *Actes del I Congrés d'història del notariat català*. Fundació Noguera, Barcelona 1994, p. 277-320.
- [25] Pedro Nolasco VIVES Y CEBRIÀ. *Traducción al castellano de los Usages y demás derechos de Cataluña que no están derogados o no son notoriamente inútiles, con indicación del contenido de éstos y de las disposiciones por las que han venido a serlo, ilustrada con notas sacadas de los más clásicos autores del Principado*. Librería de Emilio Font y Librería del Plus Ultra, Madrid y Barcelona 1861, 2a ed. anastàtica dins la col·lecció «Textos Jurídics Catalans», editada per la Generalitat de Catalunya, Barcelona 2010, amb un «Estudi introductori» de Joan EGEA i FERNÁNDEZ, p. XI-LII, i unes «Notes de la segona edició facsimilar» de Ferran BADOSA i COLL, p. XI-XXIII.
- [26] Cal assenyalar també el *Manual del Derecho civil vigente en Cataluña* de José Antonio ELIAS i Esteban DE FERRATER, publicat el 1843. Per a altres obres coetànies posteriors: Guillem M. DE BROCÀ. *Historia del derecho...*, p. 459; Joaquim DE CAMPS i ARBOIX. *Historia del derecho...*, p. 228.
- [27] *Memorial de Greuges de 1760. Projecte de Constitució de l'Estat català de 1883. Memorial de Greuges de 1885. Misatge a la Reina regent de 1888. Bases de Manresa de 1892*. Edició anastàtica dins la col·lecció «Textos Jurídics Catalans», editada per la Generalitat de Catalunya, Barcelona 1990, amb un «Estudi introductori» de Josep A. GONZÁLEZ CASANOVA, p. XI-XL.
- [28] Aquest procés complex i laboriós ha estat objecte de multitud d'estudis; vegeu, per tots, Juan BARÓ PAZOS. *La codificación del derecho civil en España (1808-1889)*. Editorial de la Universidad de Cantabria, Santander 1993.
- [29] El respecte als drets supletoris era cabdal per a la pervivència del dret català, sense el qual no s'entenia. De manera gràfica, Lluís PUIG i FERRIOL. *Reflexions...*, p. 22, afirma que «pels juristes catalans, salvar el dret romà era salvar el dret català».
- [30] Sobre aquests i altres conflictes: Joaquim DE CAMPS i ARBOIX. *Historia del derecho...*, p. 140; Ferran BADOSA COLL. «Introducció», p. 32; Lluís PUIG i FERRIOL. *Reflexions...*, p. 29.
- [31] Lluís PUIG FERRIOL i Encarna ROCA TRIAS. *Fundamentos del Derecho...*, p. 80.
- [32] Tant la *Memoria* de Duran i Bas com el projecte oficial de l'Apèndix de 1930 han estat publicats a *Projecte d'Apèndix i materials precompilatoris del dret civil de Catalunya*. Generalitat de Catalunya, Barcelona 1995, amb un «Estudi introductori» d'Antoni MIRAMBELL i ABANCÓ i Pau SALVADOR CODERCH, p. XI-XXXII.
- [33] MANCOMUNITAT DE CATALUNYA. OFICINA D'ESTUDIS JURÍDICS. *El dret català i la codificació: Report presentat al Consell Permanent de la Mancomunitat de Catalunya*. Impremta de la Casa de la Caritat, Barcelona 1919; Albert BALCELLS, Enric PUJOL i Jordi SABATER. *La Mancomunitat de Catalunya i l'autonomia*. Proa, Barcelona 1996, p. 484.
- [34] En aquest sentit, s'ha parlat d'una «Escola jurídica catalana»; vegeu Antoni MIRAMBELL i ABANCÓ. «Escoles jurídiques catalanes i codificació». A: *Materials V Jornades de Dret català...*, p. 49-94; Lluís PUIG i FERRIOL. *Reflexions...*, p. 21.
- [35] Guillem M. DE BROCÀ i MONTAGUT. *Historia del derecho...*
- [36] Josep PELLA i FORGAS. *Código civil de Cataluña: Exposición del derecho catalán comparado con el Código civil español*. Horta Impressor, Barcelona 1916-1918. 4 v.
- [37] Antoni BORRELL i SOLER. *Dret civil vigent a Catalunya*. Mancomunitat de Catalunya. Oficina d'Estudis Jurídics, Barcelona 1923. 5 v.
- [38] Pel que fa a les possibilitats que en l'àmbit jurídic presentava l'Estatut, van ser molt valuoses les intervencions recollides en el volum *Conferències sobre l'Estatut*. Acadèmia de Jurisprudència i Legislació de Catalunya, Barcelona 1933.
- [39] La història de la Comissió ha estat exposada al llibre col·lectiu d'Enric ARGULLÓ i MURGADAS, Tomàs FONT i LLOVET, Manuel GERPE LANDÍN, Oriol MIR i PUIGPELAT i Clara VELASCO RICO. *La Comissió Jurídica Assessora de la Generalitat de Catalunya: 75 anys d'història*. Generalitat de Catalunya i Viena Edicions, Barcelona 2011. Ve-

- geu també: Vicenç AGUADO CUDOLÀ. «La Comissió Jurídica Assessora i l'autonomia de Catalunya durant la Segona República: la creació del sistema polític i institucional d'autogovern». *Revista Catalana de Dret Públic*, núm. 48 (2014), p. 83-105; Jaume RIBALTA HARO. «Autonomía y legislación durante la Segunda República en Cataluña. La actividad de la Comissió Jurídica Assessora de la Generalitat republicana». A: José M. PÉREZ COLLADOS i Tomàs DE MONTAGUT i ESTRAGUÉS (ed.). *Los juristas catalanes y el Estado español*. Cátedra de Cultura Jurídica i Marcial Pons, Madrid i Barcelona 2017, p. 237-290.
- [40] Els projectes de llei elaborats es van publicar en dos volums amb el títol *Avantprojectes de la Comissió Jurídica Assessora*. Generalitat de Catalunya. Publicacions del Departament de Justícia i Dret, Barcelona 1933 i 1934, respectivament. Se'n va fer una reproducció facsímil l'any 2008, en ocasió del 75è aniversari de la creació de la Comissió i els 30 anys del restabliment, a càrrec de la mateixa Comissió Jurídica Assessora.
- [41] Són molt il·lustratives les reflexions sobre les vivències d'Amadeu HURTADO. *Quaranta anys d'advocat: Història del meu temps. 1931-1936*. Ariel, Barcelona 1968, i l'anàlisi d'Albert BALCELLS. *El problema agrari a Catalunya: La qüestió rabassaire (1890-1936)*. 2a ed. La Llar del Llibre, Barcelona 1983.
- [42] Esther ARROYO i AMAYUELAS i Jaume RIBALTA HARO. «El dret català en la Guerra civil i la «Comissió Tècnico-Assessora de la Generalitat de Catalunya». A: Ferran BADOSA COLL (dir.), Esperança GINEBRA MOLINS (coord.) i Elena LAUROBA LACASA (coord.), *Estudis de dret català: Llibre homenatge a Antoni Mirambell i Abancó*. Atelier. Barcelona 2022, p. 83-102.
- [43] El Tribunal de Cassació va dictar un total de 41 sentències en matèria de dret civil, redactades en llengua catalana i d'una alta qualitat tècnica, les quals han estat publicades per Encarna ROCA TRIAS. *El dret català en la jurisprudència. IV. Anys 1934-1937*. Universitat de Barcelona. Càtedra Duran i Bas, Barcelona 1974. Sobre el Tribunal, més recentment: Federico VÁZQUEZ OSUNA. *La justicia durante la Guerra civil: El Tribunal de Cassació de Catalunya (1934-1939)*. L'Avenç, Barcelona 2009.
- [44] Atès que es considerava que la primera Llei, del 5 d'abril del 1938, només es referia a l'Estatut i en l'ordre administratiu, calia una nova llei que la complementés, per derogar expressament les disposicions sobre dret civil considerades «audacias reformadoras». La norma preveia que es restablís per a Catalunya «en toda su integridad el derecho existente al promulgarse el Estatuto». A més, es prohibia la citació de les sentències del Tribunal de Cassació, que no podien ser invocades com a doctrina jurisprudencial dels tribunals, és a dir, calia actuar com si mai no s'haguessin dictat.
- [45] Des d'una perspectiva catalana coetània sobre el Congrés, vegeu: Jorge OLIVAR DAYDÍ. «El Congreso Nacional de Derecho Civil de Zaragoza». *Revista Jurídica de Catalunya*, novembre-desembre de 1946, p. 3-23; José María PASCUAL SERRES. «Imposibilidad de llegar a la codificación única». *Revista Jurídica de Catalunya* 1945, p. 43-80, que inclou un escrit de 75 juristes catalans adreçat al degà del Col·legi d'Advocats de Barcelona en defensa del dret català per fer-lo arribar al Congrés de Saragossa en el qual, malgrat la imminència de la guerra i la repressió, s'afirma: «Por su naturaleza, pues, el Derecho Civil Catalán debe ser respetado en toda su integridad y rechazarse todo intento que pretenda trasplantar, extender o restringir sus instituciones, ya que éstas son ajenas a toda idea de intercambio con otras procedentes de los demás derechos civiles hispánicos» (p. 81).
- [46] Entre els nombrosos textos dedicats a la figura de Roca Sastre, cal esmentar encara l'homenot que li dedicà Josep PLA. «El notari Ramon M. Roca i Sastre i la Compilació del Dret (1899)». A: *Homenots: Segona sèrie. Obra Completa. Vol XVI*. Destino, Barcelona 1981, p. 405-436. El text del projecte de Compilació del 1955 es va publicar el 1956 a la *Revista Jurídica de Catalunya*, i els seus preceptes van ser esmentats en sentències del Tribunal Suprem fins i tot abans de la seva aprovació, ha estat reproduït també a *Projecte d'apèndix i materials precompilatoris del Dret civil de Catalunya*. Edició anastàtica dins la col·lecció «Textos Jurídics Catalans», editada per la Generalitat de Catalunya, Barcelona 1995, amb un «Estudi introductori» d'Antoni MIRAMBELL i ABANCÓ i Pau SALVADOR CODERCH, p. xi-xxxii.
- [47] Una valoració en ocasió dels cinquanta anys de l'aprovació: Juan José LÓPEZ BURNIOL. «L'impuls polític de la Compilació». A: COL·LEGI DE NOTARIS DE CATALUNYA (ed.). *La Compilació del dret civil de Catalunya: 50è aniversari*. Marcial Pons, Madrid, Barcelona i Buenos Aires 2012, p. 25-43; Robert FOLLIA CAMPS. «Significat i importància de la Compilació». A: COL·LEGI DE NOTARIS DE CATALUNYA (ed.). *La Compilació...*, p. 183-199; Esteve BOSCH CAPDEVILA. «La Compilación del derecho civil especial de Cataluña: génesis, significado y ¿defunción?». *Ius Fugit*, núm. 16 (2009-2010), p. 181-196.
- [48] Sobre aquesta noció, vegeu els treballs recollits a l'obra de Pablo SALVADOR CODERCH. *La Compilación...*, op. cit. Més recentment: Albert LAMARCA i MARQUÈS. «Comentari a l'art. 111-2 (Interpretació i integració)». A: Albert LAMARCA i MARQUÈS i Antoni VAQUER ALOY. *Comentari al Llibre primer del Codi Civil de Catalunya*. Atelier, Barcelona 2012, p. 47-72.
- [49] Són d'interès els treballs sobre la Compilació de part dels juristes que van participar en l'elaboració i d'altres de coetanis, com ara els recollits a ACADEMIA DE JURISPRUDENCIA Y LEGISLACIÓN DE BARCELONA. *Comentarios a la Compilación del derecho civil especial de Cataluña*. Casacuberta, Barcelona 1961; i en particular, Ramon M. ROCA SASTRE, *Estudios de derecho civil especial de Cataluña*. Bosch, Barcelona 1983.
- [50] En ocasió dels cinquanta anys de l'aprovació de la Compilació s'han portat a terme jornades d'estudi i de commemoració i s'han editat treballs de valoració del que va suposar al seu moment. Vegeu, entre d'altres: Carles E. FLORENSA TOMÀS (dir.) i Josep M. FONTANELLAS MO-

RELL (coord.). *La codificación del derecho civil de Cataluña: Estudios con ocasión del cincuentenario de la Compilación*. Marcial Pons, Madrid, Barcelona i Buenos Aires 2011; Sergio LLEBARÍA SAMPER (coord.). *Un codi per al dret civil de Catalunya: idealisme o pragmatisme?: Estudis en commemoració del 50è aniversari de la Compilació*. José M. Bosch Editor i ESADE, Barcelona 2011; COL·LEGI DE NOTARIS DE CATALUNYA (ed.). *La Compilació del dret civil...*, op. cit. També es va editar un número monogràfic commemoratiu de la *Revista Jurídica de Catalunya* l'abril de 2010, i la *Revista de Dret Històric Català* va recollir el mateix any 2010 les conferències organitzades per la Societat Catalana d'Estudis Jurídics, filial de l'Institut d'Estudis Catalans en ocasió també dels cinquanta anys de la Compilació.

- [51] Les diferents ponències i materials del Congrés es van publicar en el voluminós *Llibre del II Congrés Jurídic Català*. Fundació Congrés Jurídic Català, Barcelona 1972.
- [52] L'abast d'aquesta competència ha estat una qüestió controvertida i hi ha hagut diferents postures enfrontades, qualificades com a autonomistes, foralistes i centralistes, en funció de la concepció sobre aquesta competència. En la jurisprudència del Tribunal Constitucional hauria triomfat la segona posició foralista, amb la teoria de les «institucions connexes», desenvolupada en les sentències 88/1993 i 156/1993, la qual ha permès validar la normativa sobre dret civil aprovada per les comunitats autònomes, amb excepcions concretes. Aquesta qüestió ha generat una literatura ingent, específicament sobre aquestes darreres sentències i la doctrina que estableixen: Ferran BADOSA COLL. «La recent jurisprudència constitucional sobre les competències de les comunitats autònomes en dret civil». *Iuris: Quaderns de Política Jurídica*, núm. 1 (1994), p. 11-36; Jesús DELGADO ECHEVERRÍA. «Doctrina reciente del Tribunal Constitucional sobre la competencia legislativa de las comunidades autónomas en materia de derecho civil». *Iuris: Quaderns de Política Jurídica*, núm. 1 (1994), p. 37-76; Rodrigo BERCOVITZ RODRÍGUEZ-CANO. «Competencias del Estado y de las comunidades autónomas en materia de legislación civil». *Iuris: Quaderns de Política Jurídica*, núm. 1 (1994), p. 77-110. Ni l'oposició de l'Estat ni la jurisprudència del Tribunal Constitucional, però, no han impedit substancialment el desenvolupament del dret civil català que ha portat a terme la Generalitat, malgrat la declaració d'inconstitucionalitat d'alguns preceptes singulars. El TC ha afirmat que la Constitució garanteix indiscutiblement el que anomena la «foralidad civil», és a dir, l'existència dels drets civils autonòmics. També s'ha pronunciat sobre l'abast de la competència catalana en ocasió de la sentència 31/2010 relativa a l'Estatut del 2006, sobre la qual, entre d'altres, versen les aportacions de Ferran BADOSA COLL, Joan EGEA FERNÁNDEZ i Encarna ROCA TRIAS en el número monogràfic de la *Revista Catalana de Dret Públic*, 2010, p. 332-351. La matèria més complexa de delimitar és l'enunciada a l'article 149.1.8 CE sobre les «bases de les obligacions contractuals», que ja apareixia a l'ar-

cle 15 de la Constitució del 1931. Sobre aquesta darrera competència, s'hi ha pronunciat el TC en la sentència 132/2019, de cabdal importància per tal com valida majoritàriament la constitucionalitat del Llibre sisè del Codi civil de Catalunya, relatiu a les obligacions i els contractes.

- [53] L'article 5 de l'Estatut d'autonomia de Catalunya del 2006 reconeix els anomenats «drets històrics», amb l'afirmació que l'autogovern de Catalunya es fonamenta també en els drets històrics del poble català, en les seves institucions seculars i en la tradició jurídica catalana, així com es reconeix una posició singular de la Generalitat amb relació al dret civil i la llengua, entre d'altres matèries.
- [54] En la definició d'aquest propòsit cal esmentar la rellevància del simposi celebrat el 1985 i publicat com a *Simposi de Dret Civil de Catalunya: XXV anys de la Compilació*. Generalitat de Catalunya, Barcelona 1989.
- [55] Pel que fa a una crònica d'aquesta evolució, vegeu Josep Maria PUIG SALELLAS. «El desenvolupament de la competència legislativa en matèria civil». A: UNIVERSITAT DE GIRONA. *L'exercici de les competències sobre dret civil de Catalunya: Materials de les Onzenes Jornades de dret català a Tossa*. Tirant lo Blanch, València 2002, p. 15-54.
- [56] Per a un coneixement de l'evolució del dret català des del restabliment de la Generalitat, són molt rellevants els materials de les Jornades de Dret Català a Tossa de Mar, les quals són organitzades per l'Institut de Dret Privat Europeu i Comparat de la Universitat de Girona, publicats ininterrompudament des de la tercera edició de l'any 1984 fins a les darreres de l'any 2023, amb un volum dedicat a *L'aplicació judicial del Codi civil de Catalunya*. Girona, Documenta Universitaria, 2023.
- [57] Les ponències es van publicar en el llibre *Jornades cap a un Codi civil de Catalunya*. Generalitat de Catalunya. Barcelona 2000.
- [58] Joan EGEA FERNÁNDEZ. «Codificació civil i competència legislativa de la Generalitat de Catalunya». *InDret*, núm. 4/2003; Ferran BADOSA COLL. «Una anàlisi de l'ordenament civil català. El recurs d'inconstitucionalitat núm. 2099-2003 contra la Llei 29/2002, del 30-XII, Primera Llei del Codi civil de Catalunya». A: CONSELL CONSULTIU DE LA GENERALITAT DE CATALUNYA I CONSELL DE L'ADVOCACIA CATALANA. *Autonomia i dret: II Jornada*. Barcelona 2005, p. 21-62.
- [59] Entre l'abundant bibliografia sobre el procés de codificació català: Santiago ESPIAU ESPIAU. «La codificación del derecho civil catalán en el proceso de unificación del derecho europeo». *Derecho privado y Constitución*, núm. 14 (2000), p. 63-128; Miquel MARTÍN CASALS. «El Codi civil de Catalunya en la cruïlla del dret privat europeu». *Revista Jurídica de Catalunya*, vol. 101, núm. 3 (2002), p. 633-662; Lluís JOU I MIRABENT. «El dret català: entre la Compilació i el Codi». *Revista de Catalunya*, núm. 196 (2004), p. 32-61; Antoni VAQUER ALOY. «El derecho civil catalán: presente y futuro». *Revista Jurídica de Navarra*, núm. 46 (2008), p. 69-108; Esther ARROYO I AMAYUELAS. «Civil Law in Spain is Plural, as Are Its National Civil Codes». A: *The Making of the Civil Codes*.

A Twenty-First Century Perspective, Eds. Michele GRAZI-
ADEI / Lihong ZHANG. Springer. Singapore 2023, pp. 31-
49; Esther ARROYO I AMAYUELAS. «Competència auto-
nòmica, competència entre ordenaments jurídics i
codificació del dret civil català: un balanç». *Revista de*

Dret Històric Català, núm. 10 (2010), p. 167-213. Per al
coneixement del dret civil català vigent és cabdal: Joan
EGEA FERNÁNDEZ (ed.), Josep FERRER RIBA (ed.) i Esther
FARNÓS AMORÓS. *Codi civil de Catalunya i legislació
complementària*. 17a ed. Atelier, Barcelona 2021.

NOTA BIOGRÀFICA

Albert Lamarca i Marquès (Barcelona, 1969) és catedràtic de dret civil de la Universitat Pompeu Fabra i membre de l'Institut d'Estudis Catalans (Secció de Filosofia i Ciències Socials). Doctor en dret per la Universitat de Bolonya i llicenciat en dret i en geografia i història per la Universitat de Barcelona, és autor de més d'un centenar de publicacions científiques sobre temes jurídics. Ha estat vocal de la Comissió de Codificació de Catalunya i de l'Observatori de Dret Privat, en els quals ha participat activament en els treballs prelegislatius d'elaboració dels diferents llibres del Codi civil de Catalunya. Ha contribuït al desenvolupament i a l'aplicació del dret català mitjançant estudis, comentaris sistemàtics, presentacions en congressos i jornades i formació de postgrau, així com a la recerca i docència jurídiques en llengua catalana. És membre de la Comissió Jurídica Assessora de la Generalitat de Catalunya, institució de la qual ha estat el president. Les seves principals línies de recerca són la part general del dret civil, el dret de la persona i de la família, el dret d'obligacions i els contractes i el dret de successions.

L'art del Noucentisme

Francesc Fontbona*
Institut d'Estudis Catalans

Rebut 27 octubre 2024 · Acceptat 30 novembre 2024

RESUM

El Noucentisme va ser el nom que prengué la tendència cultural catalana hegemònica del segle xx inicial. Si bé d'entrada la seva versió artística no tenia altra característica que voler representar el nou segle (el Nou-cents), aviat s'anà caracteritzant per la seva reivindicació de la tradició mediterrànica europea (classicisme grecollatí, Renaixement italià, etc.) contraposada a estils de l'Europa central preponderants abans, considerats aliens, com el Simbolisme o l'Impressionisme. L'art noucentista cobrà un relleu especial en esdevenir l'adoptat per una nova generació política que, per primer cop, assolí èxits electorals enarborant la bandera del catalanisme, fins al punt de constituir una veritable alternativa de govern que actuà intensament en el panorama català de la gestió pública, singularment a través de la Mancomunitat de Catalunya, que regí la vida pública del país dins els límits que li permetia el marc constitucional de l'Estat espanyol.

PARAULES CLAU: Noucentisme, mediterranisme, classicisme, catalanisme, arts plàstiques, art català.

Al tombant dels segles xix i xx, l'estil artístic —i cultural en general— hegemònic a Catalunya era el Modernisme,¹ i en acomplir el seu cicle aquest paper de moviment hegemònic l'anà prenent una nova tendència, lògicament de signe diferent, que va acabar consolidant-se amb el nom de Noucentisme.²

Els hereus immediats del Modernisme portaven dintre seu un gran potencial per obrir camins que podien ser no sols ecos de la modernitat europea, com s'havien proposat els modernistes, sinó aportacions pròpies de gran valor. Eren pintors com Joaquim Mir, Isidre Nonell, Ricard Canals, Ramon Pichot, Joaquim Sunyer, Marià Pidelaserra o un jove i molt jove Pablo Picasso i escultors com Pau Gargallo (1881-1934) o Emili Fontbona (1879-1938),³ però no trobaren el terreny adobat per a prosperar professionalment.⁴ Mir passà un temps sota control psiquiàtric, Nonell morí aviat, Pidelaserra es desencisà i es retirà temporalment, Fontbona embogí definitivament i Pichot, Picasso i Gargallo acabaren optant per anar a viure a París. Tot i que havien tractat d'organitzar-se aquí —l'intent més visible va ser l'exposició conjunta a la Sala Parés d'abril del 1905⁵—, la seva obra no arribà a tenir caràcter col·lectiu. Gargallo serà un cas molt peculiar, ja que compaginarà un Noucentisme classicista dinàmic i perfecte amb un avantguardisme que li farà assolir una presència internacional absoluta.⁶

El Noucentisme no va ser un concepte creat per la historiografia, sinó que respon a un nom que ja es va generalitzar a l'època. Alguns d'aquells postmodernistes, especialment Sunyer i en part Gargallo, acabaren esdevenint noms fonamentals del Noucentisme, però en general els protagonistes del nou moviment foren també nous. La paternitat d'aquesta denominació correspon a l'assagista Eugeni d'Ors,⁷ que vers 1906 volgué anunciar, abans fins i tot que es produís, un nou tomb dins la cultura catalana, i li va posar aquest nom sense altre caràcter especial —almenys en principi— que no fos simplement la designació d'una desitjable cultura catalana nova, la que havia de correspondre al recentment estrenat nou segle, el mil nou-cents. I de nou-cents, és clar, venia noucentisme. Es tractava, abans que res, d'enterrar el vuit-cents, encara que aquell segle s'hagués clos amb un fenomen tan extraordinari i fecund com el Modernisme.

Val a dir que, amb els anys, el significat de Noucentisme acabà prenent una forma pròpia i peculiar, molt relacionada amb el classicisme mediterraneista, però que quan Ors s'inventà el mot estava i estigué encara uns anys força buit d'un estil artístic determinat. Simplement perquè a Ors, de moment, l'interessava més subratllar l'existència d'un moviment cultural nou, que ell es veia amb cor de liderar, que no pas definir-ne el contingut estètic concret. Així, sota el pseudònim «Xènius», que va fer fortuna, Ors començà a repartir credencials de «noucentista» des de la seva tribuna diària —el «Glosari»— del pe-

* Adreça de contacte: francesc@francescfontbona.cat

riòdic *La Veu de Catalunya*, que s'havia convertit en un mitjà enormement influent, almenys entre gent culta i catalanista. I si ens fixem en els artistes que van rebre aquest «nomenament» oficios, hi trobarem creadors que no solen tenir uns lligams estètics gaire evidents entre ells. El primer va ser l'escultor, dibuixant i gravador Ismael Smith (1886-1972),⁸ que feia un art molt peculiar en el qual es barrejaven restes del decadentisme i una expressivitat que podia arribar a ser grotesca i fins i tot sarcàstica, i tot seguit Feliu Elias (1878-1948),⁹ un personatge complet: pintor, caricaturista, crític i historiador de l'art. Tots dos van ser presentats per Ors com els pioners de l'art noucentista, però Smith acabà establint-se als Estats Units i Elias va perdre l'amistat del Glosador. Altres artistes plàstics van rebre el «nomenament» poc més endavant: Josep Maria Sert (1907) i Oleguer Junyent (1908), dos pintors i decoradors molt valuosos, però que no tenien gran cosa a veure amb el que després sempre s'ha qualificat de Noucentisme, ni entre ells dos tampoc.

Pere Torné Esquius (1879-1936)¹⁰ i Josep Clarà ja s'acostaven més al que esdevindria el cànon noucentista. El primer, amb els seus dibuixos —i també pintures— que podrien ser vistos com un cant a un intimisme domèstic clar i net, especialment a través de les il·lustracions del seu llibre *Els dolços indrets de Catalunya* (1910); i el segon, que arribaria a ser —a París— l'escultor català del sud de més èxit de la seva generació, i assimilable al classicisme que s'imposà en l'època central del moviment. Tanmateix, Ors el «nomenà» *ex-æquo* amb el seu germà Joan, també escultor, que practicava un anecdotisme sempre centrat en figures d'infants i que difícilment encaixava amb la idea de Noucentisme més estesa.

Joaquim Torres-Garcia (1874-1949), artista nascut a l'Uruguai, fill d'un mataroní, resident a Catalunya des de l'adolescència i que estava plenament en l'ambient de l'art català de l'època, havia passat per una etapa de joventut modernista, però fou potser el primer que s'orientà cap a una altra tendència que acabaria imposant-se temps després. Torres aportà una versió molt moderna del classicisme, filtrada a través d'un gust sintetista com el que aleshores tenia gran presència en l'art francès més recent. I aquell classicisme personal de Torres ja el manifestà en una data tan precoç com el juliol de 1901, en una portada de *Pèl & Ploma* en la qual un paisatge de tons pàl·lids, vora el mar, amb un temple clàssic en segon terme i una figura femenina semivestida amb una túnica blava a primer terme al costat d'una font, deixava constància inequívoca que aquell estil que un decenni més tard se'n dirà noucentista ja existia aleshores ben precisament, encara que fos només en l'obra personal de Torres, i innominat.

I allò no era fruit de cap casualitat, ja que Torres mateix, l'abril del 1907, publicà un article teòric¹¹ a la revista *Empori* que, sota el títol «La nostra ordinació i el nostre camí», comminava els artistes catalans a girar-se vers la tradició mediterrània —del Mediterrani grec, llatí i italià més concretament—, fugint de l'Impressionisme francès, el Prerafaelisme anglès i el Simbolisme alemany, que

fins aleshores havien estat tan de moda aquí. Si Ors s'havia escarrassat pocs mesos abans a crear una etiqueta per a l'art nou —la cultura nova— del país, no era ell, sinó Torres-Garcia, qui indicava amb precisió la naturalesa del contingut del que havia de ser l'art nou català: una naturalesa que tenia les seves arrels en el classicisme mediterrani, però que tampoc pretenia reeditar un neoclassicisme com el de l'època il·lustrada, sinó un estil amarat d'això mateix i que s'inseria en la recent tradició postimpressionista més moderna.¹² De fet, sense que consti que hi hagués un contacte directe, aquell Torres-Garcia estava molt a prop conceptualment d'Aristides Maillol, l'artista de la Catalunya del Nord, vinculat al corrent nabí i que aviat esdevindria un dels grans escultors europeus del segle xx.

Sense fer tan soroll, el pintor Francesc d'A. Galí (1880-1965) fundava una escola privada d'art a Barcelona el 1906, a la qual assistiren diversos artistes que amb els anys es trobarien entre els més representatius del Noucentisme, però també de la generació posterior. El Noucentisme fou un moviment de líders potents, i Galí també en va ser un, encara que la seva obra de creació, molt personal, quedés una mica eclipsada per la seva tasca d'orientador que el portaria, molts anys després, a la Direcció General de Belles Arts de la República espanyola durant la Guerra Civil.¹³

I un altre líder seria l'arquitecte Josep Pijoan (1879-1963), el secretari general del recentment fundat —a instigació seva—, el 1907, Institut d'Estudis Catalans. Pijoan va ser un nom clau en la valoració del patrimoni artístic català. El 1908 publicà, sense signar, el primer dels fascicles de *Les pintures murals catalanes*, veritable descoberta de la pintura mural romànica sobre la qual se sustentaria una tradició artística catalana de gran envergadura que fins aleshores havia passat desapercebuda i que seria l'embrió del futur Museu d'Art de Catalunya. Pijoan acabaria fent una carrera internacional d'historiador de l'art molt més vistosa que no la d'arquitecte; però circumstàncies personals l'allunyaren del país força aviat, i la seva presència en el desenvolupament del Noucentisme —i del mateix IEC, que ell creà— s'esvaí, tot i que mai deixà d'estar en contacte amb noms de les forces vives de la cultura catalana.¹⁴

El rerefons polític no s'ha de perdre mai de vista. Era el moment de Solidaritat Catalana (1907), unió de forces catalanistes ben disperses en reacció contra la Llei de jurisdiccions promulgada pel Govern espanyol per avalar, en lloc de castigar —que era el que hauria correspost—, l'assalt dels militars a les redaccions del *¡Cu-Cut!* i de *La Veu de Catalunya*, que foren destrossades a causa de la publicació d'un acudit de Joan Junceda a la revista satírica, on es feia una lleu brometa sobre l'exèrcit. I curiosament ell era fill de militar. Tanmateix, els integrants de Solidaritat Catalana eren tan diferents entre si que políticament aquella aliança va durar poc per mantenir una política de defensa llarga i eficient dels interessos de Catalunya.

Un dels personatges més militantment noucentistes des de més aviat fou l'escultor Esteve Monegal (1888-

1970).¹⁵ El veurem dibuixant la coberta de dos llibres de poetes emblemàtics del nou moviment: el *II llibre de sonets* de Josep Carner (1907) i *La muntanya d'amethistes* de Guerau de Liost (1908). Cap dels dos dissenys, però, tenia res a veure amb l'estil que anys després es consolidaria com a típicament noucentista: eren dibuixos que s'emparentaven més aviat amb l'estil d'Ismael Smith, amb qui Monegal havia coincidit a les pàgines de la revista feminista *Or i Grana* (1906-1907).¹⁶

I els temps continuaren essent convulsos: l'estiu del 1909 esclatà a Barcelona l'anomenada Setmana Tràgica, una insurrecció popular iniciada en la protesta contra la mobilització de nois per anar a lluitar al Marroc, en un dels conflictes colonials espanyols més allargassats i impopulars. La protesta derivà en l'incendi de nombrosos convents, i políticament causà també una divisió entre els catalanistes mateixos: uns partidaris d'aguditzar el càstig als revoltats i altres decantats a tractar d'explicar-se'n els motius de fons.

El mateix Ors —o Xènius—, que es mantingué com a administrador oficiós del seu invent del Noucentisme, a més de continuar pontificant al «Glosari», es va fer venir bé un encàrrec publicitari de la pulcra impremta de Joaquim Horta per a generar el que seria una mena de manifest col·lectiu, en forma de llibre acuradíssim, que intitulà *Almanach dels Noucentistes* (1911). Els qui hi participaren, tant escriptors com artistes plàstics, i encara algun més que excedia aquestes especialitats, ens donen una nòmina precisa d'allò que l'Ors de cinc anys després de crear el concepte interpretava que el representava. Hi veurem que aquell Ors, ben eclèctic encara, a més de no oblidar-se de Smith, que havia estat la seva primera opció, ja incloïa alguns dels artistes que en el futur esdevindrien emblemàtics del moviment: novament Josep Clarà i Torné Esquiús, Xavier Nogués, Josep Aragay (1889-1973)¹⁷ —que en va ser el director artístic—, Pau Gargallo, Josep Pijoan i Joaquim Torres-Garcia. Però el que sorprèn vist des d'avui és que en aquella nòmina hi trobarem també noms essencials del postmodernisme, com Nonell o Mir, així com Canals, que, més acomodaticí, s'aproparia en el futur cap a un canó classicista compatible amb la nova i definitiva imatge del Noucentisme, reforçada amb les troballes artístiques gregues a les excavacions d'Empúries¹⁸ que formaven part de la política cultural de Prat de la Riba, el polític que el 1906 havia publicat el llibre *La nacionalitat catalana*, que esdevindria una mena de catecisme del catalanisme, i que ara presidia la Diputació de Barcelona pel partit de la Lliga Regionalista. Però és que a l'*Almanach* també s'hi incloïa Picasso, sis anys després d'haver canviat la seva residència barcelonina per la parisense; aquell aleshores ja era de fet un Picasso cubista, però Ors trià per representar l'artista una subtil punta seca de la seva època rosa.¹⁹

La mateixa barreja formal, la trobarem als inicis del grup Les Arts i els Artistes, fundat el 1910, que de fet havia de ser la plataforma de difusió del Noucentisme, tant artístic com literari i musical, i que perdurà fins a la Guer-

ra Civil. L'embrió l'havia acollit el galerista Santiago Segura a la seva sala del Faianç Català, que jugaria un paper clau en la gestació i desenvolupament del Noucentisme artístic.²⁰ Aviat només inclouria artistes plàstics. Presidida per Canals —que era el més internacional del grup, en tant que pintor de la galeria Durand-Ruel de París—, a Les Arts i els Artistes d'entrada ja hi eren els pintors Feliu Elias, Nonell, Joan Colom i Iu Pascual, i els escultors Gargallo, Smith i els germans Miquel i Lluçia Oslé.

A l'exposició inaugural ja s'hi afegiren noms notables com Mir, Nogués, Clarà, i també Enric Casanovas, Pere Ysern, Alexandre de Cabanyes, Sebastià Juñer Vidal, Francesc Labarta, Nicolau Raurich, Martínez Padilla, Manuel Ainaud o l'escultor Borrell Nicolau. La conclusió ha de ser que sota el paraigua del Noucentisme s'hi mantenia encara còmodament el postmodernisme. I aquest conjunt mixt majoritàriament es consolidarà en la col·lecció d'art de referència de l'època: la de Lluís Plandiura (1882-1956), que *de facto* marcaria el canó de la generació artística catalana preponderant als anys vint i trenta.²¹ Els artistes preferits de Plandiura, empresari potent i antic deixeble de l'Acadèmia Galí, no representaran tot l'art català de l'època, sinó bàsicament els de Les Arts i els Artistes, uns més que altres, però en definitiva acabaran imposant-se com els més representatius de l'art català. I s'esdevindrà un fenomen que ara sembla inexplicable, i és que els pintors catalans més internacionals, que acabarien essent els avantguardistes Joan Miró i Salvador Dalí —aquest, per cert, fou força noucentista de ben jove—, romandrien sorprenentment fora d'aquell canó, i no triomfarien aquí fins ben entrada la postguerra.

En realitat, doncs, el Noucentisme mai va ser un estil monolític. Ja hem vist com va néixer mestís, però fins i tot dins la facció hegemònica, la que no venia clarament del postmodernisme, hi havia dues famílies: els idealistes i els crítics, que es corresponien en certa manera també amb famílies polítiques. Els idealistes combregaven més o menys amb la Lliga —encara que molts acabessin prop d'Acció Catalana— i els crítics es trobaven més cap a l'esquerra: podien anar des de l'entorn d'*El Poble Català* fins al republicanisme no lerrouxiista. Naturalment, no són ciències exactes, però ens serveix per a esquematitzar-ho i fer-ho més clarificador.

Joan Colom (1879-1964), que s'havia iniciat amb Nonell, arribaria a tenir molta cotització, però només encaixà esporàdicament amb el Noucentisme madur. Francesc Labarta (1883-1963), una figura molt present als punts neuràlgics de l'art nou de l'època, seria un caricaturista dandi —signant Lata— i un pintor solidíssim, però no combregà del tot amb el classicisme noucentista.²² En canvi, com a pedagog molt respectat, influí molt en membres de la segona generació d'aquell moviment. Iu Pascual (1883-1949), també molt decisiu en el món de Les Arts i els Artistes,²³ practicà un paisatgisme poc afí al Noucentisme tòpic. Manuel Humbert (1890-1975), també molt present en els afers noucentistes, tendí, però, sovint a anar a París, on fou amic i retratat de Modigliani.²⁴ I una mica

més jove, Ignasi Mallo (1892-1940), bé que autor dels magnífics murals noucentistes del Banc de Valls (1920), molt elogiats per Ors, com a pintor de cavallet preferí el paisatgisme impressionista.²⁵

Una figura tan densa i potent com Ors, que —mentre va ser a Catalunya— es posà al servei del projecte d'Enric Prat de la Riba, tenia un contrapès a l'altra banda del Noucentisme, que era Feliu Elias, tan influent i sòlid com ell, però molt més realista. Al començament tots dos anaven dins el mateix vaixell: fins i tot quan es publicà en recull la primera sèrie del *Glosari* de Xènius (1907), la portada i la coberta del llibre, que esdevindria una mena de breviarí màgic, eren dibuixos signats per Apa, el pseudònim d'Elias quan feia d'artista. Però Elias pel seu compte va tirar endavant un projecte ambiciós, la revista satírica *Papitu* (des del 1908),²⁶ on incidí intensament en la societat catalana amb perspectiva irònica però no banal, i a través de dibuixants que també col·laboraven amb la facció més benpensant de la societat de l'època, representada per la revista d'humor *¡Cu-Cut!*, controlada pel partit de la Lliga Regionalista. Aviat el to de *Papitu* molestà la Lliga i es forçà dràsticament una escissió: els col·laboradors d'una revista no podien participar en l'altra, un fet que entre moltes altres coses causà l'antagonisme manifest entre Xènius i Apa. Allò no impedí que en l'aparició de successius fascicles del *Glosari* de Xènius, set anys més tard com a mínim, es continués utilitzant la portada que Apa havia dissenyat quan eren amics.

En l'àmbit polític, el tall fou total, però a nivell social, com que les dues faccions es dirigien, amb matisos, a un mateix món social, hagueren de coexistir, de manera que es pot dir que aquella entitat cultural etèria que es deia Noucentisme continuà existint amb dues ànimes: la que en podríem dir idealista i la que resultava ser més crítica.

Papitu, malgrat Ors i els de la seva banda —alguns dels quals hi havien col·laborat al principi—, continuà, i tingué una època molt bona, naturalment fora del Noucentisme institucional. Primer Apa hagué de tapar molts forats perquè alguns col·laboradors es varen retreure, però trobà suports forts en joves com els dibuixants Labarta, Junoy o Humbert, als quals s'afegí un reforç ben inesperat des de París, l'artista madrileny Juan Gris, futur nom principal del cubisme internacional, i que deixà a *Papitu* una densa col·lecció d'acudits gràfics de gran personalitat, tanmateix sense traces cubistes ni concomitàncies noucentistes. Tímidament, aviat també s'afegí a l'equip Nonell, que n'acabaria essent puntal, com ho serien més endavant Nogués i Pidelaserra.

Josep M. Junoy (1887-1955) seria una figura peculiar: bé que primer sintonitzà amb el Noucentisme, aviat també ho va fer amb l'Avantguarda i s'hi sumà entusiàsticament, però, al marge de la seva faceta inicial de dibuixant, pesà molt més com a poeta i activista cultural.²⁷ Més dibuixants molt populars tingueren també una certa identificació amb el Noucentisme, però de manera més distant, com Joan D'Ivori (1890-1947)²⁸ o Lola Anglada (1892-1984).²⁹

Paral·lelament, la línia diguem-ne oficial de l'art noucentista tampoc la podia representar *¡Cu-Cut!*, per molt que fos de la Lliga, ja que cercava el contacte amb un públic popular, i els seus caricaturistes —Gaietà Cornet, Joan Llaverias o Joan Junceda— tampoc tenien gran cosa a veure amb el classicisme depurat que s'anava definint com l'estil del Noucentisme madur.

El viratge definitiu del Noucentisme, des d'un inconcret art nou a un concretíssim art mediterraneista, va tenir lloc el 1911, ben poc després de l'aparició de l'*Almanach*. El febrer d'aquell any morí inesperadament Nonell, que per damunt de tota consideració estilística era el pintor català madur amb més capacitat de lideratge. A Nonell, quan l'*Almanach* fou presentat en públic, ja se li va deixar un seient buit en senyal de dol, i aquell buit va significar un punt d'inflexió. Potser ningú en fou aleshores conscient, però l'absència d'aquell pintor tan personal, que finalment havia aconseguit imposar-se al públic feia ben poc en una exposició al Faianç Català, aviat seria tàcitament substituïda per un pintor que també faria una exposició a la mateixa sala aquella primavera.

El «successor» era Joaquim Sunyer (1874-1956), un pintor sitgetà que havia començat més o menys proper a la Colla del Safrà, com Mir, Nonell, Canals o Pichot, però que feia una quinzena d'anys aproximadament actuava a París, sense gaires lligams amb el món català. Hi havia assolit un cert estatus, en la línia dels postimpressionistes i de Steinlen. Ara tornava a aparèixer a Catalunya, i el seu retrobament amb el Mediterrani li canvià l'estil. Exposà al Faianç pintures, especialment paisatges, molt construïdes a la manera de Cézanne, dins una senzillesa inusitada. Semblava talment respondre a la crida mediterraneista de Torres-Garcia, però segurament només captava un anhel col·lectiu que flotava en l'ambient. La qüestió va ser que la seva individual impactà enormement, i fins i tot un personatge tan «modernista» com Miquel Utrillo, «conspirà» per aconseguir que la màxima figura intel·lectual del país, el poeta i assagista Joan Maragall, al cim del seu prestigi i autoritat, escrivís un article consagrant Sunyer a la revista *Museum*. La cosa rodà tan bé, que el qui era el líder polític emergent del catalanisme, Francesc Cambó —molt abans de fer fortuna personal—, volgué comprar la pintura de Sunyer que Maragall havia elogiat més, la *Pastoral* (ara a l'Arxiu Maragall, dependent de la Biblioteca de Catalunya).

I allò no va ser només un triomf personal de Sunyer, que curiosament no havia aparegut a l'*Almanach dels Noucentistes*, sinó l'encarnació del mediterraneisme com a estil totèmic de la nova Catalunya, i per tant, el que donava cos concret, per fi, a aquell Noucentisme fruit de la promoció de Xènius que feia cinc anys que deambulava inconcret.³⁰ S'havia passat d'un postimpressionisme greu parent de Van Gogh —per dir alguna cosa— a un estil clar marcat per Cézanne.

Sunyer no va ser l'únic nom a consagrar-se aleshores. Josep Clarà (1878-1958) participà a la gran Exposició Internacional d'Art de Barcelona del mateix 1911, i la seva àmplia aportació, basada en figures d'un classicisme vi-

brant, alimentà en els ambients culturals preponderants la sensació que mereixia el màxim guardó de la mostra. En no ser-li concedit pel jurat s'organitzà un gran homenatge d'encoratjament, en el qual Maragall, altre cop donant suport al Noucentisme naixent, homenatjà l'escultor, ara amb un poema escrit a propòsit.³¹

A la mateixa magna exposició, Torres-Garcia hi presentà un oli de grans dimensions que representava *La filosofia introduïda al Parnàs com la XI^a musa*, una peça destinada a la biblioteca de l'Institut d'Estudis Catalans, el gran instrument per a l'alta cultura que la política de Prat de la Riba havia ideat com a estructura fonamental de l'organització somiada per fer de Catalunya una nació estable i seriosa. Torres en aquella obra aplicava sense gaires variacions el mateix estil que havia donat a conèixer a *Pèl & Ploma* a començament de segle, quan el Noucentisme no era encara ni un nom ni un projecte.

Però, altre cop al Faiànc, a la tardor, un altre escultor, Enric Casanovas (1882-1948),³² també es va fer notar amb unes escultures d'un classicisme simplicíssim, que eren ben diferents de les figures poc o molt rodinianes que l'havien donat a conèixer en temps d'Els Quatre Gats. Ell tampoc havia aparegut a l'*Almanach*, però sí que formava part de Les Arts i els Artistes, i aquella exposició al Faiànc es repetí l'any següent i el 1914, de manera que esdevingué el prototipus de l'escultor noucentista, ja que Clarà, més solemne i que gaudia d'un estatus important a París, no participava gaire de prop en les batalles artístiques catalanes. El classicisme informava fins i tot l'obra de catalans que no es movien pels cercles noucentistes, com Julio Antonio (1889-1919), vigorós escultor ebrenc radicat a Madrid.

Però, de fet, les realitzacions pictòriques més representatives del Noucentisme, a part dels murals que Torres-Garcia feia al Palau de la Generalitat, les va fer Xavier Nogués (1873-1941). Primer al celler de les Galeries Laietanes, la sala d'art successora del Faiànc Català, on va fer, el 1915, uns murals en tons blaus que transportaven als murs, al tremp, l'humor àcid, però alhora afable que havia consagrat l'artista com a dibuixant a la premsa satírica i com a gravador a l'aiguafort, especialitat en la qual fou un mestre. Aquell conjunt, situat en un dels locals més íntimament vinculats al món de Les Arts i els Artistes, donà a Nogués una visibilitat encara més gran de la que ja tenia. Aquell to humorístic l'allunyava de l'idealisme dels seus col·legues, però també donava al Noucentisme una dimensió sarcàstica que redimia el moviment, en certa manera, d'aparèixer excessivament melós. La major part d'aquests murals anaren a parar al Museu Nacional d'Art de Catalunya.³³ En la versió plàstica del Noucentisme, el moviment que transmetia el voluntarisme del projecte de Prat de la Riba, una mica de visió maliciosa hi era saludable. Paral·lelament, Nogués anava fent a la *Revista Nova* una sèrie de dibuixos que intitulà globalment *La Catalunya pintoresca*, visió exquisidament satírica del nostre país, que després serien aplegats en un volum el 1919. El 1916 el mateix artista inicià una altra de les realitzacions

seves més ambicioses: els murals per a la casa de Lluís Plandiura, el col·leccionista que en certa manera dictava la llei artística en aquella generació; i en aquest cas l'element irònic no hi era: va dedicar el conjunt a la representació d'arguments de cançons populars catalanes, amb el to circumspecte i ponderat amb què ho haurien fet Torres o el jove Obiols.

Un altre membre de Les Arts i els Artistes —i esporàdic dels Evolucionistes—, Jaume Guàrdia (1875-1935),³⁴ practicà un Noucentisme típic, però va tenir poca visibilitat, potser per la seva mort prematura, circumstància que també afectà Francesc Vayreda (1888-1929).³⁵

Barcelona sempre ha tingut un pes social i cultural molt gran a Catalunya, però el Noucentisme no tenia vocació de ser un moviment de la capital, sinó en tot cas d'allò que se'n va dir Catalunya-ciutat. A Terrassa molt aviat es generà un nucli noucentista propi, que es podia personificar en la revista *Ciutat* (1910-1911) o en el volum de les *Ínfimes cròniques d'alta civilitat* (1911), recull de les gloses que el músic i teòric Joan Llongueras, sota el pseudònim «Chiron», publicava a *La Sembra*, a la manera de les que a *La Veu de Catalunya* feia Ors, que precisament era el prologuista del present volum.³⁶ A Sitges, l'escultor Pere Jou (1891-1964)³⁷ o el pintor Agustí Ferrer Pino (1884-1960)³⁸ van acostar-se al Noucentisme, sense abandonar les seves personalitats pròpies, per exemple en la decoració del Casino Prado (1921-1930); i Terramar, on l'arquitecte Josep Maria Martino (1891-1957)³⁹ va tenir un paper preponderant, és una urbanització ben noucentista.

Tanmateix la connexió entre Barcelona i els altres focus urbans del Noucentisme no fou excel·lent, i així, un episodi com la publicació d'un article important de Maurice Denis —un dels grans noms de la pintura contemporània internacional— en una revista gironina, *Lectura*, dirigida per Prudenci Bertrana, resultà intranscendent, malgrat consagrar-se a la figura d'un gran artista català —del Nord— que tan bé hauria encaixat en el disseny aleshores incipient del Noucentisme. I si tenim en compte que aquell artista era Aristides Maillol (1861-1944),⁴⁰ que esdevindria una figura internacional indiscutible de l'escultura mundial del segle xx, amb les seves figures femenines contundents i mancades de tota ornamentació, la poca comunicació entre Barcelona i Girona encara es feia més lamentable. Deia Maurice Denis en aquell article: «En Maillol continua la tradició de l'esculptura grega. Igual que'ls Grecs y'ls grans clàssics, economisa medis, sintetisa, de la natura complicada ne fa una cosa sumament senzilla», i conclouia: «Home admirable: ajunta a la virtut d'un clàssic, l'ingenuïtat d'un primitiu.»⁴¹ Estirar aquest fil des de les ments pensants del Noucentisme central hauria estat sens dubte d'una fecunditat cultural enorme. Maillol aleshores ja havia esculpit la seva mítica *Mediterrània*, que tant hauria encaixat en el nou estil del Noucentisme, però la cosa no transcendí dels cercles reduïts dels lectors locals i poc més, tot i que a Barcelona la revista gironina es venia també a quatre llibreries, o sigui que no deixava de ser-hi present. El gran art que es produïa a la Catalunya admi-

nistrada per França, doncs, es relacionava prou bé amb l'Empordà o el Gironès —l'article esmentat no era un fet aïllat, i fins i tot algun escultor sud-català, com Joaquim Claret (1879-1964),⁴² treballà amb Maillol—, però restava desconegut a Barcelona, i això impedia que se n'hagués pogut fer una lectura pancatalana eficaç, que hauria pogut refondre el que s'estava fent al Rosselló amb el que s'estava fent a la resta de Catalunya, amb tot el que allò hauria representat pel que fa a guanyar volum i potència.

Era tan gran l'esquerda entre les dues Catalunyes que un dels millors escultors de la Catalunya Sud de l'època, Ricard Guinó (1890-1973),⁴³ hi seria sempre en vida un autèntic desconegut a causa d'haver desenvolupat la seva carrera a l'Estat francès, primer com a deixeble de Maillol i després com a executor material de les escultures que Renoir no podia fer directament per la seva malaltia deformant a les mans. La carrera personal posterior de Guinó, llarga, de gran nivell artístic i plenament assimilable al Noucentisme, restà desconeguda a Barcelona.

La falsa novella *La ben plantada* d'Ors (1911) s'erigirà en una mena de talismà del Noucentisme, i per això els escultors que hi són esmentats, Clarà i Casanovas —de Maillol no en diu res perquè encara no l'havia detectat—, assoliren un relleu especial en el nou moviment.

Tot i la tebiesa de Clarà, el trobarem exercint d'oficiant màxim de la idea noucentista, anant a veure Torres-Garcia del braç d'Ors i de Joaquim Folch i Torres —l'home dels museus—, per fer-li acceptar l'encàrrec de fer els al·ludits murals al fresc per al saló de Sant Jordi del Palau de la Generalitat, per encàrrec directe de Prat de la Riba, president de la Diputació de Barcelona i tot seguit de la nova Mancomunitat de Catalunya. Seria una obra magna que quedaria inacabada i que tanmateix resultaria polèmica, bé que el president Prat s'hi implicà personalment a fons. Torres hi treballà des del 1913 fins al 1918, i hi deixà quatre murals —i esbossos complets de dos més— en el seu estil ja conegut de mitificació del món clàssic amb un llenguatge modern, que tanmateix també acusava l'empremta estilística del simbolisme de Puvis de Chavannes.

Torres-Garcia també estava aleshores tirant endavant una acció que, pel seu petit format, pot passar desapercibuda: la renaixença de la xilografia com a obra d'art.⁴⁴ El gravat en fusta era vist com una tradició catalana —en realitat compartida per molts països d'Europa, bé que no pas per Espanya— que s'havia perdut a conseqüència de la invenció del fotogravat. Maillol també s'havia fixat en aquest art, des de tan aviat com el 1892, i s'hi implicà per il·lustrar els clàssics, de jove i de gran,⁴⁵ però l'esmentada desconexió entre Catalunya del Nord i la del Sud impedí que el seu exemple arribés aquí abans.

A l'*Almanach dels Noucentistes* ja es preveia fer renéixer aquest art, però qui s'hi posà fou Torres-Garcia, que encapçalà amb una xilografia el catàleg de la seva exposició individual a les galeries Dalmau el gener del 1912 —presentada per Xènius— i il·lustrà el seu llibre, editat per Rafael Masó, *Notes sobre art* (1913) amb més xilografies, fetes per ell mateix i per la seva dona i deixeblla, Ma-

lola Piña (1883-1994). Després Torres i Piña continuaren practicant la xilografia a la seva *Revista de l'Escola de Decoració* (1914) i a algun altre lloc, inaugurant així la pràctica decidida d'una tècnica artística que molt aviat esdevindria un dels signes d'identitat del Noucentisme.

La Catalunya-ciutat no era només cosa de la Terrassa dels Llongueras, que també fou durant un temps la ciutat d'adopció precisament de Torres-Garcia, que va fer-s'hi la casa, batejada amb el nom de Mon Repòs i decorada amb frescos seus excel·lents (1914, ara al Centre Cultural de l'antiga Caixa de Terrassa). I a més, a Girona havia quallat un grup noucentista absolutament autòcton, que no era el reflex de res que s'hagués fet abans a Barcelona. L'encapçalava l'arquitecte i escriptor Rafael Masó (1880-1935) —que ja havia figurat a l'*Almanach dels Noucentistes* i havia editat el llibre de Torres-Garcia—, l'integraven artistes com l'escultor Fidel Aguilar o els ceramistes Coromina, i es canalitzava a través de la societat Athenea, fundada el 1913, la seu mateixa de la qual —projectada, és clar, per Masó— era com una mena de declaració de principis, ja que recordava un temple grec, però executat seguint un estil derivat del Secessionisme vienès: classicisme i modernitat, doncs, ben engalzats. Fou un autèntic emblema, de gran qualitat artística i cultural, que lamentablement va ser enderrocat als anys setanta del segle xx. Aquella societat acollí durant uns anys les exposicions, concerts i actes culturals més significatius del Noucentisme a la ciutat.⁴⁶ Ja es veurà que també Vilanova i la Geltrú, Sabadell o Valls tingueren focus noucentistes actius.

Tot i no ser un estil tan popular com ho havia estat el Modernisme, la presència pública del Noucentisme fou prou evident perquè artistes que no provenien dels cercles propis s'assimileessin mimèticament amb una estètica força noucentista, com podia ser el cas del ceramista i pintor gracienc Josep Guardiola (1869-1950), que mai hi ocupà tanmateix un lloc central.

Contra el que sovint es pensa, d'entrada el Noucentisme convisqué força bé amb l'Avantguarda, apareguda a Catalunya a la mateixa època. El mateix galerista, Josep Dalmau,⁴⁷ que exposava Torres-Garcia organitzà una sorprenent exposició d'art cubista el 1912, amb la participació de Marcel Duchamp, Albert Gleizes, Juan Gris —col·laborador de *Papitu*, no ho oblidem—, Marie Laurencin, Jean Metzinger, Le Fauconnier i Fernand Léger.⁴⁸ El Cubisme no era pas un estil amortitzat, ni de lluny, sinó tot just emergent a França mateix, malgrat que es consideri que va néixer el 1906, almenys a nivell de difusió pública, i va ser acollit amb interès pels noucentistes, que en valoraven el caràcter constructiu. Pensem que Noucentisme era encara aleshores sinònim de l'art del nou-cents, i allò que ara es presentava a can Dalmau era ben bé un producte genuí del nou segle.

Però no solament va haver-hi interès per la nova escola, sinó que alguns artistes catalans noucentistes, com Sunyer, Maillol o Manolo Hugué, convivia a l'estiu a Ceret, al Vallespir, amb artistes plenament cubistes com Picasso, Gris o Braque, en una mena de colònia cultural que tingué

molta continuïtat en el temps, fins al punt que es parla de l'«escola de Ceret», un grup que, amb entrades i sortides, s'havia iniciat el 1910 de la mà de Manolo Hugué (1872-1945), un escultor —i pintor— que havia viscut la Barcelona dels Quatre Gats, però que florí internacionalment des de França, amb una temàtica centrada en la figura, especialment femenina, però molt més esquemàtica i expressiva que la dels escultors típicament noucentistes.⁴⁹ Personatge anàrquic i amb tendència a la marginalitat, Manolo mai formà part del món noucentista ortodox, però el seu classicisme profund, «mamat» del poeta amic seu Jean Moréas, l'assimila poc o molt al Noucentisme, dins el qual, en tot cas, formaria part de la facció «crítica» de Xavier Nogués.

El 1914 políticament va ser l'any de la constitució de la Mancomunitat de Catalunya, en què les quatre diputacions provincials catalanes, sense extingir-se, es mancomunaren per emprendre una tasca de país, que Prat, primer president de l'entitat, cercava des de la presidència de la Diputació barcelonina. Allò donà unes possibilitats d'acció extraordinàries al catalanisme polític, limitat, és clar, a cultura o obres públiques, sense opció d'entrar en la política profunda, que quedava exclusivament en mans de l'Estat.

La biblioteca de l'Institut d'Estudis Catalans s'obrí al públic amb el nom de Biblioteca de Catalunya, i per ornar la seva sala de lectura fou encarregat un conjunt escultòric que amb el nom *Catalunya i les ciències* feu l'escultor Josep Llimona (1863-1934).⁵⁰ L'esperit d'aquest conjunt (avui a la seu actual de l'IEC, la Casa de la Convalescència de l'Hospital de la Santa Creu)⁵¹ concordava amb el noucentista, però formalment Llimona era, en canvi, el representant més genuí de l'escultura modernista. Les seves figures femenines eren més nòrdiques que mediterrànies, però la seva complicitat ideològica amb els impulsors de l'IEC era igualment forta.

Aquella iniciativa particular de Francesc d'A. Galí en forma d'escola d'art prendria cos ara, el 1915, com un establiment oficial de pedagogia artística, amb el nom d'Escola Superior dels Bells Oficis, amb el mateix Galí de director, però amb una participació important de Monegal —ara centrat en una estatuària femenina delicadament composta— en el seu planejament, i dins el marc de la política cultural de la nova Mancomunitat. Bé que oficialment l'Escola estava dedicada als oficis artístics, es plantejà com una alternativa moderna a l'escola de Belles Arts oficial —la Llotja—, dependent de l'Estat, que feia temps que tenia un caire anquilosat. Diversos professors de la nova Escola tingueren després una carrera important: Gargallo, Josep Llorens Artigas, Solanic o el vallenc Jaume Mercadé (1889-1967),⁵² que compaginà l'orfebreria amb una pintura aspra i seca, molt potent, inspirada en el paisatge del Camp de Tarragona i que encaixava més en l'estètica que s'acabaria anomenant evolucionista que en la galiniana.

També fou un gran orfebre Ramon Sunyer (1889-1963), i en el que aleshores se'n va dir els bells oficis⁵³ so-

bresortiren en el camp de la ceràmica els germans Serra Abella i Francesc Quer, en el vidre Josep M. Gol i Ricard Crespo, en l'esmalt Miquel Soldevila, en els tapissos Tomàs Aymat, i en els mobles i l'interiorisme Joan Busquets Jané (1874-1949) —que ja havia estat un modernista exemplar—, Antoni Badrinas o Ramon Rigol.

Continuant la dinàmica de la Catalunya-ciutat, a Sabadell s'organitzà una Exposició d'Art Nou Català (1915), que depassà àmpliament l'àmbit local i esdevingué una mostra important del món de Les Arts i els Artistes.⁵⁴ I a Vilanova i la Geltrú s'hi generà un nou grup artístic noucentista, a l'entorn de la recentment creada revista *Themis* (1915-1916). Li donaren vida els pintors Rafael Sala i Enric-C. Ricart (1893-1960)⁵⁵ —acabats d'arribar d'Itàlia, on havien conegut l'art del Renaixement, però també el Futurisme—, i també Josep-F. Ràfols (1889-1965), que era arquitecte i teòric de l'art i home d'un catolicisme intens.⁵⁶ Ricart hi va publicar, ja el 1915, les seves primeres xilografies, aquell art que Torres havia fet renéixer i del qual Ricart seria un practicant molt personal i intens, sense deixar de pintar. A l'entorn d'aquesta «escola de Vilanova»⁵⁷ més endavant es generaren noves iniciatives amb futur.

Aquests noms nous signifiquen la incorporació a les inquietuds del Noucentisme d'artistes de noves fornades. Alguns d'aquests, com l'esmentat Ricart o Josep Obiols (1894-1967), antic alumne de Torres-Garcia a la seva Escola de Decoració, esdevingueren valors centrals del Noucentisme artístic. Obiols creà dissenys emblemàtics del moviment, com ara la marca de *La Revista* (1917) —que va fer en xilografia—, una de les publicacions més típiques del Noucentisme. Ja el 1916 havia il·lustrat xilogràficament llibres i continuà fent-ho, amb simples figures femenines que personificaven la modèstia popular, també emblemes del Noucentisme consolidat.⁵⁸

El gust per la xilografia vivia un gran moment. A la *Revista Nova*, el 1916, diversos artistes l'havien utilitzat —o bé el seu succedani el linogravat— per a il·lustrar portades: Humbert, Francesc Vayreda, Nogués, Colom, Labarta, Canals, Aragay, Ricart... Molts no repetiren, però havien demostrat que aquell art estava de moda: també l'emprava Fidel Aguilar a Girona, i Ricart no sols l'usava per a il·lustrar, sinó que el presentava en exposicions (1917), mentre a la revista *Quaderns d'Estudi*, dirigida per Ors, es publicava un article sobre el gravat al boix escrit pel francès Paul Bornet, considerat un apòstol internacional d'aquest art.

Normalment, la darrera de les arts plàstiques a acusar un estil nou és l'arquitectura. És lògic, ja que bellugar tot l'embalum que representa l'arquitectura és molt més feixuc i laboriós que fer un dibuix, pintar un quadre o fins i tot modelar una figura. Naturalment, això alentia molt el procés d'execució dels edificis. Fins a aquell moment, l'única arquitectura original que podria assimilar-se al Noucentisme era la de Rafael Masó, però no serà aquest camí el que donarà cos al gruix de l'arquitectura noucentista; això vindrà especialment de la mà dels grups escolars que resultaren del Pla General d'Edificis Escolars, de

la Comissió de Cultura de l'Ajuntament de Barcelona, sota la direcció de l'arquitecte Josep Goday (1881-1936), col·laborador de Josep Puig i Cadafalch en la seva obra de recerca sobre *L'arquitectura romànica a Catalunya*, iniciada el 1909. L'obra més vistosa de Goday,⁵⁹ fins aleshores, havia estat l'edifici de Correus de Barcelona (projectat el 1914, però no realitzat fins dotze anys després), en col·laboració amb Jaume Torres Grau, on si be els murals interiors eren ben noucentistes (de Galí, Labarta, Obiols i Canyellas), la traça general era d'un historicisme pompós, a to amb el gust de l'Estat, especialment de l'època de la Dictadura, que és quan es completà l'obra.

Però, lògicament, el projecte d'escoles públiques trigà a materialitzar-se. El grup escolar La Farigola, al barri de Vallcarca, s'edificà entre 1917 i 1923, el Baixeras entre 1918 i 1922, el Lluís Vives entre 1920 i 1923, l'Escola del Mar —de fusta i desmuntable— a la Barceloneta s'inaugurà el 1921 (destruïda), el Pere Vila s'inicià el 1920, però no es pogué enllestir fins després de la caiguda de la Dictadura de Primo de Rivera, que havia paralitzat les obres. De fet, aquesta circumstància afectà altres escoles d'un projecte malvist pel règim dictatorial. O sigui que, al carrer, l'arquitectura dels grups escolars no fou visible en tota la seva magnitud fins als anys trenta; això vol dir en bona manera que, a ulls del públic, el Noucentisme no tenia gaire entitat arquitectònica fins anys després de triomfar el moviment.

Una altra sèrie d'edificis típics del Noucentisme i el seu foment de la cultura per al poble van ser les biblioteques populars. Impulsades per Ors com a director d'Instrucció Pública, s'inauguraren el 1918 les de Valls, Olot, Sallent i les Borges Blanques, i el 1919 la de Canet de Mar. Eren obra de l'arquitecte Lluís Planas i Calvet (1879-1954) i responien a les directrius de classicisme i claredat emanades de l'encàrrec. La de Valls és la que conserva millor l'aspecte original. El successor d'Ors, Jordi Rubió, n'inaugurà tres més: les del Vendrell i Pineda de Mar (1920) —que es conserven força bé— i la de Figueres (1922). Fou també un projecte estroncat per la Dictadura de 1923-1930.⁶⁰

El Noucentisme va patir el 1917 un cop fortíssim amb la mort inesperada de Prat de la Riba, el seu inspirador superior. Allò significà un canvi de rumb, ja que el successor en la presidència de la Mancomunitat, Josep Puig i Cadafalch (1867-1956), gran arquitecte, historiador de l'art i pes pesant de la Lliga, no tenia la capacitat de consens que Prat sabia trobar sovint.⁶¹ Allò va provocar una progressiva desintegració de l'aparell cultural que sostenia el moviment: noms essencials com Ors o Torres-Garcia acabaren marxant, i el partit que ho havia impulsat tot —la Lliga— acabà abandonat pel seu sector més cultural, que protagonitzà l'escissió d'Acció Catalana, que tindria un pes electoral menor que el partit del qual s'escindia.

A part d'això, el 1917 va ser un any molt crític políticament: vaga general, Junes de Defensa militars, Assemblea de Parlamentaris... i culturalment parlant a Barcelona es celebrà la gran Exposició d'Art Francès, on tres dels

grans «salons» d'art francesos exposaren en no poder-ho fer a París a causa del desenvolupament de la Gran Guerra —després coneguda com la Primera Guerra Mundial—, que ho condicionà tot. Un altre gran impacte cultural d'aquell any va ser la presentació al Teatre del Liceu de Barcelona dels Ballets Russos de Serge Diaghilev, que compaginaven una estètica colorista d'arrels eslaves i la infiltració oberta de l'avantguardisme de Picasso, que n'era un dels escenògrafs i figurinistes.

A més, aquell any també començava a actuar, primer tímidament, una nova generació d'artistes joves que volien distanciar-se de l'idealisme noucentista i que, basant-se en un manifest de Torres-Garcia intítulat *Art-Evolució*, s'autobatejaren amb el nom d'Evolucionistes.⁶² Eren els pintors Joan Serra, Alfred Sisquella, Ernest Engru, el després crític Joan Cortès, els escultors Josep Viladomat i Josep Granyer (1909-1983) —aquest darrer sempre irònic—⁶³ i el ceramista Francesc Elias, que havien begut en les fonts de Cézanne, però interpretades no amb la visió clara de Sunyer, sinó a través de l'ús de tons terrosos que simbolitzaven el neguit patent en aquell moment.

L'italianisme, tan potent fins aleshores —per bé que es reforçava, per exemple, amb el viatge a Itàlia de Josep Aragay (1916-1917), que tindria noves conseqüències teòriques i literàries—, va perdre una mica de força. Tot i que aquella era una crida que encara arrossegà més artistes, com el jove Obiols, que també hi aniria el 1919, els arquitectes Raimon Duran Reynals (1895-1966), Nicolau M. Rubió i Tudurí (1891-1991)⁶⁴ i Ramon Reventós (1892-1976), que hi anaren el 1920, o Josep F. Ràfols, que hi anà el 1922, amb idèntic fervor.

Rubió, que també fou escriptor i un gran dissenyador de jardins, projectà el monestir de Montserrat —després parròquia de Maria Reina— al barri barceloní de Pedralbes (1922), dins un brunelleschisme total, i que culminà una trentena d'anys més tard Duran Reynals.⁶⁵ Els germans Ramon Puig i Gairalt (1886-1937) i Antoni Puig i Gairalt (1888-1935), sorgits del món de can Galí, foren arquitectes molt destacats del Noucentisme del primer terç del segle i acabaren evolucionant cap al racionalisme del GATCPAC.⁶⁶

Dins l'arquitectura noucentista hi hagué diversos noms importants més. Cèsar Martinell (1888-1973), un noucentista total personalment, construí tanmateix en un estil derivat del Modernisme per la seva devoció a Gaudí.⁶⁷ Però no es poden oblidar els noms de Josep M. Pericas (1881-1966),⁶⁸ Adolf Florensa (1889-1968),⁶⁹ Josep Danés (1891-1955),⁷⁰ el gran constructor de jardins i il·lustrador Joan Mirambell (1892-1983) o Lluís Bonet Garí (1893-1993).

Podríem dir que la definició concreta del Noucentisme artístic ja estava feta. Totes les línies mestres del que va ser el seu estil ja eren traçades, i els seus noms protagonistes anaven prosseguint les respectives carreres i exposicions, sense tanmateix fer gaires tombs en la seva evolució.

Novetats significatives van ser les noves Exposicions d'Art, patrocinades per l'Ajuntament de Barcelona. Eren exposicions de menor ambició que les que s'havien fet des

del 1888, però aquelles tenien una periodicitat irregular, i en canvi aquestes serien anuals, com a plasmació d'una política cultural constant destinada a consolidar el paper del país en el món de l'art vivent. I era força així, ja que, iniciades el 1918, no passaren del 1923, amb la Dictadura de Primo de Rivera. Després s'estrucaren, com tantes altres coses, víctimes del nou règim militar.

Aquelles exposicions municipals provocaren en certa manera l'aparició de grups de joves artistes que en agrupar-se tenien opció a participar-hi. A més dels Evolucionistes, el més conegut, malgrat tenir una vida curta, fou l'Agrupació Courbet, fundada el 1918, en certa manera continuació de l'anomenada escola de Vilanova: Sala, Ricart, Ràfols, però també Joan Miró, Obiols, Togores, Domingo, Rafael Benet, Marian A. Espinal, el ceramista i crític Llorens Artigas... Prop d'ells hi havia també Lluís Mercadé. A diferència dels Evolucionistes, que majoritàriament eren artistes de suburbi formats amb Labarta, els Courbets, molts dels quals eren deixebles de Galí, partien de la línia consolidada del Noucentisme, de la qual alguns d'ells (Ricart, Obiols...) serien continuadors inequívocs.

D'aquests noms, alguns dels menys implicats en l'Agrupació tingueren unes carreres personals molt denses. Rafael Benet (1889-1979) va ser una figura ben completa: tot i que de jove era, a Terrassa, un noucentista evident, evolucionà cap a una pintura d'influència *fauve*, alhora que esdevenia un crític i un historiador de l'art important.⁷¹ Francesc Domingo (1893-1974) passà per etapes estilístiques diferents, des d'una proximitat al cubisme fins a una figuració delicadíssima, que aportà mirada pròpia al Noucentisme.⁷² I Josep de Togores (1893-1970) passà per una època d'enorme èxit al París «neoclàssic» i evolucionà cap a un avantguardisme personal, abans del seu retorn a casa i a un realisme convencional.⁷³

Tanmateix, en general, els nous grups de joves creats aleshores s'acostaven més al suburbialisme que al Noucentisme. El de més llarga durada i consistència va ser el Nou Ambient, encapçalat per Francesc Camps Ribera, i integrat també per Ramon Soler Liró, Antoni Roca, Vidal Galícia, Iglésias... Arribaren a fer cinc exposicions conjuntes, a les Galeries Dalmau, entre 1919 i 1923, reivindicaren la figura de Nonell i editaren la revista *Nou Ambient* (1924), que sovint patí ja la censura de la Dictadura. Posteriorment feren altres collectives menors en altres galeries.⁷⁴

Un altre grup de joves, l'Agrupació d'Artistes Catalans, en la qual destacaren Emili Bosch-Roger i Pere Daura (1896-1976),⁷⁵ en els seus orígens es trobaven també molt més a prop del món aspre dels Evolucionistes que del Noucentisme revifat dels Courbets. I l'adjectiu noucentista reaparegué en un nou grup, el del Saló Noucentista (1921-1924), encapçalat per Alfred Figueres, que compartia amb els Evolucionistes el mestratge de Labarta, però no tenia gaires vincles amb la línia oficial del Noucentisme, malgrat utilitzar-ne el nom.

Entre aquests grups va haver-hi uns quants transvasaments de noms: artistes que començaren en un, exposa-

ren després en un altre, i alguns independents formaren algun cop en collectives d'un dels grups, sense haver-ne estat especialment correligionaris, com Josep Mompou (1888-1968), que alguns cops exposà com a «evolucionista», i en canvi fou potser la millor síntesi entre la joia del Fauvisme i la serenor del Noucentisme.⁷⁶

A aquests grups, majoritàriament fora de la línia mestra noucentista, com a fruits de la gran crisi del 1917, se'ls pot anomenar «Generació del 17»,⁷⁷ i encara que el Miró surrealista en procedís i que Daura o Togores passessin també per importants etapes avantguardistes, majoritàriament s'imposaren entre el públic del seu temps, fent que el seu figurativisme depurat fos l'estil més present en galeries i en grans collectives fins i tot internacionals, i el que la mateixa Generalitat promocionaria durant la Guerra Civil.

L'ús de la xilografia no havia estat flor d'un dia. Arrelà entre noucentistes i entre altres que no podem considerar implicats en aquell moviment. A la revista de Reus *La Columna de Foc* (1918-1920), Lluís Ferré personificava un estil en línia amb els Evolucionistes, dos dels quals, Enguiu i Francesc Elias, hi col·laboraren amb gravats xilogràfics o linòleums.

A Sabadell, Ricard Marlet (1896-1976), des del 1918, cultivà una xilografia d'una depuració compatible amb la dels grans noms ja coneguts.⁷⁸ S'aplicà a programes de concerts de l'Associació de Música de Sabadell, com Ricart ho feia a Barcelona en els programes de l'Associació de Música da Camera. També amb xilografia es feren molts exlibris. La imatge del gravat xilogràfic noucentista, doncs, s'assimilava a l'alta cultura, i Ricart, a París el 1920, ja feu il·lustracions per a les edicions de *La Sirène*. Tant ell com Obiols i Marlet esdevingueren activíssims als anys vint, i la xilografia també apareixia en la publicitat de qualitat, com als anuncis que per a la barreteria de Joan Prats —gran amic i còmplice de Joan Miró— feu des del 1921 Francesc Canyellas (1889-1938), autèntic tot terreny que també pintava al fresc i dissenyava tota mena d'elements decoratius, inclosos els esgrafiats, sempre dins l'ortodòxia del Noucentisme madur.⁷⁹

Sabadellenc militant, Antoni Vila Arrufat (1894-1989) arribà al Noucentisme amb un cert retard, però n'esdevingué un dels principals muralistes, com el seu coetani Obiols, i a més de pintor de cavallet destacà molt com un gravador calcogràfic que aportà noves tècniques.⁸⁰

Manolo Hugué, un dels artistes més internacionals de l'art català des de França, també intentà esporàdicament la xilografia, per il·lustrar *Coeur de chène* de Pierre Reverdy (1921), editat pel seu marxant D.-H. Kahnweiler. I aquí Antoni Ollé Pinell (1897-1991) s'abocava gairebé de ple a la xilografia el 1922, bé que amb to noucentista només al principi.⁸¹ Ricart faria algunes il·lustracions de bibliòfil extraordinàries, com *La vida es sueño* de Calderón, editada per Gustau Gili el 1933. Coetàniament, Montserrat Casanova (1909-1990), que també era pintora, seria una de les escasses aportacions a la xilografia noucentista per part de la dona.⁸²

Els escultors de la generació jove, en canvi, no s'aparten gaire del cànon noucentista. El tema recurrent era el nu de dona serè, identificat sovint abusivament com de «Ben Plantada». Josep Dunyac (1886-1957),⁸³ Joan Borrell Nicolau (1888-1951),⁸⁴ Rafael Solanic (1895-1990),⁸⁵ Llorenç Cairó (1896-1991), Martí Llauredó (1903-1957),⁸⁶ Joaquim Ros (1906-1991)...⁸⁷ Malgrat això, el més il·lustre de tots, Joan Rebull (1899-1981),⁸⁸ protestava explícitament quan se'l considerava noucentista.

L'Exposició Internacional de Barcelona del 1929, tot i que era canalitzada pel Govern de la Dictadura, no deixà d'alimentar-se amb saba noucentista, en part perquè el seu *comisario regio* fou Lluís Plandiura, amb una opció estètica molt clara, ben lligada a les arts i els artistes. Si el Palau Nacional de Montjuïc, l'edifici que la presidia, era —i és— pompós i monumentalista, a l'interior —com havia passat amb la casa de Correus— els murals de la cúpula eren ben noucentistes, obra de Galí, Humbert i Togores, mentre que murals d'altres àmbits els van pintar Obiols, Colom, Canyellas, Josep M. Xiró, Labarta... I en el terreny de l'arquitectura, els amplíssims pavellons d'Alfons XIII i Maria Cristina foren exemples genuïns del Puig i Cadafalch més proper al Noucentisme, i Goday, Duran Reynals o Pelai Martínez construïren palaus dins l'onada brunelleschiana, alimentada encara per una monografia publicada per Ràfols el 1926, fruit del seu coneixement directe d'aquell estil.

El que havia de ser un conjunt portador del missatge de la unitat de l'art hispànic, el Poble Espanyol de Montjuïc, on directament el rei mateix hi va fer observacions essencials, fou projectat per artistes tan solvents com Utrillo, Nogués i els arquitectes Reventós i Francesc Folguera, que en varen fer un conjunt exemplar allà on podia haver-ne sortit un pastitx.⁸⁹

Alguns dels arquitectes sorgits de l'ambient noucentista adequaren ara el seu classicisme a un monumentalisme més proper al nou art oficial, com per exemple Francesc de P. Nebot (1883-1965) en el contundent Teatre Coliseum de Barcelona (1923). Una postura semblant adoptà Eusebi Bona (1890-1972).⁹⁰

Mancat del suport oficial de l'extinta Mancomunitat, el Noucentisme tanmateix no s'estroncà: havia arrelat prou en una part significativa de la societat catalana més culta. Si agafem les exposicions personals (a les galeries Dalmau, Faianç, Laietanes, Parés, Camarín, Areñas, Pinacoteca, Busquets, Syra..., però també a Girona, Reus o Sabadell) com a índex per a mesurar la presència dels artistes més o menys vinculats a aquell moviment, veurem que fins a la Guerra Civil Josep Aragay en va fer nou, però Iu Pascual —un dels primers, per bé que més discret— en sumà vint-i-una. Mir, dotze (el seu estil, però, ja no s'identificava amb el Noucentisme estabilitzat); Humbert, dotze; Labarta i Rafael Benet, onze; Nogués i Torné Esquius, deu; Enric Casanovas, nou; Pidelaserra i Feliu Elias, vuit, mentre que Nonell —tot i haver mort el 1911— va tenir també vuit exposicions pòstumes fins a la guerra. Joan Serra en va fer vuit; Manolo Hugué i Francesc Vayreda,

set; Torres-Garcia, sis (malgrat la seva desconexió tardana), i Ràfols, cinc. Alguns dels històrics, tanmateix, foren escassos en presència a individuals, com Galí, Sunyer, Ricart i Vila Arrufat, només amb quatre; Clarà i Gargallo, amb tres, i Obiols, només amb dues. Entre els de les promocions joves n'hi va haver amb una presència considerable, com Jaume Mercadé, amb quinze, o Mompou, amb deu. Togores, amb gran pes a París, només en tingué quatre a Catalunya.⁹¹

La guerra interrompé tot aquell estat de coses, però tot i això, la relativa vida normal cultural de la rereguarda mantingué una certa presència del Noucentisme, bé que sobretot dels pintors de la Generació del 17. A la postguerra, el Noucentisme seria pres com a bandera estètica per part del catalanisme ofegat, potser perquè l'art era un dels pocs signes d'identitat que es podien exhibir impune, mentre no transmetessin missatges «subversius» explícits. El Noucentisme triomfà en les festes d'entronització de la Mare de Déu de Montserrat (1947), de la mà d'intel·lectuals joves com Josep Benet o Alexandre Cirici Pellicer. Clarà, Casanovas, Obiols, Ricart, Vila-Arrufat, Sunyer, Aragay, Mercadé, Ràfols, Duran Reynals, Mompou, Marlet... i fins i tot un Galí quan tornà de l'exili —bé que en aquest cas barrejat amb un cert surrealisme—, que allà i a altres indrets del país —i no m'hi estendré— donaren cos a una continuïtat noucentista tan evident com discreta, que ajudà a fer de pont amb el món perdut d'abans.

NOTES I REFERÈNCIES

- [1] Francesc FONTBONA. «The Modernist Visual and Plastic Arts in the Catalan-speaking Lands». *Catalan Historical Review*, núm. 1 (2008), p. 113-132 (p. 251-267 en català).
- [2] Mercè VIDAL I JANSÀ (dir.). *Joies del Noucentisme*. Enciclopèdia Catalana, Barcelona 2017; Aleix CATASÚS i Bernat PUIGDOLLERS. *El Noucentisme a Barcelona*. Àmbit i Ajuntament de Barcelona, Barcelona 2016; Santiago ESTRANY I CATANY. *L'art gràfic al Noucentisme*. La Comarcal, Argentona 2002; Mercè VIDAL I JANSÀ. *Teoria i crítica en el noucentisme: Joaquim Folch i Torres*. Pròleg de Joan Ainaud de Lasarte. Publicacions de l'Abadia de Montserrat, Barcelona 1991; *El Noucentisme: un projecte de modernitat*. Generalitat de Catalunya. Departament de Cultura, Enciclopèdia Catalana i Centre de Cultura Contemporània de Barcelona, Barcelona 1994. Amb una amplíssima bibliografia; Francesc FONTBONA i Francesc MIRALLES. *Del Modernisme al Noucentisme, 1888-1917*. A: *Història de l'art català*. Vol. VII. Edicions 62, Barcelona 1985; Francesc FONTBONA. «"Noucentisme" y otras corrientes postmodernistas». A: *Tierras de España: Cataluña II*. Fundació Joan March i Noguer, Barcelona 1978, p. 239-284.
- [3] Núria GIL DURAN. *Picasso, Emili Fontbona*. Fundació Museu Picasso, Barcelona 2020; [Pilar VÉLEZ i Núria RIVERO]. *Emili Fontbona 1879-1938, escultor*. Museu Frederic Marès, Barcelona 1999; Francesc FONTBONA. «La

- escultura postmodernista: Emili Fontbona». *Estudios Pro Arte*, núm. 1 (1975), p. 10-30.
- [4] Francesc FONTBONA. *La crisi del Modernisme artístic*. Curial, Barcelona 1975.
- [5] Havia estat una col·lectiva de Fontbona, Pidelaserra, Ysern, Nogués, Torres-Garcia i Sebastià Juñer Vidal, els que quedaren d'un intent d'agrupació de joves inquiets apadrinat per Sebastià Junyent. Pràcticament, només un Ors previ al *Glosari* els dedicà paraules de positiu elogi i encoratjament. Octavi de ROMEU [Eugeni d'Ors]. «Gazeta d'Arts. Saló Parés». *El Poble Català*, 8 d'abril de 1905, p. 2.
- [6] Pierrette GARGALLO-ANGUERA. *Pablo Gargallo. Catalogue raisonné*. Éditions de l'Amateur, París 1998. D'ell hi ha molta bibliografia d'aquí i de fora; aquesta és l'obra més completa.
- [7] Laura MERCADER. *En un principi era... Dibuix, figura i màscara en l'obra d'Eugeni d'Ors*. Tesi doctoral. Universitat de Barcelona, Barcelona 2017; *Eugenio d'Ors, del arte a la letra*. Museo Nacional Centro de Arte Reina Sofía, Madrid 1997; Enric JARDÍ. *Eugeni d'Ors, vida i obra*. Aymà, Barcelona 1967.
- [8] *Ismael Smith. La bellesa i els monstres*. MNAC, Barcelona 2017; Enrique GARCÍA HERRÁIZ. *Ismael Smith i Marí. Barcelona, 1886 - White Plains, Nova York, 1972*. Cerdanyola del Vallès, Ajuntament de Cerdanyola del Vallès, 2007; Josep M. CADENA. *Els dibuixants del ¡Cu-cut!: Ismael Smith. 1905-1911*. Àmbit, Barcelona 2015; *Ismael Smith: Cuaderno de París*. Fundación Cultural MAPFRE Vida, Madrid 2001; *Ex-libris. Quaderns d'Investigació Exlibristica*, núm. 2 (desembre 1989). Monogràfic dedicat a Ismael Smith; Manuel J. BORJA-VILLEL. *The Art of Ismael Smith*. Hispanic Society of America, Nova York 1989; Josep PALAU i FABRE. *Ismael Smith, reivindicat*. Fundació Palau - Centre d'Art, Caldes d'Estrac 2005; *Ismael Smith: Barcelona, París, Nova York*. Palau Antiguitats i Clavell i Morgades Antiguitats, Barcelona [2018]; Carmina BORBONET. *Ismael Smith, precursor del Noucentisme: Escultures, dibuixos i gravats*. Sala d'Art Artur Ramon, Barcelona 1989; Enrique GARCÍA HERRÁIZ i Carmina BORBONET. *Ismael Smith, gravador*. Biblioteca de Catalunya i Calcografia Nacional, Barcelona i Madrid 1989.
- [9] *Feliu Elias: la realitat com a obsessió*. MNAC, Barcelona 1922; Josep M. CADENA. *Els dibuixants del ¡Cu-cut!: Feliu Elias «Apa»*. Àmbit, Barcelona 2017 i 2018; Elvira ELIAS. *Una senyora de Barcelona*. Publicacions de l'Abadia de Montserrat, Barcelona 2012; Miquel MOLINS. *Feliu Elias, una contribució a la història de la crítica d'art a Catalunya*. Tesi doctoral. Universitat Autònoma de Barcelona, Bellaterra 1987. Microfitxa; Miquel MOLINS. «Feliu Elias dins del seu temps». *Revista de Catalunya*, 1986, p. 109-126; *Feliu Elias «Apa»*. Museu d'Art Modern, Barcelona 1986; *Apa*. Taber, Barcelona [1970].
- [10] *Pere Torné Esquiús, poètica quotidiana*. MNAC, Barcelona 2017; Montserrat CASTILLO. «Perrault, Charles. Quatre contes il·lustrats per Pere Torné Esquiús». A: *El patrimoni de la imaginació: Llibres d'ahir per a lectors d'avui*. Institut d'Estudis Baleàrics, Palma 2007; *Pere Torné Esquiús*. Caja de Madrid, Barcelona 1987.
- [11] Torres-Garcia va ser pràcticament en la mateixa mesura un artista plàstic i un teòric. Per a la seva tasca en aquest segon aspecte, vegeu el volum antològic: Joaquim TORRES-GARCIA. *Escrits sobre art*. A cura de Francesc Fontbona. Edicions 62 i La Caixa, Barcelona 1980.
- [12] Pere TÍO i CASAS. «Joaquim Torres-Garcia a Mataró». *Fulls del Museu Arxiu de Santa Maria* (Mataró), núm. 118 (2017), p. 18-36; Núria LLORENS MORENO. «Busquem l'etern en lo nostre. Torres-Garcia i la decoració del Saló de Sant Jordi». A: Marià CARBONELL i BUADES. *El Palau de la Generalitat de Catalunya: art i arquitectura*. Generalitat de Catalunya, Barcelona 2015, vol. 2, p. 558-613; *Torres-Garcia*. Museu Picasso, Barcelona 2003; Pilar GARCÍA-SEDAS. *Joaquín Torres-García y Rafael Barradas, un diálogo escrito, 1918-1928*. Parsifal i Libertad Libros, Barcelona i Montevideo 2001; Joan SUREDA. *Torres-Garcia, passió clàssica*. Caixa de Terrassa i Lunwerg, Barcelona 1998; Pilar GARCÍA-SEDAS. *Joaquim Torres-Garcia: Epistolari català. 1909-1936*. Curial, Barcelona 1997; Raquel PEREDA. *Joaquín Torres-García*. Fundación Banco de Boston, Montevideo 1991; Enric JARDÍ. *Torres Garcia*. Polígrafa, Barcelona 1973; J. TORRES-GARCIA. *Historia de mi vida*, Asociación de Arte Constructivo, Montevideo 1939. N'hi ha reedicions.
- [13] Albert MERCADER. *Francesc d'A. Galí: Vida, obra i pensament*. Tesi doctoral. Universitat Pompeu Fabra, Barcelona 2013; Roser MASIP i BOLADERAS. *Francesc d'A. Galí: Nova visió pedagògica de l'ensenyament artístic*. Tesi doctoral. Universitat de Barcelona. Facultat de Belles Arts, Barcelona 1994.
- [14] Bonaventura BASSEGODA. «Pijoan i Soteras, Josep». *Diccionari d'historiadors de l'art català, valencià i balear*. Institut d'Estudis Catalans, Barcelona [2016]. Amb acurada bibliografia. En línia: <https://dhac.iec.cat/dhac_mp.asp?id_personal=527> (consulta: 13 agost 2023); Pol PIJOAN i Pere MARAGALL. *Josep Pijoan: la vida errant d'un català universal*. Galerada, Cabrera de Mar 2014; Enric JARDÍ. *Tres diguem-ne desarrelats: Pijoan. Ors. Gaziell*. Selecta, Barcelona 1966.
- [15] *Myrurgia 1916-1936: Bellesa i glamour*. MNAC, Barcelona 2003; Francesc FONTBONA. «Esteve Monegal, artista noucentista (1888-1970)». *D'Art*, núm. 1 (abril de 1972), p. 87-100. Aquí vaig aclarir que l'Emili Montaner que apareixia signant dibuixos a *Or i Grana* era en realitat un pseudònim de Monegal, dada que no ha recollit gairebé ningú posteriorment.
- [16] Mireia FREIXA. «La revista femenina *Or i Grana* (1906-1907). Dona i caricatura política en els inicis del Noucentisme». A: Meritxell ANTON (ed.), Montse GUMÀ (ed.), Joan BOSCH BALLBONA (ed. lit.). *L'art de narrar les imatges: Escrits en homenatge a Joaquim Garriga i Riera*. Publicacions i Edicions de la Universitat de Barcelona, Publicacions de la Universitat Rovira i Virgili, Edicions de la Universitat de Lleida, Servei de Publicacions de la Universitat de Girona, Ajuntament de Barcelona. Museu

- del Disseny de Barcelona, Museu Nacional d'Art de Catalunya, Universitat Politècnica de Catalunya i Servei de Publicacions de la Universitat Autònoma de Barcelona, Barcelona 2021.
- [17] Xavier CASTANYER (ed.). *El Diari de viatge a Itàlia del pintor Josep Aragay, 1916-1917*. Publicacions de l'Abadia de Montserrat, Barcelona 2013; Xavier CASTANYER i ANGELET. *Josep Aragay, artista i teòric del Noucentisme*. Publicacions de l'Abadia de Montserrat, Barcelona 2012; Ricard BRU. «La font de Santa Anna del Portal de l'Àngel». *Matèria: Revista internacional d'art*, núm. 4 (2005), p. 77-94; Ricard BRU. «L'art de Josep Aragay. El seu ideari a l'exposició d'Art Nou Català de Sabadell (1915)». *Quadern de les Idees, les Arts i les Lletres* (Sabadell), núm. 148 (2004), p. 15-19.
- [18] *Empúries, la gran empresa arqueològica de J. Puig i Cadafalch, 1908-1923*. Empúries, Barcelona 2017.
- [19] N'hi ha una edició facsimil: *Almanach dels Noucentistes*. Amb un estudi previ de Francesc Fontbona. José J. de Olañeta Editor, Barcelona 1980. Vegeu també: Aleix CATAÚS i Bernat PUIGDOLLERS. *L'Almanach dels Noucentistes: la consolidació d'un moviment*. Fundació Rafael Masó i Úrsula Llibres, Girona 2021.
- [20] Jaume VIDAL i OLIVERAS. *Santiago Segura (1879-1918), una història de promoció cultural*. Museu d'Art de Sabadell, Sabadell 1999.
- [21] Mireia BERENGUER. «Lluís Plandiura i Pou». A: *Repertori de col·leccionistes i col·leccions d'art i arqueologia de Catalunya*. Institut d'Estudis Catalans. En línia: <<https://rcca-ac.iec.cat/colleccions/>> (consulta: 14 agost 2023); Manel VILAR i BAYÓ. *Lluís Plandiur, el gran col·leccionista*. Edicions de la Garriga Secreta, la Garriga 2017.
- [22] *Lata: Grandes dibujantes*. Taber, Barcelona 1969.
- [23] Alexandre CUÉLLAR i BASSOLS. *El pintor Iu Pascual: Biografía íntima*. Dalmau Carles Pla editors, [Girona] 1983.
- [24] Lluís BOADA i DOMÈNECH. *Manuel Humbert (1890-1975)*. Tesi doctoral. Universitat Pompeu Fabra, Barcelona 2013; *Humbert*. Text de Francisco Miralles. Taber, Barcelona 1970; Rafael BENET i Marçal OLIVAR. *El pintor Manuel Humbert: Estudios críticos y biográficos*. Edimar, Barcelona 1960; Lluís BOADA i DOMÈNECH: *L'àngel del Noucentisme. Vida i obra del pintor Manuel Humbert*, Cossetània, Valls 2025.
- [25] Miquel-Àngel CODES LUNA. *Ignasi Mallo: la Catalunya quiescent*. Diputació de Tarragona i Viena, Barcelona 2010.
- [26] *Papitu*. Pròleg de Sebastià Gasch. Taber, Barcelona 1968; Lluís SOLÀ i DACHS. *Papitu (1908-1937)*. Bruguera, Barcelona [1968].
- [27] Jaume VALLCORBA. *Noucentisme, mediterraneisme i classicisme: Apunts per a la història d'una estètica*. Quaderns Crema, Barcelona 1994; *3 dibujantes: Pidelaserra, Mompou, Junoy*. Taber, Barcelona 1970.
- [28] Josep M. CADENA et al. *D'Ivori: la màgia de la il·lustració*. Ajuntament de Barcelona, Barcelona 1997; Josep M. CADENA. *Exposición D'Ivori: Sala de «El Tinell»*. Catálogo bibliográfico y estudio preliminar. INLE, Barcelona 1975.
- [29] Lola ANGLADA. *Memòries 1892-1984*. Diputació de Barcelona, Barcelona 2015; Montserrat CASTILLO. *Lola Anglada o la creació del paradís propi*. Meteora, Barcelona 2000.
- [30] Isabel SUNYER HANAPPIER i Juan A. VILLALBA MORENO. *Catálogo razonado de Joaquim Sunyer*: <https://www.joaquimsunyer.com/> (consultat el 15-V-2025); Francesc FONTBONA. *Joaquim Sunyer en el Museo de Bellas Artes de Bilbao*. A: *Buletina* 8, Bilboko Arte Ederren Museoa, Bilbao 2014, p. 159-183 (en castellà i anglès) i p. 281-290 (en basc); *Joaquim Sunyer: La construcció d'una mirada*. MNAC i Fundación MAPFRE Vida, Barcelona i Madrid 1999; Vinyet PANYELLA. *Joaquim Sunyer*. Gent Nostra i Columna, Barcelona 1997; *Joaquim Sunyer (A l'entorn del Clot dels Frares)*. Ajuntament de Girona, Girona 1990; *Joaquim Sunyer, 1874-1956*. Caja de Pensiones, Madrid 1983; *Exposición antológica: Joaquín Sunyer 1874-1956*, Ministerio de Educación y Ciencia. Dirección General de Bellas Artes. Comisaría General de Exposiciones, Madrid 1974; Rafael BENET. *Sunyer*. Polígrafa, Barcelona 1974.
- [31] *Al taller de Josep Clarà: Guixos d'un escultor irrepitible*. Museu Europeu d'Art Modern, Barcelona 2016; *Josep Clarà i els anys de París, 1900-1931: L'ànima vibrant*. Fundació Caixa de Sabadell i Museu Comarcal de la Garrotxa, Barcelona 2001; Mercè DOÑATE. *Clarà: Catàleg del fons d'escultura*. Museu Nacional d'Art de Catalunya, Barcelona 1997.
- [32] Teresa CAMPS i Susanna PORTELL (ed.). *Les cartes de l'escultor Enric Casanovas*. Edicions de la Universitat de Barcelona, Barcelona 2015, coll. «Memoria Artium», 16; Teresa CAMPS. *E. Casanovas*. Àmbit, Barcelona 1988; *Enric Casanovas: Palau de la Virreina*. Ajuntament de Barcelona, Barcelona 1984.
- [33] En línia: <<http://xaviernogues.org/>> (consulta: 15 agost 2023); Cecília VIDAL MAYNOU et al. *Xavier Nogués (1873-1941)*. Fundació Xavier Nogués i Àmbit, Barcelona 2010. N'hi ha una reedició; Cecília VIDAL MAYNOU. *Xavier Nogués i els vidres esmaltats al foc*. Tesi doctoral. Universitat de Barcelona, Barcelona 1989; *Xavier Nogués: Pintures murals procedents del Cellar de les Galeries Laietanes*. Museu d'Art Modern, Barcelona 1984; Salvador ESPRIU. *Xavier Nogués i la seva circumstància*. Edicions 62, Barcelona 1982; J. M. AINAUD DE LASARTE i Cecília VIDAL MAYNOU. *Exposición Nogués*. Barcelona, Instituto Nacional del Libro Español, Barcelona 1976; *Exposición Legado Isabel Escalada, vda. Xavier Nogués: Catálogo*. Museos de Arte, Barcelona 1972; *Exposición Xavier Nogués: Barcelona 1873-1941*. Ajuntament de Barcelona, Barcelona 1967; Jaume PLA. *Els gravats de Xavier Nogués*. Edicions de la Rosa Vera, Barcelona 1960. Ha estat reeditat; Rafael BENET. *Xavier Nogués, caricaturista y pintor*. Omega, Barcelona 1949; Juan TEIXIDOR. «Notas para un inventario de la obra de Xavier Nogués». *Anales y Boletín de los Museos de Arte de Barcelona*, vol. III-1 (1945), p. 7-14; Joan SACS [Feliu Elias]. *La nostra gent: Xavier Nogués*. Catalònia, Barcelona [1926], coll. «Quaderns Blaus»; Francesc PUJOLS. *Artistes cata-*

- lans contemporanis: Xavier Nogués*. La Revista, Barcelona 1924, coll. «Publicacions d'Art de La Revista».
- [34] Rafael BENET. *Jaume Guàrdia*. Monografies d'Art, Barcelona 1926.
- [35] Mariona SEGURANYES. *Francesc Vayreda: De l'Impressionisme al Noucentisme a Catalunya*. Museu Comarcal de la Garrotxa, Olot 2013.
- [36] Mireia FREIXA. *Modernisme i Noucentisme a Terrassa*. Xarxa de Biblioteques Soler i Palet, Terrassa 1984.
- [37] Ignasi DOMÈNECH I VIVES. *L'escultor Pere Jou (1891-1964) i matèria*. Viena, Barcelona 2016; David JOU I MIRABENT. *L'escultor Pere Jou*. Grup d'Estudis Sitgetans, Sitges 1991.
- [38] Antoni SANGRÀ BOLADERES. *El pintor Agustí Ferrer Pino (1884-1960)*. Tesi doctoral. Universitat de Barcelona, Barcelona 2014. En línia: <https://diposit.ub.edu/dspace/bitstream/2445/61523/6/ASB_5de15.pdf> (consulta: 16 agost 2023).
- [39] Belí ARTIGAS. «Josep Maria Martino Arroyo, un arquitecte noucentista». En línia: <<https://criticartt.blogspot.com/2007/04/josep-maria-martino-un-arquitecte.html>> (consulta: 16 agost 2023).
- [40] Aristide Maillol, Henri Frère, Joseph-Sébastien Pons: *Une Arcadie catalane*. Somogy, París 2016; Maillol: *Notes d'un voyage en Grèce. Notes d'un voyage a Grèce*. 1908. Institut de Cultura de Barcelona, Barcelona 2015; Bertrand LORQUIN. *Aristide Maillol*. Albert Skira, Ginebra 1994; [Maria-Lluïsa BORRÀS] Maillol. Centre Cultural de la Caixa de Pensions, Barcelona 1979; George WALDEMAR. *Maillol*. Éditions Ides et Calendes, Neuchâtel 1964; Henri FRÈRE. *Conversations de Maillol*. Éditions Pierre Cailler, Ginebra 1956; John REWALD. *Maillol*. Éditions Hypérions, París 1939; Judith CLADEL. *Aristide Maillol: sa vie, son œuvre, ses idées*. Grasset, París 1937.
- [41] Maurici (sic) DENIS. «Aristides Maillol». *Lectura* (Girona), núm. 1 (1 d'agost de 1910), p. 13-16.
- [42] Cristina RODRÍGUEZ SAMANIEGO. *Joaquim Claret, escultor de la Mediterrània*. Tesi doctoral. Universitat de Barcelona, Barcelona 2006.
- [43] En línia: <<https://richard-guino.com/>> (consulta: 15 agost 2023); Cristina RODRÍGUEZ SAMANIEGO. «Ricard Guinó et Joaquim Claret: le destin de deux sculpteurs catalans en France face à la Grande Guerre». *Cahiers de la Méditerranée*, núm. 82 (15 de desembre de 2011); Ricard Guinó: *Escultures i dibuixos*. Ajuntament de Girona, Girona 1992, p. 11-17; Francesc FONTBONA. «Ricard Guinó, el silenciós col·laborador de Renoir». *Serra d'Or*, núm. 158 (15 de novembre de 1972), p. 31-32.
- [44] Francesc FONTBONA. *La xilografia a Catalunya entre 1800 i 1923*. Biblioteca de Catalunya, Barcelona 1992.
- [45] Aristide Maillol (1861-1944): *La quête de l'harmonie*. Musée d'Orsay, París 2022.
- [46] Vegeu la pàgina web: <https://rafaelmaso.girona.cat/cat/fundacio_publicacions.php> (consulta: 18 agost 2023); Jordi FALGÀS (ed.). *Casa Masó: vida i arquitectura noucentista*. Fundació Rafael Masó i Triangle, Girona i Sant Lluís (Menorca) 2012; Joan TARRÚS GALTER i Narcís COMADIRA. *Rafael Masó. arquitecte noucentista*. Col·legi d'Arquitectes de Catalunya. Demarcació de Girona, Girona 2007. Nova edició d'un llibre de 1996; *Rafael Masó i Valentí, arquitecte (1880-1935)*. Fundació La Caixa, Barcelona 2006 (catàleg de l'exposició); *Rafael Masó, ciutadà de Girona*. Museu d'Història de Girona, Girona 2006.
- [47] Jaume VIDAL OLIVERAS. *Josep Dalmau: L'aventura per l'art modern*. Angle, Manresa 1993.
- [48] Mercè VIDAL. 1912: *L'Exposició d'Art Cubista de les Galeries Dalmau*. Publicacions de la Universitat de Barcelona, Barcelona 1996.
- [49] Francesc FONTBONA, Lluïsa SALA. *Manolo Hugué*. Museo de Arte Contemporáneo Esteban Vicente i Barclays, Segòvia 2006; Artur RAMON i Jaume VALLCORBA i PLANÀ. *Àlbum Manolo Hugué*. Quaderns Crema, Barcelona 2005; Montserrat BLANCH. *Manolo Hugué*. Labor, Barcelona 1992, coll. «Gent Nostra», 97; *Manolo Hugué*. Fundació Caixa de Catalunya i Ajuntament de Barcelona, 1990 (catàleg de l'exposició); Montserrat BLANCH. *Manolo: Escultura, Pintura, Dibujo*. Polígrafa, Barcelona 1972; Rafael BENET. *El escultor Manolo Hugué*. Argos, Barcelona 1942; Josep PLA. *Vida de Manolo contada per ell mateix*, La Mirada, Sabadell 1928. Molt reeditat.
- [50] Natàlia ESQUINAS. *Una passejada per l'obra de Josep Llimona, 150 anys*. Fundació de les Arts i els Artistes, Barcelona 2014; Natàlia ESQUINAS. *Josep Llimona i el seu taller*. Tesi doctoral. Universitat de Barcelona, 2015. En línia: <<https://www.tdx.cat/handle/10803/394083#page=1>> (consulta: 15 setembre 2022); Manuela MONEDERO. *José Llimona, escultor*. Editora Nacional, Madrid 1966; José Manuel INFUESTA i Manuela MONEDERO. *Josep Llimona i Joan Llimona: Vida i obra*. Thor, Barcelona 1977.
- [51] Francesc FONTBONA. *Catalunya i les Ciències, grup escultòric de Josep Llimona per a l'Institut d'Estudis Catalans*. Institut d'Estudis Catalans, Barcelona 2009.
- [52] José CORREDOR-MATHEOS. *Jaume Mercadé*. Fundació Banc Sabadell, Sabadell 2001; Assumpta ROSÉS i Jordi PARÍS i FORTUNY (ed.). *Jaume Mercadé, pintor i orfebre: Un inventari poètic del Camp de Tarragona*. Museu de Valls, Valls 1994; Daniel VENTURA i SOLÉ. *Jaume Mercadé i Queralt, pintor-orfebre (Valls 1889 - Barcelona 1976)*. Gràfiques Moncunill, Valls 1978; Enric JARDÍ. *Jaume Mercadé, pintor de una tierra*. Polígrafa, Barcelona 1977.
- [53] Francesc FONTBONA. «Artes y oficios. El Noucentisme». A: *España-Diseño*. Europalia, Brusselles 1985, p. 125-128.
- [54] Josep Lluís MARTÍN i BERBOIS (ed.). *Cent anys d'Art Nou Català*. Museu d'Art de Sabadell, Sabadell 2015.
- [55] E.-C. RICART. *Quaderns Kodak*. Ed. d'Enric Blanco Piñol. Punctum i Aula Joaquim Molas, Lleida i Vilanova i la Geltrú 2020; Oriol PI DE CABANYES. *Enric-C. Ricart i el Noucentisme*. Caixa Terrassa i Lunewerg, Barcelona 2007; Enric Cristòfol RICART. *Memòries*. Notes de Ricard Mas Peinado. Parsifal, Barcelona 1995; M. Rosa PLANAS i BANÚS. *Enric Cristòfol Ricart, gravador del Noucentisme*. Biblioteca de Catalunya, Barcelona 1988; J.-F. RÀFOLS. *E. C. Ricart*, Ed. de F. X. Puig Rovira. El Cep i la Nansa, Vilanova i la Geltrú 1981.

- [56] Josep F. Ràfols (1889-1965). Biblioteca Museu Víctor Balaguer i Fundació Caixa Penedès, Vilanova i la Geltrú i Vilafranca del Penedès 2000; Francesc X. PUIG ROVIRA. *Josep F. Ràfols, escriptor*. Museu de Vilafranca del Penedès, Vilafranca del Penedès 1989.
- [57] Joan MIRÓ. *Cartes a J. F. Ràfols (1917-1958)*. Ed. de Francesc Fontbona i Amadeu J. Soberanas. Mediterrània i Biblioteca de Catalunya, Barcelona 1993 [1994].
- [58] [PILAR VÉLEZ] *Centenari Josep Obiols (1894-1994)*. Generalitat de Catalunya. Departament de Cultura, 1994; Pilar VÉLEZ. *Xilografies de Josep Obiols: Estudi monogràfic*. Ajuntament de Barcelona, Barcelona 1990; *Josep Obiols*, Ajuntament de Barcelona, Barcelona 1990.
- [59] Albert CUBELES I BONET I Marc CUIXART GODAY. *Josep Goday Casals: Arquitectura escolar a Barcelona de la Mancomunitat a la República*. Ajuntament de Barcelona. Institut Municipal d'Educació, Barcelona 2008; Josep Francesc RÀFOLS. «Josep Goday, arquitecto de los grupos escolares de Barcelona». *Cuadernos de Arquitectura* (Collegi Oficial d'Arquitectes de Catalunya i Balears), núm. 35 (1959), p. 8-11; Joaquim FOLCH I TORRES, «L'arquitecte Josep Goday». *Butlletí dels Museus d'Art de Barcelona* (juliol de 1936), p. 223-224.
- [60] Teresa MAÑÀ TERRÉ. *Les biblioteques populars de la Mancomunitat de Catalunya, 1915-1925*. Pagès, Lleida 2007.
- [61] Mireia FREIXA i Eduard RIU-BARRERA (ed.). *Josep Puig i Cadafalch, arquitecte de Catalunya (1867-1956)*. Recull de les actes del congrés celebrat els dies 18-21 d'octubre de 2017 i altres escrits dedicats. Generalitat de Catalunya. Departament de Cultura, Barcelona 2017; Albert BALCELLS (ed.). *Puig i Cadafalch i la Catalunya contemporània*. Institut d'Estudis Catalans, Barcelona 2003; Josep PUIG I CADAFALECH. *Memòries*. Publicacions de l'Abadia de Montserrat, Barcelona 2003; Enric JARDÍ. *Puig i Cadafalch, arquitecte, polític i historiador de l'art*. Ariel, Barcelona 1975.
- [62] Josep Miquel GARCIA. *Els Evolucionistes*. Parsifal, Barcelona 2004.
- [63] Sofia ISUS VENTURA. *L'escultor Josep Granyer i Giralt*. Tesi doctoral. Universitat de Barcelona. Departament d'Escultura, Barcelona 2012. En línia: <<https://www.tdx.cat/handle/10803/83841#page=408>> (consulta: 16 agost 2023).
- [64] En línia: <<http://rubioituduriontour.blogspot.com/2011/03/bibliography.html>> (consulta: 14 agost 2023); Nicolau Maria RUBIÓ I TUDURÍ. *Diàlegs sobre l'arquitectura*. Quaderns Crema, Barcelona 1999 (reedició); Manuel RIBAS PIERA. *Nicolau M. Rubió i Tudurí i el planejament territorial*. Altafulla, Barcelona 1995; Nicolau Maria Rubió i Tudurí. *1891-1981*. Ajuntament de Barcelona, Barcelona 1989; Nicolau M. Rubió i Tudurí. *1891-1981: El jardí obra d'art*. Fundació Caixa de Pensions, Barcelona 1985.
- [65] Josep M. ROVIRA I GIMENO. «Raimon Duran i Reynals o la soledad de un corredor de fondo». *Cuadernos de Arquitectura y Urbanismo*, núm. 113 (1976).
- [66] Helena MARTÍN i Magdalena MÀRIA I SERRANO. *Guia d'arquitectura de l'Hospitalet: L'obra dels germans Puig Gairalt*. Universitat Ramon Llull, Barcelona 2004; Alícia SUÀREZ i Mercè VIDAL. *Els arquitectes Antoni i Ramon Puig Gairalt: Noucentisme i modernitat*. Curial Edicions Catalanes i Publicacions de l'Abadia de Montserrat, Barcelona 1993; Marta CERVELLÓ CASANOVA: *Antoni Puig Gairalt. Arquitecte i humanista (1888-1935)*, Viena, Barcelona 2024.
- [67] Raquel LACUESTA. *Cèsar Martinell*. Collegi d'Arquitectes de Catalunya, Barcelona 1998.
- [68] Aleix CATASÚS. *Josep Maria Pericas i Morros, 1881-1966, arquitecte*. Collegi d'Arquitectes de Catalunya. Demarcació de les Comarques Centrals, [Vic 2019]; Aleix CATASÚS. *Josep Maria Pericas i Morros, arquitecte noucentista*. Patronat d'Estudis Osonencs, Vic 2016.
- [69] Florensa i Ferrer, Adolf, 1889-1968. Ajuntament de Barcelona, Barcelona 2000; Manuel de SOLÀ-MORALES. *Adolf Florensa*. Collegi d'Arquitectes de Catalunya, Barcelona 1998.
- [70] Joaquim M. PUIGVERT I SOLÀ. *Josep Danés i Torras: Noucentisme i regionalisme arquitectònics*. Publicacions de l'Abadia de Montserrat, Barcelona 2008; Joaquim M. PUIGVERT I SOLÀ. *Josep Danes i Torras, arquitecte: Una biografia professional*. Nova Biblioteca Olotina, Olot 2003.
- [71] En línia: <<https://fundacionrafaelbenet.com/?cat=1>> (consulta: 15 agost 2023); *Quaderns Rafael Benet* (Barcelona), des del 1998 (núm. 1) fins ara (40 números); Alícia SUÀREZ. *Rafael Benet: Catàleg revisat i actualitzat de l'obra pictòrica*. Fundació Rafael Benet, Barcelona 2004; Alícia SUÀREZ. *Rafael Benet: La seva obra*. Pròleg de Jordi Benet i Aurell. Fundació Rafael Benet, Barcelona 1991.
- [72] Natàlia BARENYS. *El plasticisme espiritual de Francesc Domingo*. Mediterrània, Barcelona 2008; Jaume PLA. *Francesc Domingo*. AUSA, Sabadell 1992; [Natàlia BARENYS] *Francesc Domingo: de Sant Just a São Paulo*, Fundació Vila Casas, Barcelona 2024.
- [73] Josep CASAMARTINA I PARASSOLS i Cécile DEBRAY. *Togores, du réalisme magique au surréalisme*. Éditions Cercle d'Art, París 1998; Josep CASAMARTINA I PARASSOLS. *Togores: Clasicisme i renovació (obra de 1914 a 1931)*. Museo Nacional Centro de Arte Reina Sofía i Museo Nacional d'Art de Catalunya, Madrid i Barcelona 1997; Esteve FÀBREGAS I BARRI. *Josep de Togores: L'obra. L'home. L'època*. Aedos, Barcelona 1970.
- [74] M. Assumpció CARDONA IGLÉSIAS. *Saló Nou Ambient (1910-1939: Context, estudi i fortuna crítica. El realisme vivent d'una generació)*. Tesi doctoral. Universitat de Barcelona, Barcelona 2023; Josep Maria CADENA. «Gentes de Pluma y Lápiz. "Nou Ambient", un grupo artístico y su revista». *Diario de Barcelona*, 1 d'octubre de 1972.
- [75] Teresa MACIÀ. *Pere Daura (1896-1976)*. Àmbit, Barcelona 1999.
- [76] *Josep Mompou*. Caixa Catalunya. Obra Social, Barcelona 2009; *Josep Mompou, un fauve a Tossa: Exposició antològica*. Museu Municipal de Tossa i Editorial Mediterrània, Tossa i Barcelona 2001; Francesc FONTBONA. *Josep Mompou: Biografia i catàleg de la seva obra (pintura, gravat i tapís)*. Editorial Mediterrània, Barcelona 2000.

- [77] Per a uns retrats directes de molts membres d'aquesta generació, vegeu Jaume PLA. *Famosos i oblidats: 38 retrats de primera mà*. La Campana, Barcelona 1989.
- [78] Marc ROMEU. *Ricard Marlet i Saret: escultura, pintura, dibuix, gravat*. Gràfiques Barberà, [Barcelona] 2008.
- [79] Santiago ESTRANY I CASTANY. «Francesc Canyellas i Balagueró, col·laborador d'arquitectes mataronins i autor d'esgrafiats a Mataró». *Fulls del Museu Arxiu de Santa Maria* [Mataró], núm. 46 (1993), p. 32-35.
- [80] Josep CASAMARTINA I PARASSOLS. *Vila Arrufat a Sabadell*. Comissió pro-centenari del pintor Antoni Vila Arrufat, Sabadell 1994; *Vila Arrufat*. Ajuntament de Barcelona. Palau de la Virreina, Barcelona 1984 (catàleg de l'exposició); Francesc FONTBONA. *Vila Arrufat*. Gran Enciclopedia Vasca, Bilbao i Barcelona 1980.
- [81] Immaculada SOCIAS BATET i Esther ALSINA GALOFRÉ. *El fons documental d'Antoni Ollé Pinell (Barcelona 1997-1981) a l'Arxiu Comarcal del Baix Penedès*. Generalitat de Catalunya. Departament de Cultura i Consell Comarcal del Baix Penedès, el Vendrell 2015; Núria TERRADES BOSCA. *L'obra xilogràfica d'Antoni Ollé Pinell*. Biblioteca de Catalunya, Barcelona 1986.
- [82] Sergio FUENTES MILÀ. *Montserrat Casanova (1909-1990), pintora entre pintors als anys 30*. Sala Parés, Barcelona 2020.
- [83] Maria Isabel MARÍN SILVESTRE. *Josep Duñach: L'escultor i el seu temps*. Museu Europeu d'Art Modern, Barcelona 2014.
- [84] Bernat PUIGDOLLERS i Aleix CATASÚS. *Joan Borrell i Nicolau: Crònica de l'origen*. Museu de Montserrat, Montserrat 2017 (catàleg de l'exposició); Enric MORERA I BORRELL. *Joan Borrell i Nicolau, escultor: Catàleg raonat de l'obra*. Comú de Particulars de la Poble de Segur i Gar-
- sineu, Tremp 2013; Llorenç SÀNCHEZ I VILANOVA. *Joan Borrell-Nicolau, escultor: Biografia*. Història i Cultura del Pallars, la Poble de Segur 1987; Émile SCHAUB-KOCH. *Borrell Nicolau, escultor estatuario*. Reial Acadèmia de Belles Arts de Sant Jordi, Barcelona 1953.
- [85] Lulú MARTORELL. *Sobre Rafael Solanic: Un escultor, una biografia*. Ed. de Roser Solanic Serra. Book-Print Digital, l'Hospitalet de Llobregat 2014; *Rafael Solanic, escultor*. Centre Cultural Tecla Sala, Ajuntament de l'Hospitalet de Llobregat i Generalitat de Catalunya, 1995.
- [86] *Escultures: Martí Llauredó*. Generalitat de Catalunya. Departament de Cultura, Barcelona 1993.
- [87] Lluïsa SALA I TUBERT. «Joaquim Ros i Bofarull. Apunts de vida i art (1921-1936)». A: Lourdes JIMÉNEZ (ed.). *Liber amicorum a Francesc Fontbona, historiador de l'art*. Generalitat de Catalunya. Departament de Cultura, Barcelona 2019, p. 349-354; Nicolau GUANYABENS CALVET. «L'escultor Joaquim Ros i Bofarull». *Fulls del Museu Arxiu de Santa Maria* (Mataró), núm 42 (gener de 1992), p. 35-45.
- [88] José CORREDOR-MATHEOS i Albert MERCADÉ. *Joan Rebull: Catálogo razonado de esculturas*, Fundación Arte y Mecenazgo, Barcelona 2010; José CORREDOR MATHEOS. *L'escultura de Joan Rebull*. Àmbit, Barcelona 1991.
- [89] Sandra MOLINER NUÑO. *Un viaje en el tiempo. El «Poble Espanyol de Montjuïc»*. Tesi doctoral. Universitat Politècnica de Catalunya, Barcelona 2018.
- [90] Joaquim VALENTÍ FIOI. «L'arquitecte begurenc Eusebi Bona i l'evolució de la seva obra». *Revista de Girona*, núm. 218 (2003), p. 37-41.
- [91] Francesc FONTBONA (dir.). *Repertori d'exposicions individuals d'art a Catalunya (fins l'any 1938)*. Compilació a cura d'Antònia MONTMANY, Montserrat NAVARRO i Marta TORT. Institut d'Estudis Catalans, Barcelona 1999.

NOTA BIOGRÀFICA

Francesc Fontbona i de Vallescar és doctor en història moderna per la Universitat de Barcelona, acadèmic numerari de la Reial Acadèmia de Belles Arts de Sant Jordi de Barcelona, membre de la Secció Històrico-Arqueològica de l'Institut d'Estudis Catalans i membre honorari de The Hispanic Society of America de Nova York. Ha estat també membre de la Junta de Qualificació, Valoració i Exportació de Béns del Patrimoni Històric Espanyol, del Ministeri de Cultura, i va presidir la Junta de Qualificació, Valoració i Exportació de Béns del Patrimoni Històric i Artístic de Catalunya, de la Generalitat de Catalunya. Fou director de la Unitat Gràfica de la Biblioteca de Catalunya i és autor de nombrosos llibres i ponències sobre la seva especialitat.

Semblances dels nous membres de la Secció Històrico-Arqueològica

Carme Barceló i Torres (Cartagena, 1949), llicenciada i doctorada amb Premi Extraordinari a la Universidad Complutense de Madrid i catedràtica honorària de la Universitat de València, reuneix, al meu entendre, condicions més que suficients per a ser presentada com a membre corresponent de la Secció Històrico-Arqueològica.

M'ha estat difícil resumir un currículum de 52 pàgines escrites en espai senzill i destaco, en conseqüència, una petita part de la seva tasca intel·lectual. És autora de 16 llibres, entre els quals: *Minorías islámicas en el País Valenciano: historia y dialecto*. Universitat de València i Instituto Hispano-Árabe de Cultura, Valencia i Madrid 1984 (amb pròleg de Joan Fuster); *Toponímia àrabica del País Valencià: Alqueries i castells*. Institut de Filologia Valenciana, València 1983 (tema que tractà de nou a *Noms àrabs de lloc*. Bromera, Alzira 2010); *Àrab i català: Contactes i contrastos*. Institut Interuniversitari de Filologia Valenciana i Publicacions de l'Abadia de Montserrat, València i Barcelona, 2011; *València àrab en prosa i vers*. Servei de Publicacions de la Universitat de València, València 2011; *Un tratado catalán medieval de derecho islámico: el Libro de la Çuna e Xara dels moros: Introducción, edición, índices y glosarios por...* Universidad de Córdoba, Córdoba 1989.

Dels 115 articles erudits (no considero aquí els divulgatius), destaco, entre d'altres: «Un epitaffio islamico proveniente da Maiorca portato a Pisa come trofeo di guerra?». *Quaderni di Studi Arabi: Nuova Serie* (Rivista annuale pubblicata dall'Istituto per l'Oriente, Roma), núm. I (2006), p. 55-68; «L'epitafi del rei mallorquí Ibn Aglab conservat a Pisa». *Butlletí de la Societat Arqueològica Lulliana*, núm. 66 (2010), p. 279-298; (Amb A. Labarta, amb qui col·labora sovint): «La decoración árabe, caligráfica y vegetal de las vigas del Museo Diocesano (Barcelona)». *Arqueología y Territorio Medieval*, núm. 23 (2016), p. 57-73; «Clave árabe para el Repartiment de Valencia». *Saitabi: Revista de la Facultat de Geografia i Història*, núm. 66 (2016), p. 11-26.

Cal referir-se també a 46 col·laboracions en obres col·lectives, que no detallo.

Ha participat en 18 homenatges a personalitats com J. M. Lacarra, M. Sanchis Guarner, F. Corriente, Antoni Ferrando, Vicenç Rosselló, etc.

Ha assistit amb ponència a 16 congressos, com el titulat «Toponímia tribal o familiar y organización del espacio en el área islámico-valenciana», celebrat a la Casa de Velázquez de Madrid el 1983.

Ha publicat també: «La llengua dels sarraïns valencians» a *Llengües en contacte als regnes de València i de Múrcia (segles XIII-XV)*, Universitat d'Alacant, Alacant 1995, p. 13-27; «Àrab i català en temps de Jaume I: una revisió a través del *Llibre dels feits*», a Germà Colón Domènech i Lluís Gimeno Betí (ed.). *La llengua catalana en temps de Jaume I*. Publicacions de la Universitat Jaume I, Castelló de la Plana 2020, p. 37-69; «Adaptación árabe de los topónimos antiguos», a *Congrés Internacional de Toponímia i Onomàstica Catalanes*, Universitat de València, València 2002.

Darrerament participa sovint en congressos d'arqueologia amb ponències sobre epigrafia àrab, matèria en la qual és una gran experta.

És autora de 23 ressenyes d'obres d'autors que coneixem, com Joan Coromines (*Onomasticon Cataloniae*), M. T. Ferrer i Mallol, F. Garcia Oliver, J. Piera, etc.

També cal citar 18 informes, que ella anomena «Recerca per a tercers», sobre textos àrabs, sol·licitats pel Servei de restauració de manuscrits àrabs de la Generalitat Valenciana, per l'Arxiu de la catedral de Lleida o per a estudiosos com A. Furió, F. Sabaté o jo mateixa, i 13 sobre estudis onomàstics.

I encara cal citar 42 més 119 estudis epigràfics àrabs en *graffiti*, pintura, capitells, ceràmica, porcellana, guixeries, làmines de plom, segells, socarrats, orfebreria... o, també, la classificació monetària de la Biblioteca de la Universitat de València. I 64 informes toponímics sol·licitats per diversos particulars, editorials i institucions.

La Dra. Barceló, quan acabà la carrera, va entrar al Departament d'Història Medieval de la Universitat de València, però quan s'hi establí com a catedràtica —pas previ per a la càtedra de Còrdova— s'integrà del tot a la societat valenciana i acceptà diverses responsabilitats i càrrecs universitaris i no universitaris: fou directora del Departament de Filologia Catalana, degana de la Facultat de Filologia, i també és avaluadora i membre de comitès científics i de consells assessors de nombroses revistes nacionals i estrangeres.

Els motius de proposta radiquen en el fet que soc l'única arabista de la Secció i ja tinc una edat força avançada. També, que cap de les societats filials de l'IEC comprèn la figura d'un especialista en el món àrab i islàmic, que la Dra. Barceló pot exercir convenientment.

Dolors BRAMON I PLANAS

Joan Bosch i Ballbona (Malgrat de Mar, 1960) és llicenciat i doctorat a la Universitat de Barcelona i professor titular d'universitat (Universitat de Girona, Facultat de Lletres) amb acreditació de catedràtic de l'agència estatal (ANECA) des de l'any 2021. És docent d'història de l'art, especialitzat en els períodes del Renaixement i del Barroc a Catalunya. Ha estat cap del Departament (2009-2013), vicedegà de la Facultat (2002-2005), coordinador dels estudis d'història de l'art (1996-2000) i coordinador del màster en patrimoni cultural i natural. Des del 2013 fins al 2022 va ser director tècnic de l'Institut Català de Recerca en Patrimoni Cultural (ICRPC-CERCA). Va ser guardonat amb el Premi Extraordinari de Doctorat per la Universitat de Barcelona (1994) i també amb el Premi de Recerca Antoni Pedrol Rius (1995). Ha estat membre de la Comissió de Llengües i Humanitats de l'ANECA entre 2007 i 2017. És avaluador per AQU, ANEP i ANECA i va ser membre de la Comissió de Patrimoni de la Delegació de Girona i de la Junta de Qualificació, Avaluació i Exportació de Béns del Patrimoni Cultural de la Generalitat de Catalunya. Ha participat en vint-i-un projectes R+D+I en convocatòries competitives, de cinc dels quals ha estat IP. Ha estat professor visitant de llarg termini a les universitats italianes de Sàsser i Càller i ha efectuat estades de recerca a Roma, Nàpols i Londres. Ha participat en nombrosos congressos nacionals i internacionals, d'alguns dels quals ha estat l'organitzador.

És autor d'aproximadament 150 publicacions. Els eixos principals de la seva recerca són els següents:

— L'art dels segles XVI i XVII produït a Catalunya, amb l'estudi crític i la redescoberta d'alguns dels autors i obres més significatius d'aquest panorama històric, la majoria

relacionats amb l'art del retaule. En aquesta línia ha publicat llibres sobre Agustí Pujol (2009), els retaules del Bages durant el segle XVII (1990), el retaule major de Santa Maria d'Arenys de Mar (2004) i el del Priorat de Sant Pere de Reus (amb Joaquim Garriga, 1997).

— La reconstrucció de la cultura artística dels tallers artístics del Principat, sobre la qual ha ofert resultats importants, alguns en publicacions internacionals: «La culture artistique au service de l'art de dévotion: exemples en Catalogne à l'époque moderne», Rennes, 2009; «El impacto d'Albrecht Dürer y de la estampa internacional en Cerdeña», Càller, 2013, o més recentment: «Sobre cultura artística d'estampa a Catalunya a les acaballes del cicle barroc» (*Locus Amoenus*, 2021).

— Finalment, des del 2008 treballa en una tercera exploració, la col·lecció dels Marquesos de Villafranca, virreis de Nàpols, Sicília i Catalunya en temps de Felip II i Felip III, sobre la qual ha presentat ponències en congressos internacionals i ha publicat articles de rellevància acadèmica.

Ha comissariat sis exposicions. Recentment, l'exposició «Falsos veraders. L'art de l'engany», que va comissariar amb el professor Francesc Miralpeix el 2020 al Museu d'Art de Girona, i que ha rebut el premi a la millor exposició temporal de l'any de l'Associació Catalana de Museòlegs. Per si sola, la seva trajectòria acadèmica avala amb escreix la seva candidatura a l'IEC, però, a més, convé ressaltar el seu compromís inequívoc amb la defensa de la cultura i la llengua catalanes.

Marià CARBONELL I BUADES

Enric Gallén i Miret (Barcelona, 1951). La seva activitat acadèmica es divideix en dues etapes diferenciades. Entre 1976 i 1993, va estar vinculat al Departament de Filologia Catalana de la Universitat de Barcelona, s'hi va llicenciar (1975) i doctorar (1983), i va obtenir-hi una plaça de professor titular el 1986. Paral·lelament, va ser alumne dels últims seminaris de literatura catalana que el doctor Joaquim Molas va impartir als Estudis Universitaris Catalans de l'Institut d'Estudis Catalans (1969-1972) al Palau Dalmau del carrer de Montcada. Després de la mort, el 1981, d'Antoni Comas, el doctor Joaquim Molas va accedir a la càtedra vacant de la Universitat de Barcelona. Dirigint per ell, va enllestir la tesi doctoral sobre *El teatre a la ciutat de Barcelona durant el règim franquista, 1939-1954* (1983), que va obtenir el Premi Jaume Massó i Torrents 1985 de l'Institut d'Estudis Catalans (1985). Va participar en la *Història de la literatura catalana* (1986-1988), dirigida per Joaquim Molas, com a especialista en teatre contemporani (vol. 8, 9, 10 i 11), i posteriorment ho va fer també en l'obra homònima dirigida (vol. 6 i 7, 2021 i 2022) pels doctors Jordi Castellanos i Jordi Marrugat.

En relació amb el teatre català, ha editat i estudiat autors com Àngel Guimerà, Josep Pin i Soler, Josep M. de Sagarra, Salvador Espriu, Joan Brossa, Josep M. Benet i Jornet, Rodolf Sirera, Alexandre Ballester, Sergi Belbel, Jordi Galceran, Carles Batlle o Josep M. Miró. Ha coordinat el llibre *Romea, 125 anys* (1989) i el guió del documental *Romea, 150 anys* (2013). Ha editat les *Memòries teatrals* (2001) de Narcís Oller, i amb Dan Nosell, professor de la Universitat d'Uppsala, *Guimerà i el Premi Nobel: Història d'una candidatura* (2012). Amb Margarida Casabuberta, Francesc Foguet i Miquel M. Gibert, van publicar *El debat teatral a Catalunya: Del Modernisme a la Guerra Civil* (2011).

En la segona etapa, el curs 1993-1994 s'incorpora, mitjançant un concurs d'accés, a la Facultat de Traducció i Interpretació de la Universitat Pompeu Fabra. Després de guanyar la càtedra de Literatura Catalana i Història de les Traduccions (1997), i sense abandonar la investigació sobre la literatura catalana i concretament el teatre contemporani, va promoure les línies de recerca que relacionen la literatura catalana amb la comparada i els estudis de tra-

ducció i recepció cap a la nostra cultura. Amb la creació del grup TRILCAT (Grup d'estudi de traducció, recepció i literatura catalana, <<http://trilcat.upf.edu/>>), es porta a terme una àmplia activitat acadèmica amb l'organització de simposis propis, la creació de bases de dades de traducció en relació amb la literatura catalana i la publicació de l'Anuari TRILCAT, <<http://trilcat.upf.edu/anuari/>>, una revista electrònica d'accés obert. Amb la Càtedra Màrius Torres de la Universitat de Lleida, que dirigeix el doctor Joan Ramon Veny, i Editorial Barcino, hem endegat la col·lecció «Biblioteca Històrica de la Traducció Catalana», <<https://www.editorialbarcino.cat/colleccio/biblioteca-historica-de-la-traduccio-catalana/>>.

Entre 2000 i 2017, Gallén ha estat investigador principal de diversos projectes de recerca I + D i coordinador del Grup de Recerca Consolidat TRILCAT. En el pla individual, ha portat a terme treballs de recerca de traducció i recepció teatrals en la cultura catalana sobre el teatre nord-americà (O'Neill, Wilder), francès (Lenormand, Cocteau, Juvet, Beckett, teatre de boulevard), anglès (Shaw, Wesker, Jellicoe), hongarès (Molnár, Fodor), italià (De Filippo, Fo) o escandinau (Ibsen). Una altra via de recerca la constitueix l'estudi comparatista entre la literatura catalana i l'espanyola, sobre l'estudi del bilingüisme i la diglòssia en el teatre modern i contemporani.

Paral·lelament, ha dut a terme també activitats professionals relacionades amb la nostra cultura de distint ordre i significació. En seleccionem algunes:

1. Assessor literari del Cicle de Teatre Clàssic Català (1992) del Centre Dramàtic de la Generalitat de Catalunya, dirigit per Domènec Reixach i coordinat per Josep M. Benet i Jornet.

2. Membre de la Societat Verdaguer (1995).

3. Coordinació dels llibres *Josep M. de Sagarra, home de teatre* (1994) i *Guimerà 1845-1995* (1995), guardonats amb el Premi de la Crítica Teatral de Barcelona (1995).

4. Coordinació, amb Carles Batlle, del curs «La representació teatral» (2000) per als estudis d'humanitats de la UOC.

5. Membre del Consell d'Assessorament Artístic del TNC (1998-2005), que dirigia Domènec Reixach, i responsable, amb Carles Batlle, del Consell de Publicacions.

6. Publicació del llibre *Teatre Goya 1916-2008* (2008), encàrrec del grup FOCUS.

7. Amb la professora Neus Oliveras, responsables del guió museològic del Museu Àngel Guimerà del Vendrell, que es va inaugurar el 2015.

A banda de la participació en jurats i comissions diverses, amb la voluntat que els llibres de creació i els estudis locals o estrangers sobre teatre tinguin acollida a la premsa, ha fet crítica teatral a *Diari de Barcelona* (1988-1990), *Escena* (1988-1994), *El País* (1988-1993), *El Periódico de Catalunya* (1998-2002), *Benzina* (2006-2008) i *Presència* (2010-2012). També a *Serra d'Or*, *Núvol* i *Entreacte*.

Ramon PINYOL I TORRENTS

Joaquim Tremoleda i Trilla (Lladó, Alt Empordà, 1962) es va llicenciar en arqueologia i història antiga a la Universitat Autònoma de Barcelona el 1985 i va obtenir el doctorat per la Universitat de Girona el 1996, amb la tesi titulada *Ceràmiques romanes de producció local al NE de Catalunya: època augustal i altimperial*, sota la direcció de Josep Maria Nolla. Actualment treballa com a conservador-arqueòleg del Museu d'Arqueologia de Catalunya - Empúries.

És un arqueòleg especialitzat en la cultura romana, però bé que el seu esperit inquiet i la seva extraordinària capacitat de treball l'han dut a ser també un bon especialista del món grec, i també d'antiguitat tardana i medieval, així com a fer incursions en estudis de neolític. Treballa, doncs, amb una visió temporal llarga, tant en l'àmbit rural com en l'urbà. Entre llibres i articles en revistes especialitzades, és autor o coautor d'entorn de 480 publicacions. És, doncs, un dels autors més fructífers que tenim a Catalunya en el camp de l'arqueologia. S'ha centrat especialment en la recerca de la romanització del nord-est català i d'Empúries, i per tant també del període grec i romà. La seva tesi es va publicar el 2000 a Oxford, dins la col·lecció «British Archaeological Reports, International Series».

Amb la bona base del coneixement de la ceràmica, es va dedicar posteriorment, amb gran èxit, a l'estudi de les àm-

fores vinàries, les terrisseries que les obraven i els centres productors de vi. De fet, és un dels principals investigadors sobre el tema, que ha posat en solfa el coneixement de la producció de vi romà a les comarques de Girona, i per extensió també ha contribuït al de l'àmbit general català. Els seus estudis sobre els segells de les àmfores són molt remarcables, amb conclusions força rellevants sobre els lligams que unien comerciants de Narbona, del nord d'Itàlia i de les costes gironines. Però també, de forma pionera, ha fet estudis dels segells sobre *dolia*, grans tenalles o contenidors fixos per a vi.

Una altra dedicació important ha estat l'excavació de vil·les romanes. Amb Pere Castanyer va excavar íntegrament la villa de Vilauba, al Pla de l'Estany. Hi han aplicat un seguit d'anàlitzes, n'han estudiat la flora i la fauna, l'economia, l'arquitectura i el funcionament, i l'han publicat detalladament. També l'han museïtzat, de manera que avui és un referent de les vil·les romanes catalanes d'interior visitables. Havent acabat aquest projecte, també amb Pere Castanyer, van excavar la terrisseria de l'Ermedàs (Cornellà del Terri). I un cop ben estudiat aquest jaciment, s'han centrat en la recerca de la villa romana de Can Ring, a Besalú. El món rural romà del nord-est ha estat, doncs, un dels seus capteniments fonamentals, com es pot comprovar en la recent organització del Congrés In-

ternacional Ager Mutabilis «L'explotació del territori durant l'època romana», celebrat a Calonge el maig de 2023.

No solament ha participat en nombrosos congressos nacionals i internacionals, com a ponent o com a membre del comitè científic, sinó que també ha organitzat diverses reunions i seminaris de temàtica arqueològica. Destaca com a ànima fonamental de la part catalana de les trobades catalano-franceses Circa Villam, que han donat lloc a la publicació de la sèrie «Studies of the Roman World in the Roman Period», actualment editada per l'Institut de Patrimoni Cultural de la Universitat de Girona.

Més enllà de les vil·les ja esmentades, al llarg de la seva carrera ha dirigit nombroses excavacions arqueològiques. Ha fet força recerca també en àmbit urbà, a la ciutat romana d'Empúries i al seu entorn. Des de l'any 1983 forma part de l'equip tècnic dels Cursos Internacionals d'Arqueologia d'Empúries i des del 1995 forma part de la junta (amb el càrrec de tresorer) i del consell redactor dels *Annals de l'Institut d'Estudis Empordanesos* de Figueres.

Actualment és l'investigador principal del projecte d'investigació quadriennal, aprovat per la Generalitat de Catalunya, titulat «Ocupació del territori i explotació de l'espai rural a l'àrea del Pla de l'Estany - Garrotxa. *Uillae*, tallers, comunicació i recursos entre els segles II aC-VIII dC»

(2022-2025). A més, ha participat com a investigador en un nombre important de projectes de recerca competitiu, d'àmbit autonòmic i estatal.

Però no solament ha fet treballs de recerca bàsica, sinó que també s'ha interessat per la síntesi científica. Ha treballat en l'àmbit del patrimoni i en el de la museografia i ha coordinat diverses exposicions i la publicació dels catàlegs corresponents.

Pel que fa a la docència, és professor associat de la Universitat de Girona des del curs acadèmic 2019-2020 fins a l'actualitat. A més, ha participat en diversos màsters i doctorats. Va ser professor del màster de la Universitat de Girona. També ha estat docent dins el màster de la Università degli Studi di Palermo «Ricercatori ed Esperti di Alta Tecnologia e Innovazione Tecnologica Applicata al Settore dei Beni Culturali», el 2016. Finalment, té la *venia docendi* com a professor URV adscrit al Doctorat d'Arqueologia Clàssica. També és codirector de diverses tesis doctorals de temàtica arqueològica.

I davant d'una producció tan important i extensa, Joaquim Tremoleda encara ha tingut temps per fer una incursió en la narrativa, amb la novel·la *La passió necessària: el pintor Marian Llavanera*, publicada el 2018.

M. Carme BELARTE I FRANCO

Caterina Valriu Llinàs (Inca, 1960) és diplomada en educació primària per la Universitat de Barcelona (1980), llicenciada en filologia hispànica (1983) per la Universitat de les Illes Balears (1983), amb Premi Extraordinari de Llicenciatura i amb Grau (1985), doctora en filologia catalana per la UIB (1992) i doctora en antropologia (2021) per la UB. Ambdues tesis obtingueren la qualificació de *cum laude* per unanimitat. Ha treballat com a docent des de 1981, primer com a professora de primària (1981-1990) i des de 1990 com a professora universitària. El 1992 va guanyar la plaça de professora titular d'Escola Universitària, el 1998 la de titular d'universitat i el 2018 la de catedràtica d'universitat. A hores d'ara té quatre sexennis de recerca reconeguts per l'ANECA.

Com a docent universitària, adscrita al Departament de Filologia Catalana i Lingüística General de la UIB, ha impartit assignatures en els diferents cursos de primer, segon i tercer cicle (doctorat i màster). També ha dirigit nombrosos TFG, TFM i diverses tesis doctorals. En l'àmbit de la didàctica, és autora de llibres de text per a educació primària (publicats per les editorials Anaya i Barcanova) i de dos manuals universitaris: *Història de la literatura infantil i juvenil catalana* (1994), reeditat i ampliat el 1998, i *La literatura per a infants i joves: Anàlisi, gèneres i història* (2013), aquest últim en col·laboració amb Gemma Lluch.

En el terreny de la recerca, ha desenvolupat dues línies de treball preferents: la literatura popular tradicional (et-

nopoètica) i l'estudi de la literatura infantil i juvenil. En ambdues ha fet aportacions valuoses que han estat acadèmicament i socialment reconegudes. A més a més, també s'ha dedicat a l'estudi de la cultura popular en general —especialment pel que fa als cicles festius i al llegendari— i a la didàctica de la literatura.

Igualment cal assenyalar la seva implicació molt activa en diferents entitats i equips de recerca. És membre del Grup d'Estudis Etnopoètics des de la seva creació (2004). Als anys 2004-2005 fou la directora del projecte Arxiu d'Història Oral, finançat per la Càtedra Alcover-Moll-Villangómez (CAMV). Del 2007 al 2014 va dirigir el Grup d'Estudis Etnopoètics (GEE) de la Societat Catalana de Llengua i Literatura, de l'IEC. Ha treballat en quatre projectes de recerca I + D subvencionats pel Ministeri d'Educació i Ciència, formant part com a investigadora a temps complet de l'equip liderat per la Dra. Carme Oriol de la Universitat Rovira i Virgili de Tarragona. També cal esmentar que és membre del comitè editor de la revista *Llengua & Literatura* (IEC) i del comitè científic de les revistes acadèmiques *Ítaca* (UA), *Caplletra* (IIFV-PAM) i *ELOS* (USC). De la seva activitat com a investigadora, a més de l'edició d'un bon nombre de llibres, se n'ha derivat la participació en nombrosos congressos i la publicació dels seus treballs en volums col·lectius i en diverses revistes, tant nacionals i estatals com internacionals.

Un altre aspecte a destacar de Caterina Valriu és la seva condició de narradora oral i d'escriptora de llibres per a

infants. Com a narradora, des de 1987 fins a l'actualitat ha portat a terme prop de quatre mil sessions de narració en escoles i biblioteques. Els seus llibres de creació, publicats per editorials prestigioses, han estat ben acollits pels lectors i ben valorats per la crítica, i alguns han estat traduïts a altres llengües, com el francès, l'anglès, el castellà, el gal·lec i el coreà. Per a lectors adults ha publicat els volums *Llegendes de Mallorca* (2010) i *Balears i Pitiüses, terres de llegenda* (2013).

La seva bibliografia en l'àmbit dels estudis literaris (etnopoètica i literatura popular tradicional) és formada pels títols següents: *El Carnaval a Palma, com era abans* (1989); *El Carnaval a Mallorca* (1995); *Influència de les rondalles en la literatura infantil i juvenil actual* (1998); *El rei Jaume I, un heroi històric, un heroi de llegenda* (2008); *Paraula viva: Articles sobre literatura oral* (2008); *Sant Vicenç Ferrer: història, llegenda, devoció* (2010); *El Comte Mal: Entre la història i la llegenda* (2013); *Personatges de llegenda a la tradició popular mallorquina* (2014); *Aux origines du monde: Contes et légendes de l'Espagne* (2015); *Les rondalles que l'Arxiduc no va publicar:*

Edició, catalogació i estudi del Corpus de Rondalles de Mallorca. Antoni M. Peña - Arxiduc Lluís Salvador (2022); *De llegenda: Articles sobre el llegendari* (2023).

Sobre literatura infantil i juvenil ha publicat les obres següents: *Història de la literatura infantil i juvenil catalana* (1998); *Imaginari compartit: Estudi sobre literatura infantil i juvenil* (2010), i, amb Gemma Lluch, *La literatura per a infants i joves en català: Anàlisi, gèneres i història* (2013).

Per l'activitat investigadora que ha desenvolupat, per la seva tasca de dinamització literària i per les seves nombroses publicacions ha rebut diversos premis i reconeixements: Premi Pare Colom 2010 de l'Obra Cultural Balear; X Premi Aurora Díaz-Plaja (2011); Premi Dijous Bo 2016 de l'Ajuntament d'Inca; Premi Mallorca de Literatura Infantil (2020); Premi Mallorca d'Assaig (2021); II Premi Antoni M. Badia i Margarit (2023) de la Universitat de Barcelona; 29è Premi Valeri Serra i Boldú de cultura popular (2023).

Damià PONS I PONS

General information

Authors are requested to register and submit manuscripts to the journal directly through the journal's web site. The author is asked to upload the item, and provide associated metadata or indexing information to facilitate online searching and for the journal's own use.

The author may also accompany the manuscript with supplementary files in the form of data sets, research instruments, or source texts that will enrich it while contributing to more open and robust forms of research and scholarship.

The author can track the article through the editorial process — and participate in the copy-editing and proofreading of articles accepted for publication — by logging in with the username and password provided.

Manuscripts should be prepared in accordance with the journal's accepted practice, form, and content; they should be checked carefully to avoid the need for corrections in proof. The author should mark where figures and tables are to be inserted. The author vouches that the work has not been published elsewhere and that the manuscript has not been submitted to another journal.

A system of double-blind review is to be adopted, which helps editors and the editorial board to make decisions on manuscripts submitted and the same time gives authors an opportunity to improve their work.

Format of manuscript

Contributions should not exceed 30 printed pages, including tables, maps and figures. Manuscripts (including references, tables, etc.) should be 1½ spaced in standard A4 format. The first page of the manuscript should contain only the following:

1. Title of the article, containing keywords pertaining to the subject matter. No abbreviations should be used in the title.
2. Names (including forenames) of the author and institutional affiliation.
3. An abstract not exceeding 200 words, summarizing the manuscript's argument and major contribution.
4. Full name and postal address of the author to whom all correspondence is to be sent. Phone, fax, and email address should be included to speed up communication.
5. A list of abbreviations or acronyms used in the article, if they are not explained in the text.
6. A maximum of five keywords.

Notes and bibliography

Notes in the manuscript should be in the form of footnotes. (Articles published in the Catalan Historical Review appear with endnotes). Footnote numbers may be placed in the text in superscript after the punctuation marks.

References and notes in the footer should match the following models:

- (a) Books: Eugene GENOVESE. *Roll, Jordan, Roll: The World the Slaves Made*. Vintage Books, New York 1976.
- (b) Articles: Kenneth LEDFORD. "German Lawyers and the State in the Weimar Republic". *Law and History Review*, 13 (1995), pp. 317-349.

GUIDELINES FOR AUTHORS

If the pagination of a periodical is continuous throughout the year, it is not necessary to give the number or season, only the volume and year. Articles that have appeared in electronic journals may be cited, provided access is unrestricted and the URL or DOI is supplied.

- (c) Chapters in edited books (citation of pages as for articles): Thomas KLUG. "Employers' Strategies in the Detroit Labor Market, 1900-1929" in *On the Line: Essays in the History of Auto Work*. Ed. Nelson Lichtenstein and Stephen Meyer. University of Illinois Press, Urbana 1989, pp. 41-72.

Tables, maps and figures, including photographs

Tables, maps and figures must be numbered consecutively in the text with Arabic numerals and submitted separately at the end of the article. Tables may be edited to permit more compact typesetting. The publisher reserves the right to reduce or enlarge figures and tables.

The acceptance of colour illustrations is at the publisher's discretion.

Proofs

Proofs will be submitted to the author for the correction of printer's errors. It is essential that author return the corrected proofs as quickly as possible with minimum alterations. Proofreading is the responsibility of the author. Only typesetting errors should be corrected at this stage. The corrected proofs must be returned by the date requested.

Biographical details

Each author should provide a short biography (maximum 300 words). It should include details of the author's affiliation and research activities.

Authors are recommended to have the manuscript thoroughly checked and corrected before submission. The editors warmly appreciate the co-operation of authors in preparing papers in a manner that will facilitate the work of editing and publication.

For further information, please contact the Editorial Office.

Copyright and responsibilities

The intellectual property of the articles belongs to the respective authors.

At the time of submitting the articles to CATALAN HISTORICAL REVIEW, authors accept the following terms:

- Authors assign to the Institut d'Estudis Catalans the rights of reproduction, public communication (including communication through social networks) and distribution of the articles submitted for publication to CATALAN HISTORICAL REVIEW, in any form and medium, including digital platforms. The Publications Committee reserves the right to accept or refuse submitted articles and the right to make any editorial changes it deems appropriate. If the suggested changes are accepted by authors, they should resubmit the article with such changes.
- Authors answer to the Institut d'Estudis Catalans for the authorship and originality of submitted articles. In other words, authors assure that submitted articles do not contain fragments of works by other authors or fragments

of their own previously published works; that the content of articles is original, and that the copyright of third parties is not infringed upon. Authors accept this responsibility and undertake to hold harmless the Institut d'Estudis Catalans for any loss or damage resulting from non-compliance with this obligation. Furthermore, they should include a statement in articles submitted to the journal regarding their responsibility for the content of the articles.

- Authors are responsible for obtaining permission for the reproduction of all graphic material included in articles, and they should moreover ensure that images, videos, etc., have been created with the consent of the individuals appearing in them, and that material belonging to third parties is clearly identified and acknowledged as such within the text. Likewise, authors should provide the respective consents and authorisations to the Institut d'Estudis Catalans when submitting articles.
- The Institut d'Estudis Catalans is exempt from any liability arising from the possible infringement of intellectual property rights by authors. In all cases, it undertakes to publish corrections, clarifications, retractions and apologies, if necessary.
- Unless otherwise stated in the text or in the graphic material, the contents published in the journal are subject to an Attribution - Non-Commercial - NoDerivs 3.0 Spain (by-nc-nd) license from Creative Commons, the full text of which may be consulted at <https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/3.0/es/deed.en>. Therefore, the general public is authorised to reproduce, distribute and communicate articles as long as their authorship and publishing entity are acknowledged, and no commercial use is made of them nor derivative work produced from them.
- The journal is not responsible for the ideas and opinions expressed by the authors of published articles.

Protection of personal data

The Institut d'Estudis Catalans (IEC) fulfils the provisions of the General Data Protection Regulation of the European Union (Regulation 2016/679 dated 27 April 2016). In compliance with this regulation, you are hereby informed that by accepting the rules of publication, the authors hereby authorise that their personal data (full name, contact information and affiliation) may be published with the corresponding volume of the Catalan Historical Review.

These data will be incorporated into a processing for which the IEC is responsible with the purpose of managing this publication. The authors' data will only be used to manage the publication of Catalan Historical Review and will not be given to third parties, nor shall transfers be made to third countries or international organisations. Once Catalan Historical Review has been published, these data will be conserved as part of the historical record of authors. The authors may exercise their rights of access, rectification, erasure, objection, restriction of processing and portability by addressing the Institut d'Estudis Catalans in writing (Carer del Carme, 47, 08001 Barcelona, Spain) or by sending an email to the address dades.personals@iec.cat, stating the name of the publication.

INDEXED IN

DIALNET · DOAJ · ERIH PLUS · IBZ Online · InDICES-CSIC · ISOC · LATINDEX · RACO · REDIB · REGESTA IMPERII · SCOPUS

Contents

Number 18

2025

Albert Balcells	7	Foreword
Ignasi Grau Mira	9	The Iberians in the Valencian Country. Iron Age societies and landscapes on the central Mediterranean area
Meritxell Simó	25	The reception of the troubadours in the Crown of Aragon
Ricard Torra-Prat	41	Constitutionalism and Parliamentarism in Catalonia, 1283-1714
Albert Lamarca i Marquès	57	Survival and revival of Catalan civil law. From the Nueva Planta Decree to the Civil Code of Catalonia
Francesc Fontbona	73	The art of Noucentisme
	89	Biographical sketches of the new members of the History-Archaeology Section
	95	Historical publications of the Institut d'Estudis Catalans during 2024
	103	Catalan Version